TITI LIVII
HISTORIARUM ROMANARUM
LIBRI QUI SUPERSUNT.

EX RECENSIONE

Io. Nic. Madvigii.

EDIDERUNT

Io. Nic. Madvigius et Io. L. Ussingius.

VOL. II PARS II.

LIBROS A VICESIMO SEXTO AD TRICESIMUM CONTINENS.

HAUNIÆ MDCCCLXIII.

Sumptibus librariæ Gyldendalianæ (F. Hegel).

Typis Schultzianis.

PARISIIS. APUD A. FRANCK. LONDINII. APUD WILLIAMS & NORGATE. LIPSIÆ. APUD T. O. WEIGEL.

See Omslagets 3die og 4de Side.

TITI LIVII
HISTORIARUM ROMANARUM
LIBRI QUI SUPERSUNT.

EX RECENSIONE

IO. NIC. MADVIGII.

EDIDERUNT

IO. NIC. MADVIGIUS ET IO. L. USSINGIUS.

VOL. II PARS II.

LIBROS A VICESIMO SEXTO AD TRICESIMUM
CONTINENS.

HAUNIÆ MDCCCLXIII.
SUMPTIBUS LIBRARIÆ GYLDENDALIANÆ (F. HEGEL).
TYPIS SCHULTZIANIS.

PRÆFATIO

Io. Nicolai Madvigii.

Quoniam iis, quæ in præfatione prioris partis huius voluminis de decem librorum a vicesimo primo ad tricesimum tractatione diximus, nihil nunc est quod addamus, præfandi totum negotium eo continebitur, ut, quid nostra recensio a Weissenborniana (in libro vicesimo sexto a. 1861, in reliquis quattuor a. 1858) differat, eodem, quo in superioribus partibus fecimus, modo eodemque auctoritatis annotandæ genere indicemus, subinde dissensus causa breviter significata, maxime ubi nova emendatione usi sumus. In libro XXVI Weissenbornius emendationibus nostris a. 1860 editis usus est. Codicum recentiorum testimonio persæpe dubitationis nota adscribenda fuit, quod Drakenborchii silentio credi non potest; nec quod certos aliquot codices ab edita scriptura dissentire aut ei consentire scribit, ceteros consentire aut dissentire certo ubique concludas. Est autem tota hæc res minimi ac potius nullius momenti, quoniam, cognita codicis Puteanei aut, ubi is deficit, Bambergensis et Colbertini scriptura, in ceteris id tantum quæritur, quis primus aut lapsus sit aut coniecturam fecerit, nec refert, utrum aliquid ab Italo XV sæculi in codice manu scripto an in editione aliqua ex primis emendatum sit. Errores aliquot ab operis Weissenbornii commissos, quos ipse initio scripturæ varietatis correxit, in dissensus annotatione omisimus.

Lib. XXVI. Cap. I, 12 (Sicilia *Alsch. P* sicili, *supra scripto* u. *Drakenb.* Siculi *et ante* Græci) II, 2 auspicatorum (*Mg. Em. 303. P* auspiciatorum) 10 (*Supplevi lacunam Em. 303. Drak.* inter Ti. Sempronium? Quum ei *cet. Mox minus eleganter hæc dicuntur:* ut nemo.. esset,... essent. *Fortasse Livius scripserat:* ut nemo.. sui memor in acie, set præsidio suis... essent.) 12 (esse, cessisse *Gron. P* esse. *Drak.* esse, milites in

acie non stetisse, quum) III, 3 Qui autem (*codd. recc.* Qui potui servare *absolute interrogatur de servando non servandove; contra de utilitate interrogatur, quid quantumque prodesse potuerim.*) 4 non *sine uncis* (*Mg. Em. 303*) 9 prætore urbis (*Mg. P* pr. urb.) IV, 3 (pedite *Gron. dubitanter*, *Mg. Em. 304. P Drak.* pedites) 9-10 (*Uss.* fuit, et institutum) V, 3 aptissimis (*P. Ipse aptissimus erat, quod delectos ducebat, relicto graviore agmine. Prave dicitur* cum delectis quam poterat aptissimis.) 5 vertit. præmissis namque nuntiis (*cod. un. rec.*, *Crever.*) | sese (*P* omnibesseeff.) 11 includeretur (*codd. recc.? ed. Mediol. 1505*) 13 (rupissent *Crev. P Drak.* inrupissent) VI, 1 (inferre . . . cœpit *Mg. Em. 304 et ante Rupertius. P* inferni. . coegit) 2 (*Recipienda fuerat Ussingii coniectura:* ibi super stragem iacentium. *Cædes hominum* per *stragem elephantorum edita nihil est.*) 3 (iam pulsi *Forchh. cum edd. vett.*) 4 quam [quo] porta (*Gron. Drakenb.* quam quod porta) 8 (*Excidit fortasse numerus hominum captorum; Em. 267, ubi omittitur XXVII, 40, 11.*) 11 (qui habitu Italico *Weiss. e P:* quihabuitalico. *Drak.* qui (habuit aliquot) gnari) 16 (*suppl. Alsch. post editionem Coloniensem. Drak.* superesset, iis, qui nati in spem) VII, 3 quo iam inde (*codd. 3 recc.*, *Muret.*) 6 ad omnia *agenda* audendaque (*codd. recc.? edd. vett.*) VIII, 7 (si ita Romam *Alsch. e P:* sietaromam. *Drak.* si et Romam) 9 (ægro digrediundum *W. P* ægrediundum. *Drak.* ægro eundum) IX, 2 ducit sub Casinum. *ibi* biduo (*P. Neque per Casinatem agrum Hannibal Casinum duxit neque* sub Casinum ducere *h. l. recte dicitur. Uss. fortasse* Sub Casino *scribendum coniecit.*) | (Suessanum *Cluverius. P Drak.* Suessulam) 6 quam *quod* allatum erat cursus hominum (*Mg. Em. 305. P* quam allatum erat cursu hominum. *Wii scriptura permiram habet orationem. Omnino neque* cursus hominum affingentium *recte dicitur neque is urbem concitat.*) | conciverat (*codd. pauc. recc P* conciliat) XI, 5 (duæ aliæ *Mg. Em. 305. P Drak.* et aliæ) 9 Capenates aliique accolæ eius erant. primitias (*Gron.*) 12 *tanti ducis* tantique (*codd. recc.? Ducis nulla facile vestigia in tali re esse poterant.*) XII, 2 namque et ** Lucanos (*W. Drak.* Namque ex Lucanis) 8 deseruerant (*codd. recc.*) 15 iam professis (*Duk. Em. 305 n.*) | tam diu (*Sigon.*) 17 fassus id (*Mg.*) 18 Et *sine uncis* (*Duk.*) XIII, 9 *inexpiabilis* exsecrabilisque (*codd. recc.? edd. vett.*) 11 passum 14 sperat hostis (*Mm. 2. P* perat hostis) 15 in carcere, aut *ad* palum (*Mg. P* in carcerem aut palum, *id est:* at palum) 16 stirpis XIV, 6 proconsulis (*Mg. e P* procos. *Venerat iam Wo in mentem. Quod Flaccus 12, 15 unus nominatur, nihil ad hunc locum valet, ubi Livius aperte*

§ *7 et 15, 1 utrumque consulem agentem inducit; deinde, ut sæpe, finita narratione, c. 16, 1 discrepantiam auctorum significat.*) 9 misit (*codd. recc.*) XV, 1 Fulvio (*codd. recc. Alterum e* Fulvi *natum; Emend. 53, 386 n. extr., 502 n. XXII, 9, 11 P* ex collegio pontificum sententia.) 3 sociorum, Latini nominis, municipiorum, et num (*Mg. Op. Ac. I, 239, Em. 306*) XVI, 2 (quiritaret *suppl. W. Drak.* sed dum inter c. a. p. deligatur) XVII, 5 (insedit. Hasdrubal quum *suppl. W. Drak.* occupavit. Hasdrubal, ne; *alii aliter. Sed longe plura exciderunt. Neque enim sola et prima illarum faucium insessione Hasdrubal eo redactus est, ut Hispania se cessurum promitteret.*) | inde missus (*Mg. Em. 306. Longe aliud* est convivium mittere, *hoc est* dimittere.) 6 (coram *e P:* Romam *Mg. Em. 306. Drak.* Romani l. conscriberent) 7 evadere saltu (*codd. recc.? Hic erratur ob præcedens* e, *non erratur* § *12.*) 12 (*Fuitne:* mittit ad Neronem, in posterum *cet.? Neque enim nuntius colloquium differt.*) 13 extemplo[que] (*codd. recc.?*) XVIII, 3 nec tamen (*Gron.; Em. 313*) 4 ut populus proconsuli . . . haberet (*Mg. Em. 307. Quomodo W. enarrare conatur, nec* comitia habere *dicitur nec omnino* habere, *nisi ubi aliquid ab aliquo efflagitatum eique concessum significatur.*) 7 (*Potest etiam sic scriptum fuisse:* P. Cornelius, illius, *ut est in codd. recc.*) 10 quidnam egissent? num favor (*Mg. Em. 307. P* egissent novi favor) XIX, 4 (aut ut per *W. P et Drak.* aut per) 6 (mos, quem per . . servabat *W. P* mosper . . servabat. *Drak.* mos, qui . . servabatur. *Probabiliter Alsch.* mos per . . . servatus. *Nam imperfectum non satis aptum; ex* servatuseu *factum* servatseu, *tum* servabat.) 8 his miraculis (*Gron.*) 14 virtutium XX, 3 nihil minus quam vereri (*codd. pauci recc. Ut dicatur* nihil aliud quam vereor *pro eo quod est* modo vereor, *sic etiam dici* nihil minus quam vereor, *hoc est*, minime vereor, *prorsus sine ullo argumento ponitur in forma valde dissimili, mireque hic ablegamur ad III, 3, 2, ubi recte et usitate dicitur* nihil minus timeri potuisse, quam ne; *neque enim scriptum est:* nihil minus quam timeri, ne . . ., poterat.) XXI, 14 (*Supplementum dubium Wii est. P* Murgentiæterresecutæ, *pagina finiente in* Murgentiæ.) XXII, 2 *et* 3 (*Supplev. Fabri et W. Edebatur ex interpolatione:* iuniorum declaravit T. Manlium Torq. et T. Otacilium. Manlius, qui) 2 *et* 7 Veturia *et* Veturiam (*Eadem nominis forma hic et* § *10 tenenda;* Voturia *confirmatur lapidibus, et facile aberrabatur ad notum in hominibus nomen Veturiorum.*) 7 (videretur ei *Mg. Em. 307;* meminisse *iam edd. vett. P Drak.* videretur, et . . . meminisset) 8 (arserint *vix verum est; Em. 308 n. P* asserint. *Ussing* quassa sint.) 13 Marcellum *sine uncis* (*Mg. Quum Livius utrumque consulem creatum prænomine et nomine appel-*

lasset, in altero adscriptum est et pravo loco interpositum cognomen, quo in narrando appellari solet.) XXIII, 5 (Anagniæ *Lov. 1, 4. P Drak.* Anagnia) XXIV, 6 (iurisque ac dicionis *non potest verum esse, nec c. 51, 8 ferendum* que ac *copulatum; ne* et iuris et dicionis *quidem dici poterat, distracta una notione in duas separatas; excidit* facturum *post* eorum: iurisque ac d. eorum facturum.) 12 (fore *Mur. P Drak.* eorum) 15 Zacynthum — parva... nomine habet — eam... cepit, et (*interpunctionem superiorum restituimus*) 16 Philippum quoque (*W.*)

XXV, 2 (ab tergo *Salm. P* altergo, *Drak.* alterno) 3 (Sintiam, in Macedoniam *Ruben.; P Drak.* sitam in M.) 4 *et* 5 descendit: ad bellum... credebat. et relicto (*Mg. P* descenditmead. *Neque interiecta sic sine particula illa sententia* ad bellum *cet. ferri potest neque* et relicto *a superioribus avulsum. Koch.* quippe) 8 ad frangendos igitur vastare (*Mg. Em. 308. P* ad frangendas igitur vast.) 10 (Adversus quos *Frob. 1531, Mg. Em. 309. P* adversus quodse... imparem *aut, si Alsch. credimus,* impar; *Drak.* Adversus quod... impar) 13 adicerentque (*Mg. P* adliberentq. *Drak.* adhiberentque) XXVI, 6 edita *sine uncis* (*Uss. Non solum asyndeton offendit, sed prorsus prave* edita *crimina commemorantur, quum nondum prolata vulgataque sint. Si, quod vulgo edebatur:* edita fictaque ab inimicis *accipias, quæ inimici querentibus ediderint subiecerintque, non dicitur sic* edere *et ordo participiorum pravus est*) 10 (diuturnitatem *codd. 2 recc., Crev.; P Drak.* diuturnitate) XXVII, 4 ædis 6 incendium profiteretur (*Mg. Em. 310*) 11 hostilis *sine uncis* (*Uss. Vulgo erat* et hostiles. *Nullæ sunt hostiles inimicitiæ nec Fulvius rem auget, se hostili modo inimicitias exercere.*) 12 quia *sine uncis* (*Mg. Em. 310 n. Ne Senecam quidem Ep. 97, 15 scripsisse* quia vitari metus non posse, *ostendit* metus; *neque enim pluralis numeri accusativus ibi ferri potest; scripsit* possit.) 16 (secutisque *W. et Mg. P* seculisque; *Drak.* Ætolisque) | Romam, *speciem* præbuit cl. urb. excidio [ac] celeberrimis (*Mg. Em. 309; ac Sabellicus iam deleverat. Rectissime dicitur* formam præbuit... adducentis. *Ex* formam *ortum, præcedente* e, ormam, *tum* Romam. *Drak.* Romam præivit. Celebres *homines dicuntur etiam VII, 21, 6.*) XXVIII, 1 (*Fuitne* gessisset?) 3 præfuerat. consulum de prov. (*P. Et desideratur significatio eius, a quo oratio deinde transfertur ad alia, et* consulum *pravo loco ponebatur.*) 13 fuissent (*cod. unus rec.*) XXIX, 3 (suam quosque *Mg. Em. 311. P Drak.* suam quisque) | (domos *suppl. Weiss. Drak.* senatum) 7 posset (*Voss. Mg. Em. 302 n.*) 10 post adversissimas secundæ (*Mg. Em. 312. P* post adversæ; *Drak.* primus adversæ) XXX, 10 ne nudo (*Mg. Em. 312*) 12 habeamus.

duæ (*Uss. Apparet non iubere hoc Marcellum, ne ironice quidem, sed partem hanc esse iniquæ condicionis.*) XXXI, 2 non quid (*Mg. Em. 313, ubi tamen addendum tertium exemplum omissi in codicibus* tam, *XXV, 15, 9; nam in quarto XXX, 20, 7 etiam W.* tam *post* relinquentem *addidit.*) 3 desciverunt *a populo Romano; hostibus aperuerunt* portas, legatos (*Mg. Em. 313. P* desciverunt portas legatos) 8 (*Uss. malit* acciderunt) 10 (necne *codd. tres recc. P* ne, *Drak.* næ) 11 (dimissi Siculi *Alsch. e P* dimississiculi; *Drak.* dimissis Siculis) XXXII, 1 diu de sententiis (*Gron.*) 6 (acta M. Marc. *W. e P:* ctammarcelli. *Drak.* decreverunt causa Marcelli. Quæ) 8 proiecerunt *orantes* et obsecrantes (*codd. recc.* Et *ex* t *natum*) | pollicens hoc (*M aliique; P* potensocconsul. *Dixit hoc Livius ut I, 33, 5* ingenti præda potens, *id est,* elatus. *Drak.* post hæc consul) XXXIII, 3 (superesse *Alsch. P* superioresesse; *Drak.* superstites esse) | propinquis iamiam cognationibus (*Mg. Em. 314. Aliter etiam ponitur* iamiam *cum præsenti tempore, ubi cum vehementia declaratur, quid ex mutato rerum statu sequatur, ut apud Virg. Æn. XII, 676.*) 13 populi Romani Fulvio (*Mg.*) | quosque... dedidere *sine uncis* (*Videntur hæc, quæ in editionibus omittebantur, ex dittographia et correctione, quum scriptum esset* quosque *pro* quæque, *orta esse. Agitur de certis hominibus et eorum rebus. Male aliorum hominum significatio interponitur.*) 14 plebis | adsint (*Cobet.* Ex adsient *ortum in P* adsidens.) XXXV, 3 privatim (*Frob. 1531. Non dant privatim, qui lege et edicto iubentur. Altero modo scripsit Livius c. 36, 4. XXXIV, 6, 18.*) XXXVI, 3 si qnid.. velis, *si* id prius (*Mg. Em. 314. P* si quid.. velis id) 4 itaque classes.. dare: nobismet (*Mg. Em. 315.*) 5 omnes senatores (*Gron.*) 6 (et libras pondo *distributive dicitur, ut* millia, asses *de singulis millibus, assibus; vid. V, 47, 8, VII, 37, 3, X, 30, 10, XXXI, 13, 7; mox, omissa illa significatione,* libram.) 11 aurum argentum (*C., teste Wo; Em. 69*) | (prima aut inter *Mg. Em. 315 e P:* primaut inter. *Drak.* prima inter) XXXVII, 1 magis *sine uncis* (*codd. 2 recc., Gron.*) | immixtis (*codd. recc. Vel propter* pariter *nominativus necessarius est.*) XXXVIII, 4 *pernicies* pertinebat (*codd. recc.*) 7 cunctatus, et tum quoque (*Mg. Em. p. 315. Ceterum Emend. p. 214, ad XXI, 25, 9, nescio quo errore et oblivione addere neglexi, ad participii et verbi finiti de eodem subiecto positorum coniunctionem totam illam disputationem pertinere.*) | appellabat (*Mg. Em. 315. Etiam paulo post fortasse* appellat *scribendum*) 10 posset (*Mg.*) 11 abstitit tamen tam (*codd. recc. P* tament) 13 ex his XXXIX, 4 habuit *sine uncis* (*Duk. Mire enim significetur, tres minores naves Quinctium aliunde habuisse.*) 5 efficit (*cod. rec. unus et alt.? edd. vett.*) 6 pari [classi]

navium (*Crev.*) 13 pedestris (*Fabri; eodem modo W. alterum accipi vult. Paulo ante Forchhammer* in mare.) 14 (agminum *Koch. e P:* agminus, *supra* u *scripto* i. *Drak.* agminis) 16 (atque ille *edd. quædam vett.; Mg. Em. 316. P Drak.* ille atque) 21 (et D *Alsch. P* et; *Drak. om.*) 22 compulit, ne urbs (*Alsch. Similiter iam Pal. 2.*) XL, 1 res. Agrigentum (*interpunctionem mutavimus*) 6 essent. [propter] postremo (*codd. duo recc.*) 7 venit (*codd. recc.? edd. vett. De eventu et effectu rei* aliter venire *saltem non dicitur.*) 17 plerique, et cum in civitatibus (*Mg. Em. 316. Quæ W. opponit, non intelligo. Rectissime hi homines universi dicuntur exsules — qui enim aliter omnes Agathyrnæ essent? — et obærati, magnam autem partem etiam in civitatibus suis capitalia ausi esse et nunc, postquam Ag. venerint, rapina vixisse.*) XLI, 2 superfuerunt (*codd. recc.? edd. vett.*) 11 exercitum 12 (*Recte Forchhammer miratur, cur Siciliæ maior pars defecisse dicatur, quasi Italia omnis defecerit, quum in Italia multo plures fideles socii manserint, in Sicilia, qui fere soli socii fuerant, Syracusani defecerint. Videndum, ne transposita verba sint olimque scriptum fuerit:* Italiæ maioris partis, Siciliæ, Sardiniæ.) 17 eosdem, quia illic (*Mg. Em. 317*) 18 (*De toto hoc novicio supplemento, quod pertinet ad c. 44, 1, dixi Em. p. 203. Primæ editiones non habent nisi brevius illud, quod in aliquot codicibus valde recentibus est. Quam W. auctoritatem secutus sit in iis, in quibus a Drakenborchio discessit, nescio.*) 20 in diversas 24 nunc *om.* 25 [exemplum] effigiem (*Drak.* exemplum expressam ad effigiem *contra vett. edd.*) XLII, 1 peditum trecentis 5 ita cursum navium moderari 6 erat — duplex vallum (*Rhen.*) 7 MCC passuum (*Duk. Drak.* paullo plus passuum) 8 exæstuat aut deficit mare (*codd.*) XLIII, 7 tum opportunissimo portu egregio XLIV, 1 Contra *om.* | *dux* cum terra (*P* luctu quam armaverat cum terra marique, *spatio aliquot litterarum inter* armaverat *et* cum *relicto*) 2 insedit (*Mg.*) 6 animum advertit (*P* mercuriumcantantiadvertit) | (ad oppugnandum *W. P* ad oppugnandadam. *Drak.* ad oppugnandam urbem) 8 quod plurumum (*codd. recc. pauci*) 11 (raptim *Crev. P Drak.* partim) XLV, 7 (quingentos *add. W. P. Drak. om.*) XLVI, 1 sed quod euntis ad (*Gron. coniectura non satis certa, sed tamen ipsum* Romanos, *quod sequitur, non* eos, *ostendere videtur defensores significari.*) 5 *et* 6 inciderunt. *ut* utrimque.. habebant, tunc (*edd. vett. P* inciderunt utrimque) 7 sed ii 10 (*Fort.* obvius fuisset; *Siesbye*) XLVII, 7 libras ferme (*edd. vett.; v. Em. 317; fortasse tamen in recondita loquendi forma retinenda fuerat codicum scriptura.*) | argenti facti (*Gron.*) XLVIII, 3 omnis Africæ (*sed, opinor, pro accusativo*) 10 ante tribunal (*edd. vett. P* antribunal) 12 apparatos (*Rhenan.*) 14 ipse (*edd. vett., Heller*)

XLIX, 1 quippe cum alibi (*P Intelligo:* quippe in ea re, in qua) L, 2 Celtiberorum adulescenti: Aluccio (*interp. mut.*) 9 erga se esset (*Rhenan.*) LI, 2 quinquereme captivisque Magone (*Mg. Em. 318. Captivum agrum Livius dixit II, 48, arma VII, 14, IX, 40, signa VII, 37, navigia X, 2, naves XXVI, 47.*) 8 *in classe acieque navali* | armamentarioque (*edd. vett. Vid. ad c. 24, 6*) 9 (quassati crant *Crev.; P* quassaverant; *Drak.* quassi erant).

Lib. XXVII. Cap. 1, 5 senserant (*codd. recc.*) II, 1 litteris *errore, ut videtur.* 6 *et* 7 Baliaris, — elephanti... acti —; *ubi* diu... stetit: primæ... accepere. novum (*Mg. Em. 319. P* acti diu) 8 tam segni (*Duk.; Em. 319*) 10 castra; in Apuliam (*codd. recc. pauci? edd. vett.*) III, 9 par numerus sociorum eodem (*edd. vett. P* par numerus romanorumue eodem. *Exercitum urbanum cum legionibus urbanis socii explebant.*) IV, 2 aut consulem Marcellum (*Rhen.*) 4 urbis (*Sigon.*) 5 quæque (*Ald. P* quæq.) 6 legatos Hispaniam (*codd. recc. Vid. præf. vol. I p. 2 ad X, 37, 1*) 15 diem Romæ (*codd. recc. aliquot? edd. vett.*) V, 2 (*Fort. retinendum erat ex vulgatis edd.* habuit. Ibi de *cet.*) 4 neminem Siculum, qui fugati metu inde afuerint, non esse; omnis (*Mg. Em. 319*) 5 terram tandem, frugiferam (*interp. mut.*) 6 fidem a consule habiti (*Mg. Em. 320*) 9 redit (*edd. vett.*) | et [ad] Siciliam (*Em. 322*) | profectus inde, Lilybænm (*edd. vett.; Em. 321*) 15 autem in Italia (*codd. alq. recc.*) 19 plebi scito [et] ab Q. (*Ald.*) VI, 3 dixerant (*edd. vett.*) | (ni se *Drak. P* nisi. *Edd.* ni tribuni... se interposuissent) 4 Arrenii (*Hertz. P* Arriani. *Gron.* Afranii) 6 plebis scito 9 iis 14 redit (*codd. recc.*) 15 factus... Crassi, *altero loco, sine uncis* (*Mg. Non solum perquam ineleganter verba hæc bis ponuntur, sed vitiosissimam habent orationis formam, quasi duo homines in sui quisque hominis locum suffecti sint, non in unius uterque. Offenderat etiam Uss.*) 19 temporis huius (*Rhen. Longe aliter dicitur* annus hic, *in quo narratio nunc ipsum versatur.*) VII, 3 (*Recte, opinor, Ascensius 1513* armis obsistentem, *ex quo geminato* s *illud natum contrario errore ei, quem notavi Em. 218.* Subsistere *cum dativo nemo meliorum dixit; nam in epist. Bruti apud Cic. ad Fam. XI, 10 et* subsistere *et* obsistere *pravum est scribendumque* sufficere sumptui; *apud Tibullum, si Tibullus est, IV, 1, 195* solus densis obsistere turmis *tuetur consensus codicum alterius generis;* subsistere *natum est corrigendo, quum inverso ordine scriptum esset* densis solus. Subsistere *cum accusativo Livius bis habet.*) 11 tum iam Arimini (*Lov. 4, 5, alii. P* tumamarimini. *Nihil hic agit* iam.) 16 aut ipsum M. Valerium Lævinum *traicere, aut* mittere

(*Mg. P* aut ipsum m. valerium messalamisere seu cinlium seu m. valerium messallam. *Apparet a priore* M. Valerium *ad alterum aberratum esse; inde natum est* ipsum; *neque enim ferri h. l. accusativus cum infin. potest; poterat etiam scribi* traiiceret aut mitteret.) 17 exercitumque VIII, 3 ad senatum reiecerunt (*Gron.*) 4 decemvirum (*codd. recc. Non magis h. l. quam III, 40, 12 illam formam ponere audeo, quæ facillime ex præcedenti accusativo oriri potuit.*) 8 appellavit flamen. vetustum (*interp. emend.*) | et flaminio (*Mg. Em. 308*) 16 regnum qua (*edd. vett.*; *cfr. Em. 231. Præpositum relativo substantivum ferri h. l. prorsus nequit, neque probabile est Livium scripsisse*: quæ Hieronis fuerat, *postea* regnum *additum esse.*) 17 præsidia (*edd. vett. Non multa dispersa præsidia Valerius esse volebat, sed classem in duas partitam navigantem ubique præsidio esse.*) IX, 7 (Sora *pro* Cora, *quod edebatur, Mg. Op. I, 268 n. P* Carseolicosuessa. *Quo olim utebar argumento, quod XXIX, 15, 5 Sora in codicibus scriberetur, nunc constat, ibi nomen huius coloniæ prorsus excidisse; itaque hic ex litteris* co, *sequente* s, Cosa *faciendum videri posset, nisi Cosani c. 10, 8 inter colonias XVIII fideles numerarentur.*) 10 tamquam integram rem (*codd. recc.? edd. vett.*) 11 urbis augendæ (*cod. unus et alter rec., edd. vett.*) 13 (*Malim* quod novi; *novæ consultationis materia esse negatur.*) X, 3 pluribus *si* 4 (deesse et *Alsch. P* deesset, *Drak.* deesse) 12 inde *quingena* quinquagena (*Glar.*) XI, 2 ædis 3 intus cella (*codd. quid. recc. P* intus cellam) 8 ii censores (*codd. recc. P* in censores) | latum in plebem (*codd. alq. recc.; ed. Med. 1505.* In *additum est, quum* ad *excidisset.*) 10 legerent: et is (*codd. alq. recc.? edd. vett.*) 11 et ius (*Rhen.; Em. 308*) 12 M. Cæcilius (*Ald. Res incerta, vereorque, ne ipse Livius prænomen variaverit.*) 16 atrium, regiam (*cod. rec.? nescio quis vetus editor. Et XXVI, 27, 3 rem conficit et quod atrium sic nude appellari non poterat.*) XII, 2 detineret (*Lov. 3, 4, 5, A. Periz.; Em. 322*) 2—4 oppugnaret: ea urbe... in Italia fore. Regium (*interp. emend. Em. ibd.*) 3 (*Pro* remorandi *fortasse scrib.* morandi; *Em. ibd.*) 6 (*Mallem retentum* urbem oppugnabant; *nam agris depopulatis, ut imperatum erat, ad ipsam urbem oppugnandam ventum est; ea demum capta, arx, si defenderetur, obsidenda aut oppugnanda erat; nec, eo usque processum esse, ulla est c. 15, 8 aut 16, 9 significatio.*) 9 inducebat (*codd. recc. Constantissimus est in hac re Livii usus; vid. Drakenb. ad III, 62, 5, XL, 25, 10. Inducitur in aciem pars aliqua copiarum, quæ hactenus extra eam fuit et cui locus in ea assignatur, ut hoc capite § 14 legio duodevicesima (in primam aciem), c. 13, 11, c. 14, 6.*) 12 (*Non improbabiliter Rhenanus suspicabatur ante* non castra *excidisse*

huiusmodi aliquid: non iter quietos facere.) 16 in iis 17 (*Mire ponitur* prima quæ, *quum arctissime cohæreat* prima fugit.) XIII, 9 iussit *sine uncis* (*Gron. Quæ proferuntur exempla, nihil pertinent ad idem verbum in eadem sententia apud duos infinitivos copulative coniunctos repetitum*) 11 cohortesque, quæ (*P. Em. 322*) XIV, 9 (*Fort. scribendum:* turba; et ut non omnes *cet. Continuatio est enim rei Romanis secundæ.*) XV, 2 (accepti sunt, et *codd. recc. P* accepti set. *Drak.* accepti. Et) 5 partem... partem (*codd. recc. P* partem... parum) | onerarias *eas* solum (*codd. alq. recc.? edd. vett.*) 8 sub adventu (*nescio quis vetus editor*) 9 leve dictu ad (*nescio quis vet. ed. Ex exemplis Wii nullum simile est huic dicendi generi:* Leve dictu adiuvit *pro* res levis dictu. *Nam IX, 29, 10 comma post* inde *ponendum erat; cohærent hæc:* traditur inde... omnes... exstinctos, *interposito per appositionem illo:* mirabile dictu et quod *cet.*) XVI, 4 (vacuus *edd. vett. P Drak.* vagus) | numquam (*codd. recc.?*) 7 capti (*codd. quid. recc.* Capti *in* capitum *mentione minus ferendum et ortum ex* captargenti *videtur.*) | (*LXXXIII millia corruptum esse constat. Fort. fuit:* III millia LXXX. *Capuæ capta auri pondo II mill. LXX.*) 8 interroganti scribæ (*Drak. P* interrogatis scribæ) 11 constituerat (*codd. aliquot recc. Alterum esset:* ubi proposuerat.) 12 (Metapontnm cum *W. P* metapontumiiscum. *Drak.* Metapontum ei cum) XVII, 6 classibus, subductis (*edd. vett.*) 10 (ac *add. Alsch. Drak.* verecunda gravitate) 11 si iam (*Frob. 1535. P* si tam) 17 demissique (*errorene?*) XVIII, 6 facilior in ascensum (*Mg. Em. 323*) XIX, 5 in *se* esse; si id (*interp.*) XX, 2 (*Non improbabiliter codd. quidam recc.* atque alter Hasdrubal.) 3 exequenda (*Mg. Em. 323*) 4 provinciæ regione (*Mg. ibd.*) 6 caput, rerum (*codd. alq. recc.? edd. vett.*) 7 exercitus eius (*errore typ., quem tenuit Hertzius*) 12 obtinuerunt, relicto (*codd. recc.*) | inimici decernerent (*codd. recc. Alii* dicerent) XXI, 4 consulem cum ing. (*codd. recc.*) 9 C. Servilius *et Q. Cæcilius Metellus* (*Qua fide supplementum hoc paucorum codd. nitatur — nam præter P omittunt M, B, Lov. 1, 2, Haverc., fortasse multo plures —, nescio; nam quod Q. Cæcilius Met. cum C. Servilio — eodem an alio, incertum — proximo anno ædilis curulis fuit, c. 36, 8, inde non sequitur, hoc anno plebeium fuisse.*) XXII, 3 Q. Claudio Flamini Tarentum. 6 additæ et ad præsidium (*Mg. P* additum et ad præsidium. *W. olim:* Additum etiam præs.) 12 urb. (*P* urbem) XXIII, 5 *et* 7 urb. XXIV, 3 tempus *sine uncis* (*Duk.*) XXV, 9 Virtutis ædis 13 consederant (*Uss.*) 14 (in acie stare *W. P* inacieheare; *Drak.* in aciem exire) XXVI, 4 quæ in præsidio (*codd. quid. recc., Sig.*) 12 M'. Aulius (*Periz. P hic* maullius, *c. 27, 8* manius auxilius) 13 iocur (*codd. recc.*)

XXVII, 3 posset (*Rhenan.*) 8 occisus, Arrenius (*codd. recc.*) 9 (*Suspicor:* aut interfecti sunt aut... effugerunt) 13 ordinem *sine nota* (seriem *I. Periz., sed nimis discedit.*) XXVIII, 4 alter ad inferendam, *alter ad cavendam* fraudem (*supplementi locum mutavimus*) 7 (*Mirari possis, cur tantum milites, qui in præsidio essent, sine arbitris agere Salapitani cupiant, non se ipsos, quoniam et oppidani dispositi dicuntur et opera omnis navata narratur ab ipsis Salapitanis, non a præfectis sociorum. Opinor significari, perfugam Romanum maxime se immixturum fuisse militibus eosque observaturum. Sed vellem abesset* milites.) 10 recte (*codd. recc.? edd. vett. Mire W.* recte subire *comparat cum* improvide se in præceps dare. *Possis suspicari* erecti.) 13 (L. Cincius *Sig. P* Cincius) | (*P* oppugnas, *supra s scripto a manu 2* set. *Num* oppugnabat, est?) XXIX, 10 proximo concilio (*W. e P:* proximo anno concilio) | detulerunt (*edd. vett.*) XXX, 5 ferocioribus... gentis (*Gron. Em. 324 n.*) 6 (*De* indicta *cfr. Em. 417 n.*) 9 referunt (*A. Periz.*) | (Heræis actis *W. P* coactis, *Drak.* peractis) | (Ægium *Glarean. P* regium, *Drak.* Rhium) XXXI, 1 (*supplem. Wii est; alii* agrumque nobilissimæ) XXXII, 5 (*Fort.* super caput, *ut XXII, 3, 11*) XXXIII, 7 tradunt. ita quod (*Mg. P Drak.* tradunt. Id quod. *Excidit* et *post* t.) XXXIV, 5 (præ se ferens *codd. aliq. recc. P* præsereferens, *Drak.* præferens) 7 cogit (*codd. recc.*) 14 restituisse. ut (*Interpunct. emendavimus*; et *pertinet ad* annisi... fecerunt.) XXXV, 3 *habuerat. et L.* Manlius | (quæ ibi *codd. recc. P* quæsibi; *Drak.* quæ res ibi) 10 Bruttii Lucani (*cod. unus rec., Glar.*) XXXVI, 1 (*Retentum oportuit ex edd. vett.* nuntiaverant) XXXVII, 7 ædis XXXVIII, 4 Anxurnas (*codd. recc.*) 9 ex provinciis, quos e (*Mg. Em. 324*) XXXIX, 7 transibant (*edd. vett. Necessario utrumque verbum ad eundem refertur; et habent etiam* ducebant *P reliquique.*) XL, 10 agri Larinatis (*Mg. Em 325. P* laritanis) 11 (*Excidit fortasse captorum hominum numerus; v. ad XXVI, 6. 8.*) 14 quadraginta *milia, duo* milia et *D* equites (*supplem. prorsus incerto*) XLI, 4 inter iacebat (*cfr. VII, 29, 6. Aliud est* Fæsulas inter Arretiumque, *aliud* Fæsulas Arretiumque inter.) 5 *elabi* inde (*edd. vett.*) XLII, 4 (*P* decursum. *Retentum fortasse oportuit* decurrentium *ex edd. vett. Perversum est:* cohortium decursu per montes clamor; *saltem scriberetur* in decursu.) 7 supra septingenti (*codd. recc., edd. vett. Non magis hoc uno loco recipere audeo quam* ad septingenti; *vid. præf. vol. I p. 2 ad X, 33, 6.*) 8 ductis (*codd. alq., Rhenan.*) XLIII, 7 *et* 8 verteret. litteris (*Interpunctionem emendavimus, ut verbum* edocet, *longiore ratiocinationis declaratione participio* ratus *subiecta, continuetur illis:* tum Claudius; *nam:* tum Claudius... ratus, *ut hoc pro finito sit, prave dicitur. Cfr.*

Em. 215 de XXXIV, 27, 5, et paulo ante de c. 34, 14; similia alibi correxi.) 8 edocet, ut (*Duk. Necessario illi* et ipse *subiiciendum est alterum membrum; id fit brevius, ut audiatur idem* edocet.) XLV, 3 eo ipsos quantumcunque (*Mg. Em. 326*) 7 liberorum suorum (*Rhen. Codd. recc.* et lib.) 11 nec *absistere* ab signis nec subsistere cibum (*Mg. Em. 327*) XLVI, 7 inclinant (*edd. vett. Præsenti historico in declarando animorum habitu, quem Nero reperisse et mutasse narratur, locus non est.*) 11 et eundum (*edd. vett. P* etaeundum) XLVII, 2 si quid forte (*codd. recc.? P* siquit. *Et gradus significatio prava est nec dicitur recte* si quid adustior *nec omnes adustioris coloris futuri erant.*) 5 cecinisse. *ambo profecto consules esse*, et quonam modo alter ab Hannibale (*P omnesque codd., nisi quod* consul *addidimus.*) 10 intentius signa ferre (dum lux viam ostenderet, lentius signa ferre *Alsch.*; ferri *Mg. Em. 328. P* hasdrubadum luxiamostendentissigna ferre. *Minus bene hæc tractavi Em. 327. Neque enim ipse Hasdrubal per omnes flexus amnis signa ferri volebat. Lentius progrediendum erat, donec lux viam monstraret. A* tend *in* ostenderet *oculus facile aberravit ad* lentius. *Residet scrupulus, quod* lux *brevius pro* luce prima, orta *dicitur.*) | processisset,** ubi (*Mg. Em. 328; substitit Sartorius quoque supplevit.*) 11 quantum mare (*edd. vett.; Em. 328*) XLVIII, 14 (in dextrum *Glar. P* insistrum, *Drak.* in sinistrum) XLIX, 2 regendi spem vicissent (*W., Mg. Em. 328 n. P* regendispervicissent) 3 (*Valde suspicor scribendum esse:* abnuentesque tædio laborem; *nam* abnuere labore *nihil est.*) 9 (quin supersint *Gron. P* quesupersint, *Drak.* supersint) | aliqui nuntii (*Mg. P tantum* aliiqui nuntii. *Edd. — nam de codd. ceteris siletur —* inquit, aliqui nuntii. *Non potest, opinor, verbum abesse in tali orationis forma, prorsus pendente particula* ut (*diceret*). *Quod autem post* ut, *longiore verborum ambitu interposito, sequitur* inquit, *id fit eodem modo, quo Livius IV, 28, 4 scripsit:* pœnas rebellionis dedissent, ni Vettius Messius... inquit, *id est plane,* dixisset, *et Cicero II de orat. 64, 260:* quod aiunt Maluginensem... Virum bonum, inquit, *id est,* dixisse. *Nam quum verbi* inquit *coniunctivus et infinitivus deesset, libere constructionem mutarunt. Ob eandem causam Livius I, 39, 3 et IX, 16, 16 in media oratione obliqua interiecit finitam sententiam per* inquit.) L, 1 pugnam, citatiore (*Mg. Em. 329; excidisse participium Sartorius quoque vidit, qui* profectus *suspicatus est.*) 5 supplices votisque (*edd. vett.; Em. 329 n.*) 8 deinde de L. Manlio (*codd. recc.? Em. ibd. Simili errore XXIX, 20, 8 in P pro* ad exercitum *scribitur* deexercitum. *Potest etiam fuisse:* Litteræ deinde L. Manli Acidini missæ ex c.) 9 hæ litteræ | posset, traheretur (*Mg. Edd. fere* trahereturque)

10 inter impotentis (*Mg. e P*: interponentis. *Ipsa coercitione et dispensatione lætitiæ potentes fiebant.*) LI, 1 Tunc enim vero (*codd. recc.*) 4 impertierant (*edd. vett.*) 10 *sine nota mendi* (*Mg. Em. 329. Recte dici poterat* argento creditum solvere, *hoc est nummis, non æstimatione; sed exciderunt quædam; ne contrahitur quidem res* solvendo; *itaque non potuit hoc per se tanquam altera species poni.*) 11 ex his.

Lib. XXVIII. Cap. I, 4 magnum *hominum* numerum (*P ceterique*) II, 1 tenebant colles (*Kreyssig; Em. 330*) 2 iubet. *ubi* speculatores... venerunt, tum (*Mg. Em. ibd.*) 3 passum 15 tum forte ad soc. an. in Bætica continendos (*codd. Pal. 2, 3, Rhen.*) III, 6 oppugnare est (*Mg. Series et consecutio rerum narrando explicatur, non notatur, eodem tempore duas res accidisse* (*prœlium tum fuisse acre. quum prima pars oppugnare adorta sit*). *Idem mendum in duobus locis libri XLII, uno XLV correxi Em. 511. At XXIX, 37, 8 et 10 bis scribitur in codicibus et editur in simili loco:* quum ad tribum Polliam ventum est *et:* quum ad tribum Arniensem ventum est; *scribitur sane, sed additur priore loco, ne* esset *substituere dubites:* et cunctaretur. *Quid huic coniunctioni* est et cunctaretur *præsidii sit ex XXIV, 44, 10, prorsus non intelligo.*) 7 (etiam *Rhen. Drak.* et iam) 12 cæsa (*edd. vett. Non potest ad* non secus quam *traduci, quod fit in comparatione, duobus substantivis positis:* magis pedes quam arma.) 13 infesta urbi (*Gron. P* urbe; *porta aperta non urbi, sed in urbem signa inferuntur ab irrumpentibus.*) 15 (mille *Alsch.*, mille quingenti *Drak. P* oppidanorum conferme) V, 1 (*Uss. suspicatur:* triginta erant) 5 Bœotiique (*P. Livium recte* Bœotos *appellasse* τοὺς Βοιωτούς, *ex accusativo et genitivo apparet in cod. Bamb. IV dec. et Laurish.*) 7 si quo longinquum (*codd. recc. Etiam XXXVII, 52, 6 apertissimum est ad* quo *audiri comparativos præcedentes.*) 8 Bœotii (*codd. recc.?*) 9 (res sineret *codd. aliq. recc., Rhen. P* resideret, *Drak.* res se daret) 11 peltatis (*edd. vett. Ad Livium et militum genus nihil pertinent* peltatæ *poetæ* Amazones. *XXXI, 36 et XXXIII, 4, ubi in codice B scribitur* quos peltas appellant, *manifesto Græca forma significatur.*) 12 *et* 15 Scotusam (ut in libro *XXXIII Mog. et B; sed § 15 P* Scotyssam) 14 magnis *igitur* itin. 15 recepit (*edd. vett.*) VI, 9 præbere (*Grut. P* præbuere. *Em. 331 n.*) 10 procellosi deiciunt (*Gron.*) VII, 2 per cunctationem omnis *res* omissa (*edd. vett. P* per cunctatione omnissa. *Sed etiam c. 7, 10* omnissis *pro* omissis.) 3 *Voces* deiecto præsidio... insidebant quum *ponuntur inter* Philippus *et* a Demetriade (*Crev., nisi quod is, relicto* quum, *tantum* deiecto... insidebant *transponebat. Prorsus perverse Philippus, qui Deme-*

triade Scotussam, inde per Thermopylas Chalcidem festinabat, primum Ætolos Thermopylas insidentes deiecisse dicitur, tum a Demetriade Scotussam profectus esse. De transpositionibus huius generis in P factis dixi Em. 236, ubi oblitus sum commemorare XXII, 32, 1 sqq. in P etceteris et edd. ante Frob. 1 voces quadraginta quinque, quæ nunc leguntur § *1 et 2, transponi post* § *3.*) 5 fuerat. cum Romana... recepisset, Attalus (*interp. Em. 330*) 10 *et* 11 *et* 13 (Thronium... ab Thronio *Glar. P* toronen... ab turone. *Drak.* Toronem) 10 Oreum est proprofectus: inde (*Gron.*) 11 (*Perverse nuper e mendo P*: decertat *pro* ceperat *effectum est* ad Opuntem decertarat. *Nullam ad Opuntem fuisse decertationem, Livius ipse dicit; tollitur orationis figura in* ceperat... cepit.) 17 possit (*codd. recc.?*) 18 (Oxeas *Crev. P* uaeas. *Drak.* in Phoceas, *sublato* inde. *Insulas exiguas et prope ignotas Livius vix nude nominasset, nec videtur ibi portus et statio fuisse; offendit etiam geminatum* inde; *itaque aliud latere videtur.*) | ne ad se *si* iretur intra (*codd. recc.? edd. vett.*) VIII, 12 hortatusque oppugnat*i ut eadem constantia permanerent in societate, si suam quam Oritanorum atque Opunt*iorum fortunam (*P* hortatusque oppugnatiorum fortunam. Oppugnatiorum *ex* Opuntiorum *errore ortum videtur. Gron.* dehortatusque, ne Op.) 13 principiumque 14 (Mædis *W. P* concessit aut dicionis. *Vulgo* Dardanis. *Utrumque incertum.*) IX, 6 (capientes *Gron. P* cupientes; *Drak.* sed contingere... cupientes.) 13 duces, duos *sine uncis* (*Mg. Em. 331. Rectum esset*: adv. duos exercitus, duos imp.) 14 continendum in castris (*codd. recc.? P* continendis castris) X, 12 et Q. Mamilio, ut (*I. H. Voss.*) | proprætor *sine uncis* (*Pigh.*) 16 prætori traditis *W. e P*: præditis; *codd. recc.* traditis. *Drak.* præbitis) XI, 2 foribus in ipsis (*codd. recc.?*) 14 (incolumes legiones, *om.* et, *malit Uss., et sic Pal. 2.*) | loca tuta (*P. Tutæ erant legiones, quum ex angustis et asperis in culta et plana evasissent.*) XII, 3 et *sine uncis* (*codd. pauc. recc., Crev.*) | gereret *et* exercitu (*P et omnes*) 13 ab Gadibus, rebellandi spem adiuvante (*P*; *Em. 331*) XIII, 2 *et* 3 facerent. præmisso (*interp.*) 8 fessis *subirent* (*Mg. Em. 333 n.*) 9 nihil præter (*codd. recc.*) | quacumque proximum (*codd. quid. recc., edd. vett.*) 10 tamen *nunquam* aliquot... cessatum est (*Mg.*) XIV, 4 tenebant; erant... Hispani pro cornibus. ante Punicam (*interp. correxit Mg. Em. 332*) 6 credita animo advertit (*Lov. 5 et duo alii; Em. ibd.*) 7 curati pransi (*codd. duo recc., Lipsius*) 19 discedere auderent (*edd. vett. P* discernere) 20 armatura, velites, circumductis (*Mg. Em. 332*) XV, 5 nam super (*W.*) 6 acies (*W.*) 9 (*Neque* proximus quisque hostem *usitate dicitur, neque hi soli cedebant, nec aliud Hasdrubal rogabat, quam ut*

modice cederent. Itaque saltem dicendum erat: prox. q. h. celerrime cederet. *Mihi olim idem fere, quod Kindschero, in mentem venerat:* quum proximum sibi quisque hostem crederet.) 10 consistere signa (*Duk. Unum verbum* cœperant *non potest ad duo subiecta, signa et duces, referri, alterum positum, alterum non positum.*) 11 cepissentque (*codd. recc.?*) XVI, 5 sed cum (*Mg. Em. 333*) 8 (accitis *W* e *P*: accipitis — *m. 2.* ce —; *Drak.* acceptis) | procul inde aberat (*P teste Gron., M, teste Drak.*) XVII, 2 missus. et quum (*Mg.* = missusset) 4 (præmoliendam .. rem *Gron. P* præmolienda .. re; *Drak.* præmoliendas .. res) 5 Masæsuli XVIII, 10 terram, regiam in fid. (*Mg. Em. 333*) XIX, 2 defecerant (*Lov. 1, edd. vett.*) 10 ipsorum conscientia (*codd. aliq. recc., Rhen.*) 11 admonebant alios (*Lov. 2, 3, Sigon.*) 13 in *sine uncis* (*Mg. Em. 333*) XX, 1 subeuntibus qua (*Alsch. et Mg. Em. 333 n. e P*: subeuntibus. sc. tr. quam) 9 terrorque deinde (*Rhen.*) XXI, 5 pacto (*edd. vett. Error ex* pactinter; *si Livius* pacto *scripsisset, saltem* inter se *omisisset.*) | sequerentur (*codd. recc.*) 6 Idem (*codd. recc.*) 10 copia et provinciali (*cod. un. rec., Duk.*) XXII, 2 Astapa urbs *erat*, Carth. s. partis (*Wb., Uss.*) 4 interfecerunt (*Rhen.*) 12 quam ut egredi (*Mg., etsi, quid usus requireret, iam W et alii annotarant. Excidit* ne *inter* m *et* e, *tum suppletum* ut. *Geminus Livii locus III, 3, 2 dubitationem tollit.*) | obsessi mœnibus (*Iac. Gron. P* posset mœnibus. *Drak.* mœnibus. *Errore retenta est Gronovii coni., cui præstat Weissenbornii.*) XXIII, 1 dimicantium *vis et impetus i. a.* (*Mg.*) 4 interfluens (*edd. vett. Ut omittam imaginem subridiculam, aurum fluens nemo rapturus erat.*) XXIV, 10 (ea re *W. P Drak.* ea spe) | stationem (*edd. vett.*) | in ordinem ibant (*Mg. Em. 334*) XXV, 5 prætorio, ubi (*codd. recc.*) 10 carptim partes (*Gron.*) 14 facunda (*Duk. P* faciunda) XXVI, 7 metu omni (*edd. vett.; Em. 334*) XXVII, 10 expectata est. non quod ego... velim — equidem... militibus meis —: sed (*Mg. e P*: exp. est vero quod ego *cet.*) 11 est, et venti (*edd. vett.*) 13 crediderítis, denique (*codd. alq. recc., Em. 339 n.*) XXVIII, 7 redieritis (*codd. pauci recc.? edd. vett. In ea, quam Wb. efficere vult, sententia dicendum erat* redissetis; *sed ea inepta est, nisi ante scribatur* reliquissem.) 10 meam vobis (*edd. vett.*) XXIX, 2 dolor quæve ira (*Gron. P* doleraeuitaeira) XXX, 4 per deditionem (*Sigon.*) 5 (*Fort. scrib.* quam triremes) 10 infesta (*edd. vett.*) XXXII, 7 auspiciis (*codd. recc.*) XXXIII, 5 deinde emissis (*codd. quid. recc., edd. vett.* Omissa *significantur. Nam emissorum levium telorum mentio post* missilibus territavere *abundat; dici poterat* exhaustis; *et quæ subiiciuntur, causam continent, cur levia tela omiserint.*) | collato *pede* pedestre (*rec-*

tius supplev. codd. quidam recc., edd. vett.) 7 ne pulsi (*Rhen.*) 8 valles (*codd. recc.?*) 10 equitem nec sese (*P* equidemesse) | deduxisset (*codd. recc.*) 11 posset (*codd. recc.?*) XXXIV, 1 (præter ceteram prædam *edd. vett. P* præteram prædam, *supra scripto* reliqua. *Drak.* reliquam) 3 tutius adflictis (*P* in *supra* sad *habet a prima, opinor, manu.*) 9 ceterum *neque se obsides iis imperare,* quippe.. esse, nec adimere arma; relinquere solutos animos (*Mg. Em. 334. P* ceterumquippe ... essetiberimarmarelinqueresolutosenimos. *In singulis aliqua dubitatio relinquitur, in universa orationis forma nulla, quin præcedat causæ significatio* — quippe *cett.* —, *deinde illis* tiberim *cet. contineatur uno verbo* relinquere *innixa rerum, quas Scipio remittat et concedat, significatio, obsidum et armorum; his duobus adiungitur, quod ex utrisque non ademptis efficitur, tertium, soluti animi. C. F. W. Müller, qui in Nov. Annal. Philol. vol. 85—86 p. 281 scribi voluit:* Ceterum — quippe capere piguera.. esse; fidentium arma relinquere et sol animos; neque se, *et a scripturæ traditæ vestigiis longe discessit et pluribus modis aberravit; nam illis* neque se *cet. necessario continetur consecutio rei ante positæ, — si principalis hæc sententia esset, saltem* se neque *scriberetur, — et ut armis relictis respondent illa* nec ab inermi *cet., sic præcedere debent, quibus respondeant illa* neque se in innoxios *cet.*) 10 *utrumque* expertis | (malint *Müller l. c. probabiliter*) XXXV, 3 *Pœnum* perpulit (*ed. Mog. Aut* præfectum Pœnum *dicendum erat aut nomen ponendum; de Magone vid. c. 31, 3, c. 36, 1.*) XXXVI, 3 exigit (*codd. recc.? edd. vett.*) 13 ad octingenti XXXVII, 4 supplementum classi (*codd. aliq. recc.*) 5 virisque et portum (*interpunct. mut.*) XXXVIII, 1 Acidino pro*consulibus* provincia (*codd. recc. P* Acidino proprovincia, *sed prius* pro *erasum.*) 8 frequenter (*codd. recc.*) | bobus (*P* bubos) XXXIX 3 tum atrox (*errorene?*) 6 quoque *sine uncis* (*Mg. Vett. edd.* prope) 8 fuerunt (*edd. vett.*) 11 nobis — abs. v. inv. —, ne posteris (*Uss. Invidiæ deprecatio pertinet ad spei confidentiam de posteris.*) 12 tam *sine uncis* (*edd. vett. Gron.* iam) XL, 2 transportaret; acturum (*edd. vett. In hac quidem longiore sententiarum implicatione, præcedente* transportaret, *quod alio pertinet, coniunctio abesse prorsus nequit.*) | placeret, ceteri (*Mg. Drak.* ceterique. *Ne in hac quidem continuatione duorum protasis membrorum, sine ulla comparatione, ferendum asyndeton.*) 5 senatorem modo, qui (*codd. tres recc., Rhen.; Em. 335*) 9 (*Fuitne:* tantumque gloriæ ... partum? *Saltem sic rectius Livius scripsisset.*) XLI, 6 paratam (*cod. unus et alt. rec.? edd. vett.*) amplecteris (*codd. aliq. recc. Permittit hoc Fabius; quid Scipio iudicaret, neque sciebat neque credere poterat eum, Africæ cupidum, sic iudicare.*) 8 intendis? egregiam... petis: — hoc et (*Mg. Em. 336*) 13 possunt — et victor (*codd. aliq. recc., Rhen.*) 15

fecerunt (*edd. vett. P* fecerint) XLII, 3 per tutissima (*Mg. Em. 337*) 4 ferociores et cal. (*Mg. Alii* et *tollunt.*) | ipsa; dux (*P* ipsadetdux; *ed. Frob. 1535*) 6 cetera, neque ea elevo, nullo tamen (*Mg. e P*: ceteranequæelevo. *Non potest* tamen *sic referri ad parenthesin, qua res augetur.*) 8 hostis (*edd. vett.*) | Indibile (*edd. vett.*) 15 concilio *errore* XLIII, 1 inveteratæ (*edd. vett.; Em. 338*) | fama magnam (*Mg. Em. ibd.*) | adulescentiæ (*codd. aliq. recc.*) 4 excellat, quoque niti (*edd. vett.; Em. 338*) 8 nec.. nec (*Uss. e P*: nec.. neu) 18 (*P* istotaexemplo. *Fort.* isto iam ex.) 19 possit (*Mg.*) XLIV, 6 Africam et molientem hinc Hannibalem et (*Mg. Offendit primum hæc inæqualitas enumerationis et partitionis:* et ardere .. et molientem .. et obsideri. *Nam alius generis est in XXX, 18, 13* cadentem auferrique, *quoniam neque partitio est, repetita particula, et dicitur per se* video cadentem, *non dicitur hac significatione* audio molientem. *Aliter etiam XXI, 33, 2. Deinde inusitatissime dicitur Hannibal* moliri ex Italia, *ut sit, ex ea discedere; longe enim aliter naves moliri a terra, in portu dicuntur, hoc est, cum molimine moveri et agitari. Contra recte Africa bello ardens emoliri ex Italia Hannibalem dicitur, hoc est, reluctantem et hærentem pœne vi abstrahere; cfr. XXX, 30, 14.*) 9 Carthago præmium (*edd. vett.; Em. 81. Potest scriptum fuisse* præstantius præmium, *causaque erroris ex syllaba* præ *nata esse.*) 18 si ulla (*codd. pauci recc., edd. vett. In illa scriptura Scipio, qui modestiæ laudem quærit, superbe significat, se aliis rebus Fabium superare; nam nisi superet, nullam promittit modestiam.*) XLV, 7 censuerit fieri, placet (*edd. vett. P* consuerit ferri placet) 8 petit (*edd. vett.*) 9 exercitus, quem L. Veturius aut Q. Cæcilius. *hi* sortirentur (*W. P* quem l. veturius et q. cæcilius sort.) 10 præter consules prætoresque qui exercitibus (*Mg. Em. 339*) 12 ac Q. (*edd. vett. P* atque) XLVI, 6 urb. 11 Montanos 12 (res *addidit Rhen. Drak.* ea... accenderunt) 13 (imperio cui *Lovv. 3, 4, Gron.; P Drak.* cui imperio) 14 captæ. eas Cœlius ... portantis *isse* tradit (*Hertz. P, si Beckero fides,* captaeseas, *si Gronovio et Alsch.,* captas cas) | Ligurumque et Montanorum (*codd. recc.*)

Lib. XXIX. Cap. I, 6 eos sibi iam (*C m. 2. P* eossiiam, *duabus litteris bis scriptis*) 20 rebantur (*Gron.*) 21 (habeant *W. P* habebant; *Drak.* haberent) 22 (*Nonne:* ut in incondita turba?) II, 1 primo neclegendo (*Rhen.*) 2 tam quam pacato (pervenere et *W. P* perveneret; *Drak.* pervenere) 5 fecerunt (*Lov. 4, Gron.*) 6 struxissent (*codd. recc.; Em. 274 n.*) 9 adv. Ilerg. pugnaverat, tertiam (*Rhen. P* rogaerat, *supra* r *scripto* p *et* n *supra* g) 11 missum esse ab (*codd. recc.* Iam *cum* circumfusurum *coniungi debet.*) | Servium *sine uncis* (*Mg. Vid. præf. vol. 1 p. 1 ad III, 29, 7.*) 12 turbant (*codd. recc. ? P* tur-

bauit) 13 perculsos *sternant* (*codd. aliq. recc.? edd. vett.*) 15—16 cœpta plures cæsi, quia (*interp.*) IV, 8 questus, quod (*Mg. Em. 340*) | tum non iam (*Mg. Em. ibd. P* tam non exercitum iam, *posita supra* exercitum iam *invertendi nota.*) | (certum habere *Lov. 5; P* incertum habere; *Drak.* incertum hærere) V, 8 milites Gallis dimissis (*P ceteri; Em. 341, ubi addatur II, 34, 3* dimissis) VI, 4 (*Scribendum* urbe *cum edd. vett. Vid. præf. vol. II, p. 1 ad XXIII, 1, 3.*) VIII, 10 asportabat, extulerant (*Ald. P* asportabat extulerat) IX, 1 abduxerat (*codd. recc.*) 5 (fidem *add. codd. aliq. recc., Rhen.; Drak.* militemque) 7 tunc ipsum (*edd. vett.*) X, 3 (*Frob. 1535 edidit:* nam neque usum eius ullum... esse... et tantam incessisse... vim; *nimis violenter; et tamen ita scribere Livius debuit voluitque, quum* neque *posuit; duæ enim dimittendi exercitus causæ significantur, quod nullus eius usus sit et quod alioqui periculum sit ex vi morbi. Itaque alteram hanc partem, quæ cum* nam neque *coniungi debebat, prave illis* quum Hannibal.. receperit, *quæ priori parti subiunguntur, annexit. Dixi de simili Ciceronis loco in orat. pro Cæcina I, 2 in epistola ad Halmium, Annal. Philol. Nov. vol. LXXIII p. 120; minus eminet et tamen offendit aberratio in Lælii § 35. Livius similiter, sed minus notabiliter aberravit in membrorum coniunctorum structura V, 25, 6, ubi sequi debebat:* mentio nulla fiat, *et VI, 11, 5, ubi sententiarum ordo postulabat:* nemo ... socius sit.) 4 recens (*edd. vett. P* regens) 6 Apolloni (*codd. recc.*) XII, 3 oppugnare (*Lov. 4. Non Parthinos solos oppugnasse, sed Romanos, novos socios, apparet ex iis, quæ subiiciuntur.*) 4 *Romani ab Ætolorum, quo missi erant*, auxilio 12 petit (*edd. vett.*) 13 ut *sine uncis* (*codd. aliqu. recc., Gron.*) 14 Bœotii (*v. s. ad XXVIII, 5, 5*) XIII, 7 Acidinum, pro consulibus (*P* procos. *Si hic illo modo legi Livius voluit, etiam duobus ante versibus sic scribendum est, ubi P* pro.) 8 exercitum XIV, 7 malle (*P reliquique, hoc est:* certe, si veram ac non ad speciem religionis fictam eius modi victoriam consequi potuisset, mallet. *De imperf.* mallet *vid. Em. 447.*) 13 per manus, succedentes deinceps aliæ (*P omnesque*) | precantibus (*Uss. Neque* civitate precantibus *neque* effusa civitate, turibulis positis, precantibus *ferri potest. Ablativus ex præcedentibus ablativis ortus est.*) XVI, 2 inopia ærari (*Frob. 1535. P* inopiaærariæ) 6 supplicium | porgentes (*codd. recc.? edd. vett.*) XVII, 17 audire, singuli quæ (*codd. recc.? edd. vett.*) 19 civitatis sit (*Forchhammer*) XVIII, 1 animo (*edd. vett. P* animos) 2 vidimus (*Mg.*) 9 fidemque (*Gron.*) | (*In suppl. addidimus* rei) 14 trucidatos cruciando occidit (*Sigon.; Em. 342 n.*) 16 templa *sine uncis* (*Mg. Unum erat templum; de bonis deæ et templi agitur.*) 17 circumdari (*codd. recc.? edd. vett.*) | voluerunt. aliquantum (*Mg. Em. 341*) 18 et nunc (*Mg. Lov. 4 et edd. vett.:* sed et nunc et tunc et sæpe. *Nunc dea*

nondum tutata erat templum nec pœnas exegerat; ex superioris temporis memoria confiditur, nunc quoque tutaturam. De nec possit *quod sequitur, vid. Em. 342.*) XIX, 2 tribunos *cognita causa tribunos* in v. (*Mg.*) | relinquerit 4 plus propter seditionem (*Rhen. Codd. recc.* prope seditione. *P* plus proterseditionem) 6 Romanum *om.* (*edd. vett.*) 12 molliter, *om.* que (*edd. vett.*) XX, 4 sorti venisset (*codd. pauc. recc.*) 10 (relatum est *Alsch. P* relatum et; *Drak.* relatum) XXI, 4 conquisitam, *et quam* ipsi 5 compareret, vindicaret. ante (*Mg. P* compareret unde ante. *Vindicationi, quam Gron. coniectura intulit, locus non est in re non comparenti, nec indicio — nam fuerunt, qui* indicarent *mallent, — quicquam proficeretur. Data videtur potestas apud milites quærendi.*) 10 mallent (*Rhen.*) | aut sibi *sine uncis* (*Forchhammer. Duæ causæ separantur, aut non credidisse Scipionem, tanta esse Pleminii scelera, aut credidisse, sed parum animi ad vindicandum habuisse; prior non in duo contraria distinguitur —* aut *—, sed duo coniuncta continet, Scipionem Pleminio nimium, Locrensibus parum credidisse; utrumque enim eandem habet vim.*) XXII, 3 et horrea *aliumque belli apparatum* visendum (*Mg. P* et horratum visendum. *Inusitate dicitur* circa rem visendam, *et in ipsis armamentariis et horreis erat totus belli apparatus.*) 5 faceret (*M? Gron.*) 10 (effringendi *W pro* frangendi *e P m. 1:* utfringendi) | delegatum in (*Mg. Em. 342*) 11 classem eam, exercitum (*codd. pauci recc., Rhen. P* classemmeamexercitum. *Error ortus ex geminatis litteris* me, *quibus duæ additæ sunt.*) XXIII, 2 crediderunt (*Lov. 3, 4. Duk.*) XXIV, 1 Cum iis 4 in exercitum incideret (*Mg. Em. 343*) 6 posset (*Rhen. P m. 4*) XXV, 3 *Scribendum opinor* ita in immensum; *omissa præpositione ante* im, *additum videtur* ad; *sed miro errore Em. 343 dixi* ad *in P abesse.*) 4 auget: . . . militum, atque tantam (*Alsch. e P, in quo est* militum aitque) 10 cornu, lævum (*edd. vett. P* cornuæuum. *In altera scriptura prava sententia efficitur, quasi a dextro cornu aliquot naves, totum lævum cornu onerariis præsidio fuerit; apertissimeque verborum ordo monstrat homines cum hominibus comparari locisque distribui.*) XXVI, 5 quadam ingenti ad incrementa gloriæ (*Mg. Em. 343*) 6 *temptata, ad Hannibalem* trahendum (*edd. vett.*) | vulgata erat (*M. m. 2, edd. vett. P* vulgaterat, *supra* te *scripto* a. *Et* mens traiiciendi vulgatur, Scipionem transire, *et* mens traiiciendi, se transire, vulgatur *vitiosissime dicitur.*) 8 sed de mari terra.. spectaculo *erat* (*edd. vett. P* sed tamen terra, *media voce notata ut delenda. In Alschefskii coni., quam W secutus est, pravissimus est verborum ordo, pravum* de mari. *Fortasse tamen Liv. scripsit:* set ora etiam omnis circa.) XXVII, 2 amnibusque *sine uncis* (*Mg. Em. 344 n. Heldius iam ante* amnibusque *dam-*

naverat.) 5 porricit (*P reliquique. Iniuria verbum sacrorum, quod absolute dici, ut sit* offerre, dare, *ipsum testimonium Veranii a Macrobio prolatum ostendit, antiquarii ante Macrobium Virgilio, Ascensius Livio obtruserunt, qui de extis in mare proiiciendis loquuntur.*) 6 provecti (*P ceterique*) | occepit (*B. P* nebulaoccepit, a *m. 1 in* e *mutato, si Beckero credimus,* nebula eccepit, *si Hertzio.*) 12 (*Nonne* aperuit omnibus? *Nam* omnia *et per se pravum est et ad rem nihil pertinet.*) XXVIII, 8 magis *duci* ducem (*Mg.*) XXIX, 4 (omnibus *Gron. P* omnis; *Drak.* Romanis) XXX, 12 qui *sine uncis* (*Gron.*) XXXI, 5 dubii (*M m. 2, edd. vett. Recte dicitur* res iuris haud dubii, *id est* non ambigui; *res* haud dubii iuris mei *nihil est.*) | arceat, ut quod (*Palat. 2, edd. vett. Perverse comparantur exempla dissimillima, in quibus causalis significatio est.*) 11 delatam (*edd. vett. P ceteri* delectam) 12 incensumque (*edd. vett. P* intensumque) XXXII, 1 delectus, et data (*edd. vett. Deinde, ubi cum Rhenano* ingentium *posuimus, cautius* ingenti *retinuissemus.*) 2 incuriosius (*P* incuriosesi. *Drak.* incurioseque) 3 reliquis belli (*codd. aliq. recc., edd. vett.*) 9 ipse perisse creditus. at duo (*P ceterique*) 10 repleta *sine uncis* (*Crev. W* famam tota Af. repletam *accipere videtur, nove sane dictum.*) XXXIII, 1 Vermina erat (*P* verminerat) XXXIV, 12 se evehentis (*Lov. 3. 4., edd. vett. P* seuehentis) 13 accipiebat (*edd. vett.*) XXXV, 7 (*Aut alterum* simul *aut utrumque* et *Livii usus excludit; cfr. Drak. ad XXXII, 18, 3.*) 14 et navalia castra (*cod. rec., Gron. P* et navalium castra) XXXVI, 7 consuli et duplicatæ (*edd. vett.; v. Em. 344*) | animo esset (*Mg. l. c. Codd. quid. recc.* animos faceret) XXXVII, 2 Bovario et ad Veneris *et* circa (*Mg. Em. 344*) 4 credebant *sine uncis* (*Mg. Em. 345*) 8 *et* 10 ventum est (*Siesbye; cfr. supra ad XXVIII, 3, 6*) 10 adversum se (*codd. recc. Cfr. præf. v. I p. 2 ad VII, 28, 2.*) 11 (æque fœdum *Gron. P* neque fædum. *Drak.* Itaque ibi... factum est. Exite censuræ quum) 12 (*Fort.* edidit. *Em. 345*) XXXVIII, 5 i duo 7 *et auguris* 8 (item per *edd. vett. P, Drak.* idem per).

Lib. XXX. Cap. I, 4 habebatur. congestis... bonis nobilis (*interp. superiorum restituimus. Ablativi abs. adiunguntur ad* habebatur, *omnia colligentes; dein sequitur singulorum expositio. Pro* ad cetera *P* ad natura; *vereor, ne aliud subsit, velut* ad pacis decora *aut simile aliquid; sed hariolari nolim.*) 5 in senatu, ad populum (*W.*) 9 fuerunt (*codd. recc.? Non probo* sub Lucr. Spurio; *vid. præf. vol. I p. 1 ad III, 29, 7. Videtur Livius scripsisse:* legionibus — Sp. Lucretii eæ fuerant — *aut:* sub Sp. Lucr., *ut post* sub *exciderit* Sp., *dein pravo loco suppletum sit.*) 10 non *in* temporis... finem (*edd. vett. Fine rei gerendæ prorogatur imperium, quum re gerenda finis, hoc est, men-*

sura et terminatio continetur, ut IV, 54, 6 quæstura *dicitur* æstimata non honoris ipsius fine.) II, 1 scripta et quia (*Gron.*) | et quia, antequam (*Crev. P* et quianteqna. *Em. 345 n.*) | oram. tredecim (*Interpunct. mutavimus. Sic omnia recte cohærent.*) III, 4 satis amoris (*ed. Mogunt.*) IV, 5 sententia, seu (*Mg. Em. 345*) 6 consulitur Hasdrubal et Carthaginienses (*edd. vett. P* consulitur Hasdrubale Carth.) V, 5 deductos (*edd. vett.*) 6 conspexissent (*codd. recc.? edd. vett.*) 7 ut proximis (*Gron.*) 8 quanta (*Gron. Simul comma, quod post* erat *ponebatur, transtulimus post* incendio.) 10 dispositos. in ipsis (*edd. vett.*) | multi in præcipiti (*cod. Cant., Sigon.*) VI, 2 esset confusus, sensum (*Rhen.*) 5 velut sparsa pluribus (*Mg. Em. 346 e P*: velut sparso pluribus) 6 obruebant (*Mg. ibd.*) 7 ambo, ex (*edd. vett.*) VII, 6 tribus *ex sententiis* una (*Mg.*) | tertia — Romanæ ... erat — reparandum (*interp.*) 7 vincit (*codd. recc., edd. vett.*) VIII, 1 advertit (*edd. vett.*) 6 Numidicis ... Carthaginiensium (*edd. vett.; Em. 347*) | Celtiberos mediam aciem in adversa signa (*Mg. ibd.; in mediam iam edd. vett., Drak.*) IX, 2 subicit (*Pal. 3, edd. vett.; Em. 209 ima.*) 6 ad opprimendum stationem (*codd. recc? edd. vett.*) 12 conspectum *in* circumfusum (*Mg. Em. 347. P* conspectum cumfusum. *Drak.* prospectum, quum ad urbem, tum ad circumfusum) possit (*edd. vett.*) X, 3 (muris *Rhen.; P* admuris, *Drak.* ad muros) 4 (*Nonne* potuerant?) 6 superinstravit. ita cum pervium ordinem fecisset, et (*W in edit. Teubneriana post Gron. Em. 348 n. P* superinstravit ut perviumordinefecisset et. *Quod illic* inligatas *probavi, nollem factum.*) 7 certamine (*Mg. Em. 348*) 9 (ne mari quidem *Alsch. e P*: in mari quidem. *Drak.* ne in m. q.) | classe (*codd. recc. Puto Latinos* appellere classem, navem *et absolute* appellere *dixisse, tum* classem appelli *et, tanquam personam,* appellere *dici,* appellere classe in portum *non puto.*) 14 naves ac levia [ipsa] navigia (*W. Neque quid inter* naves speculatorias *et* levia navigia *intersit, intelligitur — § 6 Livius tantum illas nominavit, — nec* ipsa *ferri potest et sequitur* ipsæ *ad* naves *genere accommodatum. Dicendum saltem fuit* ac levia alia nav.) | tanto impetu (*cod. Harl., edd. vett.*) 15 et *sine uncis* (*Mg. Em. 348. Unum Ciceronis, unum corruptissimum Livii, unum Velleii, aliter in ed. prima scriptum, unum Columellæ locum ad hoc* et — quoque *defendendum excitat Handius Turs. II p. 523; nam confictam a falsario epistolam XV inter Ovidianas heroidum non numero.*) 16 vocat miles — ex (*codd. recc. P* vocatmilex) 18 seriem aliam simul (*Uss. Nec* aliam, *quo referatur, habet et asyndeton pravissimum est:* scindi vincula, seriem aliam trahi.) 19 lacerati quidem (*Mg. Em. 348*) 20 (*Vehementer desideratur verbum:* lætitia fuit et — *pro* sed — eo gratior *cet.*) XI, 6 (dein iaculis *codd. aliq. recc. P* deiaculis, *Drak.*

inde iaculis) 10 ac propere turbari (*edd. vett. W. coni.* ac prope perturbari) XII, 3—6 pertrahitur. Cirta caput... contulit vis. cædes in eo ... se contulerat. Massinissa sibi quidem (*Mg. Em. 349*) 7 victoque (*Gron.*) 8 datus esset (*edd. vett.; Em. 350*) 17 cum modo dextram (*Gron. Alioquin dici debebat:* quum d. ampl. modo in id) 21 eam geniali (*Otto. Vulgo additur* toro, *quod magis poeticum est.*) XIII, 9 victorem (*edd. vett; Mg. Op. I, 389. Rectæ rationi et infinitis exemplis opponuntur duo exempla a me ipso indicata, alterum Ciceronis, cuius rationem expedivi et simile addidi ex Off. I, 5, 15, — poteram etiam addere ex Brut. 21, 85 et Tusc. I, 43, 102 et Festi s. v.* occare *p. 181 M., ne Paulli commemorem p. 115 et 116 M., — alterum Varronis, quod, etsi eum excepi, potest sic accipi:* in supponendo (*absolute*) ova observant ut sint numero imparia. *Excipiendum est etiam neutrum pronominum in huiusmodi forma, qualis est apud Cic. Orat. 26, 87:* in narrando aliquid venuste; *quanquam hoc vitatur. Ponat mihi aliquis duo exempla codicibus tuta, in quibus hæc sit forma:* in capiendo urbes; *cedam.*) 10 exitum sui (*Gron.; Em. 350. Duo codd. recc.* exitum s. f. cum fuisse.) 12 indueret (*edd. vett. P* induceret. *Longe aliter imperf. coni. ponitur IV, 13, 10.*) XV, 14 mollitur (*edd. vett. Vid. Em. 214 et supra ad XXVI, 38, 7*) XVI, 2 reposuerunt (*codd. recc.*) 6 (iam eversæ *codd. alq. recc., Duk. P* iamteversæ, *Drak.* iam ante eversæ) XVII, 11 (hæc *add. Alsch.; Drak.* et nisi) 12 (id patres *Alsch. P* masinisaecispatres. *Drak.* ea patres) 13 (tunicas *coni. W.*) XVIII, 3 ac *sine uncis* (*Gron. Aut hoc tollendum aut scribendum* induratur.) 7 ut, rem *gerens* permixtus, ubi cusp. *uti*, uti comminus (*Mg. et* — ubi uti .. uti — *Hertz. Em. 351 minus recte et interposui.*) 12 tum prima (*Duk.*) | omnibus peditibus (*Alsch.; Em. 351*) XIX, 2 traiceret (*edd. vett.*) 6 qua (*codd. recc. plerique*) 10 multique ignobiles (*errore, ut videtur*) XX, 3 (*Videndum, ne Livius scripserit* obtrectatio, *ut in utroque membro dicatur, quis vicerit, non in altero simul, qua re.*) 6 (*Malim* qui in Afr.) XXI, 4 ducentum (*ed. Mogunt.*) 5 acceptis in carcerem (*codd. recc., edd. vett.*) 6 esse meminisse (*M m. 2, codd. quid. recc. Hoc non interrogatur, sed ponitur; alioquin diceretur:* quantum ... fuisse, *omisso* meminisse.) 7 porgentium (*codd. recc.?*) 9 nec esse, [fuit] qui (*codd. aliq. recc.? edd. vett. Originem erroris indicavi Em. 201.*) XXII, 5 tradito a patribus (*Freinsh. Dicendum saltem* a maioribus.) XXIII, 4 quam tum qui (*Alsch., Mg. Em. 352. P* quam eum qui) 7 spectantis (*codd. recc. Ubi* non *additum est, fieri potest, ut alia exciderint in hanc formam concepta:* si ante convenisset quam Hann.) XXIV, 1 inde et Africam (*codd. recc.? edd. vett.; vid. præf. vol. I p. 2 ad X, 37, 1*) 2 censuerant (*codd. recc.*) 5 et *sine uncis* (*Mg. Nihil per indutias actum præcessit, quo* et *referatur.*)

XXV, 6 celeritate sua prælabentem (*P ceterique; sua minus apte additur; sed neque* superlab. *neque, quod edd. habent,* subterlab., *verum videtur.*) 7 potuisset (*Drak.*) XXVI, 5 exustus. et (*edd. vett.*) 6 discripserunt 8 æquavit. victoriis (*codd. recc.? edd. vett.*) 12 (eum in ... habendæ *Gron. P* eumsin ... habentem; *Drak.* eum res in... habentem) XXVII, 5 imperator *sine uncis* (*Crev.*) 11 (*Elegantius Livium scripturum fuisse:* quos ludos ... quasque hostias ..., ut eos ludos, *Forchh. annotat.*) XXVIII, 9 (volvebant *suppl. W. Drak.* eo curæ intentioris erant) XXIX, 4 audit (*Lov. 5, edd. vett.*) | maxime scilicet hostis, *om.* ceterum (*Mg. Em. 355 n. P*: maxime si hostis. *Supplem. incertum est.*) | (fiducia *audacia*que non... concepta *W e P*: fiduciaque non... concepta. *Drak.* fiducia, quæ non... concepta est) 7 (sint cæsa *Gron.; P, Drak.* sunt cæsa) XXX, 8 solum vobis *bellum, nobis* in Africa (*Mg. Em. 352. In edit. Tauchn. 1848 scriptum est* vobis bellum nobisve.) 9 omnia optaretis (*Mg. Em. 352*) 10 attinebat (*edd. vett.; Em. 353*) | ita fraudaverunt (*Lov. 5. Pal. 3; Em. 353*) 11 decipit (*codd. recc.; Em. 354*)*) 17 signa inferentem *in* mœnia Romana — hic cernas (*Mg. Lacuna manifesta est; nam neque in comparatione huiusmodi ex* cernis *sumi potest* cernebas, *neque Scipio id viderat; sed coniunctivi in* cernas *nulla causa est. Fortasse fuit:* in omnes casus sum, quum, quem... tremuerunt, hic cernas.) 18 dubiis, iam ampla (*B C* iam apta, *quod ex* ampla *natum est*) | danti *tibi* est (*Supplem. non prorsus necessarium. Drak.* tibi ampla... danti est) 23 efferente se fortuna (*B C ceteri; Em. 354 n.*) 26 imperia (*Mg. Em. 354*) 30 quoad id ipsi (*edd. vett.* Id *ortum videtur, quum scriptum esset, ut in B,* quod ad) XXXI, 1 per adventus tui spem (*edd. vett. B* avere adv. t. spem, *C alii* habere adv. t. spem. *Em. 355 n. Fortasse latet participii præsentis ablativus.*) 5 lacessere (*codd. aliquot recc.? edd. vett.*) 8 consertum (*edd. vett.; Em. 356 n.*) 9 ad ea, quæ (*edd. vett. Exempla, quæ proferuntur a W, similia non sunt*) | quæ sit multa (*Gron. B C* quæ si multa) 10 verba prælata (*Gron. B C* præ-vata) XXXII, 2 darent (*codd. aliq. recc.*) | adversæ (*Iac. Periz., Duk.; Em. 207*) 3 ignota. *om.* que (*edd. vett.*) 5 spes, metus

*) *Inde a c. 30, 13 deficit P, nisi quod superest folium continens a c. 37, 3* (neque domaret) *ad c. 38, 2* (indutiæque Carthagi). *Eius vices in hac parte subeunt B* (*Bambergensis*) *et C* (*Colbertinus*), *hic, ut opinor, minus diligenter ab Alschefskio collatus. Mediceus iam in cap. 26, 10 deficit. In hac extrema parte inclinatis litteris impressa sunt, quæ in B C desunt; unum et alterum verbum a W. sic notatur, cuius notandi causa nobis obscura est, velut c. 37, 1* legatis *c. 40, 14* an.

(*codd. quid. recc.*, *edd. vett. C* anceps igitur metus) cum oculis (*W*, *Mg. Em. 355*) XXXIII, 9 merces ostentabatur (*B ceterique*, *excepto C*) 10 terrent (*edd. vett. Nondum agitur nisi de Hannibale; pluralis ortus ex* ostentantur, iactantur.) | aliæ aliis (*B* alii alie, *C* alie alii) 11 patria (*C? edd. vett.*) | ostentantur (*C? edd. vett.*) 12 alienigenas (*B C ceteri. Livius interdum* immixtus aliquo *dixit pro* permixtus aliquo, *ut XXIX*, *28*, *3* hominum turba mulierum puerorumque agminibus immixta: *cfr. XXXV*, *34*, *8.*) | ageret (*Freinsh.*) 15 *hastas nec antesignani* cessabant (*edd. vett. B* conitiebant tesignanis cessabant, *C. om. hæc:* in ancipites ... antesignanis) XXXIV, 1 magna ... momenta (*edd. vett.*) 8 accipere ... eicere (*edd. vett.*, accepere *etiam C*, *codd. recc.*) | fuga vulneribus *om.* que (*codd. recc.*) XXXV, 2 cæsi; per patentem (*edd. vett.*) 4 et in prœlio et ante aciem (*Mg. Em. 356. B om. alterum* et; *sic demum possit* ante aciem *de loco accipi; sed non omnia* ante aciem *pugnantium Hannibal expertus est. Si* prœliandi *verbo alibi Livius uteretur*, *scriberem:* et in prœliantium acie.) 5 omnem illam laudem (*edd. vett.* Omnem *ortum videtur ex* omnium. *Koch.* hominum illam) 9 omnis spes, milites (*edd. vett. Omitti verbum imperf. temporis et coniunctivi modi non poterat.*) XXXVI, 6 (provectus *suppl. Alsch.*) 8 equitatu Saturnalibus primis agmen (*Mg. Em. 357. Nulla omnino illa ætate erant* Saturnalia prima, *sed unus festus dies. Et tamen*, *si Livius hoc posuisset*, *ex antiquo fonte retinuisset*) 10 esset, quam longi (*edd. vett.; Em. 358 n. 1*) XXXVII, 7 (*Mallem Livius scripsisset:* legati domum referre iussi, quum *cet. Hoc enim novæ actionis initium est.*) 10 (*Fort. rectius suppl. Alsch.* disseruit, quam nec iniqua pax et *cet.*) XXXVIII, 1 (*Forchh. probabiliter* quæstor; *unum enim significari Scipionis quæstorem*, *Lælium.*) XXXIX, 2 (Populonium *Alsch. e B C* Populonio. *Drak.* Populonios) 7 per indicem damnati sunt (*edd. vett. Non tam* egessisse damnati sunt *offendit — nam id defenditur Ciceronis loco Verr. III*, *10*, *25 —*, *quam* per indicem damnari.) XL, 3 *inde* in contionem (*B C alii*) 4 tum patere facta gratulatione omnia (*Mg. Em. 358. BC* tum paterfacta gratulatione omnia. Patefacta *cod. Lov. 3*, *Gærtn.*, *ed. Frob. 1535*, gratulationi *Gron.*, *sed cetera aliter*) 7 victoriam fore, seu (*ed. Frob. 1535*) | (a se *I. Periz. Drak.* se) 9 rem nequicquam (*codd. recc. C* rem anno nequicquam) 13 (*Codd.* iure imperio. *Possis:* iure et imperio) XLI, 2 prætori (*codd. recc. et*, *ut opinor*, *etiam BC*, *de quibus tacetur. Em. 359 n. 1*) XLII, 7 responderent, neque ipsi nitc (*Mg. supplem. incerto. B* respon ... responsum tulerunt, *mediis deletis; codd. recc.*, *si silentio fides*, responderent ipsi ante resp. tul. *Quod W posuit. in C est, aperta interpolatione. Em. 359. Debebat etiam dici* ne

ipsi quidem mite.) 14 ut secundis modeste (*Sed Alsch. tradit § 16 omitti in B* secundis *ante* rebus.) 19 vellet (*edd. vett.*) 20 senatorem (*errorene?*) XLIII, 2 fieret; quem (*C? edd. vett.*) 3 uti rogatæ erant omnes (*C ceterique* uti rogassent omnes tribus iusserunt; *solus B ut W. Discrepantia ostendit subesse, quod Sigonius voluit quodque præceptum est coniectura in codice Lov. 4, Voss. Eadem forma — etiam de legibus a duobus pluribusve latis — in narrando ponitur, consentientibus optimis codicibus, VI, 38, 5, X, 8, 12, teste autem cod. Bambergensi XXXIII, 25, 7, ubi Moguntini ediderunt* uti rogatæ; *XXXI, 8, 1 editio Mog.* uti rogarat, *Bamb.* uti rogaret; *XXXVIII, 54, 12 editur* uti rogassent, iusserunt; *Bamb. nos deficit; Moguntinus quid habuerit, ignoratur; sed varietatem et mendum ostendit Lov. 6, in quo est:* omnes tribuni vel rogate iussi erant et est planior testus [textus] rogassent. *Fuerat* uti rogas.) | exercitus. (*C. Necessario hic et § 2 idem numerus esse debet.*) 7 peterent, sibi (*C ceterique præter B*) 9 ferrent; uti (*Mg. Non id consilium erat, ut prætor imperaret, sed ut, ubi is imperaret, fetiales parata haberent, quæ opus essent.*) | iis *om.* (*C ceterique præter B, etsi* his) XLIV, 3 finiretur (*BC alii*) 6 increpitas (*C? edd. vett.*) 7 nec causa est, cur vos otio (*Mg. Em. 359. B* nec esse est in vos odio, *C* necesse est ne uos otio) 10 victoriæ Carthagini (*C? ed. Frob. 1531*) XLV, 7 nomina familiæ liquerunt (*Mg. ex C:* cognomina familiarum fecerunt. *De cognominibus, non nominibus agitur;* familiis, *non* familiæ *dicendum erat; sed* familiarum *convenit cum* imaginum. *Verbum extremum et in C corruptum est et in B interpolando mutatum; verbo poetico et inusitato Livius omnium minime librum conclusisset; in Pal. 1, 2 est* habuerunt. *Proxime ad verum, quod in P aut obscurum fuit aut iam corruptum, accedit C.*)

Errores ante usum libri emendandi.

	Scriptum est:	Scriptum oportuit:
P. 23 v. 1	His	Hic
- 63 - imo	alias	alios
- 103 - 19	nuntiaverunt	nuntiaverant
- 111 - 3 ab imo	senatui	senatu
- 125 - 9 ab imo	omnes, suis quisque urbibus, quæ	omnes suis quisque urbibus, quæ
- 174 - 8	quid	quid,
- 196 - 1	Romanam	Romam
- 204 - 20	populi	populo
- 206 - 16	Carthaginiensem	Carthaginiensium
- 207 - 7	ventorum,	ventorum
- 240 - 13	prætorium	in prætorium

De scriptura locorum, qui sunt XXVI, 6, 2; 24, 6; XXVII, 12, 6; 42, 4; XXVIII, 22, 12; XXIX, 6, 4; 32, 1, monitum est in præf.

Liber XXVI.

Cn. Fulvius Centnmalus, P. Sulpicins Galba consules quum A. u. c. 543.
idibus Martiis magistratum inissent, senatu in Capitolium vo- A. Ch. 211.
cato, de re publica, de administratione belli, de provinciis ex-
ercitibusque patres consuluerunt. Q. Fulvio, App. Claudio, 2
prioris anni consulibns, prorogatnm imperium est atque exer-
citus, quos habebant, decreti, adiectumque, ne a Capua, quam
obsidebant, abscederent, priusquam expugnassent. Ea tum 3
cura maxime intentos habebat Romanos, non ab ira tantum,
quæ in nullam unquam civitatem iustior fuit, quam quod 4
urbs tam nobilis ac potens, sicut defectione sua traxerat ali-
quot populos, ita recepta inclinatura rursus animos videbatur
ad veteris imperii respectum. Et prætoribus prioris anni 5
M. Iunio iu Etruria, P. Sempronio in Gallia cum binis le-
gionibus, quas habuerant, prorogatum est imperium. Proro- 6
gatum et M. Marcello, ut pro consule in Sicilia reliqua belli
perficeret eo exercitu, quem haberet: si supplemento opus 7
esset, suppleret de legionibus, quibus P. Cornelius proprætor
in Sicilia præesset, dum ne quem militem legeret ex eo nu- 8
mero, quibus senatus missionem reditumqne in patriam negasset
ante belli finem. C. Sulpicio, cui Sicilia evenerat, duæ le- 9
giones, quas P. Cornelius habuisset, decretæ et supplementum
de exercitn Cn. Fulvii, qui priore anno in Apulia fœde cæsus

10 fugatusque erat. Huic generi militum senatus eundem, quem
Cannensibus, finem statuerat militiæ. Additum etiam utrorumque
ignominiæ est, ne in oppidis hibernarent neve hiberna pro-
11 pius ullam urbem decem millibus passuum ædificarent. L.
Cornelio in Sardinia duæ legiones datæ, quibus Q. Mucius
præfuerat; supplementum, si opus esset, consules scribere iussi.
12 T. Otacilio et M. Valerio Siciliæ Græciæque ora cum legio-
nibus classibusque, quibus præerant, decretæ; quinquaginta
Græcia cum legione una, centum Sicilia cum duabus legionibus
13 habebant naves. Tribus et viginti legionibus Romanis eo
anno bellum terra marique est gestum.

2 Principio eius anni quum de litteris L. Marcii referretur,
res gestæ magnificæ senatui visæ; titulus honoris, quod, imperio
non populi iussu, non ex auctoritate patrum dato, „Proprætor
2 senatui" scripserat, magnam partem hominum offendebat: rem
mali exempli esse, imperatores legi ab exercitibus et sollemne
auspicandorum comitiorum in castra et provincias, procul ab
legibus magistratibusque, ad militarem temeritatem transferri.
3 Et quum quidam referendum ad senatum censerent, melius
visum, differri eam consultationem, donec proficiscerentur equi-
4 tes, qui ab Marcio litteras attulerant. Rescribi de frumento
et vestimentis exercitus placuit, eam utramque rem curæ fore
senatui; adscribi autem „proprætori L. Marcio" non placuit, ne
id ipsum, quod consultationi reliquerant, pro præiudicato ferret.
5 Dimissis equitibus, de nulla re prius consules retulerunt, om-
niumque in unum sententiæ congruebant, agendum cum tribunis
plebis esse, primo quoque tempore ad plebem ferrent, quem
cum imperio mitti placeret in Hispaniam ad eum exercitum,
6 cui Cn. Scipio imperator præfuisset. Ea res cum tribunis acta
promulgataque est; sed aliud certamen occupaverat animos.
7 C. Sempronius Blæsus die dicta Cn. Fulvium ob exercitum in
Apulia amissum in contionibus vexabat, multos imperatores teme-
ritate atque inscitia exercitum in locum præcipitem perduxisse dic-
8 titans, neminem præter Cn. Fulvium ante corrupisse omnibus vitiis

legiones suas, quam proderet. Itaque vere dici posse, prius eos
perisse, quam viderent hostem, nec ab Hannibale, sed ab impe-
ratore suo victos esse. Neminem, quum suffragium incat, satis 9
cernere, cui imperium, cui exercitum permittat. Quid inter-
fuisse inter Ti. Sempronium et *Cn. Fulvium? Ti. Sempronium*, 10
quum ei servorum exercitus datus esset, brevi effecisse di-
sciplina atque imperio, ut nemo eorum generis ac sanguinis
sui memor in acie esset, præsidio sociis, hostibus terrori essent;
Cumas, Beneventum aliasque urbes eos velut e faucibus Han-
nibalis ereptas populo Romano restituisse. Cn. Fulvium Qui- 11
ritium Romanorum exercitum, honeste genitos, liberaliter edu-
catos, servilibus vitiis imbuisse. Ergo effecisse, ut feroces et
inquieti inter socios, ignavi et imbelles inter hostes essent,
nec impetum modo Pœnorum, sed ne clamorem quidem sus-
tinere possent. Nec hercule mirum esse, *cessisse* milites in acie, 12
quum primus omnium imperator fugeret; magis mirari se, 13
aliquos stantes cecidisse et non omnes comites Cn. Fulvii
fuisse pavoris ac fugæ. C. Flaminium, L. Paulum, L. Postu-
mium, Cn. ac P. Scipiones cadere in acie maluisse quam
deserere circumventos exercitus; Cn. Fulvium prope unum 14
nuntium deleti exercitus Romam redisse. Facinus indignum
esse, Cannensem exercitum, quod ex acie fugerit, in Siciliam
deportatum, ne prius inde dimittatur, quam hostis ex Italia
decesserit, et hoc idem in Cn. Fulvii legionibus nuper decre-
tum, Cn. Fulvio fugam ex prœlio ipsius temeritate commisso 15
impunitam esse, et eum in ganea lustrisque, ubi iuventam
egerit, senectutem acturum, milites, qui nihil aliud peccave- 16
rint, quam quod imperatoris similes fuerint, relegatos prope
in exsilium ignominiosam pati militiam; adeo imparem liber-
tatem Romæ diti ac pauperi, honorato atque inhonorato esse.
Reus ab se culpam in milites transferebat: eos ferociter pug- 3
nam poscentes productos in aciem, non eo, quo voluerint,
quia serum diei fuerit, sed postero die, et tempore et loco
æquo instructos, seu famam seu vim hostium non sustinuisse.

2 Quum effnse omnes fugerent, se quoque turba ablatum, ut
3 Varronem Cannensi pugna, nt multos alios imperatores. Quid
autem solum se restantem prodesse rei publicæ, nisi si mors
4 sua remedio publicis cladibus futura esset, potuisse? Non se
inopia commeatus [non] in loca iniqua incante deductum, non
agmine inexplorato euntem insidiis circum*ventum*; vi aperta,
armis, acie victum. Nec suorum animos nec hostium in po-
testate habuisse; suum cnique ingenium audaciam aut pavo-
5 rem facere. Bis est accusatus pecnniaque anquisitum. Tertio,
testibns datis, quum, præterquam quod omnibus probris one-
rabatur, iurati permulti dicerent, fugæ pavorisque initium a
6 prætore ortum, ab eo desertos milites, quum haud vanum ti-
morem ducis crederent, terga dedisse, tanta ira accensa est,
7 ut capite anquirendum contio succlamaret. De eo quoque
novum certamen ortum; nam quum bis pecunia anquisisset,
8 tertio capitis se anquirere diceret, tribuni plebis appellati
collegæ negarunt se in mora esse, quo minus, quod ei more
maiorum permissum esset, seu legibus seu moribus mallet,
anquireret, quoad vel capitis vel pecuniæ iudicasset privato.
9 Tum Sempronius perduellionis se iudicare Cn. Fulvio dixit,
10 diemque comitiis ab C. Calpurnio prætore urbano petit. Inde
alia spes ab reo tentata est, si adesse in iudicio Q. Fulvius
frater posset, florens tum et fama rerum gestarum et propin-
11 qua spe Capuæ potiundæ. Id quum per litteras miserabiliter
pro fratris capite scriptas petisset Fulvins, negassentque patres
12 e re publica esse abscedi a Capua, postquam dies comitiorum
aderat, Cn. Fnlvius exsulatum Tarquinios abiit. Id ei iustum
exsilium esse scivit plebs.

4 Inter hæc vis omnis belli versa in Capuam erat; obside-
batur tamen acrius quam oppugnabatur, nec aut famem tolerare
servitia ac plebs poterant aut mittere nuntios ad Hannibalem
2 per custodias tam artas. Inventus est Numida, qui, acceptis
litteris evasurum se professus, præstaret promissum. Per
media Romana castra nocte egressns spem accendit Campanis,
dum aliquid virium superesset, ab omni parte eruptionem ten-

tandi. Ceterum in multis certaminibus equestria prœlia ferme 3
prospera faciebant, pedite superabantur; sed neqnaquam tam
lætum vincere qnam triste vinci ulla parte erat ab obsesso et
prope expngnato hoste. Inita tandem ratio est, nt, quod vi- 4
ribns deerat, arte æquaretur. Ex omnibns legionibus electi
sunt iuvenes maxime vigore ac levitate corporum veloces; eis
parmæ breviores qnam equestres et septena iacnla quaternos
longa pedes data, præfixa ferro, quale hastis velitaribus inest.
Eos singulos in eqnos suos accipientes equites assuefecernnt 5
et vehi post sese et desilire perniciter, nbi datum signum
esset. Postquam assuetudine quotidiana satis intrepide fieri 6
visnm est, in campnm, qui medius inter castra murumque erat,
adversns instructos Campanorum equites processerunt, et, ubi 7
ad coniectum teli ventum est, signo dato velites desiliunt.
Pedestris inde acies ex equitatu repente in hostium eqnites
incurrit, iacnlaque cum impetu alia super alia emittnnt; qnibus 8
plurimis in equos virosque passim coniectis permultos vulneraverunt; pavoris tamen plus ex re nova atque inopinata
iniectum est, et in perculsum hostem equites invecti fugam
stragemque eorum usque ad portas fecerunt. Inde equitatu 9
quoque superior Romana res fuit. Institutum, ut velites in 10
legionibus essent. Auctorem peditum equiti immiscendorum
centurionem Q. Navium ferunt honorique id ei apud imperatorem fuisse.

Quum in hoc statu ad Capuam res essent, Hannibalem 5
diversum Tarentinæ arcis potiundæ Capuæque retinendæ trahebant curæ. Vicit tamen respectns Capuæ, in quam omnium 2
sociorum hostiumque conversos videbat animos, documento
futuræ, qualemcunque eventum defectio ab Romanis habuisset.
Igitur magna parte impedimentorum relicta in Bruttiis et 3
omui graviore armatu, cum delectis peditum equitumque qnam
poterat aptissimus ad matnrandnm iter in Campaniam contendit; secuti tamen tam raptim euntem tres et triginta elephanti. In vallo occulta post Tifata, montem immiuentem 4
Capuæ, consedit. Adveuiens quum castellum Galatiam, præsidio

5 vi pulso, cepisset, in circumsedentes Capuam se vertit, præ-
missisque nuntiis Capuam, quo tempore castra Romana
aggressurus esset, ut eodem et illi ad eruptionem parati portis
6 omnibus se effunderent, ingentem præbuit terrorem; nam
alia parte ipse adortus est, alia Campani omnes, equites
peditesque, et cum iis Punicum præsidium, cui Bostar et
7 Hanno præerant, erupit. Romani ut in re trepida, ne ad
unam concurrendo partem aliquid indefensi relinquerent, ita
8 inter sese copias partiti sunt: App. Claudius Campanis, Fulvius
Hannibali est oppositus; C. Nero proprætor cum equitibus
sex legionum via, quæ Suessulam fert, C. Fulvius Flaccus
legatus cum sociali equitatu constitit e regione Vulturni amnis.
9 Prœlium non solito modo clamore ac tumultu est cœptum;
sed ad alium virorum, equorum armorumque sonum disposita
in muris Campanorum imbellis multitudo tantum cum æris
crepitu, qualis in defectu lunæ silenti nocte cieri solet, edidit
10 clamorem, ut averteret etiam pugnantium animos. Campanos
facile a vallo Appius arcebat; maior vis ab altera parte
11 Fulvium Hannibal et Pœni urgebant. Legio ibi sexta loco
cessit; qua pulsa, cohors Hispanorum cum tribus elephantis
usque ad vallum pervasit; ruperatque mediam aciem Roma-
norum et in ancipiti spe ac periculo erat, utrum in castra
12 perrumperet an intercluderetur a suis. Quem pavorem le-
gionis periculumque castrorum Fulvius ubi vidit, Q. Navium
primoresque alios centurionum hortatur, ut cohortem hostium
13 sub vallo pugnantem invadant: in summo discrimine rem
verti; aut viam dandam iis esse (et minore conatu, quam con-
densam aciem rupissent, in castra irrupturos) aut conficiendos
14 sub vallo esse; nec magni certaminis rem fore; paucos esse
et ab suis interclusos; et quæ, dum paveat Romanus, inter-
rupta acies videatur, eam, si se utrinque in hostem vertat,
15 ancipiti pugna medios circumventuram. Navius ubi hæc im-
peratoris dicta accepit, secundi hastati signum ademptum
signifero in hostes infert, iacturum in medios eos minitans,
ni se propere sequantur milites et partem capessant pugnæ.

Ingens corpus erat, et arma honestabant; et sublatum alte 16
signum converterat ad spectaculum cives hostesque. Ceterum 17
postquam iam ad signa pervenerat Hispanorum, tum undique
in eum tragulæ coniectæ et prope tota in unum acies versa;
sed neque multitudo hostium neque telorum vis arcere impetum
eius viri potuerunt. Et M. Atilins legatus primi principis 6
ex eadem legione signum inferre in cohortem Hispanorum
cœpit; et qui castris præerant, L. Porcius Licinus et T.
Popillius legati, pro vallo acriter propugnant elephantosque
transgredientes in ipso vallo conficiunt. Quorum corporibus 2
quum oppleta fossa esset, velut aggere aut ponte iniecto
transitum hostibus dedit; ibi per stragem iacentium elephantorum atrox edita cædes. Altera in parte castrorum iam 3
impulsi erant Campani Punicumque præsidium et sub ipsa
porta Capuæ, quæ Vulturnnm fert, pugnabatur; neque tam 4
armati irrumpentibus Romanis resistebant, quam porta ballistis
scorpionibusque instructa missilibus procul hostes arcebat. Et 5
suppressit impetum Romanorum vulnus imperatoris App. Claudii,
cui suos ante prima signa adhortanti sub lævo humero summum pectus gæso ictum est. Magna vis tamen hostium ante
portam est cæsa, ceteri trepidi in urbem compnlsi. Et Han- 6
nibal postquam cohortis Hispanorum stragem vidit summaque
vi castra hostium defendi, omissa oppugnatioue, reçipere signa
et convertere agmen peditum, obiecto ab tergo eqnitatu, ne
hostis instaret, cœpit. Legionum ardor ingens ad hostem 7
insequendum fuit; Flaccus receptui cani iussit, satis ad utrumque
profectnm ratus, ut et Campani, quam haud multum in Hannibale præsidii esset, et ipse Hannibal sentiret. Cæsa eo 8
die, qni huius pugnæ auctores sunt, octo millia hominum de
Hannibalis exercitu, tria ex Campanis tradunt, signaque Carthaginiensibns quindecim adempta, duodeviginti Campanis.
Apud alios nequaquam tantam molem pugnæ inveni, plusque 9
pavoris quam certaminis fuisse, quum inopinato in castra
Romana Nnmidæ Hispanique cum elephantis irrupissent, ele- 10
phanti per media castra vadentes stragem tabernaculorum

ingenti sonitu ac fugam abrumpentium vincula iumentorum
11 facerent; fraudem quoque super tumultum adiectam, immissis
ab Hannibale, qui habitu Italico, gnari Latinæ linguæ, iuberent
consnlum verbis, quoniam amissa castra essent, pro se quemque
12 militum in proximos montes fugere; sed eam celeriter cognitam
fraudem oppressamque magna cæde hostium; elephantos igni
e castris exactos.

13 Hoc ultimum, utcunque initum finitumque est, ante dedi-
tionem Capuæ prœlium fuit. Medix tuticus, qui summus
magistratus apud Campanos est, eo anno Seppius Lœsius
14 erat, loco obscuro tenuique fortuna ortus. Matrem eius quon-
dam pro pupillo eo procurantem familiare ostentum, quum
respondisset haruspex, summum quod esset imperium Capuæ,
15 perventurum ad eum puerum, nihil ad eam spem agnoscen-
tem dixisse ferunt: „Ne tu perditas res Campanorum narras,
16 ubi summus honos ad filium meum perveniet." Ea ludificatio
veri et ipsa in verum vertit; nam quum fame ferroque urge-
rentur nec spes ulla superesset, sisti *posse*, *iis*, *qui nati* in spem
17 honorum erant, honores detrectantibus, Lœsius, querendo deser-
tam ac proditam a primoribus Capuam, summum magistratum
ultimus omnium Campanorum cepit.

7 Ceterum Hannibal, ut nec hostes elici amplius ad pngnam
2 vidit neque per castra eorum perrumpi ad Capuam posse, ne
suos quoque commeatus intercluderent novi consules, abscedere
3 irrito incepto et movere a Capua statuit castra. Multa secum,
quonam inde ire pergeret, volventi subiit animum impetus
caput ipsum belli Romam petendi, cuius rei semper cupitæ
prætermissam occasionem post Cannensem pugnam et alii
4 fremebant et ipse non dissimulabat: necopinato pavore ac
tumultu non esse desperandum aliquam partem urbis occupari
5 posse, et, si Roma in discrimine esset, Capuam extemplo
omissuros aut ambo imperatores Romanos aut alterum ex
iis, et, si divisissent copias, utrumque infirmiorem factum aut
sibi aut Campanis bene gerendæ rei fortunam daturos esse.
6 Una ea cura angebat, ne, ubi abscessisset, extemplo dederentur

Campani. Numidam promptum ad omnia audenda donis pel-
licit, ut, litteris acceptis, specie transfugæ castra Romana in-
gressus, altera parte clam Capuam pervadat. Litteræ autem 7
erant adhortatione plenæ: profectionem suam, quæ salutaris
illis foret, abstracturam ad defendendam Romam ab oppug-
nanda Capua duces atque exercitus Romanos; ne desponderent 8
animos; tolerando paucos dies totam soluturos obsidionem.
Inde naves in flumine Vulturno comprehensas subigi ad id, 9
quod iam ante præsidii causa fecerat, castellum iussit. Qua- 10
rum ubi tantam copiam esse, ut una nocte traiici posset ex-
ercitus, allatum est, cibariis decem dierum præparatis, deductas
nocte ad fluvium legiones ante lucem traiecit.

Id priusquam fieret, ita futurum compertum ex transfugis 8
Fulvius Flaccus senatui Romam quum scripsisset, varie animi
hominum pro cuiusque ingenio affecti sunt. Ut in re tam 2
trepida senatu extemplo vocato, P. Cornelius, cui Asinæ cog-
nomen erat, omnes duces exercitusque ex tota Italia, neque
Capuæ neque ullius alterius rei memor, ad urbis præsidium
revocabat. Fabius Maximus abscedi a Capua terrerique et 3
circumagi ad nutus comminationesque Hannibalis flagitiosum
ducebat: Qui ad Cannas victor ire tamen ad urbem ausus 4
non esset, eum a Capua repulsum spem potiundæ urbis Romæ
cepisse! Non ad Romam obsidendam, sed ad Capuæ libe- 5
randam obsidionem ire. Romam cum eo exercitu, qui ad
urbem esset, Iovem fœderum ruptorum ab Hannibale testem
deosque alios defensuros esse. Has diversas sententias media 6
sententia P. Valerii Flacci vicit, qui utrinsque rei memor
imperatoribus, qui ad Capuam essent, scribendum censuit, quid
ad urbem præsidii esset; quantas autem Hannibal copias duceret
aut quanto exercitu ad Capuam obsidendam opus esset, ipsos
scire. Si ita Romam e ducibus alter et exercitus pars mitti 7
posset, ut ab reliquo et duce et exercitu Capua recte obside-
retur, inter se compararent Claudius Fulviusque, utri obsidenda 8
Capua, utri ad prohibendam obsidione patriam Romam veni-
undum esset. Hoc senatus consulto Capuam perlato, Q. Fulvius 9

proconsul, cui, collega ex vulnere ægro, digrediundum Romam erat,
e tribus exercitibus milite electo, ad quindecim millia peditum,
10 mille equites Vulturnum traducit. Inde quum Hannibalem
Latina via iturum satis comperisset, ipse per Appiæ munici-
pia quæque propter eam viam sunt, Setiam, Coram, Lavi-
11 nium præmisit, ut commeatus paratos et in urbibus haberent
et ex agris deviis in viam proferrent, præsidiaque in urbes
contraherent, ut sua cuique res publica in manu esset.

9 Hannibal, quo die Vulturnum est transgressus, haud pro-
2 cul a flumine castra posuit; postero die præter Cales in agrum
Sidicinum pervenit. Ibi diem unum populando moratus per
Suessanum Allifanumque et Casinatem agrum via Latina
ducit. Sub Casinum biduo stativa habita et passim popula-
3 tiones factæ. Inde præter Interamnam Aquinumque in Fre-
gellanum agrum ad Lirim fluvium ventum, ubi intercisum
4 pontem a Fregellanis morandi itineris causa invenit. Et
Fulvium Vulturnus tenuerat amnis, navibus ab Hannibale
incensis, rates ad traiiciendum exercitum in magna inopia
5 materiæ ægre comparantem. Traiecto ratibus exercitu, reli-
quum Fulvio expeditum iter, non per urbes modo, sed circa
viam expositis benigne commeatibus, erat; alacresque milites
alius alium, ut adderet gradum, memor ad defendendam iri
6 patriam, hortabantur. Romam Fregellanus nuntius, diem
noctemque itinere continuato, ingentem attulit terrorem. Tu-
multuosius, quam allatum erat, *propagatum dis*cursu hominum
7 affingentium vana auditis totam urbem concitat. Ploratus
mulierum non ex privatis solum domibus exaudiebatur, sed
undique matronæ in publicum effusæ circa deum delubra
8 discurrunt, crinibus passis aras verrentes, nixæ genibus, supinas
manus ad cælum ac deos tendentes orantesque, ut urbem
Romanam e manibus hostium eriperent matresque Romanas
9 et liberos parvos inviolatos servarent. Senatus magistratibus
in foro præsto est, si quid consulere velint. Alii accipiunt
imperia disceduntque ad suas quisque officiorum partes; alii
offerunt se, si quo usus operæ sit. Præsidia in arce, in

Capitolio, in muris, circa urbem, in monte etiam Albano atque arce Æsulana ponuntur. Inter hunc tumultum Q. 10
Fnlvium proconsulem profectum cum exercitu Capua affertur; cui ne minueretur imperium, si in urbem venisset, decernit seuatus, ut Q. Fulvio par cum consulibus imperium esset.
Hannibal, infestius perpopulato agro Fregellano propter inter- 11
cisos pontes, per Frusinatem Ferentinatemque et Anagninum agrum in Labicanum veuit. Inde Algido Tusculum petiit, 12
uec receptus mœnibus infra Tusculum dextrorsus Gabios descendit. Iude in Pupiniam exercitu demisso, octo millia passuum ab Roma posuit castra. Quo propius hostis accedebat, 13
eo maior cædes fiebat fugientium præcedentibus Numidis, pluresque omnium generum atque ætatium capiebantur.

In hoc tumultu Fulvius Flaccus porta Capena cum exer- 10
citu Romam ingressns, media urbe per Carinas Esquilias contendit; iude egressus inter Esqnilinam Collinamque portam posuit castra. Ædiles plebis commeatum eo comportarunt; 2
consules senatusque in castra venerunt; ibi de summa re publica consultatum. Placuit, consules circa portas Collinam Esquilinamque ponerent castra; C. Calpurnium prætorem urbanum Capitolio atque arci præesse, et senatum frequentem in foro coutineri, si quid in tam subitis rebus consnlto opus esset.
Inter hæc Hannibal ad Anienem fluvinm tria millia passuum 3
ab urbe castra admovit. Ibi stativis positis ipse cum duobus millibus equitum ad portam Colliuam nsque ad Herculis templum est progressus atque, uude proxime poterat, mœnia situmque urbis obequitans contemplabatur. Id cum tam licenter 4
atque otiose facere, Flacco iudignum visum est; itaque immisit equites summoverique atque in castra redigi hostium equitatum iussit. Quum commissum prœlium esset, consules transfugas 5
Numidarum, qui tum in Aventino ad mille et ducenti erant, media urbe transire Esqnilias iusserunt, nullos aptiores inter 6
convalles tectaque hortorum et sepulcra et cavas undique vias ad pugnandnm futuros rati. Qnos quum ex arce Capitolioque clivo Publicio in equis decurrentes quidam vidisseut, captum

7 Aventinum conclamaverunt. Ea res tantum tumultum ac fugam
præbuit, ut, nisi castra Punica extra urbem fuissent, effusura
se omnis pavida multitudo fuerit; tunc in domos atque in
tecta refugiebant, vagosque in viis suos *pro* hostibus lapidibus
8 telisque incessebant; nec comprimi tumultus aperirique error
poterat, refertis itineribus agrestium turba pecorumque, quæ
9 repentinus pavor in urbem compulerat. Equestre prœlium
secundum fuit, summotique hostes sunt. Et quia multis locis
comprimendi tumultus erant, qui temere oriebantur, placuit
omnes, qui dictatores, consules censoresve fuissent, cum im-
10 perio esse, donec recessisset a muris hostis. Et diei quod
reliquum fuit, et nocte insequenti multi temere excitati tumultus
sunt compressique.

11 Postero die transgressus Anienem Hannibal in aciem
omnes copias eduxit; nec Flaccus consulesque certamen de-
2 trectavere. Instructis utrinque exercitibus in eius pugnæ casum,
in qua urbs Roma victori præmium esset, imber ingens
grandine mixtus ita utramque aciem turbavit, ut vix armis
retentis in castra sese receperint, nullius rei minore quam
3 hostium metu. Et postero die eodem loco acies instructas
eadem tempestas diremit; ubi recepissent se in castra, mira
4 serenitas cum tranquillitate oriebatur. In religionem ea res
apud Pœnos versa est, auditaque vox Hannibalis fertur, po-
tiundæ sibi urbis Romæ modo mentem non dari, modo for-
5 tunam. Minuere etiam spem eius duæ aliæ, parva magnaque,
res, magna illa, quod, quum ipse ad mœnia urbis Romæ ar-
matus sederet, milites sub vexillis in supplementum Hispaniæ
6 profectos audiit, parva autem, quod *per* eos dies eum forte
agrum, in quo ipse castra haberet, venisse nihil ob id demi-
7 nuto pretio cognitum ex quodam captivo est. Id vero adeo
superbum atque indignum visum, eius soli, quod ipse bello
captum possideret haberetque, inventum Romæ emptorem, ut
extemplo vocato præcone tabernas argentarias, quæ circa
8 forum Romanum essent, iusserit venire. His motus ad
Tutiam fluvium castra retulit, sex millia passuum ab urbe.

Inde ad lucum Feroniæ pergit ire, templum ea tempestate incli-
tum divitiis. Capenates aliique, *qui* accolæ eius erant, primitias 9
frugum eo donaque alia pro copia portantes, mnlto auro ar-
gentoque id exornatnm habebant. Iis omnibus donis tnm
spoliatum templum; æris acervi, qunm rudera milites religione
inducti iacerent, post profectionem Hannibalis magni inventi.
Huius populatio templi haud dubia inter scriptores est. Cælius 10
Romam enntem ab Ereto devertisse eo Hannibalem tradit,
itërque eius ab Reate Cutiliisque et ab Amiterno orditur: ex 11
Campania in Samnium, inde in Pelignos pervenisse, præterque
oppidum Sulmonem in Marrucinos transisse; inde Albensi
agro in Marsos, hinc Amiternum Forulosqne vicum venisse.
Neque ibi error est, quod tanti exercitus vestigia intra tam 12
brevis ævi memoriam potnerint confundi; (isse enim ea con-
stat;) tantum id interest, veneritne eo itinere ad urbem an 13
ab urbe in Campaniam redierit.

Ceterum non quantum Romanis pertinaciæ ad premendam **12**
obsidione Capnam fuit, tantum ad defendendam Hannibali.
Namque *per Samnium* et Lucanos in Bruttium agrum ad 2
fretum ac Regium eo cursu contendit, ut prope repentino
adventu incautos oppresserit. Capna etsi nihilo segnius ob- 3
sessa per eos dies fuerat, tamen adventum Flacci sensit, et
admiratio orta est, non simul regressum Hannibalem. Inde 4
per colloquia intellexerunt, relictos se desertosque et spem
Capuæ retinendæ deploratam apud Pœnos esse. Accessit edic- 5
tum proconsulis ex senatus consulto propositnm vulgatnmque
apud hostes, ut, qui civis Campanus ante certam diem trans-
isset, sine fraude esset. Nec ulla facta est transitio, metu 6
magis eos quam fide continente, qnia maiora in defectione
deliquerant, quam qnibus ignosci posset. Ceterum qnemad- 7
modum nemo privato consilio ad hostem transibat, ita nihil
salutare in medium consulebatur. Nobilitas rem publicam 8
deseruerat, neque in senatum cogi poterant; in magistratu
erat, qui non sibi honorem adiecisset, sed indignitate sua
vim ac ins magistratni, quem gerebat, dempsisset. Iam 9

ne in foro quidem aut publico loco principum quisquam ap-
parebat; domibus inclusi patriæ occasum cum suo exitio in
10 dies exspectabant. Summa curæ omnis in Bostarem Hanno-
nemque, præfectos præsidii Punici, versa erat, suo, non socio-
11 rum periculo sollicitos. Ii, conscriptis ad Hannibalem litteris
non libere modo, sed etiam aspere, quibus non Capuam solam
traditam in manum hostibus, sed se quoque *et* præsidium in
12 omnes cruciatus proditos incusabant: abisse eum in Bruttios
velut avertentem sese, ne Capua in oculis eius caperetur; at
hercule Romanos ne oppugnatione quidem urbis Romanæ abs-
13 trahi a Capua obsidenda potuisse; tanto constantiorem ini-
micum Romanum quam amicum Pœnum esse. Si redeat
Capuam bellumque omne eo vertat, et se et Campanos paratos
14 eruptioni fore. Non cum Reginis neque Tarentinis bellum
gesturos transisse Alpes; ubi Romanæ legiones sint, ibi et
Carthaginiensium exercitus debere esse; sic ad Cannas, sic ad
Trasumennum rem bene gestam, coeundo conferundoque cum
15 hoste castra, fortunam tentando; in hanc sententiam litteræ
conscriptæ Numidis, proposita mercede eam professis operam,
dantur. Ii specie transfugarum quum ad Flaccum in castra
venissent, ut inde tempore capto abirent, famesque, quæ iam
diu Capuæ erat, nulli non probabilem causam transitionis
16 faceret, mulier repente Campana in castra venit, scortum
transfugarum unius, indicatque imperatori Romano, Numidas
17 fraude composita transisse litterasque ad Hannibalem ferre: id
unum ex iis, qui sibi rem aperuisset, arguere sese paratam
esse. Productus primo satis constanter, ignorare se mulierem,
simulabat; paulatim dein convictus veris, quum tormenta posci
et parari videret, fassus *est* id ita esse, litteræque prolatæ.
18 [Et] additum etiam indicio, quod celabatur, et alios specie trans-
19 fugarum Numidas vagari in castris Romanis. Ii supra sep-
tuaginta comprensi et cum transfugis novis mulcati virgis
manibusque præcisis Capuam rediguntur. Conspectum tam
13 triste supplicium fregit animos Campanorum. Concursus ad
curiam populi factus coegit Lœsium senatum vocare; et pri-

moribus, qui iam diu publicis consiliis aberant, propalam mi-
nabantur, nisi venirent in senatum, circa domos eorum ituros
se et in publicum omnes vi extracturos esse. Is timor fre-
quentem senatum magistratui præbuit. Ibi quum ceteri de 2
legatis mittendis ad imperatores Romanos agerent, Vibius
Virrius, qui defectionis auctor ab Romanis fuerat, interrogatus
sententiam negat eos, qui de legatis et de pace ac deditione 3
loquantur, meminisse, nec quid facturi fuerint, si Romanos in
potestate habuissent, nec quid ipsis patiendum sit. „Quid? 4
vos“ inquit „eam deditionem fore censetis, qua quondam, ut
adversus Samnites auxilium impetraremus, nos nostraque omnia
Romanis dedidimus? Iam e memoria excessit, quo tempore et 5
in qua fortuna a populo Romano defecerimus? iam, quemad-
modum in defectione præsidium, quod poterat emitti, per
cruciatum et ad contumeliam necarimus? quoties in obsidentes, 6
quam inimice eruperimus, castra oppugnarimus, Hannibalem
vocaverimus ad opprimendos eos? hoc quod recentissimum est,
ad oppugnandam Romam hinc eum miserimus? Age contra, 7
quæ illi infeste in nos fecerint, repetite, ut ex eo, quid spe-
retis, habeatis. Quum hostis alienigena *in* Italia esset, et
Hannibal hostis, et cuncta bello arderent, omissis omnibus,
omisso ipso Hannibale, ambo consules et duo consulares ex-
ercitus ad Capuam oppugnandam miserunt. Alterum annum 8
circumvallatos inclusosque nos fame macerant, et ipsi nobiscum
ultima pericula et gravissimos labores perpessi, circa vallum
ac fossas sæpe trucidati ac prope ad extremum castris exuti.
Sed omitto hæc; vetus atque usitata res est in oppugnanda 9
hostium urbe labores ac pericula pati; illud iræ atque odii
exsecrabilis indicium est. Hannibal ingentibus copiis peditum 10
equitumque castra oppugnavit et ex parte cepit; tanto periculo
nihil moti sunt ab obsidione. Profectus trans Vulturnum per-
ussit Calenum agrum; nihil tanta sociorum clade avocati
sunt. Ad ipsam urbem Romam infesta signa ferri iussit; 11
eam quoque tempestatem imminentem spreverunt. Transgressus
Anienem amnem tria millia passuum ab urbe castra posuit,

postremo ad mœnia ipsa et ad portas accessit; Romam se
adempturum eis, nisi omitterent Capuam, ostendit; non omise-
12 runt. Feras bestias, cæco impetu ac rabie concitatas, si ad
cubilia et catulos earum ire pergas, ad opem suis ferendam
13 avertas; Romanos Roma circumsessa, coniuges, liberi, quorum
ploratus hinc prope exaudiebantur, aræ, foci, deum delubra,
sepulcra maiorum temerata ac violata a Capua non aver-
terunt; tanta aviditas supplicii expetendi, tanta sanguinis nostri
14 hauriendi est sitis; nec iniuria forsitan; nos quoque idem
fecissemus, si data fortuna esset. Itaque quoniam aliter dis
immortalibus est visum, quum mortem ne recusare quidem
debeam, cruciatus contumeliasque, quas parat hostis, dum liber,
dum mei potens sum, effugere morte, præterquam honesta,
15 etiam leni possum. Non videbo App. Claudium et Q. Fulvium
victoria insolenti subnixos, neque vinctus per urbem Romanam
triumphi spectaculum trahar, ut deinde in carcere ad palum
deligatus, lacerato virgis tergo, cervicem securi Romanæ sub-
iiciam; nec dirui incendique patriam videbo, nec rapi ad
stuprum matres Campanas virginesque et ingenuos pueros.
16 Albam, unde ipsi oriundi erant, a fundamentis proruerunt, ne
stirps, ne memoria originum suarum exstaret: nedum eos
Capuæ parsuros credam, cui infestiores quam Carthagini sunt.
17 Itaque quibus vestrum ante fato cedere, quam hæc tot tam
acerba videant, in animo est, iis apud me hodie epulæ in-
18 structæ paratæque sunt. Satiatis vino ciboque poculum idem,
quod mihi datum fuerit, circumferetur; ea potio corpus a
cruciatu, animum a contumeliis, oculos, aures a videndis au-
diendisque omnibus acerbis indignisque, quæ manent victos,
vindicabit. Parati erunt, qui magno rogo in propatulo ædium
19 accenso corpora exanima iniiciant. Hæc una via et honesta
et libera ad mortem. Et ipsi virtutem mirabuntur hostes, et
Hannibal fortes socios sciet ab se desertos ac proditos esse.“

14 Hanc orationem Virrii plures cum assensu audierunt
quam forti animo id, quod probabant, exsequi potuerunt.
2 Maior pars senatus, multis sæpe bellis expertam populi Romani

clementiam haud diffidentes sibi quoque placabilem fore,
legatos ad dedendam Romanis Capuam decreverunt miserunt-
que. Vibium Virrium septem et viginti ferme senatores do- 3
mum secuti sunt epnlatique cum eo et, quantum facere
potuerant, alienatis mentibus vino ab imminentis sensu mali,
venenum omnes sumpserunt; inde, misso convivio, dextris 4
inter se datis ultimoque complexu, collacrimantes suum patriæ-
que casnm alii, ut eodem rogo cremarentnr, manserunt, alii
domos digressi snnt. Impletæ cibis vinoque venæ minus 5
efficacem in maturanda morte vim veneni fecerunt; itaque
noctem totam plerique eornm et diei insequentis partem quum
animam egissent, omnes tamen prius, quam aperirentur hostibus
portæ, exspirarunt.

Postero die porta Iovis, qnæ adversus castra Romana 6
erat, iussu proconsulum aperta est. Ea intromissa legio una
et duæ alæ cum C. Fulvio legato. Is quum omnium primum 7
arma telaque, quæ Capuæ erant, ad se conferenda curasset,
custodiis ad omnes portas dispositis, ne qnis exire aut emitti
posset, præsidium Punicum comprehendit, senatum Campanum
ire in castra ad imperatores Romanos iussit. Quo quum 8
venissent, extemplo iis omnibus catenæ iniectæ, iussique ad
quæstores deferre, quod auri atque argenti haberent. Auri pondo
duo millia septuaginta fuit, argenti triginta millia pondo et
mille ducenta. Senatores quinque et viginti Cales in custo- 9
diam, duodetriginta Teanum missi, quorum de sententia maxime
descitum ab Romanis constabat. De supplicio Campani sena- **15**
tus haudquaquam inter Fulvium Claudiumque conveniebat.
Facilis impetrandæ veniæ Claudius, Fulvii durior sententia
erat. Itaque Appius Romam ad senatum arbitrium eius rei 2
totum reiiciebat: percontandi etiam æquum esse potestatem 3
fieri patribus, num communicassent consilia cum aliquis so-
ciorum Latini nominis et num ope eorum in bello forent adiuti.
Id vero minime committendum esse Fulvius dicere, ut solli- 4
citarentur criminibus dubiis sociorum fidelium animi, et subii-
cerentur indicibus, quis *neque*, *quid dicerent*, neque, quid

facerent, quicquam unquam pensi fuisset; itaque se eam quæ-
5 stionem oppressurum exstincturumque. Ab hoc sermone quum
digressi essent, et Appius quamvis ferociter loquentem colle-
gam non dubitaret tamen litteras super tanta re ab Roma
6 exspectaturum, Fulvius, ne id ipsum impedimentum incepto
foret, dimittens prætorium tribunis militnm ac præfectis socium
imperavit, uti duobus millibus equitum delectis denuntiarent, ut
7 ad tertiam bucinam præsto essent. Cum hoc equitatu nocte
Teanum profectus, prima luce portam intravit atque in forum
perrexit; concursuque ad primum eqnitum ingressum facto,
magistratum Sidicinum citari iussit imperavitque, ut produ-
8 ceret Campanos, quos in custodia haberet. Producti omnes
virgisque cæsi ac securi percussi. Inde citato equo Cales
percurrit; ubi quum in tribunali consedisset productiqne Cam-
pani deligarentur ad palum, eques citus ab Roma venit
litterasque a C. Calpurnio prætore Fulvio et senatus con-
9 sultum tradit. Murmur ab tribunali totam contionem per-
vasit, differri rem integram ad patres de Campanis; et Fulvins,
id ita esse ratus, acceptas litteras neque resolutas quum in
gremio reposuisset, præconi imperavit, ut lictorem lege agere
iuberet. Ita de iis quoque, qui Calibus erant, sumptum
10 supplicium. Tum litteræ lectæ senatusque consultum, serum
ad impediendam rem actam, quæ summa ope approperata
11 erat, ne impediri posset. Consurgentem iam Fnlvium Taurea
Vibellius Campanus, per mediam vadens turbam, nomine in-
clamavit, et quum mirabundus, quidnam sese vellet, resedisset
12 Flaccus, „Me quoqne“ inqnit „iube occidi, ut gloriari possis
multo fortiorem, quam ipse es, virum abs te occisum esse.“
13 Quum Flaccus negaret profecto satis compotem mentis esse,
modo prohiberi etiam se, si id vellet, senatus consulto diceret,
14 tum Vibellius „Quando quidem“ inquit, „capta patria, propin-
quis amicisque amissis, qunm ipse manu mea coniugem liberos-
que interfecerim, ne quid indigni paterentur, mihi ne mortis
quidem copia eadem est, quæ his civibus meis, petatur a
15 virtute invisæ huius vitæ vindicta.“ Atque ita gladio, quem

veste texerat, per adversum pectus transfixus, ante pedes
imperatoris moribundus procubuit.

Quia et, quod ad supplicium attinet Campanorum, et 16
pleraque alia de Flacci unius sententia acta erant, mortuum
App. Claudium sub deditionem Capuæ quidam tradunt; hunc 2
quoque ipsum Tauream neque sua sponte venisse Cales neque
sua manu interfectum, sed, quum inter ceteros ad palum deligatus
quiritaret, quia parum inter strepitus exaudiri possent, quæ voci-
ferabatur, silentium fieri Flaccum iussisse; tum Tauream illa, 3
quæ ante memorata sunt, dixisse, virum se fortissimum ab
nequaquam pari ad virtutem occidi; sub hæc dicta iussu pro-
consulis præconem ita pronuntiasse: „Lictor, viro forti adde
virgas et in eum primum lege age.“ Lectum quoque sena- 4
tus consultum, priusquam securi feriret, quidam auctores sunt,
sed quia adscriptum in senatus consulto fuerit, si ei videretur,
integram rem ad senatum reiiceret, interpretatum esse, quid
magis e re publica duceret, æstimationem sibi permissam.

Capuam a Calibus reditum est, Atellaque et Calatia in 5
deditionem acceptæ; ibi quoque in eos, qui capita rerum
erant, animadversum. Ita ad septuaginta principes senatus 6
interfecti, trecenti ferme nobiles Campani in carcerem conditi;
alii per sociorum Latini nominis urbes in custodias dati variis
casibus interierunt; multitudo alia civium Campanorum venun-
data. De urbe agroque reliqua consultatio fuit, quibusdam 7
delendam censentibus urbem prævalidam, propinquam, inimi-
cam; ceterum præsens utilitas vicit; nam propter agrum, quem
omni fertilitate terræ satis constabat primum in Italia esse,
urbs servata est, ut esset aliqua aratorum sedes. Urbi fre- 8
quentandæ multitudo incolarum libertinorumque et institorum
opificumque retenta; ager omnis et tecta publica populi Ro-
mani facta. Ceterum habitari tantum tanquam urbem Capuam 9
frequentarique placuit, corpus nullum civitatis nec senatum
nec plebis concilium nec magistratus esse: sine consilio pub- 10
lico, sine imperio multitudinem, nullius rei inter se sociam,
ad consensum inhabilem fore; præfectum ad iura reddenda ab

11 Roma quotannis missuros. Ita ad Capuam res compositæ consilio ab omni parte laudabili. Severe et celeriter in maxime noxios animadversum; multitndo civium dissipata in nullam
12 spem reditus; non sævitum incendiis ruinisque in tecta innoxia murosque, et cum emolumento quæsita etiam apud socios lenitatis species incolumitate urbis nobilissimæ opulentissimæque, cuius ruinis omnis Campania, omnes, qui Campaniam circa
13 accolunt, populi ingemnissent; confessio expressa hosti, quanta vis in Romanis ad expetendas pœnas ab infidelibus sociis et quam nihil in Hannibale auxilii ad receptos in fidem tuendos esset.

17 Romani patres perfuncti, quod ad Capuam attinebat, cura, C. Neroni ex iis duabus legionibus, quas ad Capuam habuerat, sex millia peditum et trecentos equites, quos ipse legisset, et socium Latini nominis peditum numerum parem et octingentos
2 equites decernunt. Enm exercitum Puteolis in naves impositnm Nero in Hispaniam transportavit. Quum Tarraconem navibus venisset, expositisque ibi copiis et navibus subductis, socios quoque navales mnltitudinis augendæ causa armasset,
3 profectus ad Hiberum flumen exercitum ab Ti. Fonteio et
4 *L.* Marcio accepit. Inde pergit ad hostes ire. Hasdrubal Hamilcaris ad Lapides atros castra habebat; in Ausetanis is locus est inter oppida Iliturgim et Mentissam. Huius saltus
5 fauces Nero *insedit. Hasdrubal, quum* in arto res esset, caduceatorem misit, qui promitteret, si inde emissus foret, se om-
6 nem exercitum ex Hispania deportaturum. Quam rem quum læto animo Romanus accepisset, diem posterum Hasdrubal colloquio petivit, ut coram leges conscriberentur de tradendis arcibus urbium dieque statuenda, ad quam præsidia deduce-
7 rentur suaque omnia sine fraude Pœni deportarent. Quod ubi impetravit, extemplo primis tenebris atqne inde tota nocte, qnod gravissimum exercitus erat, Hasdrubal, quacunque posset,
8 evadere *e* saltu iussit. Data sedulo opera est, ne multi ea nocte exirent, ut ipsa paucitas quum ad hostem silentio fallendnm aptior, tum ad evadendum per artas semitas ac difficiles

esset. Ventum insequenti die ad colloquium est; sed loquendo 9
plura scribendoque dedita opera, quæ in rem non essent, die
consumpto, in posterum dilatum est. Addita insequens nox 10
spatium dedit et alios emittendi; nec postero die res finem
invenit. Ita aliquot dies disceptando palam de legibus noctes- 11
que emittendis clam e castris Carthaginiensibus absumptæ. Et
postquam pars maior emissa exercitus erat, iam ne iis quidem,
quæ ultro dicta erant, stabatur, minusque ac minus, cum 12
timore simul fide decrescente, conveniebat. Iam ferme pede-
stres omnes copiæ evaserant e saltu, quum prima luce densa
nebula saltum omnem camposque circa intexit. Quod ubi
sensit Hasdrubal, mittit ad Neronem, qui in posterum diem
colloquium differret: illum diem religiosum Carthaginiensibus
ad agendum quicquam rei seriæ esse. Ne tum quidem su- 13
specta fraus. Quum esset data venia eius diei, extemplo
Hasdrubal cum equitatu elephantisque castris egressus sine
ullo tumultu in tutum evasit. Hora ferme quarta dispulsa 14
sole nebula aperuit diem, vacuaque hostium castra conspexerunt
Romani. Tum demum Claudius Punicam fraudem agnoscens, 15
ut se dolo captum sensit, proficiscentem instituit sequi, paratus
confligere acie; sed hostis detrectabat pugnam; levia tamen 16
prœlia inter extremum Punicum agmen præcursoresque Roma-
norum fiebant.

Inter hæc Hispaniæ populi nec, qui post cladem acceptam 18
defecerant, redibant ad Romanos, nec ulli novi deficiebant;
et Romæ senatui populoque post receptam Capuam non Italiæ 2
iam maior quam Hispaniæ cura erat. Et exercitum augeri
et imperatorem mitti placebat; nec tam, quem mitterent, satis 3
constabat, quam illud, ubi duo summi imperatores intra dies
triginta cecidissent, qui in locum duorum succederet, extraor-
dinaria cura deligendum esse. Quum alii alium nominarent, 4
postremum eo decursum est, ut proconsuli creando in Hispa-
niam comitia haberentur; diemque comitiis consules edixerunt.
Primo exspectaverant, ut, qui se tanto imperio dignos crede- 5
rent, nomina profiterentur; quæ ut destituta exspectatio est,

redintegratus luctus acceptæ cladis desideriumque imperatorum
6 amissorum. Mæsta itaque civitas, prope inops consilii, comitiorum die tamen in campum descendit; atque in magistratus
versi circumspectant ora principum aliorum alios iutnentium,
fremuntqne, adeo perditas res desperatumque de re pnblica
7 esse, ut nemo andeat in Hispaniam imperium accipere, quum
subito P. Cornelius, *P. Cornelii*, qui in Hispania ceciderat,
filius, quattuor et viginti ferme annos natus, professus se
8 petere, in superiore, unde conspici posset, loco constitit. In
quem postquam omninm ora conversa sunt, clamore ac favore
9 ominati extemplo snnt felix faustumque imperium. Iussi
deinde inire snffragium ad unum omnes non centuriæ modo,
sed etiam homines P. Scipioni imperium esse in Hispania
10 iusserunt. Ceterum post rem actam, ut iam resederat impetus animorum ardorque, silentium subito ortum et tacita
cogitatio, quidnam egissent; nonne favor plus valuisset quam
11 ratio. Ætatis maxime pænitebat; quidam fortunam etiam
domus horrebant nomenque ex funestis dnabus familiis in eas
provincias, ubi inter sepulcra patris patruique res gerendæ
19 essent, proficiscentis. Quam ubi ab re tanto impetu acta
sollicitudinem curamque hominum animadvertit, advocata contione, ita de ætate sua imperioque mandato et bello, quod
2 gerundum esset, magno elatoque animo disseruit, ut ardorem
enm, qui resederat, excitaret rursus novaretque *et* impleret
homines certioris spei, quam quantam fides promissi humani
3 aut ratio ex fiducia rerum subiicere solet. Fuit enim Scipio
non veris tantum virtutibus mirabilis, sed arte quoque quadam
4 ab iuventa in ostentationem earum compositus, pleraque apud
multitudinem aut *ut* per nocturnas visa species aut velut divinitus
mente monita agens, sive et ipse capti quadam superstitione
animi, sive ut imperia consiliaque velut sorte oraculi missa
5 sine cunctatione exsequerentur. Ad hoc iam inde ab initio
præparans animos, ex quo togam virilem sumpsit, nullo die
prius ullam pnblicam privatamque rem egit, quam in Capitolium iret ingressusque ædem consideret et plerumque solus in

secreto ibi tempus tereret. His mos, *quem* per omnem vitam 6
servabat, seu consulto seu temere vulgatæ opinioni fidem apud
quosdam fecit, stirpis eum divinæ virum esse, retulitque famam 7
in Alexandro magno prius vulgatam, et vanitate et fabula
parem, anguis immanis concubitu conceptum, et in cubiculo
matris eius visam persæpe prodigii eius speciem interventuque
hominum evolutam repente atque ex oculis elapsam. Huius 8
miraculi nunquam ab ipso elusa fides est, quin potius aucta
arte quadam nec abnuendi tale quicquam nec palam affirmandi.
Multa alia eiusdem generis, alia vera, alia assimulata, admira- 9
tionis humanæ in eo iuvene excesserant modum; quibus freta
tunc civitas ætati haudquaquam maturæ tantam rerum molem
tantumque imperium permisit.

Ad eas copias, quas ex vetere exercitu Hispania habebat, 10
quæque a Puteolis cum C. Nerone traiectæ erant, decem
millia militum et *mille* equites adduntur, et M. Iunius Silanus
proprætor adiutor ad res gerendas datus est. Ita cum triginta 11
navium classe (omnes autem quinqueremes erant) ostiis Tiberinis
profectus præter oram Tusci maris, Alpes atque Gallicum
sinum et deinde Pyrenæi circumvectus promuntorium, Em-
poriis, urbe Græca (oriundi et ipsi a Phocæa sunt), copias
exposuit. Inde, sequi navibus iussis, Tarraconem pedibus 12
profectus conventum omnium sociorum (etenim legationes
ad famam eius ex omni se provincia effuderant) habuit.
Naves ibi subduci iussit, remissis quattuor triremibus Massi- 13
liensium, quæ officii causa ab domo prosecutæ fuerant. Re- 14
sponsa inde legationibus suspensis varietate tot casuum dare
cœpit, ita elato ab ingenti virtutum suarum fiducia animo, ut
nullum ferox verbum excideret, ingensque omnibus, quæ dice-
ret, quum maiestas inesset, tum fides. Profectus ab Tarracone **20**
et civitates sociorum et hiberna exercitus adiit, collaudavitque
milites, quod duabus tantis deinceps cladibus icti provinciam
obtinuissent, nec fructum secundarum rerum sentire hostes 2
passi omni cis Hiberum agro eos arcuissent, sociosque cum
fide tutati essent. Marcium secum habebat cum tanto 3

honore, ut facile appareret, nihil minus vereri, quam ne
4 quis obstaret gloriæ suæ. Successit inde Neroni Silanus, et
in hiberna milites novi deducti. Scipio, omnibus, quæ adeunda
agendaque erant, mature aditis peractisque, Tarraconem con-
5 cessit. Nihilo minor fama apud hostes Scipionis erat quam
apud cives sociosque, et divinatio quædam futuri, quo minus
ratio timoris reddi poterat oborti temere, maiorem inferens
6 metum. In hiberna diversi concesserant, Hasdrubal Gisgonis
usque ad Oceanum et Gades, Mago in mediterranea maxime
supra Castulonensem saltum; Hasdrubal Hamilcaris filius
proximus Hibero circa Saguntum hibernavit.

7 Æstatis eius extremo, qua capta est Capua et Scipio in
Hispaniam venit, Punica classis ex Sicilia Tarentum accita *ad*
arcendos commeatus præsidii Romani, quod in arce Tarentina
8 erat, clauserat quidem omnes ad arcem a mari aditus, sed
assidendo diutius artiorem annonam sociis quam hosti facie-
9 bat; non enim tantum subvehi oppidanis per pacata litora
apertosque portus præsidio navium Punicarum poterat, quan-
tum frumenti classis ipsa turba navali mixta ex omni genere
10 hominum absumebat, ut arcis præsidium etiam sine invecto,
quia pauci erant, ex ante præparato sustentari posset, Taren-
11 tinis classique ne invectum quidem sufficeret. Tandem maiore
gratia, quam venerat, classis dimissa est; annona haud multum
laxaverat, quia remoto maritimo præsidio subvehi frumentum
non poterat.

21 Eiusdem æstatis exitu M. Marcellus ex Sicilia provincia
quum ad urbem venisset, a C. Calpurnio prætore senatus ei
2 ad ædem Bellonæ datus est. Ibi quum de rebus ab se gestis
disseruisset, questus leniter non suam magis quam militum
vicem, quod, provincia confecta, exercitum deportare non
licuisset, postulavit, ut triumphanti urbem inire liceret. Id
3 non impetravit. Quum multis verbis actum esset, utrum minus
conveniret, cuius nomine absentis ob res prospere ductu eius
gestas supplicatio decreta foret et dis immortalibus habitus
4 honos, ei præsenti negare triumphum, an, quem tradere exer-

citum successori iussissent, quod nisi manente in provincia
bello non decerneretur, eum quasi debellato triumphare, quum
exercitus testis meriti atque immeriti triumphi abesset, medium
visum, ut ovans urbem iniret. Tribuni plebis ex auctoritate 5
senatus ad populum tulerunt, ut M. Marcello, quo die urbem
ovans iniret, imperium esset. Pridie quam urbem inirct, in 6
monte Albano triumphavit; inde ovans multam præ se prædam
in urbem intulit. Cum simulacro captarum Syracusarum cata- 7
pultæ ballistæque et alia omnia instrumenta belli lata et pacis
diuturnæ regiæque opulentiæ ornamenta, argenti ærisque fabre- 8
facti vis, alia supellex pretiosaque vestis et multa nobilia
signa, quibus inter primas Græciæ urbes Syracusæ ornatæ
fuerant. Punicæ quoque victoriæ signum octo ducti elephanti, 9
et non minimum fuere spectaculum cum coronis aureis præce-
dentes Sosis Syracusanus et Mœricus Hispanus, quorum altero 10
duce nocturno Syracusas introitum erat, alter Nasum, quodque
ibi præsidii erat, prodiderat. His ambobus civitas data et 11
quingena iugera agri, Sosidi in agro Syracusano, qui aut
regius aut hostium populi Romani fuisset, et ædes Syracusis,
cuius vellet eorum, in quos belli iure animadversum esset,
Mœrico Hispanisque, qui cum eo transierant, urbs agerque in 12
Sicilia ex iis, qui a populo Romano defecissent, iussa dari.
Id M. Cornelio mandatum, ut, ubi ei videretur, urbem agrum- 13
que eis assignaret. In eodem agro Belligeni, per quem illec-
tus ad transitionem Mœricus erat, quadringenta iugera agri
decreta.

Post profectionem ex Sicilia Marcelli Punica classis octo 14
millia peditum, tria Numidarum equitum exposuit. Ad eos
Murgentia et Erg*etium urbes defecere.* Secutæ defectionem
earum Hybla et Macella et ignobiliores quædam aliæ, et 15
Numidæ præfecto Muttine vagi per totam Siciliam sociorum
populi Romani agros urebant. Super hæc exercitus Romanus 16
iratus, partim quod cum imperatore non devectus ex provin-
cia esset, partim quod in oppidis hibernare vetiti erant, segni
fungebantur militia, magisque eis auctor ad seditionem quam

17 animus deerat. Inter has difficultates M. Cornelius prætor
et militum animos nunc consolando, nunc castigando sedavit
et civitates omnes, quæ defecerant, in dicionem redegit, atque
ex iis Murgentiam Hispanis, quibus urbs agerque debebatur
ex senatus consulto, attribuit.

22 Consules quum ambo Apuliam provinciam haberent,
minusque iam terroris a Pœnis et Hannibale esset, sortiri
iussi Apuliam Macedoniamque provincias. Sulpicio Macedo-
2 nia evenit, isque Lævino successit. Fulvius Romam comitio-
rum causa arcessitus quum comitia consulibus rogandis haberet,
prærogativa Voturia iuniorum T. Manlium Torquatum et T.
3 Otacilium *absentem consules dixit. Quum ad Manlium*, qui
præsens erat, gratulandi causa turba coiret, nec dubius esset
consensus populi, magna circumfusus turba ad tribunal con-
4 sulis venit petitque, ut pauca sua verba audiret centuriamque,
5 quæ tulisset suffragium, revocari iuberet. Erectis omnibus
exspectatione, quidnam postulaturus esset, oculorum valetudi-
6 nem excusavit: impudentem et gubernatorem et imperatorem
esse, qui, quum alienis oculis ei omnia agenda sint, postulet
7 sibi aliorum capita ac fortunas committi; proinde, si videretur
ei, redire in suffragium Voturiam iuniorum iuberet et memi-
nisse in consulibus creandis belli, quod in Italia sit, tempo-
8 rumque rei publicæ; vixdum requiesse aures a strepitu et
tumultu hostili, quo paucos ante menses arserint prope
mœnia Romana. Post hæc quum centuria frequens succla-
masset, nihil se mutare sententiæ eosdemque consules dicturos
9 esse, tum Torquatus „Neque ego vestros“ inquit „mores consul
ferre potero neque vos imperium meum. Redite in suffra-
gium, et cogitate, bellum Punicum *in* Italia et hostium ducem
10 Hannibalem esse.“ Tum centuria, et auctoritate mota viri et
admirantium circa fremitu, petiit a consule, ut Voturiam
11 seniorum citaret: velle sese cum maioribus natu colloqui et ex
auctoritate eorum consules dicere. Citatis Voturiæ senioribus,
12 datum secreto in Ovili cum iis colloquendi tempus. Seniores
de tribus consulendum dixerunt esse, duobus plenis iam hono-

rum, Q. Fabio et M. Marcello, et, si utique novum aliquem
adversus Pœnos consulem creari vellent, M. Valerio Lævino;
egregie adversus Philippum regem terra marique rem
gessisse. Ita de tribus consultatione data, senioribus dimissis 13
iuniores suffragium ineunt. M. [Marcellum] Claudium, fulgentem
tum Sicilia domita, et M. Valerium absentes consules dixerunt.
Auctoritatem prærogativæ omnes centuriæ secutæ sunt. Eludant 14
nunc antiqua mirantes; non equidem, si qua sit sapientium
civitas, quam docti fingunt magis quam norunt, aut principes
graviores temperantioresque a cupidine imperii aut multitudi-
nem melius moratam censeam fieri posse. Centuriam vero 15
iuniorum seniores consulere voluisse, quibus imperium suffragio
mandaret, vix ut veri simile sit, parentium quoque hoc sæculo
vilis levisque apud liberos auctoritas fecit.

Prætoria inde comitia habita. P. Manlius Vulso et L. **23**
Manlius Acidinus et C. Lætorius et L. Cincius Alimentus creati
sunt. Forte ita incidit, ut comitiis perfectis nuntiaretur, T. 2
Otacilium, quem T. Manlio, nisi interpellatus ordo comitiorum
esset, collegam absentem daturus fuisse videbatur populus,
mortuum in Sicilia esse. Ludi Apollinares et priore anno 3
fuerant et, eo anno ut fierent, referente Calpurnio prætore,
senatus decrevit, ut in perpetuum voverentur. Eodem anno 4
prodigia aliquot visa nuntiataque sunt. In æde Concordiæ
Victoria, quæ in culmine erat, fulmine icta decussaque ad
Victorias, quæ in antefixis erant, hæsit neque inde procidit;
et Anagniæ et Fregellis nuntiatum est murum portasque de 5
cælo tactas, et in foro Subertano sanguinis rivos per diem
totum fluxisse, et Ereti lapidibus pluvisse, et Reate mulam
peperisse. Ea prodigia hostiis maioribus sunt procurata, et 6
obsecratio in unum diem populo indicta et novendiale sacrum.
Sacerdotes publici aliquot eo anno demortui sunt novique 7
suffecti: in locum M'. Æmilii Numidæ decemviri sacrorum
M. Æmilius Lepidus, in locum M. Pomponii Mathonis pon-
tificis C. Livius, in locum Sp. Carvilii Maximi auguris M.
Servilius. T. Otacilius Crassus pontifex quia exacto anno 8

mortuus erat, ideo nominatio in locum eius non est facta.
C. Claudius flamen Dialis, quod exta perperam dederat, fla-
minio abiit.

24 Per idem tempus M. Valerius Lævinus, tentatis prius per
secreta colloquia principum animis, ad indictum ante ad id
2 ipsum concilium Ætolorum classe expedita venit. Ubi quum
Syracusas Capuamque captam in fidem in *Sicilia* Italiaque
3 rerum secundarum ostentasset adiecissetque, iam inde a maiori-
bus traditum morem Romanis colendi socios, ex quibus alios
in civitatem atque æquum secum ius accepissent, alios in ea
4 fortuna haberent, ut socii esse quam cives mallent: Ætolos
eo in maiore futuros honore, quod gentium transmarinarum
5 in amicitiam primi venissent; Philippum eis et Macedonas
graves accolas esse, quorum se vim ac spiritus et iam fregisse
et eo redacturum esse, ut non iis modo urbibus, quas per
vim ademissent Ætolis, excedant, sed ipsam Macedoniam in-
6 festam habeant; et Acarnanas, quos ægre ferrent Ætoli a
corpore suo diremptos, restituturum se in antiquam formulam
7 iurisque ac dicionis eorum — hæc dicta promissaque a Ro-
mano imperatore Scopas, qui tum prætor gentis erat, et
Dorimachus, princeps Ætolorum, affirmaverunt auctoritate sua,
minore cum verecundia et maiore cum fide vim maiestatem-
8 que populi Romani extollentes. Maxime tamen spes potiundæ
movebat Acarnaniæ. Igitur conscriptæ condiciones, quibus in
9 amicitiam societatemque populi Romani venirent, additumque,
ut, si placeret vellentque, eodem iure amicitiæ Elei Lacedæmo-
niique et Attalus et Pleuratus et Scerdilædus essent, Asiæ Atta-
10 lus, hi Thracum et Illyriorum reges: bellum ut extemplo Ætoli
cum Philippo terra gererent; navibus ne minus viginti quinque
11 quinqueremibus adiuvaret Romanus; urbium Corcyræ tenus ab
Ætolia incipienti solum tectaque et muri cum agris Ætolorum,
alia omnis præda populi Romani esset, darentque operam
12 Romani, ut Acarnaniam Ætoli haberent; si Ætoli pacem cum
Philippo facerent, fœderi adscriberent, ita ratam fore pacem,
si Philippus arma ab Romanis sociisque, quique eorum dicionis

essent, abstinuisset; item si populus Romanus fœdere iungeretur 13
regi, ut caveret, ne ius ei belli inferendi Ætolis sociisque
eorum esset. Hæc convenerunt, conscriptaque biennio post 14
Olympiæ ab Ætolis, in Capitolio ab Romanis, ut testata
sacratis monumentis essent, sunt posita. Moræ causa fuerant 15
retenti Romæ diutius legati Ætolorum; nec tamen impedimento id rebus gerendis fuit. Et Ætoli extemplo moverunt
adversus Philippum bellum, et Lævinus Zacynthum (parva insula est propinqua Ætoliæ; urbem unam eodem, quo ipsa est,
nomine habet; eam præter arcem vi cepit) et Œniadas Nasumque Acarnanum captas Ætolis contribuit; Philippumque 16
satis implicatum bello finitimo ratus, ne Italiam Pœnosque
et pacta cum Hannibale posset respicere, Corcyram ipse se
recepit.

Philippo Ætolorum defectio Pellæ hibernanti allata est. **25**
Itaque, quia primo vere moturus exercitum in Græciam erat, *ut* 2
Illyrios finitimasque eis urbes ab tergo metu quietas Macedonia
haberet, expeditionem subitam in Oricinorum atque Apolloniatium
fines fecit, egressosque Apolloniatas cum magno terrore ac pavore compulit intra muros. Vastatis proximis Illyrici, in Pelago- 3
niam eadem celeritate vertit iter; inde Dardanorum urbem Sintiam,
in Macedoniam transitum Dardanis facturam, cepit. His raptim 4
actis, memor Ætolici iunctique cum eo Romani belli per Pelagoniam et Lyncum et Bottiæam in Thessaliam descendit (etenim 5
ad bellum secum adversus Ætolos capessendum incitari posse
homines credebat), et relicto ad fauces Thessaliæ Perseo
cum quattuor millibus armatorum ad arcendos aditu Ætolos,
ipse, priusquam maioribus occuparetur rebus, in Macedoniam 6
atque inde in Thraciam exercitum ac Mædos duxit. Incurrere 7
ea gens in Macedoniam solita erat, ubi regem occupatum externo bello ac sine præsidio esse regnum sensisset. Ad 8
frangendas igitur *vires* vastare agros et urbem Iamphorynnam, caput arcemque Mædicæ, oppugnare cœpit. Scopas ubi 9
profectum in Thraciam regem occupatumque ibi bello audivit,
armata omni iuventute Ætolorum, bellum inferre Acarnaniæ

10 parat. Adversus quos Acarnanum gens, et viribus impar et
iam Œniadas Nasumque amissa cernens Romanaque insuper
arma ingruere, ira magis instruit quam consilio bellum.
11 Coniugibus liberisque et senioribus super sexaginta annos in
propinquam Epirum missis, ab quindecim ad sexaginta annos
12 coniurant, nisi victores se non redituros; qui victus acie
excessisset, eum ne quis urbe, tecto, mensa, lare reciperet,
diram exsecrationem in populares, obtestationem quam sanc-
13 tissimam potuerunt adversus hospites composuerunt; precatique
simul Epirotas sunt, ut, qui suorum in acie cecidissent, eos
14 uno tumulo contegerent, affigerentque humatis titulum: „Hic
siti sunt Acarnanes, qui adversus vim atque iniuriam Ætolo-
15 rum pro patria pugnantes mortem occubuerunt.“ Per hæc
incitatis animis, castra in extremis finibus suis obvia hosti
posuerunt. Nuntiis ad Philippum missis, quanto res in dis-
crimine esset, omittere Philippum id, quod in manibus erat,
coegerunt bellum, Iamphorynna per deditionem recepta et
16 prospero alio successu rerum. Ætolorum impetum tardaverat
primo coniurationis fama Acarnanicæ; deinde auditus Philippi
17 adventus regredi etiam in intimos coegit fines. Nec Philippus,
quanquam, ne opprimerentur Acarnanes, itineribus magnis
ierat, ultra Dium est progressus; inde, quum audisset reditum
Ætolorum ex Acarnania, et ipse Pellam rediit.

26 Lævinus veris principio a Corcyra profectus navibus,
superato Leucata promuntorio quum venisset Naupactum, An-
ticyram inde se petiturum edixit, ut præsto ibi Scopas Ætoli-
2 que essent. Sita Anticyra est in Locride læva parte sinum
Corinthiacum intranti; breve terra iter eo, brevis navigatio
3 ab Naupacto est. Tertio ferme post die utrinque oppugnari
cœpta est; gravior a mari oppugnatio erat, quia et tormenta
machinæque omnis generis in navibus erant, et Romani inde
oppugnabant. Itaque intra paucos dies recepta urbs per
deditionem Ætolis traditur; præda ex pacto Romanis cessit.
4 Litteræ Lævino redditæ, consulem eum absentem declaratum

et successorem venire P. Sulpicium; ceterum diuturno ibi
morbo implicitus serius spe omnium Romam venit.
M. Marcellus quum idibus Martiis consulatum inisset, 5
senatum eo die moris modo causa habuit, professus, nihil se A. u. c. 544. A. Ch. 210.
absente collega neque de re publica neqne de provinciis actu-
rum. Scire se, frequentes Siculos prope urbem in villis ob- 6
trectatorum suorum esse; quibus tantum abesse ut per se non
liceat palam Romæ crimina [edita] ficta ab inimicis vulgare,
ut, ni simularent, aliquem sibi timorem absente collega dicendi 7
de consule esse, ipse eis extemplo daturus senatum fuerit.
Ubi quidem collega venisset, non passurum quicquam prius
agi, quam ut Siculi in senatum introducantur. Dilectum prope 8
a M. Cornelio per totam Siciliam habitum, ut quam plurimi
questum de se Romam venirent; eundem litteris falsis urbem
implesse, bellum in Sicilia esse, ut suam laudem minuat.
Moderati animi gloriam eo die adeptus consul senatum dimisit, 9
ac prope iustitium omnium rerum futurum videbatur, donec
alter consul ad urbem venisset.
Otium, ut solet, excitavit plebis rumores. Belli diuturni- 10
tatem et vastatos agros circa urbem, qua infesto agmine isset
Hannibal, exhaustam dilectibus Italiam et prope quotannis
cæsos exercitus querebantur, et consules bellicosos ambo viros 11
acresque nimis et feroces creatos, qui vel in pace tranquilla
bellum excitare possent, nedum in bello respirare civitatem forent
passuri. Interrupit hos sermones nocte, quæ pridie Quinquatrus **27**
fuit, pluribus simul locis circa forum incendium ortum. Eodem 2
tempore septem tabernæ, quæ postea quinque, et argentariæ,
quæ nunc novæ appellantur, arsere; comprehensa postea pri- 3
vata ædificia (neque enim tum basilicæ erant), comprehensæ
lautumiæ forumque piscatorium et atrium regium; ædes Vestæ 4
vix defensa est tredecim maxime servorum opera, qui in
publicum redempti ac manumissi sunt. Nocte ac die con- 5
tinuatum incendium fuit, nec ulli dubium erat, humana id
fraude factum esse, quod pluribus simnl locis, et iis diversis,
ignes coorti essent. Itaque consul ex auctoritate senatus pro 6

contione edixit, qui, quorum opera id conflatum incendium
esset, profiteretur, præmium fore libero pecuniam, servo liber-
7 tatem. Eo præmio inductus Campanorum Calaviorum servus
(Manus ei nomen erat) indicavit, dominos et quinque præ-
terea iuvenes nobiles Campanos, quorum parentes a Q. Fulvio
securi percussi erant, id incendium fecisse, vulgoque facturos
8 alia, ni comprehendantur. Comprehensi ipsi familiæque eorum.
Et primo elevabatur index indiciumque: pridie eum verberibus
castigatum ab dominis discessisse; per iram ac levitatem ex
9 re fortuita crimen commentum; ceterum ut coram coargue-
bantur et quæstio ex ministris facinoris foro medio haberi
cœpta est, fassi omnes, atque in dominos servosque conscios
animadversum est; indici libertas data et viginti millia æris.
10 Consuli Lævino Capuam prætereunti circumfusa multitudo
Campanorum est, obsecrantium cum lacrimis, ut sibi Romam
ad senatum ire liceret oratum, si qua misericordia tandem
flecti possent, ne se ad ultimum perditum irent nomenque
11 Campanorum a Q. Flacco deleri sinerent. Flaccus sibi pri-
vatam simultatem cum Campanis negare ullam esse; publicas
inimicitias [hostiles] et esse et futuras, quoad eo animo esse
12 erga populum Romanum sciret; nullam enim in terris gentem
esse, nullum infestiorem populum nomini Romano. Ideo se
mœnibus inclusos tenere eos; [quia] si qui evasissent aliqua,
velut feras bestias per agros vagari et laniare et trucidare,
13 quodcunque obvium detur; alios ad Hannibalem transfugisse,
alios ad Romam incendendam profectos. Inventurum in sem-
14 usto foro consulem vestigia sceleris Campanorum; Vestæ
ædem petitam et æternos ignes et conditum in penetrali fatale
pignus imperii Romani. Se minime censere tutum esse, Cam-
15 panis potestatem intrandi Romana mœnia fieri. Lævinus
Campanos iure iurando a Flacco adactos, quinto die, quam ab
senatu responsum accepissent, Capuam redituros, sequi se Ro-
16 mam iussit. Hac circumfusus multitudine, simul Siculis ob-
viam egressis secutisque, formam præbuit clarissimarum urbium

excidio celeberrimis viris victos bello accusatores in urbem adducentis. De re publica tamen primum ac de provinciis 17
ambo consules ad senatum retulere.

Ibi Lævinus, quo statu Macedonia et Græcia, Ætoli, 28
Acarnanes Locrique essent, quasque ibi res ipse egisset terra marique, exposuit: Philippum, inferentem bellum Ætolis, in 2
Macedoniam retro ab se compulsum ad intima penitus regni abisse, legionemque inde deduci posse; classem satis esse ad arcendum Italia regem. Hæc de se deque provincia, cui 3
præfuerat, consul; tum de provinciis communis relatio fuit. Decrevere patres, ut alteri consulum Italia bellumque cum Hannibale provincia esset, alter classem, cui T. Otacilius præfuisset, Siciliamque provinciam cum L. Cincio prætore obtineret. Exercitus eis duo decreti, qui in Etruria Galliaque 4
essent; eæ quattuor erant legiones; urbanæ duæ superioris anni in Etruriam, duæ, quibus Sulpicius consul præfuisset, in Galliam mitterentur. Galliæ et legionibus præesset, quem 5
consul, cuius Italia provincia esset, præfecisset; in Etruriam 6
C. Calpurnius post præturam prorogato in annum imperio missus. Et Q. Fulvio Capua provincia decreta prorogatumque in annum imperium; exercitus civium sociorumque minui 7
iussus, ut ex duabus legionibus una legio, quinque millia peditum et trecenti equites essent, dimissis, qui plurima stipendia haberent, et sociorum septem millia peditum et trecenti equites 8
relinquerentur, eadem ratione stipendiorum habita in veteribus militibus dimittendis. Cn. Fulvio consuli superioris anni nec 9
de provincia Apulia nec de exercitu, quem habuerat, quicquam mutatum; tantum in annum prorogatum imperium est. P. Sulpicius collega eius omnem exercitum præter socios navales iussus dimittere est. Item ex Sicilia exercitus, cui M. Corne- 10
lius præesset, ubi consul in provinciam venisset, dimitti iussus. L. Cincio prætori ad obtinendam Siciliam Cannenses milites 11
dati, duarum instar legionum. Totidem legiones in Sardiniam 12
P. Manlio Vulsoni prætori decretæ, quibus L. Cornelius in eadem provincia priore anno præfuerat. Urbanas legiones 13

ita scribere consules iussi, ne quem militem facerent, qui in exercitu M. Valerii, Q. Fulvii fuisset, neve eo anno plures quam una et viginti Romanæ legiones essent.

29 His senatus consultis perfectis sortiti provincias consules. Sicilia et classis Marcello, Italia cum bello adversus Hannibalem
2 Lævino evenit. Quæ sors, velut iterum captis Syracusis, ita exanimavit Siculos exspectatione sortis in consulum conspectu stantes, ut comploratio eorum flebilesque voces et extemplo oculos hominum converterint et postmodo sermones præbuerint.
3 Circumibant enim senatorum *domos* cum veste sordida, affirmantes, se non modo suam quosque patriam, sed totam Siciliam
4 relicturos, si eo Marcellus iterum cum imperio redisset. Nullo suo merito eum ante implacabilem in se fuisse; quid iratum, quod Romam de se questum venisse Siculos sciat, facturum? Obrni Ætnæ ignibus aut mergi freto satius illi insulæ esse
5 quam velut dedi noxæ inimico. Hæ Siculorum querelæ domos primum nobilium circumlatæ celebratæque sermonibus, quos partim misericordia Siculorum, partim invidia Marcelli
6 excitabat, in senatum etiam pervenerunt. Postulatum a consulibus est, ut de permutandis provinciis senatum consulerent. Marcellus, si iam auditi ab senatu Siculi essent, aliam forsitan
7 futuram fuisse sententiam suam dicere; nunc, ne quis timore frenari eos dicere possit, quo minus de eo libere querantur, in cuius potestate mox futuri sint, si collegæ nihil intersit,
8 mutare se provinciam paratum esse; deprecari senatus præiudicium; nam quum extra sortem collegæ optionem dari provinciæ iniquum fuerit, quanto maiorem iniuriam, immo
9 contumeliam esse, sortem suam ad eum transferri? Ita senatus, quum, quid placeret, magis ostendisset quam decresset, dimittitur. Inter ipsos consules permutatio provinciarum, rapiente fato
10 Marcellum ad Hannibalem, facta est, ut, ex quo primus post *adversissimas haud* adversæ pugnæ gloriam ceperat, in eius laudem postremus Romanorum imperatorum, prosperis tum maxime bellicis rebus, caderet.

Permutatis provinciis, Siculi in senatum introducti multa 30
de Hieronis regis fide perpetua erga populum Romanum verba
fecerunt, in gratiam publicam avertentes. Hieronymum ac 2
postea Hippocraten atque Epicyden tyrannos quum ob alia, tum
propter defectionem ab Romanis ad Hannibalem invisos fuisse
sibi. Ob eam causam et Hieronymum a principibus iuventutis
prope publico consilio interfectum, et in Epicydis Hippocratis- 3
que cædem septuaginta nobilissimorum iuvenum coniurationem
factam; quos Marcelli mora destitutos, quia ad prædictum
tempus exercitum ad Syracusas non admovisset, indicio facto,
omnes ab tyrannis interfectos. Eam quoque Hippocratis et 4
Epicydis tyrannidem Marcellum excitasse Leontinis crudeliter
direptis. Nunquam deinde principes Syracusanorum desisse 5
ad Marcellum transire pollicerique, se urbem, quum vellet, ei
tradituros; sed eum primo vi capere maluisse; dein, quum id 6
neque terra neque mari, omnia expertus, potuisset, auctores
traditarum Syracusarum fabrum ærarium Sosim et Mœricum
Hispanum quam principes Syracusanorum habere, toties id
nequicquam ultro offerentes, præoptasse, quo scilicet iustiore
de causa vetustissimos socios populi Romani trucidaret ac
diriperet. Si non Hieronymus ad Hannibalem defecisset, sed 7
populus Syracusanus et senatus, si portas Marcello Syracusani
publice et non, oppressis Syracusanis, tyranni eorum Hippo-
crates et Epicydes clausissent, si Carthaginiensium animis
bellum cum populo Romano gessissent, quid ultra, quam quod 8
fecerit, nisi ut deleret Syracusas, facere hostiliter Marcellum
potuisse? Certe præter mœnia et tecta exhausta urbis ac 9
refracta ac spoliata deum delubra, dis ipsis ornamentisque
eorum ablatis, nihil relictum Syracusis esse. Bona quoque 10
multis adempta, ita ut ne *in* nudo quidem solo reliquiis di-
reptæ fortunæ alere sese ac suos possent. Orare se patres
conscriptos, ut, si nequeant omnia, saltem quæ compareant
cognoscique possint, restitui dominis iubeant. Talia conquestos 11
quum excedere ex templo, ut de postulatis eorum patres
consuli possent, Lævinus iussisset, „Maneant“ inquit Marcellus, 12

„ut coram iis respondeam, quando ea condicione pro vobis,
patres conscripti, bella gerimus, ut victos armis accusatores
habeamus, *et* duæ captæ hoc anno urbes Capua Fulvium
31 reum, Marcellum Syracusæ habeant.“ Reductis in curiam
legatis, tum consul „Non adeo maiestatis“ inquit „populi Ro-
mani imperiique huius oblitus sum, patres conscripti, ut, si
de meo crimine ambigeretur, consul dicturus causam accusan-
2 tibus Græcis fuerim; sed non *tam*, quid ego fecerim, in dis-
quisitionem venit, quam quid isti pati debuerint. Qui si non
fuerunt hostes, nihil interest, nunc an vivo Hierone Syracusas
3 violaverim; sin autem desciverunt a populo Romano, si legatos
nostros ferro atque armis petierunt, urbem ac mœnia clauserunt
exercituque Carthaginiensium adversus nos tutati sunt, quis
4 passos esse hostilia, quum fecerint, indignatur? Tradentes
urbem principes Syracusanorum aversatus sum; Sosim et
Mœricum Hispanum, quibus tantam crederem *rem*, potiores
habui. Non estis extremi Syracusanorum, quippe qui aliis
5 humilitatem obiiciatis; quis est vestrum, qui se mihi portas
aperturum, qui armatos milites meos in urbem accepturum
promiserit? Odistis et exsecramini eos, qui fecerunt, et ne
hic quidem contumeliis in eos dicendis parcitis; tantum abest,
6 ut et ipsi tale quicquam facturi fueritis. Ipsa humilitas eorum,
patres conscripti, quam isti obiiciunt, maximo argumento est,
me neminem, qui navatam operam rei publicæ nostræ vellet,
7 aversatum esse. Et antequam obsiderem Syracusas, nunc
legatis mittendis, nunc ad colloquium eundo tentavi pacem, et
posteaquam neque legatos violandi verecundia erat, nec mihi
ipsi congresso ad portas cum principibus responsum dabatur,
multis terra marique exhaustis laboribus, tandem vi atque armis
8 Syracusas cepi. Quæ captis acciderint, apud Hannibalem et
Carthaginienses victos iustius quam apud victoris populi se-
9 natum quererentur. Ego, patres conscripti, Syracusas spoliatas
si negaturus essem, nunquam spoliis earum urbem Romam
exornarem. Quæ autem singulis victor aut ademi aut dedi,
quum belli iure, tum ex cuiusque merito satis scio me fecisse.

Ea vos rata habeatis, patres conscripti, necne, magis rei 10
publicæ interest quam mea. Quippe mea fides exsoluta est;
ad rem publicam pertinet, ne acta mea rescindendo alios in
posterum segniores duces faciatis. Et quoniam coram et Si- 11
culorum et mea verba audistis, patres conscripti, simul templo
excedemus, ut me absente liberius consuli senatus possit.“ Ita
dimissi Siculi et ipse in Capitolium ad dilectum discessit.
Consul alter de postulatis Siculorum ad patres retulit. Ibi **32**
quum diu sententiis certatum esset, et magna pars senatus,
principe eius sententiæ T. Manlio Torquato, cum tyrannis 2
bellum gerendum fuisse censerent, hostibus et Syracusanorum
et populi Romani, et urbem recipi, non capi, et receptam
legibus antiquis et libertate stabiliri, non fessam miseranda
servitute bello affligi; inter tyrannorum et ducis Romani 3
certamina præmium victoris in medio positam urbem pulcherri-
mam ac nobilissimam perisse, horreum atque ærarium quondam
populi Romani, cuius munificentia ac donis multis tempestatibus,
hoc denique ipso Punico bello adiuta ornataque res publica
esset; si ab inferis exsistat rex Hiero, fidissimus imperii 4
Romani cultor, quo ore aut Syracusas aut Romam ei ostendi
posse, quum, ubi semirutam ac spoliatam patriam respexerit,
ingrediens Romam in vestibulo urbis, prope in porta, spolia
patriæ suæ visurus sit? -- hæc taliaque quum ad invidiam 5
consulis miserationemque Siculorum dicerentur, mitius tamen
decreverunt patres: acta M. Marcelli, quæ is gerens bellum 6
victorque egisset, rata habenda esse; in reliquum curæ senatui
fore rem Syracusanam, mandaturosque consuli Lævino, ut,
quod sine iactura rei publicæ fieri posset, fortunis eius civitatis
consuleret. Missis duobus senatoribus in Capitolium ad con- 7
sulem, uti rediret in curiam, et introductis Siculis, senatus
consultum recitatum est; legatique benigne appellati ac dimissi 8
ad genua se Marcelli consulis proiecerunt obsecrantes, ut,
quæ deplorandæ ac levandæ calamitatis causa dixissent,
veniam eis daret, et in fidem clientelamque se urbemque

Syracusas acciperet. Potens hoc consul clementer appellatos
eos dimisit.

33 Campanis deinde senatus datus est, quorum oratio mi-
2 serabilior, causa durior erat. Neque enim meritas pœnas
negare poterant, nec tyranni erant, in quos culpam conferrent;
sed satis pensum pœnarum, tot veneno absumptis, tot securi
3 percussis senatoribus, credebant. Paucos nobilium superessc,
quos nec sua conscientia, ut quicquam de se gravius consulerent,
impulerit nec victoris ira capitis damnaverit; eos libertatem
sibi suisque et bonorum aliquam partem orare, cives Romanos,
affinitatibus plerosque et propinquis etiam cognationibus ex
4 connubio vetusto iunctos. Summotis deinde e templo, paulisper
dubitatum, an arcessendus a Capua Q. Fulvius esset (mortuus
enim post captam Claudius consul erat), *ut* coram imperatore,
qui res gessisset, sicut inter Marcellum Siculosque disceptatum
5 fuerat, disceptaretur. Dein quum M. Atilium, C. Fulvium
fratrem Flacci, legatos eius, et Q. Minucium et L. Veturium
Philonem, item Claudii legatos, qui omnibus gerendis rebus
affuerant, in senatu viderent, nec Fulvinm avocari a Capua
6 nec differri Campanos vellent, interrogatus sententiam M. Atilius
Regulus, cuius ex iis, qui ad Capuam fuerant, maxima auc-
7 toritas erat, „In consilio“ inquit „arbitror me fuisse consulibus
Capua capta, quum quæreretur, ecqui Campanorum bene
8 meritus de re publica nostra esset. Duas mulieres compertum
est, Vestiam Oppiam, Atellanam Capuæ habitantem, et Fau-
culam Cluviam, quæ quondam quæstum corpore fecisset,
illam quotidie sacrificasse pro salute et victoria populi Ro-
mani, hanc captivis egentibus alimenta clam suppeditasse;
9 ceterorum omnium Campanorum eundem erga nos animum quem
Carthaginiensium fuisse, securique percussos a Q. Fulvio esse
magis, quorum dignitas inter alios, quam quorum culpa eminebat.
10 Per senatum agi de Campanis, qui cives Romani sunt, iniussu
populi non video posse, idque et apud maiores nostros in
Satricanis factnm esse, quum defecissent, ut M. Antistius tri-
bunus plebis prius rogationem ferret sciretque plebs, uti senatui

de Satricanis sententiæ dicendæ ius esset. Itaque censeo 11
cum tribunis plebis agendum esse, ut eorum unus pluresve
rogationem ferant ad plebem, qua nobis statuendi de Campanis
ius fiat." L. Atilius tribunus plebis ex auctoritate senatus 12
plebem in hæc verba rogavit: „Omnes Campani, Atellani,
Calatini, Sabatini, qui se dediderunt in arbitrium dicionemque
populi Romani Q. Fulvio proconsuli, [quosque una secum dedidere], 13
quæque una secum dedidere, agrum urbemque, divina humanaque
utensiliaque sive quid aliud dediderunt, de iis rebus
quid fieri velitis, vos rogo, Quirites." Plebes sic iussit: „Quod 14
senatus iuratus, maxima pars, censeat, qui adsient, id volumus
iubemusque." Ex hoc plebeiscito senatus consultus Oppiæ **34**
Cluviæque primum bona ac libertatem restituit: si qua alia
præmia petere ab senatu vellent, venire eas Romam. Cam- 2
panis in familias singulas decreta facta, quæ non operæ
pretium est omnia enumerare: aliorum bona publicanda, ipsos 3
liberosque eorum et coniuges vendendas extra filias, quæ
enupsissent, priusquam in populi Romani potestatem venirent,
alios in vincula condendos ac de iis posterius consulendum. 4
Aliorum Campanorum summam etiam census distinxerunt,
publicanda necne bona essent; pecua captiva præter equos, 5
et mancipia præter puberes virilis sexus, et omnia, quæ solo
non continerentur, restituenda censuerunt dominis. Campanos 6
omnes, Atellanos, Calatinos, Sabatinos, extraquam qui eorum
aut ipsi aut parentes eorum apud hostes essent, liberos esse
iusserunt, ita ut nemo eorum civis Romanus aut Latini nominis 7
esset, neve quis eorum, qui Capuæ fuisset, dum portæ
clausæ essent, in urbe agrove Campano intra certam diem
maneret; locus, ubi habitarent, trans Tiberim, qui non con- 8
tingeret Tiberim, daretur; qui nec Capuæ nec in urbe Campana,
quæ a populo Romano defecisset, per bellum fuissent,
eos cis Lirim amnem Romam versus; qui ad Romanos trans- 9
issent, priusquam Capuam Hannibal veniret, cis Vulturnum
emovendos censuerunt, ne quis eorum propius mare quindecim
millibus passunm agrum ædificiumve haberet. Qui eorum 10

trans Tiberim emoti essent, ne ipsi posterive eorum nspiam
pararent haberentve, nisi in Veiente, Sutrino Nepesinove agro,
dum ne cui maior quam quinquaginta iugerum agri modus
11 esset. Senatorum omninm, qnique magistratus Capuæ, Atellæ,
Calatiæ gessissent, bona venire Capuæ iusserunt; libera corpora,
quæ venundari placuerat, Romam mitti ac Romæ venire.
12 Signa, statuas aeneas, quæ capta de hostibus dicerentur,
quæ eorum sacra ac profana essent, ad pontificum colleginm
13 reiecerunt. Ob hæc decreta mæstiores aliquanto, quam Romam
venerant, Campanos dimiserunt; nec iam Q. Fulvii sævitiam
in sese, sed iniquitatem deum atque exsecrabilem fortunam
suam incusabant.

35 Dimissis Siculis Campanisque, dilectus habitus. Scripto
2 deinde exercitu de remigum supplemento agi cœptum; in
quam rem quum neque hominum satis nec, ex qua pararentur
stipendiumque acciperent, pecuniæ quicquam ea tempestate
3 in publico esset, edixerunt consules, ut privati ex censu ordinibusque,
sicut antea, remiges darent cum stipendio cibariisque
4 dierum triginta. Ad id edictum tantns fremitus hominum,
tanta indignatio fuit, ut magis dux quam materia seditioni
deesset: Secnndum Siculos Campanosque plebem Romanam
5 perdendam lacerandamque sibi consules sumpsisse. Per tot
annos tributo exhaustos nihil reliqui præter terram nudam ac
vastam habere. Tecta hostes incendisse, servos agri cultores
rem publicam abduxisse, nunc ad militiam parvo ære emendo,
6 nunc remiges imperando; si quid cui argenti ærisve fuerit,
stipendio remigum et tributis annuis ablatum. Se, ut dent,
quod non habeant, nulla vi, nullo imperio cogi posse. Bona
sua venderent; in corpora, quæ reliqua essent, sævirent; ne
7 unde redimantur quidem, quicquam superesse. Hæc non in
occulto, sed propalam in foro atque oculis ipsorum consulum
ingens turba circnmfusi fremebant; nec eos sedare consules
8 nunc castigando, nunc consolando poterant. Spatium deinde
iis tridui se dare ad cogitandum dixerunt; quo ipsi ad rem
9 inspiciendam *et* expediendam usi sunt. Senatum postero die

habuerunt de remigum supplemento; nbi quum multa disse-
ruissent, cur æqua plebis recusatio esset, verterunt orationem
eo, ut dicerent, privatis id seu æquum seu iniquum onus
ininngendum esse; nam nnde, quum pecunia in ærario non 10
esset, paraturos navales socios? qnomodo autem sine classibus
aut Siciliam obtineri aut Italia Philippum arceri posse aut
tuta Italiæ litora esse? Quum in hac difficultate rerum con- **36**
silium hæreret ac prope torpor quidam occupasset hominum
mentes, tum Lævinus consul: Magistratus senatui et senatum 2
populo, sicut honore præstent, ita ad omnia, quæ dura atque
aspera essent, subeunda duces debere esse. „Si, quod in- 3
iungere inferiori velis, id prius in te ac tuos ipse iuris sta-
tueris, facilius omnes obedientes habeas; nec impensa gravis
est, quum *ex* ea plus quam pro virili parte sibi quemque
capere principum vident. Itaque *si* classes habere atque 4
ornare volumus populum Romanum, privatos sine recusatione
remiges dare, nobismet ipsis primum imperemus. Aurum, ar- 5
gentnm, *æs* signatum omne senatores crastino die in publicum
conferamus, ita ut anulos sibi quisque et coniugi et liberis, et
filio bullam et, quibus uxor filiæve sunt, singulas uncias pondo
auri relinquant; argenti, qui curuli sella sederunt, equi orna- 6
menta et libras pondo, ut salinum patellamque deorum causa
habere possint, ceteri senatores libram argenti tantum; æris 7
signati qnina millia in singulos patres familiæ relinquamus;
ceterum omne aurum, argentum, æs signatum ad triumviros 8
mensarios extemplo deferamus, nullo ante senatus consnlto
facto, ut volnntaria collatio et certamen adiuvandæ rei pub-
licæ excitet ad æmulandum animos primum equestris ordinis,
dein reliquæ plebis. Hanc unam viam multa inter nos col- 9
locuti consules invenimns; ingredimini dis bene iuvantibus.
Res publica incolumis et privatas res facile salvas præstat;
publica prodendo tua nequicquam serves.“ In hæc tanto 10
animo consensum est, ut gratiæ ultro consulibus agerentur.
Senatu inde misso, pro se quisque aurum *et* argentum et æs 11
in publicum conferunt, tanto certamine iniecto, ut prima aut

inter primos nomina sua vellent in publicis tabulis esse, ut
nec triumviri accipiundo nec scribæ referundo sufficerent.
12 Hunc consensum senatus equester ordo est secutus, equestris
ordinis plebs. Ita sine edicto, sine coercitione magistratus
nec remige in supplementum nec stipendio res publica eguit;
paratisque omnibus ad bellum, consules in provincias pro-
fecti sunt.

37 Neque aliud [magis] tempus belli fuit, quo Carthaginienses
Romanique pariter variis casibus immixti magis in ancipiti
2 spe ac metu fuerint. Nam Romanis et in provinciis, binc in
Hispania adversæ res, hinc prosperæ in Sicilia luctum et
3 lætitiam miscuerant, et in Italia quum Tarentum amissum
damno et dolori, tum arx cum præsidio retenta præter spem
4 gaudio fuit, et terrorem subitum pavoremque urbis Romæ
obsessæ et oppugnatæ Capua post dies paucos capta in læ-
5 titiam vertit. Transmarinæ quoque res quadam vice pensatæ:
Philippus hostis tempore haud satis opportuno factus, Ætoli
novi adsciti socii Attalusque Asiæ rex, iam velut despondente
6 fortuna Romanis imperium orientis. Carthaginienses quoque
Capuæ amissæ Tarentum captum æquabant, et ut ad
mœnia urbis Romanæ nullo prohibente se pervenisse in gloria
7 ponebant, ita pigebat irriti incepti, pudebatque adeo se spretos,
ut, sedentibus ipsis ad Romana mœnia, alia porta exercitus
8 Romanus in Hispaniam duceretur. Ipsæ quoque Hispaniæ,
quo propius spem venerant, tantis duobus ducibus exercitibusque
cæsis debellatum ibi ac pulsos inde Romanos esse, eo plus,
ab L. Marcio, tumultuario duce, ad vanum et irritum victoriam
9 redactam esse, indignationis præbebant. Ita æquante fortuna,
suspensa omnia utrisque erant, integra spe, integro metu, velut
illo tempore primum bellum inciperent.

38 Hannibalem ante omnia angebat, quod Capua pertinacius
oppugnata ab Romanis quam defensa ab se multorum Italiæ
2 populorum animos averterat, quos neque omnes tenere præ-
sidiis, nisi vellet in multas parvasque partes carpere exercitum,
quod minime tum expediebat, poterat, nec, deductis præsidiis,

spei liberam vel obnoxiam timori sociorum relinquere fidem.
Præceps in avaritiam et crudelitatem animus ad spolianda, 3
quæ tueri nequibat, ut vastata hosti relinquerentur, inclinavit.
Id fœdum consilium quum incepto, tum etiam exitu fuit. 4
Neque enim indigna patientium modo abalienabantur animi,
sed ceterorum etiam; quippe ad plures exemplum quam
calamitas pertinebat; nec consul Romanus tentandis urbibus, 5
sicunde spes aliqua se ostendisset, deerat. Salapiæ principes 6
erant Dasius et Blattius, Dasius Hannibali amicus; Blattius,
quantum ex tuto poterat, rem Romanam fovebat et per oc-
cultos nuntios spem proditionis fecerat Marcello; sed sine
adiutore Dasio res transigi non poterat. Multum ac diu 7
cunctatus est; tum quoque magis inopia consilii potioris quam
spe effectus Dasium appellat; at ille, quum ab re aversus,
tum æmulo potentatus inimicus, rem Hannibali aperit. Arcessito 8
utroque, Hannibal quum pro tribunali quædam ageret, mox
de Blattio cogniturus, starentque summoto populo accusator
et reus, Blattius de proditione Dasium appellabat. Enimvero 9
ille, velut in manifesta re, exclamat, sub oculis Hannibalis
secum de proditione agi. Hannibali atque eis, qui aderant,
quo audacior res erat, minus similis veri visa est: æmula- 10
tionem profecto atque odium esse, et id crimen afferri, quod,
quia testem habere non possit, liberius fingenti sit. Ita inde 11
dimissi sunt. Nec Blattius ante abstitit tam audaci incepto,
quam idem obtundendo docendoque, quam ea res ipsis patriæque
salutaris esset, pervicit, ut præsidium Punicum (*quingenti* autem
Numidæ erant) Salapiaque traderetur Marcello. Nec sine 12
cæde multa tradi potuit. Longe fortissimi equitum toto Punico
exercitu erant. Itaque, quanquam improvisa res fuit nec usus
equorum in urbe erat, tamen armis inter tumultum captis et
eruptionem tentaverunt et, quum evadere nequirent, pugnantes 13
ad ultimum occubuerunt, nec plus quinquaginta ex iis in
potestatem hostium vivi venerunt. Plusque aliquanto damni 14
hæc ala equitum amissa Hannibali quam Salapia fuit; nec

deinde unquam Pœnus, quo longe plurimum valuerat, equitatu
superior fuit.

39 Per idem tempus, quum in arce Tarentina vix inopia
tolerabilis esset, spem omnem præsidium, quod ibi erat, Ro-
manum præfectusque præsidii atque arcis M. Livius in com-
2 meatibus ab Sicilia missis habebant, qui ut tuto præterve-
herentur oram Italiæ, classis viginti ferme navium Regii stabat.
3 Præerat classi commeatibusque D. Quinctius, obscuro genere
ortus, ceterum multis fortibus factis militari gloria illustris.
4 Primo quinque naves, quarum maximæ duæ triremes, a
Marcello ei traditæ erant [habuit]; postea rem impigre sæpe
5 gerenti tres additæ quinqueremes; postremo ipse a sociis,
Reginisque et a Velia et a Pæsto, debitas ex fœdere exigendo
6 classem viginti navium, sicut ante dictum est, effecit. Huic
ab Regio profectæ classi Democrates cum pari navium
Tarentinarum numero quindecim millia ferme ab urbe ad
7 Sapriportem obvius fuit. Velis tum forte, improvidus futuri
certaminis, Romanus veniebat; sed circa Crotonem Sybarimque
suppleverat remigio naves, instructamque et armatam egregie
8 pro magnitudine navium classem habebat, et tum forte sub
idem tempus et venti vis omnis cecidit et hostes in conspectu
fuere, ut ad componenda armamenta expediendumque remigem
9 ac militem ad imminens certamen satis temporis esset. Raro
alias tantis animis iustæ concurrerunt classes, quippe quum
10 in maioris discrimen rei, quam ipsæ erant, pugnarent, Taren-
tini, ut, recuperata urbe ab Romanis post centesimum prope
annum, arcem etiam liberarent, spe, commeatus quoque hostibus,
si navali prœlio possessionem maris ademissent, interclusuros,
11 Romani, ut retenta possessione arcis ostenderent, non vi ac
12 virtute, sed proditione ac furto Tarentum amissum. Itaque
ex utraque parte signo dato quum rostris concurrissent neque
retro navem inhiberent nec dirimi ab se hostem paterentur,
quam quis indeptus navem erat, ferrea iniecta manu, ita con-
serebant ex propinquo pugnam, ut non missilibus tantum, sed
13 gladiis etiam prope collato pede gereretur res. Proræ inter

se iunctæ hærebant, puppes alieno remigio circumagebantur;
ita in arto stipatæ erant naves, ut vix ullum telum in mari
vanum intercideret; frontibus velut pedestres acies urgebant
perviæque naves pugnantibus erant. Insignis tamen inter 14
ceteras pugna fuit duarum, quæ primæ agminum concurrerant
inter se. In Romana nave ipse Quinctius erat, in Tarentina 15
Nico, cui Perconi fuit cognomen, non publico modo, sed privato
etiam odio invisus atque infestus Romanis, quod eius factionis
erat, quæ Tarentum Hannibali prodiderat. Hic Quinctium, 16
simul pugnantem hortantemque suos, incautum hasta transfigit,
atque ille præceps cum armis procidit ante proram. Victor 17
Tarentinus in turbatam duce amisso navem impigre trans-
gressus quum summovisset hostes, et prora iam Tarentinorum
esset, puppim male conglobati tuerentur Romani, repente et
alia a puppe triremis hostium apparuit; ita in medio circum- 18
venta Romana navis capitur. Hinc ceteris terror iniectus, uti
prætoriam navem captam videre, fugientesque passim aliæ
in alto mersæ, aliæ in terram remis abreptæ mox prædæ
fuere Thurinis Metapontinisque. Ex onerariis, quæ *cum* 19
commeatu sequebantur, perpaucæ in potestatem hostium venere;
aliæ ad incertos ventos hinc atque illinc obliqua transferentes
vela in altum evectæ sunt.

Nequaquam pari fortuna per eos dies Tarenti res gesta. 20
Nam ad quattuor millia hominum frumentatum egressa quum
in agris passim vagarentur, Livius, qui arci præsidioque 21
Romano præerat, intentus in omnes occasiones gerendæ rei,
C. Persium impigrum virum cum duobus millibus et *quingentis*
armatorum ex arce emisit, qui vage effusos per agros pala- 22
tosque adortus quum diu passim cecidisset, paucos ex multis,
trepida fuga incidentes semiapertis portarum foribus, in urbem
compulit ne*que multum abfuit, quin* urbs eodem impetu capere-
tur. Ita æquatæ res ad Tarentum, Romanis victoribus *terra*, 23
Tarentinis mari. Frumenti spes, quæ in oculis fuerat, utrosque
frustrata pariter.

40 Per idem tempus Lævinus consul, iam magna parte anni
circumacta, in Siciliam veteribus novisque sociis exspectatus
quum venisset, primum ac potissimum omnium ratus Syracusis
2 nova pace inconditas componere res, Agrigentum inde, quod
belli reliquum erat tenebaturque a Carthaginiensium valido
3 præsidio, duxit legiones. Et affuit fortuna incepto. Hanno
erat imperator Carthaginiensium, sed omnem in Muttine Numi-
4 disque spem repositam babebant. Per totam Siciliam vagus
prædas agebat ex sociis Romanorum, neqne intercludi ab
Agrigento vi aut arte ulla nec, quin erumperet, ubi vellet,
5 prohiberi poterat. Hæc eins gloria quia iam imperatoris
quoque famæ officiebat, postremo in invidiam vertit, ut ne
bene gestæ quidem res iam Haunoni propter auctorem satis
6 lætæ essent. Postremo præfecturam eius filio suo dedit,
ratus cum imperio auctoritatem quoque ei inter Numidas
7 erepturum. Quod longe aliter evenit; nam veterem favorem
eius sua insuper invidia auxit; neque ille indignitatem iniu-
riæ tulit confestimque ad Lævinum occultos nuntios misit de
8 tradendo Agrigento. Per quos ut est facta fides compositus-
que rei gerendæ modus, portam ad mare ferentem Numidæ
quum occupassent, pulsis inde custodibus aut cæsis, Romanos
9 ad *id* ipsum missos in urbem acceperunt. Et quum agmine
iam in media urbis ac forum magno tumultu iretur, ratus
Hanno, non aliud quam tumultum ac secessionem, id quod et
ante acciderat, Numidarum esse, ad comprimendam seditionem
10 processit. Atque ille, quum ei multitudo maior quam Numi-
darum procul visa et clamor Romanus haudquaquam ignotus
ad aures accidisset, priusquam ad ictum teli veniret, capessit
11 fugam. Per aversam portam emissus, assumpto comite
Epicyde, cum paucis ad mare pervenit; nactique opportune
parvum navigium, relicta hostibus Sicilia, de qua per tot annos
12 certatum erat, in Africam traiecerunt. Alia multitudo Pœnorum
Siculorumque, ne tentato quidem certamine, quum cæci in
fugam ruerent clausique exitus essent, circa portas cæsa.
13 Oppido recepto, Lævinus, qui capita rerum Agrigenti erant,

virgis cæsos securi percussit, ceteros prædamque vendidit;
omnem pecuniam Romam misit. Fama Agrigentinorum cladis 14
Siciliam quum pervasisset, omnia repente ad Romanos incli-
naverunt. Prodita brevi sunt viginti oppida, sex vi capta;
voluntaria deditione in fidem venerunt ad quadraginta. Quarum 15
civitatium principibus quum pro cuiusque merito consul pretia
pœnasque exsolvisset, coegissetque Siculos, positis tandem armis,
ad agrum colendum animos convertere, ut esset non incolarum 16
modo alimentis frugifera insula, sed urbis Romæ atque Italiæ,
id quod multis sæpe tempestatibus fecerat, annonam levaret,
ab Agathyrna inconditam multitudinem secum in Italiam
transvexit. Quattuor millia hominum erant, mixti ex omni 17
colluvione, exsules, obærati, capitalia ausi plerique, quum in
civitatibus suis ac sub legibus vixerant, et, postquam eos ex
variis causis fortuna similis conglobaverat Agathyrnam, per
latrocinia ac rapinam tolerantes vitam. Hos neque relinquere 18
Lævinus *in* insula tum primum nova pace coalescente, velut
materiam novandis rebus, satis tutum ratus est, et Reginis
usui futuri erant, ad populandum Bruttium agrum assuetam
latrociniis quærentibus manum. Et quod ad Siciliam attinet,
eo anno debellatum est.

In Hispania principio veris P. Scipio, navibus deductis **41**
evocatisque edicto Tarraconem sociorum auxiliis, classem
onerariasque ostium inde Hiberi fluminis petere iubet. Eodem 2
legiones ex hibernis convenire quum iussisset, ipse cum quin-
que millibus sociorum ab Tarracone profectus ad exercitum
est. Quo quum venisset, alloquendos maxime veteres milites,
qui tantis superfuerant cladibus, ratus, contione advocata ita
disseruit: „Nemo ante me novus imperator militibus suis, 3
priusquam opera eorum usus esset, gratias agere iure ac
merito potuit; me vobis, priusquam provinciam aut castra 4
viderem, obligavit fortuna, primum quod ea pietate erga patrem
patruumque meum vivos mortuosque fuistis, deinde quod 5
amissam tanta clade provinciæ possessionem integram et
populo Romano et successori mihi virtute vestra obtinuistis.

6 Sed quum iam benignitate deum id paremus atque agamus,
non ut ipsi maneamus in Hispania, sed ne Pœni maneant,
nec ut pro ripa Hiberi stantes arceamus transitu hostes, sed
7 ut ultro transeamus transferamusque bellum, vereor, ne cui
vestrum maius id audaciusque consilium quam aut pro memoria
cladium nuper acceptarum aut pro ætate mea videatur.
8 Adversæ pugnæ in Hispania nullius in animo quam meo
minus oblitterari possunt, quippe cui pater et patruus intra
triginta dierum spatium, ut aliud super aliud cumularetur
9 familiæ nostræ funus, interfecti sunt; sed ut familiaris pæne
orbitas ac solitudo frangit animum, ita publica quum fortuna,
tum virtus desperare de summa rerum prohibet. Ea fato
quodam data nobis sors est, ut magnis omnibus bellis victi
10 vicerimus. Vetera omitto, Porsinnam, Gallos, Samnites; a
Punicis bellis incipiam. Quot classes, quot duces, quot exer-
11 citus priore bello amissi sunt? Iam quid hoc bello memorem?
Omnibus aut ipse affui cladibus aut, quibus afui, maxime
unus omnium eas sensi. Trebia, Trasumennus, Cannæ quid
aliud sunt quam monumenta occisorum exercituum consulumque
12 Romanorum? Adde defectionem Italiæ, Siciliæ maioris partis,
Sardiniæ; adde ultimum terrorem ac pavorem, castra Punica
inter Anienem ac mœnia Romana posita et visum prope in
portis victorem Hannibalem. In hac ruina rerum stetit una
integra atque immobilis virtus populi Romani; hæc omnia
13 strata humi erexit ac sustulit. Vos omnium primi, milites,
post Cannensem cladem vadenti Hasdrubali ad Alpes Italiam-
que, qui si se cum fratre coniunxisset, nullum iam nomen
esset populi Romani, ductu auspicioque patris mei obstitistis;
14 et hæ secundæ res illas adversas sustinuerunt. Nunc benig-
nitate deum omnia secunda, prospera, in dies lætiora ac
15 meliora in Italia Siciliaque geruntur. In Sicilia Syracusæ,
Agrigentum captum, pulsi tota insula hostes, receptaque pro-
vincia in dicione populi Romani est; in Italia Arpi recepti,
16 Capua capta. Iter omne ab urbe Roma trepida fuga emensus
Hannibal, in extremum angulum agri Bruttii compulsus, nihil

iam maius precatur deos, quam ut incolumi cedere atque abire ex hostium terra liceat. Quid igitur minus conveniat, 17
milites, quam, quum aliæ super alias clades cumularentur ac di prope ipsi cum Hannibale starent, vos hic cum parentibus meis (æquentur enim etiam honore nominis) sustinuisse labantem fortunam populi Romani, nunc eosdem, quum iam illic omnia secunda lætaque sunt, animis deficere? Nuper quoque *quæ* 18
acciderunt, utinam tam sine meo luctu quam[1]) *vestro transissent. Nunc dii immortales imperii Romani præsides, qui centuriis omnibus, ut mihi imperium iuberent dari, fuere auctores, iidem auguriis auspiciisque et per nocturnos etiam visus omnia læta ac prospera portendunt. Animus quoque meus, maximus* 19
mihi ad hoc tempus vates, præsagit, nostram Hispaniam esse, brevi extorrs hinc omne Punicum nomen maria terrasque fœda fuga impleturum. Quod mens sua sponte divinat, idem subiicit 20
ratio haud fallax. Vexati ab iis socii nostram fidem per legatos implorant. Tres duces discordantes, props ut defecerint alii ab aliis, trifariam exercitum in diversissimas regiones distraxere. Eadem in illos ingruit fortuna, quæ nuper nos afflixit; nam et 21
deseruntur ab sociis, ut prius ab Celtiberis nos, et diduxere exercitus, quæ patri patruoque meo causa exitii fuit; nec discor- 22
dia intestina coire eos in unum sinet, neque singuli nobis resistere poterunt. Vos modo, milites, favete nomini Scipionum, suboli imperatorum vestrorum velut accisis recrescenti stirpibus. Agite, 23
milites veteres, novum exercitum novumque ducem traducite Hiberum, traducite in terras cum multis fortibus factis sæpe a vobis peragratas. Brevi faciam, ut, quemadmodum nunc nosci- 24
tatis in me patris patruique similitudinem oris vultusque et lineamenta corporis, ita ingenii, fidei virtutisque effigiem vobis 25
reddam, ut revixisse aut renatum sibi quisque Scipionem imperatorem dicat."

Hac oratione accensis militum animis, relicto ad præsidium **42**
regionis eius M. Silano cum tribus millibus peditum et trecentis

[1]) Omnia, quæ usque ad initium c. 44 inclinatis litteris impressa leguntur, ab homine docto sæculo quinto decimo extremo suppleta sunt.

equitibus, ceteras omnes copias (erant autem viginti quinque millia peditum, duo millia quingenti equites) Hiberum traiecit.
2 *Ibi quibusdam suadentibus, ut, quoniam in tres tam diversas regiones discessissent Punici exercitus, proximum aggrederetur, periculum esse ratus, ne eo facto in unum omnes contraheret nec*
3 *par esset unus tot exercitibus, Carthaginem Novam interim oppugnare statuit, urbem quum ipsam opulentam suis opibus, tum hostium omni bellico apparatu plenam (ibi arma, ibi pecunia,*
4 *ibi totius Hispaniæ obsides erant), sitam præterea quum opportune ad traiiciendum in Africam, tum super portum satis amplum quantævis classi et nescio an unum in Hispaniæ ora, qua*
5 *nostro adiacet mari. Nemo omnium, quo iretur, sciebat præter C. Lælium. Is classe circummissus ita moderari cursum navium iussus erat, ut eodem tempore exercitus ostenderetur et classis*
6 *portum intraret. Septimo die ab Hibero Carthaginem ventum est simul terra marique. Castra ab regione urbis, qua in septentrionem versa est, posita; his ab tergo (nam frons natura tuta*
7 *erat) vallum obiectum. Ceterum sita Carthago sic est. Sinus est maris media fere Hispaniæ ora, maxime Africo vento oppositus, ad duo millia et quingentos passus introrsus retractus,*
8 *paulo plus mille passuum in latitudinem patens. Huius in ostio sinus parva insula obiecta ab alto portum ab omnibus ventis præterquam Africo tutum facit. Ab intimo sinu pæninsula excurrit, tumulus is ipse, in quo condita urbs est, ab ortu solis et a meridie cincta mari; ab occasu stagnum claudit paululum etiam ad septentrionem fusum, incertæ altitudinis, utcunque exæstuat*
9 *mare. Continenti urbem iugum ducentos fere et quinquaginta passus patens coniungit. Unde, quum tam parvi operis munitio*
10 *esset, non obiecit vallum imperator Romanus, seu fiduciam hosti superbe ostentans, sive ut subeunti sæpe ad mœnia urbis recursus*
43 *pateret. Cetera, quæ munienda erant, quum perfecisset, naves etiam in portu, velut maritimam quoque ostentans obsidionem, instruxit; circumvectusque classem, quum monuisset præfectos navium, ut vigilias nocturnas intenti servarent, omnia ubique*
2 *primo obsessum hostem conari, regressus in castra, ut consilii sui*

rationem, quod ab urbe potissimum oppugnanda bellum orsus
esset, militibus ostenderet et spem potiundæ cohortando faceret,
contione advocata ita disseruit: „Ad urbem unam oppugnandam 3
si quis vos adductos credit, is magis operis vestri quam emo-
lumenti rationem exactam, milites, habet; oppugnabitis enim vere
mœnia unius urbis, sed in una urbe universam ceperitis Hispa-
niam. Hic sunt obsides omnium nobilium regum populorumque, 4
qui simul in potestate vestra erunt, extemplo omnia, quæ nunc
sub Carthaginiensibus sunt, in dicionem tradent; hic pecunia 5
omnis hostium, sine qua neque illi gerere bellum possunt, quippe
qui mercenarios exercitus alant, et quæ nobis maximo usui ad
conciliandos animos barbarorum erit; hic tormenta, arma, omnis 6
apparatus belli est, qui simul vos instruet et hostes nudabit.
Potiemur præterea quum pulcherrima opulentissimaque urbe, tum 7
opportunissima, portu egregio, unde terra marique, quæ belli usus
poscunt, suppeditentur; quæ quum magna ipsi habebimus, tum
dempserimus hostibus multo maiora. Hæc illis arx, hoc horreum, 8
ærarium, armamentarium, hoc omnium rerum receptaculum est;
huc rectus ex Africa cursus est; hæc una inter Pyrenæum et
Gades statio; hinc omni Hispaniæ imminet Africa. Sed quoniam 9
vos instructos et ordinatos cognosco, ad Carthaginem Novam
oppugnandam totis viribus et bono animo transeamus". Quum- 10
que omnes una voce hoc faciendum succlamarent, eos Carthaginem
duxit. Tum terra marique eam oppugnari iubet.

Contra Mago Pœnorum dux ** armaverat. Quum terra mari- **44**
que instrui oppugnationem videret, et ipse ita copias disponit.
Oppidanorum duo millia ab ea parte, qua castra Romana erant, 2
opponit; quingentis militibus arcem insidit, quingentos tumulo
urbis in orientem verso imponit; multitudinem aliam, quo
clamor, quo subita vocasset res, intentam ad omnia occurrere
iubet. Patefacta deinde porta eos, quos in via ferente ad 3
castra hostium instruxerat, mittit. Romani, duce ipso præ-
cipiente, parumper cessere, ut propiores subsidiis in certamine
ipso summittendis essent. Et primo haud impares stetere 4
acies; subsidia deinde identidem summissa e castris non

averterunt solum in fugam hostes, sed adeo effusis institerunt,
ut, nisi receptui cecinisset, permixti fugientibus irrupturi fuisse
5 in urbem viderentur. Trepidatio vero non in prœlio maior
quam tota urbe fuit; multæ stationes pavore atque fuga
desertæ sunt relictique muri, quum, qua cuique erat proximum,
6 desiluissent. Quod ubi egressus Scipio in tumulum, quem
Mercurii vocant, animadvertit, multis partibus nudata defen-
soribus mœnia esse, omnes e castris excitos ire ad oppugnan-
7 dum et ferre scalas iubet. Ipse trium præ se iuvenum vali-
dorum scutis oppositis (ingens enim iam vis omnis generis
telorum e muris volabat) ad urbem succedit; hortatur, imperat,
8 quæ in rem sunt, quod*que* plurimum ad accendendos militum
animos intererat, testis spectatorque virtutis atque ignaviæ
9 cuiusque adest. Itaque in vulnera ac tela ruunt; neque illos
muri neque superstantes armati arcere queunt, quin certatim
10 adscendant. Et ab navibus eodem tempore ea, quæ mari
alluitur, pars urbis oppugnari cœpta est. Ceterum tumultus
11 inde maior quam vis adhiberi poterat. Dum applicant, dum
raptim exponunt scalas militesque, dum, qua cuique proximum
est, in terram evadere properant, ipsa festinatione et certamine
45 alii alios impediunt. Inter hæc repleverat iam Pœnus armatis
muros, et vis magna ex ingenti copia congesta telorum
2 suppeditabat; sed neque viri nec tela nec quicquam aliud
æque quam mœnia ipsa sese defendebant. Raræ enim scalæ
altitudini æquari poterant, et quo quæque altiores, eo infir-
3 miores erant. Itaque quum summus quisque evadere non
posset, subirent tamen alii, onere ipso frangebantur. Quidam,
stantibus scalis, quum altitudo caliginem oculis offudisset,
4 ad terram delati sunt. Et quum passim homines scalæque
ruerent, et ipso successu audacia atque alacritas hostium
5 cresceret, signum receptui datnm est; quod spem non præ-
sentis modo ab tanto certamine ac labore quietis obsessis,
sed etiam in posterum dedit, scalis et corona capi urbem non
posse; opera et difficilia esse et tempus datura ad ferendam
opem imperatoribus suis.

Vix prior tumultus conticuerat, quum Scipio ab defessis 6
iam vulneratisque recentes integrosque alios accipere scalas
iubet *et* vi maiore aggredi urbem. Ipse, ut ei nuntiatum est 7
æstum decedere, quod per piscatores Tarraconenses, nunc
levibus cumbis, nunc, ubi eæ siderent, vadis pervagatos stagnum,
compertum habebat, facilem pedibus ad murum transitum
dari, eo secum armatos *quingentos* duxit. Medium ferme diei 8
erat, et ad id, quod sua sponte cedente in mare æstu trahebatur aqua, acer etiam septentrio ortus inclinatum stagnum
eodem, quo æstus, ferebat et adeo nudaverat vada, ut alibi
umbilico tenus aqua esset, alibi genua vix superaret. Hoc 9
cura ac ratione compertum in prodigium ac deos vertens
Scipio, qui ad transitum Romanis mare verterent et stagna
auferrent viasque ante nunquam initas humano vestigio
aperirent, Neptuunm iubebat ducem itineris sequi ac medio
stagno evadere ad mœnia. Ab terra ingens labor succeden- **46**
tibus erat; nec altitndine tantum mœnium impediebantur, sed
quod tuentes ad ancipites utrinque ictus subiectos habebant
Romanos, ut latera infestiora subeuntibus quam adversa
corpora essent. At parte in alia qningentis et per stagnum 2
facilis transitus et in murum adscensus inde fuit; nam neque
opere emunitus erat, ut ubi ipsius loci ac stagni præsidio
satis creditum foret, nec ulla armatorum statio aut custodia
opposita, intentis omnibus ad opem eo ferendam, unde periculum ostendebatur. Ubi urbem sine certamine intravere, 3
pergunt inde, quanto maximo cursu poterant, ad eam portam,
circa quam omne contractum certamen erat; in quod adeo 4
intenti omnium non animi solum fuere, sed etiam oculi
auresque pugnantium spectantiumque *et* adhortantium pugnantes,
ut nemo ab tergo ante sentiret captam urbem, quam tela in 5
aversos inciderunt *et* utrinque ancipitem hostem habebant.
Tunc turbatis defensoribus metu, et mœnia capta et porta 6
intus forisque pariter refriugi cœpta; et mox, cædendo confectis ac distractis, ne iter impediretur, foribus, armati impetum
fecerunt. Magna multitudo et muros transcendebat; sed hi 7

passim ad cædem oppidanorum versi; illa, quæ portam ingressa
erat, iusta acies cum ducibus, cum ordinibus media urbe in
8 forum processit. Inde quum duobus itineribus fugientes videret
hostes, alios ad tumulum in orientem versum, qui tenebatur
quingentorum militum præsidio, alios *in arcem*, in quam et
ipse Mago cum omnibus fere armatis, qui muris pulsi fuerant,
refugerat, partim copiarum ad tumulum expugnandum mittit,
9 partim ipse ad arcem ducit. Et tumulus primo impetu est
captus, et Mago, arcem conatus defendere, quum omnia
hostium plena videret neque spem ullam esse, se arcemque
10 et præsidium dedidit. Quoad dedita arx est, cædes tota urbe
passim factæ, nec ulli puberum, qui obvius fuit, parcebatur;
tum signo dato cædibus finis factus, ad prædam victores versi,
quæ ingens omnis generis fuit.

47 Liberorum capitum virile secus ad decem millia capta;
inde qui cives Novæ Carthaginis erant, dimisit, urbemque et
2 sua omnia, quæ reliqua eis bellum fecerat, restituit. Opifices
ad duo millia hominum erant; eos publicos fore populi Romani
edixit, cum spe propinqua libertatis, si ad ministeria belli
3 enixe operam navassent. Ceteram multitudinem incolarum
iuvenum ac validorum servorum in classem ad supplementum
remigum dedit; et auxerat navibus octo captivis classem.
4 Extra hanc multitudinem Hispanorum obsides erant, quorum
5 perinde, ac si sociorum liberi essent, cura habita. Captus et
apparatus ingens belli, catapultæ maximæ formæ centum
6 viginti, minores ducentæ octoginta una, ballistæ maiores viginti
tres, minores quinquaginta duæ, scorpionum *maiorum* mino-
rumque et armorum telorumque ingens numerus, signa militaria
7 septuaginta quattuor. Et auri argent*ique* relata ad imperatorem
magna vis; pateræ aureæ fuerunt ducentæ septuaginta sex,
libræ ferme omnes pondo; argenti infecti signatique decem
et octo millia et trecenta pondo, vasorum argenteorum magnus
8 numerus; hæc omnia C. Flaminio quæstori appensa annu-
merataque sunt; tritici quadringenta millia modium, hordei
9 ducenta septuaginta. Ac naves onerariæ sexaginta tres in

portu expugnatæ, quædam cum suis oneribus, frumento,
armis, ære præterea ferroque et linteis et sparto et navali
alia materia ad classem ædificandam, ut minimum omnium 10
inter tantas opes bellicas Carthago ipsa fuerit.

Eo die Scipio, C. Lælio cum sociis navalibus urbem **48**
custodire iusso, ipse in castra legiones reduxit, fessosque 2
milites omnibus uno die belli operibus, quippe qui et acie
dimicassent et capienda urbe tantum laboris periculique
adissent et capta cum iis, qui in arcem confugerant, iniquo
etiam loco pugnassent, curare corpora iussit. Postero die 3
militibus navalibusque sociis convocatis, primum dis immor-
talibus laudes gratesque egit, qui se non urbis solum opulen-
tissimæ omnium in Hispania uno die compotem fecissent, sed
ante eo congessissent omnes Africæ atque Hispaniæ opes, ut
neque hostibus quicquam relinqueretur et sibi ac suis omnia
superessent. Militum deinde virtutem collaudavit, quod eos 4
non eruptio hostium, non altitudo mœnium, non inexplorata
stagni vada, non castellum in alto tumulo situm, non muni-
tissima arx deterruisset, quo minus transcenderent omnia
perrumperentque. Itaque quanquam omnibus omnia deberet, 5
præcipuum muralis coronæ decus eius esse, qui primus murum
adscendisset; profiteretur, qui se dignum eo duceret dono.
Duo professi sunt, Q. Tiberilius, centurio legionis quartæ, et 6
Sex. Digitius, socius navalis. Nec ipsi tam inter se acriter
contendebant, quam studia excitaverant uterque sui corporis
hominum. Sociis C. Lælius, præfectus classis, legionariis M. 7
Sempronius Tuditanus aderat. Ea contentio quum prope 8
seditionem veniret, Scipio tres recuperatores quum se daturum
pronuntiasset, qui cognita causa testibusque auditis iudicarent,
uter prior in oppidum transcendisset, C. Lælio et M. Sem- 9
pronio, advocatis partis utriusque, *P.* Cornelium Caudinum de
medio adiecit, eosque tres recuperatores considere et causam
cognoscere iussit. Quum res eo maiore ageretur certamine, 10
quod amoti tantæ dignitatis non tam advocati quam modera-

tores studiorum fuerant, C. Lælius, relicto consilio, ad tribunal
11 ad Scipionem accedit eumqne docet, rem sine modo ac modestia agi ac prope esse, ut manus inter se conferant; ceterum,
etiamsi vis absit, nihilo minus detestabili exemplo rem agi,
12 quippe ubi fraude ac periurio decns petatur virtutis. Stare
hinc legionarios milites, hinc classicos, per omnes deos paratos
iurare magis quæ velint, quam quæ sciant vera esse, et
obstringere periurio non se solum sunmque caput, sed signa
13 militaria et aquilas sacramentique religionem. Hæc ad
eum de sententia P. Cornelii et M. Sempronii deferre. Scipio,
collaudato Lælio, ad contionem advocavit, pronuntiavitqne, se
satis compertum habere, Q. Tiberilium et Sex. Digitium pariter
in mnrum escendisse, seque eos virtutis causa coronis muralibus
14 donare. Tum reliquos, prout cuique meritum virtusque erat,
donavit; ante omnes C. Lælium, præfectum classis, et omni
genere laudis sibimet ipsi æquavit et corona aurea ac triginta
bubus donavit.

49 Tum obsides civitatium Hispaniæ vocari inssit; quorum
quantus numerus fuerit, piget scribere, quippe ubi alibi
trecentos ferme, alibi tria millia septingentos viginti quattuor
2 fuisse inveniam. Æque et alia inter auctores discrepant.
Præsidium Punicum alius decem, alius septem, alius haud plus
quam duum millium fuisse scribit. Capta alibi *decem millia*
3 *capitum*, *alibi* supra quinque et viginti invenias. Scorpiones
maiores minoresque ad sexaginta captos scripserim, si auctorem
Græcum sequar Silenum; si Valerium Antiatem, maiorum
scorpionum sex millia, minorum decem tria millia; adeo nullus
4 mentiendi modus est. Ne de ducibus quidem convenit.
Plerique Lælium præfuisse classi, sunt, qui M. Iunium Silanum
5 dicant; Arinen præfuisse Punico præsidio deditumque Romanis
6 Antias Valerius, Magonem alii scriptores tradunt. Non de
numero navium captarum, non de pondere auri atque argeuti
et redactæ pecuniæ convenit; si aliquis assentiri necesse
7 est, media simillima veris sunt. Ceterum, vocatis obsidibus, primum universos bonum animum habere iussit:

venisse eos in populi Romani potestatem, qui beneficio quam 8
metu obligare homines malit exterasque gentes fide ac societate
iunctas habere qnam tristi subiectas servitio. Deinde, acceptis 9
nominibus civitatium, recensuit captivos, quot cuiusque populi
essent, et nuntios domum misit, ut ad suos quisque recipiendos
veniret. Si quarum forte civitatium legati aderant, eis præ- 10
sentibus snos restituit; ceterorum curam benigne tuendorum
C. Flaminio qnæstori attribuit. Inter hæc e media turba 11
obsidum mulier magno natu, Mandonii uxor, qui frater Indibilis,
Ilergetum reguli, erat, flens ad pedes imperatoris procubuit
obtestarique cœpit, ut curam cultumque feminarum impensius
custodibus commendaret. Qunm Scipio nihil defuturum pro- 12
fecto diceret, tum rursus mulier „Haud magni ista facimus“
inquit; „quid enim huic fortunæ non satis est? Alia me
cura ætatem harum intuentem (nam ipsa iam extra periculum
iniuriæ muliebris sum) stimulat.“ Et ætate et forma florentes 13
circa eam *erant* Indibilis filiæ *aliæ*que nobilitate pari, quæ
omnes eam pro parente colebant. Tum Scipio „Meæ popu- 14
lique Romani disciplinæ causa facerem“ inquit, „ne quid,
quod sanctum usquam esset, apud nos violaretur; nunc ut id 15
curem impensius, vestra quoque virtus dignitasque facit, quæ
ne in malis quidem oblitæ decoris matronalis estis.“ Spec- 16
tatæ deinde integritatis viro tradidit eas, tuerique haud secus
verecunde ac modeste quam hospitum coniuges ac matres
iussit.

50 Captiva deinde a militibus adducitur ad eum adulta
virgo, adeo eximia forma, ut, quacunque incedebat, converteret
omnium oculos. Scipio percontatus patriam parentesque, inter 2
cetera accepit, desponsam eam principi Celtiberorum; adole-
scenti Aluccio nomen erat. Extemplo igitur parentibus 3
sponsoque ab domo accitis, quum interim audiret, deperire
eum sponsæ amore, ubi primum venit, accuratiore eum sermone
quam parentes alloquitur. „Iuvenis“ inquit „iuvenem appello, 4
quo minor sit inter nos huius sermonis verecundia. Ego,
quum sponsa tua capta a militibus nostris ad me ducta esset,

5 audiremque tibi eam cordi esse, et forma faceret fidem, quia
ipse, si frui liceret ludo ætatis, præsertim in recto et legitimo
amore, et non res publica animum nostrum occupasset, veniam
mihi dari sponsam impensius amanti vellem, tuo, cuius possum,
6 amori faveo. Fuit sponsa tua apud me eadem, qua apud
soceros tuos parentesque suos, verecundia; servata tibi est, ut
7 inviolatum et dignum me teque dari tibi donnm posset. Hanc
mercedem unam pro eo munere paciscor: amicus populo
Romano sis et, si me virum bonum credis esse, quales patrem
patruumque meum iam ante hæ gentes norant, scias, multos
8 nostri similes in civitate Romana esse, nec ullnm in terris
hodie populum dici posse, quem minus tibi hostem tuisque
9 esse velis aut amicum malis." Adolescens, simul pudore et
gaudio perfusus, dextram Scipionis tenens deos omnes invocare
ad gratiam illi pro se referendam, quoniam sibi nequaquam
satis facultatis pro suo animo atque illius erga se *merito* esset.
10 Parentes inde cognatique virginis appellati; qni, quoniam
gratis sibi redderetur virgo, ad quam redimendam satis magnum
11 attulissent auri pondus, orare Scipionem, ut id ab se donnm
acciperet, cœperunt, haud minorem eius rei apud se gratiam
futuram esse affirmantes, quam redditæ inviolatæ foret virginis.
12 Scipio, quando tanto opere peterent, accepturum se pollicitus,
poni ante pedes iussit, vocatoque ad se Aluccio „Super
dotem" inquit, „quam accepturus a socero es, hæc tibi a me
dotalia dona accedent"; aurumque tollere ac sibi habere
13 iussit. His lætus donis honoribusqne dimissus domnm implevit
populares laudibus meritis Scipionis: venisse dis simillimum
iuvenem, vincentem omnia quum armis, tum benignitate ac
14 beneficiis. Itaque, dilectu clientium habito, cum delectis mille
et quadringentis equitibus intra paucos dies ad Scipionem
revertit.

51 Scipio retentum secum Lælium, dum captivos obsidesque
2 et prædam ex consilio eius disponeret, satis omnibus compositis,
data quinquereme e captivis atque Magone et quindecim
fere senatoribus, qui simul cum eo capti erant, in navem

impositis, nuntium victoriæ Romam mittit. Ipse paucos dies, 3
quibus morari Carthagine statuerat, exercendis navalibus pede-
stribusque copiis absumpsit. Primo die legiones in armis 4
quattuor millium spatio decurrerunt; secundo die arma curare
et tergere ante tentoria iussi; tertio die rudibus inter se in
modum iustæ pugnæ concurrerunt præpilatisque missilibus
iaculati sunt; quarto die quies data; quinto iterum in armis
decursum est. Hunc ordinem laboris quietisque, quoad Car- 5
thagine morati sunt, servarunt. Remigium clsssicique milites, 6
tranquillo in altum evecti, agilitatem navium simulacris navalis
pugnæ experiebantur. Hæc extra urbem terra marique corpora 7
simul animosque ad bellum acuebant; urbs ipsa strepebat
apparatu belli, fabris omnium generum in publica officina
inclusis. Dux cuncta pari cura obibat; *nunc in classe erat,* 8
nunc cum legionibus decurrebat; nunc operibus adspiciendis
tempus dabat, quæque in officinis quæque in armamentario
ac navalibus fabrorum multitudo plurima in singulos dies
certamine ingenti faciebat. His ita inchoatis refectisque, qua 9
quassati erant, muris dispositisque præsidiis ad custodiam
urbis, Tarraconem est profectus, a multis legationibus protinus
in via aditus, quas partim dato responso ex itinere dimisit, 10
partim distulit Tarraconem, quo omnibus novis veteribusque
sociis edixerat conventum. Et cuncti fere, qui cis Hiberum 11
incolunt populi, multi etiam ulterioris provinciæ convenerunt.
Carthaginiensium duces primo ex industria famam captæ Car-
thaginis compresserunt; deinde, ut clarior res erat, quam ut
tegi ac dissimulari posset, elevabant verbis: necopinato ad- 12
ventu ac prope furto unius diei urbem unam Hispaniæ inter-
ceptam; cuius rei tam parvæ præmio elatum insolentem iuve-
nem immodico gaudio speciem magnæ victoriæ imposuisse;
at ubi appropinquare tres duces, tres victores hostium exer- 13
citus audisset, occursuram ei extemplo domesticorum funerum
memoriam. Hæc in vulgus iactabant, haudquaquam ipsi ignari, 14
quantum sibi ad omnia virium Carthagine amissa decessisset.

LIBER XXVII.

Hic status rerum in Hispania erat. In Italia consul Marcellus,
Salapia per proditionem recepta, Marmoreas et Meles de
2 Samnitibus vi cepit. Ad tria millia militum ibi Hannibalis,
quæ præsidii causa relicta erant, oppressa; præda (et aliquantum
eius fuit) militi concessa. Tritici quoque ducenta quadraginta
millia modium et centum decem millia hordei inventa.
3 Ceterum nequaquam inde tantum gaudium fuit, quanta clades
intra paucos dies accepta est haud procul Herdonea urbe.
4 Castra ibi Cn. Fulvius proconsul habebat spe recipiendæ Herdoneæ,
quæ post Cannensem cladem ab Romanis defecerat,
5 nec loco satis tuto posita nec præsidiis firmata. Negligentiam
insitam ingenio ducis augebat spes ea, quod labare iis adversus
Pœnum fidem senserat, postquam Salapia amissa excessisse
6 iis locis in Bruttios Hannibalem auditum est. Ea omnia ab
Herdonea per occultos nuntios delata Hannibali simul curam
sociæ retinendæ urbis et spem fecere incautum hostem aggrediendi.
Exercitu expedito, ita ut famam prope præveniret,
magnis itineribus ad Herdoneam contendit, et quo plus terroris
7 hosti obiiceret, acie instructa accessit. Par audacia Romanus,
consilio et viribus impar, copiis raptim eductis conflixit.
8 Quinta legio et sinistra ala acriter pugnam inierunt; ceterum
Hannibal, signo equitibus dato, ut, quum pedestres acies
occupassent præsenti certamine oculos animosque, circumvecti
9 pars castra hostium, pars terga trepidantium invaderent, ipse

in Fulvii similitudinem nominis, quia Cn. Fulvium prætorem biennio ante in iisdem devicerat locis, increpans, similem eventum pugnæ fore affirmabat. Neque ea spes vana fuit. 10
Nam quum cominus acie et peditum certamine multi cecidissent Romanorum, starent tamen ordines signaque, equestris 11
tumultus a tergo, simul a castris clamor hostilis auditus sextam ante legionem, quæ in secunda acie posita prior ab Numidis turbata est, quintam deinde atque eos, qui ad prima signa erant, avertit; pars in fugam effusi, pars in medio 12
cæsi, ubi et ipse Cn. Fulvius cum undecim tribunis militum cecidit. Romanorum sociorumque quot cæsa in eo prœlio 13
millia sint, quis pro certo affirmet, quum tredecim millia alibi, *alibi* haud plus quam septem inveniam? Castris præ- 14
daque victor potitur. Herdoneam quia et defecturam fuisse ad Romanos comperit, nec mansuram in fide, si inde abscessisset, multitudine omni Metapontum ac Thurios traducta, incendit; occidit principes, *qui* cum Fulvio colloquia occulta habuisse comperti sunt. Romani, qui ex tanta clade evaserant, 15
diversis itineribus semermes ad Marcellum consulem in Samnium perfugerunt.

Marcellus nihil admodum tanta clade territus litteras 2
Romam ad senatum de duce et exercitu ad Herdoneam amisso scribit: ceterum eundem se, qui post Cannensem pugnam ferocem 2
victoria Hannibalem contudisset, ire adversus eum, brevem illi lætitiam, qua exsultet, facturum. Et Romæ quidem quum 3
luctus ingens ex præterito, tum timor in futurum erat. Consul 4
ex Samnio *in* Lucanos transgressus ad Numistronem in conspectu Hannibalis loco plano, quum Pœnus collem teneret, posuit castra. Addidit et aliam fidentis speciem, quod prior 5
in aciem eduxit; nec detrectavit Hannibal, ut signa portis efferri vidit. Ita tamen aciem instruxerunt, ut Pœnus dextrum cornu in collem erigeret, Romani sinistrum ad oppidum applicarent. Ab hora tertia quum ad noctem pugnam exten- 6
dissent, fessæque pugnando primæ acies essent, ab Romanis prima legio et dextra ala, ab Hannibale Hispani milites et

funditor Baliaris, elephanti quoque, commisso iam certamine
7 in prœlium acti, diu pugna neutro inclinata stetit. *Ut* primæ
legioni tertia, dextræ alæ sinistra subiit, et apud hostes integri
8 a fessis pugnam accepere, novum atque atrox prœlium ex
iam segni repente exarsit, recentibus animis corporibusque;
9 sed nox incerta victoria diremit pugnantes. Postero die Romani
ab sole orto in multum diei stetere in acie; ubi nemo
hostium adversus prodiit, spolia per otium legere et congestos
10 in unum locum cremavere suos. Nocte insequenti Hannibal
silentio movit castra *et* in Apuliam abiit. Marcellus, ubi lux
fugam hostium aperuit, sauciis cum præsidio modico Numi-
strone relictis præpositoque iis L. Furio Purpurione, tribuno
11 militum, vestigiis institit sequi. Ad Venusiam adeptus eum
est. Ibi per dies aliquot, quum ab stationibus procursaretur,
mixta equitum peditumque tumultuosa magis prœlia *quam*[1]) *magna*,
12 *et ferme omnia Romanis secunda fuerunt. Inde per Apuliam*
ducti exercitus sine ullo memorando certamine, quum Hannibal
nocte signa moveret, locum insidiis quærens, Marcellus nisi certa
luce et explorato ante non sequeretur.

3 *Capuæ interim Flaccus dum bonis principum vendendis,*
agro, qui publicatus fuerat, locando (locavit autem omnem frumento)
tempus terit, ne deesset materia in Campanos sæviendi, novum
2 *in occulto gliscens per indicium protractum est facinus. Milites*
ædificiis emotos, simul ut cum agro tecta urbis fruenda locarentur,
simul metuens, ne suum quoque exercitum, sicut Hannibalis, nimia
urbis amœnitas emolliret, in portis murisque sibimet ipsos tecta
3 *militariter coegerat ædificare; erant autem pleraque ex cratibus*
aut tabulis facta, alia arundine texta, stramento intecta omnia,
4 *velut de industria, alimentis ignis. Hæc noctis una hora omnia*
incendere centum septuaginta Campani, principibus fratribus Blos-
5 *siis, coniuraverant. Indicio eius rei ex familia Blossiorum facto,*
portis repente iussu proconsulis clausis, quum ad arma signo
dato milites concurrissent, comprehensi omnes, qui in noxa erant,

---

[1]) Supplementum hoc est hominis docti sæculi quinti decimi.

et, quæstione acriter habita, damnati necatique; indicibus libertas
et æris dena millia data. Nucerinos et Acerranos querentes, ubi 6
habitarent, non esse, Acerris ex parte incensis, Nuceria deleta,
Romam Fulvius ad senatum misit. Acerranis permissum, ut 7
ædificarent, quæ incensa erant; Nucerini Atellam, quia id malu-
erant, Atellanis Calatiam migrare iussis, traducti.

Inter multas magnasque res, quæ nunc secundæ, nunc 8
adversæ occupabant cogitationes hominum, ne Tarentinæ
quidem arcis excidit memoria. M. Ogulnius et P. Aquilius 9
in Etruriam legati ad frumentum coemendum, quod Tarentum
portaretur, profecti, et mille milites de exercitu urbano, par
numerus Romanorum *sociorum*que, eodem in præsidium cum
frumento missi.

Iam æstas in exitu erat comitiorumque consularium **4**
instabat tempus; sed litteræ Marcelli, negantis e re publica
esse vestigium abscedi ab Hannibale, cui cedenti certamenque
abnuenti gravis ipse instaret, curam iniecerant, ne aut con- 2
sulem tum maxime res agentem a bello avocarent, aut in
annum consules deessent. Optimum visum est, quanquam 3
extra Italiam esset, Valerium potius consulem ex Sicilia
revocari. Ad eum litteræ iussu senatus ab L. Manlio prætore 4
urbano missæ cum litteris consulis M. Marcelli, ut ex iis no-
sceret, quæ causa patribus eum potius quam collegam revo-
candi ex provincia esset.

Eo fere tempore legati ab rege Syphace Romam venerunt, 5
quæ prospera prœlia rex cum Carthaginiensibus fecisset,
memorantes. Regem nec inimiciorem ulli populo quam Car- 6
thaginiensi nec amiciorem quam Romano esse affirmabant;
misisse eum antea legatos *in* Hispaniam ad Cn. et P. Cor-
nelios imperatores Romanos; nunc ab ipso velut fonte petere
Romanam amicitiam voluisse. Senatus non legatis modo 7
benigne respondit, sed et ipse legatos cum donis ad regem
misit, L. Genucium, *P.* Pœtelium, P. Popillium. Dona tulere 8
togam et tunicam purpuream, sellam eburneam, pateram ex
quinque pondo auri factam. Protinus et alias Africæ regulos 9

iussi adire; iis quoque quæ darentur, portata, togæ prætextæ
10 et terna pondo pateræ aureæ. Et Alexandream ad Ptole-
mæum et Cleopatram reges M. Atilius, M.' Acilius, legati ad
commemorandam renovandamque amicitiam missi, dona tulere,
regi togam et tunicam purpuream cum sella eburnea, reginæ
pallam pictam cum amiculo purpureo.
11 Multa ea æstate, qua hæc facta sunt, ex propinquis
urbibus agrisque nuntiata sunt prodigia: Tusculi agnum cum
ubere lactenti natum, Iovis ædis culmen fulmine ictum ac
12 prope omni tecto nudatum; iisdem ferme diebus Anagniæ
terram ante portam ictam diem ac noctem sine ullo ignis
alimento arsisse, et aves ad compitum Anagninum in lnco
13 Dianæ nidos in arboribus reliquisse; Tarracinæ in mari
haud procul portu angues magnitudinis miræ lascivientium
14 piscium modo exsultasse; Tarquiniis porcum cum ore hnmano
genitum, et in agro Capenate ad lucum Feroniæ quattuor
15 signa sanguine multo diem ac noctem sudasse. Hæc prodigia
hostiis maioribus procurata decreto pontificum; et supplicatio
diem *unum* Romæ ad omnia pulvinaria, alterum in Capenati
agro ad Feroniæ lucum indicta.
5 M. Valerius consul litteris excitus, provincia exercituque
mandato Cincio prætori, M. Valerio Messalla præfecto classis
cnm parte navium in Africam prædatum simul speculatum*que*,
2 quæ populus Carthaginiensis ageret pararetque, misso, ipse
decem navibus Romam profectus, quum prospere pervenisset,
senatum extemplo habuit, ubi de snis rebus gestis comme-
3 moravit. Quum annos prope sexaginta in Sicilia terra marique
magnis sæpe cladibns bellatum esset, se eam provinciam con-
4 fecisse. Neminem Carthaginiensem *in* Sicilia esse; neminem
Siculum non esse; qui fugati metu inde afuerint, omnes in
5 urbes, in agros suos reductos arare; desertam recoli terram,
tandem frugiferam ipsis cnltoribns populoqne Romano pace
6 ac bello fidissimum annonæ subsidium. Exin Muttine, et si
quorum aliorum merita erga populum Romanum erant, in
senatum introductis, honores omnibus ad exsolvendam fidem

a consule *datam* habiti. Muttines etiam civis Romanus fac- 7
tus, rogatione ab tribuno plebis ex auctoritate patrum ad
plebem lata.

Dum hæc Romæ geruntur, M. Valerius quinquaginta 8
navibus quum ante lucem ad Africam accessisset, improviso
in agrum Uticensem escensionem fecit; eumque late depopu- 9
latus, multis mortalibus cum alia omnis generis præda captis,
ad naves rediit et ad Siciliam transmisit, tertio decimo die
quam profectus inde *erat*, Lilybæum revectus. Ex captivis, 10
quæstione habita, hæc comperta consulique Lævino omnia
ordine perscripta, ut sciret, quo in statu Africæ res essent:
quinque millia Numidarum cum Masinissa, Galæ filio, acerrimo 11
iuvene, Carthagine esse, et alios per totam Africam milites
mercede conduci, qui in Hispaniam ad Hasdrubalem traice-
rentur, ut is quam maximo exercitu primo quoque tempore 12
in Italiam transgressus iungeret se Hannibali; in eo positam
victoriam credere Carthaginienses; classem præterea ingentem 13
apparari ad Siciliam repetendam, eamque se credere brevi
traiectûram. Hæc recitata a consule ita movere senatum, ut 14
non exspectanda comitia consuli censerent, sed dictatorem
comitiorum habendorum causa dici, et extemplo in provinciam
redeundum. Illa disceptatio tenebat, quod consul in Sicilia 15
se M. Valerium Messallam, qui tum classi præesset, dictatorem
dicturum esse aiebat, patres extra Romanum agrum (eum
autem Italia terminari) negabant dictatorem dici posse. M. 16
Lucretius tribunus plebis quum de ea re consuleret, ita decrevit
senatus, ut consul, priusquam ab urbe discederet, populum
rogaret, quem dictatorem dici placeret, eumque, quem populus
iussisset, diceret dictatorem; si consul noluisset, prætor populum
rogaret; si ne is quidem vellet, tum tribuni ad plebem ferrent.
Quum consul se populum rogaturum negasset, quod suæ 17
potestatis esset, prætoremque vetuisset rogare, tribuni plebis
rogarunt, plebesque scivit, ut Q. Fulvius, qui tum ad Capuam
erat, dictator diceretur. Sed quo die id plebis concilium 18
futurum erat, consul clam nocte in Siciliam abiit; destitutique

patres litteras ad M. Claudium mittendas censuerunt, ut desertæ
ab collega rei publicæ subveniret diceretque, quem populus
19 iussisset, dictatorem. Ita a M. Claudio consule Q. Fulvius
dictator dictus, et ex eodem plebiscito ab Q. Fulvio dic-
tatore P. Licinius Crassus pontifex maximus magister equitum
6 dictus. Dictator postquam Romam venit, C. Sempronium
Blæsum legatum, quem ad Capuam habuerat, in Etruriam
provinciam *ad* exercitum misit in locum C. Calpurnii prætoris,
quem, ut Capuæ exercituique suo præesset, litteris excivit.
2 Ipse comitia, in qnem diem primum potuit, edixit; quæ, cer-
tamine inter tribunos dictatoremque iniecto, perfici non potuerunt.
3 Galeria iuniorum, quæ sorte prærogativa erat, Q. Fulvium et
Q. Fabium consules dixerat, eodemque iure vocatæ inclinas-
4 sent, ni se tribuni plebis C. et L. Arrii interposuissent, qui
neque magistratum continuari satis civile esse aiebant et
mnlto fœdioris exempli, eum ipsum creari, qui comitia haberet;
5 itaque, si suum nomen dictator acciperet, se comitiis inter-
cessuros; si aliorum præterquam ipsius ratio haberetur, comitiis
6 se moram non facere. Dictator causam comitiorum auctori-
7 tate senatus, plebiscito, exemplis tutabatur: namque Cn.
Servilio consule, quum C. Flaminius alter consul ad Trasu-
mennum cecidisset, ex auctoritate patrum ad plebem latum
plebemque scivisse, nt, quoad bellum in Italia esset, ex iis,
qui consules fuissent, quos et quoties vellet, reficiendi consules
8 populo ius esset; exemplumque in eam rem se habere vetus
L. Postumii Megelli, qui interrex iis comitiis, quæ ipse
habuisset, consul cum C. Iunio Bubulco creatus esset, recens
Q. Fabii, qui sibi continuari consulatum, nisi id bono publico
9 fieret, profecto nunquam sisset. His orationibus quum diu
certatum esset, postremo ita inter dictatorem ac tribunos
10 convenit, ut eo, quod censuisset senatus, staretur. Patribus
id tempus rei publicæ visum est, ut per veteres et expertos
bellique peritos imperatores res pnblica gereretur; itaque
11 moram fieri comitiis non placere. Concedentibus tribnnis,
comitia habita; declarati consules Q. Fabius Maximus quin-

tum, Q. Fulvius Flaccus quartum. Prætores inde creati L. 12
Veturius Philo, T. Quinctius Crispinus, C. Hostilius Tubulus,
C. Aurunculeius. Magistratibus in annum creatis, Q. Fulvius
dictatura se abdicavit.

Extremo æstatis huius classis Punica navium quadraginta 13
cum præfecto Hamilcare in Sardiniam traiecta Olbiensem
primo, dein, postquam ibi P. Manlius Vulso prætor cum 14
exercitu apparuit, circumacta inde ad alterum insulæ latus
Caralitanum agrum vastavit, et cum præda omnis generis in
Africam rediit.

Sacerdotes Romani eo anno mortui aliquot suffectique. 15
C. Servilius pontifex factus in locum T. Otacilii Crassi; Ti.
Sempronius Ti. filius Longus augur [factus in locum T. Otacilii Crassi]. Decemvir item sacris faciendis in locum Ti. Sem- 16
pronii C. filii Longi Ti. Sempronius Ti. filius Longus suffectus.
M. Marcius rex sacrorum mortuus est et M. Æmilius Papus
maximus curio; neque in eorum locum sacerdotes eo anno
suffecti.

Et censores hic annus habuit L. Veturium Philonem et 17
P. Licinium Crassum, maximum pontificem. Crassus Licinius
nec consul nec prætor ante fuerat, quam censor est factus;
ex ædilitate gradum ad censuram fecit. Sed hi censores 18
neque senatum legerunt neque quicquam publicæ rei egerunt;
mors diremit L. Veturii; inde et Licinius censura se abdicavit.
Ædiles curules *L.* Veturius et P. Licinius Varus ludos Ro- 19
manos diem unum instaurarunt; ædiles plebeii Q. Catius et
L. Porcius Licinus ex multaticio argento signa aenea ad
Cereris dedere, et ludos pro temporis eius copia magnifici
apparatus fecerunt.

Exitu anni huius *C. Lælius* die quarto et tricesimo, quam 7
a Tarracone profectus erat, Romam venit; isque cum agmine
captivorum ingressus urbem magnum concursum hominum
fecit. Postero die in senatum introductus captam Carthaginem, 2
caput Hispaniæ, uno die, receptasque aliquot urbes, quæ defecissent, novasque in societatem adscitas exposuit. Ex captivis 3

comperta his fere congruentia, quæ in litteris fuerant M. Va-
lerii Messallæ. Maxime movit patres Hasdrubalis transitus
4 in Italiam, vix Hannibali atque eius armis subsistentem. Pro-
ductus et in contionem Lælius eadem edisseruit. Senatus ob
res feliciter a P. Scipione gestas *supplicationem* in unum diem
decrevit; C. Lælium primo quoque tempore, cum quibus
5 venerat navibus, redire in Hispaniam iussit. — Carthaginis
expugnationem in hunc annum contuli multis auctoribus, haud
nescins, qnosdam esse, qui anno insequenti captam tradiderint,
6 quod mihi minus simile veri visnm est, annum integrum Sci-
pionem nihil gerundo in Hispania consumpsisse.
7 Q. Fabio Maximo quintum, Q. Fulvio Flacco quartnm
A. u. c. 545. A. Ch. 209. consulibus, idibus Martiis, quo die magistratum inierunt, Italia
ambobus provincia decreta; regionibus tamen partitum imperium:
Fabius ad Tarentum, Fnlvius in Lucanis ac Bruttiis rem
8 gereret. M. Claudio prorogatum in annum imperium. Præ-
tores sortiti provincias, C. Hostilius Tubulus urbanam, L.
Veturius Philo peregrinam cnm Gallia, T. Quinctius Crispinus
9 Capuam, C. Aurunculeius Sardiniam. Exercitus ita *per* pro-
vincias divisi: Fulvio duæ legiones, quas in Sicilia *M.* Va-
lerius Lævinus haberet, Q. Fabio, quibus in Etruria C. Cal-
10 pnrnius *præfuisset*, *decretæ*; *urbanus* exercitus nt in Etruriam
succederet; C. Calpurnius eidem præesset provinciæ, exerci-
tumque, quem Q. Fulvius habuisset, *T.* Quinctins obtineret;
11 C. Hostilius ab C. Lætorio proprætore provinciam exercitum-
que, qui tum Arimini erat, acciperet. M. Marcello, quibus
12 consul rem gesserat, legiones decretæ; M. Valerio cum L.
Cincio (iis quoque enim prorogatum in Sicilia imperium) Can-
nensis exercitus datus, eumque supplere ex militibus, qni ex
13 legionibns Cn. Fnlvii superessent, iussi. Conqnisitos eos con-
sules in Siciliam miserunt; additaque ea*dem ignominia*, sub
qua Cannenses militabant, quique ex prætoris Cn. Fnlvii
14 exercitu ob similis iram fugæ missi eo ab senatu fuerant. C.
Aurunculeio eædem in Sardinia legiones, quibus P. Manlius
15 Vnlso eam provinciam obtinuerat, decretæ. P. Sulpicio eadem

legione eademque classe Macedoniam obtinere iusso proroga-
tum in annum imperium. Triginta quinqueremes ex Sicilia
Tarentum ad Q. Fabium consulem mitti iussæ; cetera classe 16
prædatum in Africam aut ipse M. Valerius *Lævinus traiicere
aut* mittere seu L. Cincium seu M. Valerium Messallam.
Nec de Hispania quicquam mutatum, nisi quod non in annum 17
Scipioni Silanoque, sed donec revocati ab senatu forent, pro-
rogatum imperium est. Ita provinciæ exercituumque in eum
annum partita imperia.

Inter maiorum rerum curas comitia maximi curionis, 8
quum in locum M. Æmilii sacerdos crearetur, vetus excita-
verunt certamen, patriciis negantibus C. Mamilii Atelli, qui 2
nnus ex plebe petebat, habendam rationem esse, qnia nemo
ante eum nisi ex patribus id sacerdotium habuisset. Tribuni 3
appellati ad senatum *rem* reiecerunt; senatus popnli potestatem
fecit; ita primus ex plebe creatus maximus curio C. Mamilius
Atellus. Et flaminem Dialem invitum inaugurari coegit P. 4
Licinius pontifex maximus C. Valerium Flaccum; decemvir
sacris faciundis creatus in locum Q. Mucii Scævolæ demortui
C. Lætorius. Causam inaugurari coacti flaminis libens reti- 5
cuissem, ni ex mala fama in bonam vertisset. Ob adole-
scentiam negligentem luxuriosamque C. Flaccus flamen captus
a P. Licinio pontifice maximo erat, L. Flacco fratri germano
cognatisque aliis ob eadem vitia invisus. Is, ut animum eius 6
cura sacrorum et cærimoniarum cepit, ita repente exuit antiquos
mores, ut nemo tota iuventute haberetur prior nec probatior
primoribus patrum, suis pariter alienisque, esset. Huius famæ 7
consensu elatus ad iustam fiduciam sui rem intermissam per
multos annos ob indignitatem flaminum priorum repetivit, in
senatum ut introiret. Ingressum eum curiam quum L. Lici- 8
nius prætor inde eduxisset, tribunos plebis appellavit. Flamen
vetustum ius sacerdotii repetebat: datum id cum toga præ-
texta et sella curuli ei flaminio esse. Prætor non exoletis 9
vetustate annalium exemplis stare ius, sed recentissimæ cuius-
que consuetudinis usu volebat: nec patrum nec avorum memoria

10 Dialem quemquam id ius usurpasse. Tribuni rem iuertia
flaminum oblitteratam ipsis, non sacerdotio damno fuisse quum
æquum censuissent, ne ipso quidem contra tendente prætore,
magno assensu patrum plebisque flaminem in senatum intro-
duxerunt, omnibus ita existimantibus, magis sanctitate vitæ
qnam sacerdotii iure eam rem flaminem obtinuisse.
11 Consules, priusquam in provincias irent, duas urbanas
legiones, in supplementum, quantum opus erat, ceteris exer-
12 citibus militum scripserunt. Urbanum veterem exercitum
Fulvius consul C. Fulvio Flacco legato (frater hic consulis
erat) in Etruriam dedit ducendum et legiones, quæ in Etruria
13 erant, Romam deducendas. Et Fabius consul reliquias exer-
citus Fnlviani conquisitas (fuere autem ad quattuor millia
trecenti quadraginta quattuor) Q. Maximum filium ducere in
Siciliam ad M. Valerium proconsulem iussit, atque ab eo duas
14 legiones et triginta quinqueremes accipere. Nihil eæ ductæ
ex insula legiones minuerunt nec viribus nec specie eius
15 provinciæ præsidium; nam quum præter egregie suppletas
duas veteres legiones transfugarum etiam Numidarum equitum
peditumque magnam vim haberet, Siculos quoque, qui in
exercitu Epicydis aut Pœnorum fuerant, belli peritos viros,
16 milites scripsit. Ea externa auxilia quum singulis Romanis
legionibus adiunxisset, duorum speciem exercituum servavit;
altero L. Cincium partem insulæ, qua regnum Hieronis fuerat,
17 tueri iussit; altero ipse ceteram insulam tuebatur, divisam
quondam Romani Puniciqne imperii finibus, classe quoque
navium septuaginta partita, ut omni ambitu litorum præsidio
18 oræ maritimæ essent. Ipse cum Muttinis equitatu provinciam
peragrabat, ut viseret agros cultaque ab incnltis notaret et
19 perinde dominos laudaret castigaretque. Ita tantum ea cura
frumenti provenit, ut et Romam mitteret et Catinam conve-
heret, unde exercitui, qui ad Tarentum æstiva acturus esset,
posset præberi.

9 Ceterum transportati milites in Siciliam (et erant maior
pars Latini nominis sociorumque) prope magni motus causa

fuere; adeo ex parvis sæpe magnarum momenta rerum pen-
dent. Fremitns enim inter Latinos sociosqne in conciliis ortus, 2
decimnm annnm dilectibus, stipendiis se exhaustos esse;
quotannis ferme clade magna pngnare; alios in acie occidi, 3
alios morbo absumi; magis perire sibi civem, qui ab Romano
miles lectus sit, quam qui ab Pœno captus: quippe ab hoste
gratis remitti in patriam, ab Romanis extra Italiam in exsi-
linm verius quam in militiam ablegari. Octavum iam ibi 4
annum senescere Cannensem militem, moriturum ante, quam
Italia hostis, quippe nunc qunm maxime florens viribus,
excedat. Si veteres milites non redeant in patriam, novi 5
legantur, brevi neminem snperfuturum. Itaque, quod prope-
diem res ipsa negatura sit, priusquam ad ultimam solitndinem
atque egestatem perveniant, negandum populo Romano esse.
Si consentientes in hoc socios videant Romani, profecto de 6
pace cum Carthaginiensibns iungenda cogitaturos; aliter nun-
quam vivo Hannibale sine bello Italiam fore. Hæc acta in
conciliis. Triginta tum coloniæ popnli Romani erant; ex iis 7
dnodecim, qnum omnium legationes Romæ essent, negaverunt
consulibus, esse, unde milites pecuniamque darent. Eæ fuere
Ardea, Nepete, Sutrium, Alba, Carseoli, Sora, Suessa, Circeii,
Setia, Cales, Narnia, Interamna. Nova re consules icti, quum 8
absterrere eos a tam detestabili consilio vellent, castigando
increpandoque plus quam leniter agendo profecturos rati, eos
ausos esse consulibus dicere aiebant, qnod consules, in senatu 9
ut pronuntiarent, in animum inducere non possent; non enim
detrectationem eam munerum militiæ, sed apertam defectionem
a popnlo Romano esse. Redirent itaque propere in colonias 10
et, tanquam integra re, locuti magis qnam ausi tantum nefas,
cum suis consulerent. Admonerent, non Campanos neqne
Tarentinos esse eos, sed Romanos; inde orinndos, inde *in* 11
colonias atque in agrum bello captum stirpis augendæ causa
missos. Qnæ liberi parentibns deberent, ea illos Romanis
debere, si ulla pietas, si memoria antiquæ patriæ esset. Con- 12
snlerent igitur de integro; nam tnm qnidem quæ temere

agitassent, ea prodendi imperii Romani, tradendæ Hannibali
13 victoriæ esse. Quum alternis hæc consules diu iactassent,
nihil moti legati neque se, quod domum renuntiarent, habere
dixerunt, neque senatum suum, quid novi consuleret, ubi nec
miles, qui legeretur, nec pecunia, qnæ daretur in stipendium,
14 esset. Quum obstinatos eos viderent consules, rem ad senatum
detulerunt, ubi tantus pavor animis hominum est iniectus, ut
magna pars actum de imperio diceret: idem alias colonias
facturas, idem socios; consensisse omnes ad prodendam Han-
10 nibali urbem Romanam. Consules hortari et consolari senatum
et dicere, alias colonias in fide atque officio pristino fore;
eas quoque ipsas, quæ officio decessissent, si legati circa eas
colonias mittantur, qui castigent, non qui precentur, verecun-
2 diam imperii habituras esse. Permissum ab senatu iis quum
esset, *facerent* agerentque, ut e re publica ducerent, perten-
tatis prius aliarum coloniarum animis, citaverunt legatos
quæsiveruntque ab iis, ecquid milites ex formula paratos
3 haberent. Pro duodeviginti coloniis M. Sextilius Fregellanus
respondit, et milites paratos *ex* formula esse, et, *si* pluribus
4 opus esset, plures daturos, et, quicquid aliud imperaret velletque
populus Romanus, enixe facturos; ad id sibi neque opes
5 deesse et animum etiam snperesse. Consules parum sibi videri
præfati pro merito eornm, sua voce collaudari eos, nisi
universi patres iis in curia gratias egissent, sequi in senatum
6 eos iusserunt. Senatns qnam poterat honoratissimo decreto
allocutus eos, mandat consulibus, ut ad populum eos produ-
cerent et inter multa alia præclara, quæ ipsis maioribusque
suis præstitissent, recens etiam meritum eorum in rem publicam
7 commemorarent. Ne nnnc quidem post tot sæcula sileantur
frandenturve laude sua. Signini fuere et Norbani Saticulanique
et Fregellani et Lucerini *et Venusini et Brundisini* et Hadriani
8 et Firmani et Ariminenses, et ab altero mari Pontiani et
Pæstani et Cosani, et mediterranei Beneventani *et* Æsernini
9 et Spoletini et Placentini et Cremonenses. Harum coloniarum
subsidio tum imperinm populi Romani stetit, iisque gratiæ in

senatu et apud populum actæ. Duodecim aliarum coloniarum, 10
quæ detrectaverunt imperium, mentionem fieri patres vetuerunt,
neque illos dimitti neque retineri neque appellari a consulibus.
Ea tacita castigatio maxime ex dignitate populi Romani
visa est.

Cetera expedientibus, quæ ad bellum opus erant, con- 11
sulibus, aurum vicesimarium, quod in sanctiore ærario ad
ultimos casus servabatur, promi placuit. Prompta ad quattuor 12
millia pondo auri. Inde quingena pondo data consulibus et
M. Marcello et P. Sulpicio proconsulibus et L. Veturio præ-
tori, qui Galliam provinciam erat sortitus, additumque Fabio 13
consuli centum pondo auri præcipuum, quod in arcem Taren-
tinam portaretur; cetero usi sunt ad vestimenta præsenti
pecunia locanda exercitui, qui in Hispania bellum secunda
sua fama ducisque gerebat.

Prodigia quoque, priusquam ab urbe consules profici- **11**
scerentur, procurari placuit. In Albano monte tacta de cælo 2
erant signum Iovis arborque templo propinqua, et Ostiæ
lacus, et Capuæ murus Fortunæque ædes, et Sinuessæ murus
portaque. Hæc de cælo tacta; cruentam etiam fluxisse aquam 3
Albanam quidam auctores erant, et Romæ intus *in* cella ædis
Fortis Fortunæ de capite signum, quod in corona erat, in
manum sponte sua prolapsum. Et Priverni satis constabat 4
bovem locutum vulturiumque frequenti foro in tabernam
devolasse, et Sinuessæ natum ambiguo inter marem ac feminam
sexu infantem, quos androgynos vulgus, ut pleraque, faciliore 5
ad duplicanda verba Græco sermone, appellat, et lacte plu-
visse et cum elephanti capite puerum natum. Ea prodigia 6
hostiis maioribus procurata, et supplicatio circa omnia pul-
vinaria, obsecratio in unum diem indicta; et decretum, ut C.
Hostilius prætor ludos Apollini, sicut iis annis voti factique
erant, voveret faceretque.

Per eos dies et censoribus creandis Q. Fulvius consul 7
comitia habuit. Creati censores ambo, qui nondum consules
fuerant, M. Cornelius Cethegus, P. Sempronius Tuditanus.

8 Censores ut agrum Campanum fruendum locarent, ex auc-
9 toritate patrum latum *ad* plebem est plebesque scivit. Senatns
lectionem contentio inter censores de principe legendo tenuit.
10 Sempronii lectio erat; ceterum Cornelius morem traditum *a*
patribus sequendum aiebat, ut, *qui* primus censor ex iis, qui
viverent, fuisset, eum principem legerent; is T. Manlius Tor-
11 quatus erat; Sempronius, cui di sortem legendi dedissent, ei
ius liberum eosdem dedisse deos; se id suo arbitrio facturum,
lecturumque Q. Fabium Maximum, quem tum principem Ro-
12 manæ civitatis esse vel Hannibale iudice victurus esset. Quum
diu certatum verbis esset, concedente collega lectus a Sem-
pronio princeps in senatu Q. Fabius Maximus consul. Inde
alius lectus senatus, octo præteritis, inter quos L. Cæcilius
Metellus erat, infamis auctor deserendæ Italiæ post *cladem*
13 Cannensem. In equestribus quoque notis eadem servata causa;
14 sed erant perpauci, quos ea infamia attingeret; illis omnibns
(et multi erant) adempti equi, qui Cannensium legionum
equites in Sicilia erant. Addiderunt acerbitati etiam tempns,
ne præterita stipendia procederent iis, quæ equo publico
15 emeruerant, sed dena stipendia equis privatis facerent. Mag-
num præterea numerum eorum conquisiverunt, qui equo mereri
deberent, atque ex iis, qui principio eius belli septendecim
annos nati fuerant neque militaverant, omnes ærarios fecerunt.
16 Locaverunt inde reficienda, quæ circa forum incendio consumpta
erant, septem tabernas, macellum, atrium regium.

12 Transactis omnibns, quæ Romæ agenda erant, consules
2 ad bellum profecti. Prior Fulvins prægressus Capnam; post
paucos dies consecutus Fabius, qui et collegam coram obte-
status et per litteras Marcellum, ut quam acerrimo bello
3 detinerent Hannibalem, dum ipse Tarentum oppugnaret (ea
urbe adempta hosti iam nndique pulso, nec ubi consisteret
nec quid fidum respiceret, habenti, ne remorandi quidem
4 causam in Italia fore), Regium etiam nuntium mittit ad præ-
fectum præsidii, quod ab Lævino consule adversus Bruttios
5 ibi locatum erat, octo millia hominum, pars maxima ab

Agathyrna, sicut ante dictum est, ex Sicilia traducta, rapto
vivere hominum assuetorum; additi erant Bruttiorum indidem
perfugæ, et audacia et audeudi omuia necessitatibus pares.
Hanc manum ad Bruttium primum agrum depopulandum duci 6
iussit, inde ad Cauloniam urbem oppugnandam. Imperata non
impigre solum, sed etiam avide exsecuti, direptis fugatisque
cultoribus agri, summa vi arcem oppugnabant. Marcellus, et 7
consulis litteris excitus et quia induxerat in animum,
neminem ducem Romanum tam parem Hannibali quam se
esse, ubi primum in agris pabuli copiæ fuit, ex hibernis pro-
fectus ad Canusium Hannibali occurrit. Sollicitabat ad de- 8
fectionem Cauusinos Pœnus; ceterum ut appropinquare Mar-
cellum audivit, castra inde movit. Aperta erat regio, sine
ullis ad iusidias latebris; itaque in loca saltuosa cedere inde
cœpit. Marcellus vestigiis instabat castraque castris conferebat, 9
et, opere perfecto, extemplo in aciem legiones educebat. Hau-
nibal turmatim per equites peditumque iaculatores levia cer-
tamina serens, casum universæ pugnæ non necessarium ducebat.
Tractus est tamen ad id, quod vitabat, certamen. Nocte 10
prægressum assequitur locis plauis ac patentibus Marcellus;
castra inde ponentem, pugnando uudique in munitores, operibus
prohibet. Ita signa collata pugnatumque totis copiis et, quum
iam nox instaret, Marte æquo discessum est. Castra exiguo
distantia spatio raptim ante noctem permunita. Postero die 11
luce prima Marcellus in aciem copias eduxit; nec Hannibal
detrectavit certamen, multis verbis adhortatus milites, ut
memores Trasumenui Cannarumque coutuuderent ferociam hostis:
urgere atque iustare eum; non castra pouere pati, non respirare 12
aut circumspicere; quotidie simul orientem solem et Romauam
aciem iu campis videndam esse; si uno prœlio haud incruentus
abeat, quietius deinde tranquilliusque eum bellaturum. His 13
irritati adhortationibus, simulque tædio ferociæ hostium quo-
tidie iustantium lacessentiumque, acriter prœlium ineunt. Pug-
natum amplius duabus horis est. Cedere iude ab Romanis 14

dextra ala et extraordinarii cœpere. Quod ubi Marcellus
vidit, duodevicesimam legionem in primam aciem inducit.
15 Dum alii trepidi cedunt, alii segniter subeunt, turbata tota
acies est, dein prorsus fusa, et vincente pudorem metu terga
16 dabant. Cecidere in pugna *fuga*que ad duo millia et septin-
genti civium sociorumque; in his quattuor Romani centuriones,
17 duo tribuni militum, M. Licinius et M. Helvius. Signa
militaria quattuor de ala, prima quæ fugit, duo de legione,
quæ cedentibus sociis successerat, amissa.

13 Marcellus, postquam in castra reditum est, contionem
adeo sævam atque acerbam apud milites habuit, ut prœlio
per diem totum infeliciter tolerato tristior iis irati ducis oratio
2 esset. „Dis immortalibus, ut in tali re, laudes gratesque"
inquit „ago, quod victor hostis, cum tanto pavore incidentibus
vobis in vallum portasque, non ipsa castra est aggressus;
deseruissetis profecto eodem terrore castra, quo omisistis
3 pugnam. Qui pavor hic, qui terror, quæ repente, qui et cum
quibus pugnaretis, oblivio animos cepit? Nempe iidem sunt
hi hostes, quos vincendo et victos sequendo priorem æstatem
4 absumpsistis, quibus dies noctesque fugientibus per hos dies
institistis, quos levibus prœliis fatigastis, quos hesterno die
5 nec iter facere nec castra ponere passi estis. Omitto ea,
quibus gloriari potestis; cuius et ipsius pudere ac pænitere
vos oportet, referam. Nempe æquis manibus hesterno die
6 diremistis pugnam. Quid hæc nox, quid hic dies attulit?
Vestræ iis copiæ imminutæ sunt an illorum auctæ? Non
equidem mihi cum exercitu meo loqui videor nec cum Ro-
manis militibus; corpora tantum atque arma sunt eadem.
7 An, si eosdem animos habuissetis, terga vestra vidisset hostis?
signa alicui manipulo aut cohorti abstulisset? Adhuc cæsis
Romanis legionibus gloriabatur; vos illi hodierno die primum
8 fugati exercitus dedistis decus." Clamor inde ortus, ut veniam
eius diei daret; ubi vellet, deinde experiretur militum suorum
animos. „Ego vero experiar" inquit, „milites, et vos crastino
die in aciem educam, ut victores potius quam victi veniam

impetretis, quam petitis." Cohortibus, quæ signa amiserant, 9
hordeum dari iussit, centurionesque manipulorum, quorum signa
amissa fuerant, destrictis gladiis discinctos destitui [iussit]; et
ut postero die omnes, equites, pedites, armati adessent, edixit.
Ita contio dimissa fatentium, iure ac merito sese increpitos 10
neque illo die virum quemquam in acie Romana fuisse præter
nnnm dncem, cui aut morte satisfaciendum aut egregia
victoria esset. Postero die ornati armatique ad edictnm aderant.
Imperator eos collandat pronuntiatque, a qnibus orta pridie 11
fuga esset, cohortes, quæque signa amisissent, se in primam
aciem inducturum; edicere iam sese omnibus, pugnandum 12
ac vincendum esse, et annitendum singulis universisque, ne
prius hesternæ fugæ quam hodiernæ victoriæ fama Romam
perveniat. Inde cibo corpora firmare iussi, ut, *si* longior 13
pugna esset, viribus sufficerent. Ubi omnia dicta *facta*que
sunt, quibus excitarentur animi militum, in aciem procedunt.
Qnod ubi Hannibali nnntiatum est, „Cum eo nimirum" inquit **14**
„hoste res est, qui nec bonam nec malam ferre fortunam
possit. Seu vicit, ferociter instat victis; *seu victus* est, instaurat
cum victoribus certamen." Signa inde canere iussit, copias 2
educit. Pngnatum utrinque aliquanto quam pridie acrius est,
Pœnis ad obtinendum hesternum decus annitentibus, Romanis
ad demendam ignominiam. Sinistra ala ab Romanis et cohortes, 3
quæ amiserant signa, in prima acie pugnabant et legio vicesima,
ab dextro cornn instructa. L. Cornelius Lentulus et C. 4
Claudius Nero legati cornibus præerant; Marcellns mediam
aciem hortator testisque præsens firmabat. Ab Hannibale 5
Hispani primam obtinebant frontem, et id roboris in omni
exercitu erat. Quum anceps diu pugna esset, Hannibal elephantos 6
in primam aciem induci iussit, si quem iniicere ea
res tumultum ac pavorem posset. Et primo turbarunt signa 7
ordinesque, et partim occulcatis, partim dissipatis terrore, qui
circa erant, nudaverant nna parte aciem, latiusque fuga 8
manasset, ni C. Decimius Flavus tribunus militum, signo
arrepto primi hastati, manipnlum eius sequi se iussisset.

Duxit, ubi maxime tumultum conglobatæ beluæ faciebant,
9 pilaque in eas coniici iussit. Hæsere omnia tela, haud difficili
ex propinquo in tanta corpora ictu et tum conferta turba;
sed ut non omnes vulnerati sunt, ita, in quorum tergis infixa
stetere pila, ut est genus anceps, in fugam versi etiam integros
10 avertere. Tum iam non unus manipulus, sed pro se quisque
miles, qui modo assequi agmen fugientium elephantorum poterat,
pila coniicere. Eo magis ruere in suos beluæ, tantoque
maiorem stragem edere, quam inter hostes ediderant, quanto
acrius pavor consternatam agit, quam insidentis magistri
11 imperio regitur. In perturbatam transcursu beluarum aciem
signa inferunt Romani pedites et haud magno certamine
12 dissipatos trepidantesque avertunt. Tum in fugientes equi-
tatum immittit Marcellus, nec ante finis sequendi est factus,
13 quam in castra paventes compulsi sunt. Nam super alia,
quæ terrorem trepidationemque facerent, elephanti quoque duo
in ipsa porta corruerant, coactique erant milites per fossam
vallumque ruere in castra. Ibi maxima hostium cædes facta;
14 cæsa ad octo millia hominum, quinque elephanti. Nec Ro-
manis incruenta victoria fuit; mille ferme et septingenti de
duabus legionibus et sociorum supra mille trecentos occisi;
15 vulnerati permulti civium sociorumque. Hannibal nocte proxima
castra movit; cupientem insequi Marcellum prohibuit multi-
15 tudo sauciorum. Speculatores, qui prosequerentur agmen, missi
postero die retulerunt, Bruttios Hannibalem petere.
2 Iisdem ferme diebus et ad Q. Fulvium consulem Hirpini
et Lucani et Vulcientes, traditis præsidiis Hannibalis, quæ in
urbibus habebant, dediderunt sese, clementerque a consule
cum verborum tantum castigatione ob errorem præteritum
3 accepti sunt, et Bruttiis similis spes veniæ facta est, quum
ab iis Vibius et Paccius fratres, longe nobilissimi gentis eius,
eandem, quæ data Lucanis erat, condicionem deditionis petentes
4 venissent. Q. Fabius consul oppidum *in* Sallentinis Manduriam
vi cepit; ibi ad tria millia hominum capta et ceteræ
prædæ aliquantum. Inde Tarentum profectus in ipsis faucibus

portus posuit castra. Naves, quas Livius tutandis commea- 5
tibus habuerat, partim machinationibus onerat apparatuque
mœnium oppugnandorum, partim tormentis et saxis omnique
missilium telorum genere instruit, onerarias *quoque*, *non eas*
solum, quæ remis agerentur, ut alii machinas scalasque ad 6
muros ferrent, alii procul ex navibus vulnerarent mœnium
propugnatores. Hæ naves, ab aperto mari *ut* urbem aggre- 7
derentur, instructæ paratæque sunt; et erat liberum mare,
classe Punica, quum Philippus oppugnare Ætolos pararet,
Corcyram transmissa. In Bruttiis interim Caulonis oppugna- 8
tores sub adventum Hannibalis, ne opprimerentur, in tumulum
a præsenti impetu tutum se recepere.

Fabium Tarentum obsidentem leve dictu *momentum* ad 9
rem ingentem potiundam adiuvit. Præsidium Bruttiorum datum
ab Hannibale Tarentini habebant. Eius præsidii præfectus
deperibat amore mulierculæ, cuius frater in exercitu Fabii
consulis erat. Is certior litteris sororis factus de nova con- 10
suetudine advenæ locupletis atque inter populares tam honorati,
spem nactus, per sororem quolibet impelli amantem posse,
quid speraret, ad consulem detulit. Quæ quum haud vana 11
cogitatio visa esset, pro perfuga iussus Tarentum transire,
ac per sororem præfecto conciliatus, primo occulte tentando
animum, dein, satis explorata levitate, blanditiis muliebribus
perpulit eum ad proditionem custodiæ loci, cui præpositus
erat. Ubi et ratio agendæ rei et tempus convenit, miles 12
nocte per intervalla stationum clam ex urbe emissus ea, quæ
acta erant, quæque ut agerentur, convenerat, ad consulem
refert. Fabius vigilia prima, dato signo iis, qui in arce 13
erant quique custodiam portus habebant, ipse, circumito portu,
ab regione urbis in orientem versa occultus consedit. Canere 14
inde tubæ simul ab arce, simul a portu et ab navibus, quæ
ab aperto mari appulsæ erant, clamorque undique cum ingenti
tumultu, unde minimum periculi erat, de industria ortus.
Consul interim silentio continebat suos. Igitur Democrates, 15
qui præfectus classis fuerat, forte illo loco præpositus,

postquam quieta omnia circa se vidit, alias partes eo tumultu
16 personare, ut captæ urbis interdum excitaretur clamor, veritus,
ne inter cunctationem suam consul aliquam vim faceret ac
signa inferret, præsidium ad arcem, unde maxime terribilis
17 accidebat sonus, traducit. Fabius quum et ex temporis
spatio et ex silentio ipso, quod, ubi paulo ante strepebant
excitantes vocantesque ad arma, inde nulla accidebat vox,
deductas custodias sensisset, ferri scalas ad eam partem muri,
qua Bruttiorum cohortem præsidium agitare proditionis con-
18 ciliator nuntiaverat, iubet. Ea primum captus est murus,
adiuvantibus recipientibusque Bruttiis, et transcensum in urbem
est; inde et proxima refracta porta, ut frequenti agmine signa
19 inferrentur. Tum clamore sublato sub ortum ferme lucis,
nullo obvio armato, in forum perveniunt, omnesque undique,
qui ad arcem portumque pugnabant, in se converterunt.
16 Prœlium in aditu fori maiore impetu quam perseverantia
commissum est. Non animo, non armis, non arte belli, non
vigore ac viribus corporis par Romano Tarentinus erat;
2 igitur pilis tantum coniectis, prius pæne, quam consererent
manus, terga dederunt, dilapsique per nota urbis itinera in
3 suas amicorumque domos. Duo ex ducibus, Nico et Demo-
crates, fortiter pugnantes cecidere. Philemenus, qui prodi-
tionis ad Hannibalem auctor fuerat, quum citato equo ex
4 prœlio avectus esset, vacuus paulo post equus errans per
urbem cognitus, corpus nusquam inventum est; creditum vulgo
5 est, in puteum apertum ex equo præcipitasse. Carthalonem
autem, præfectum Punici præsidii, cum commemoratione
paterni hospitii, positis armis, venientem ad consulem miles
6 obvius obtruncat. Alii alios passim sine discrimine ar-
matos, inermes cædunt, Carthaginiēnses Tarentinosque pa-
riter. Bruttii quoque multi interfecti, seu per errorem, seu
vetere in eos insito odio, seu ad proditionis famam, ut vi
potius atque armis captum Tarentum videretur, exstinguendam.
7 Tum a cæde ad diripiendam urbem discursum. Millia tri-
ginta servilium capitum dicuntur capta, argenti vis ingens

facti signatique, auri octoginta tria millia pondo, signa ac
tabulæ, prope ut Syracusarum ornamenta æquaverint. Sed 8
maiore animo generis eius præda abstinuit Fabius quam Mar-
cellus; qui interroganti scriba, quid fieri signis vellet ingentis
magnitudinis (di sunt, suo quisque habitu in modum pugnan-
tium formati), deos iratos Tarentinis relinqui iussit. Murus 9
inde, qui urbem ab arce dirimebat, dirutus est ac disiectus.

Dum hæc aguntur, Hannibal, iis, qui Cauloniam obside-
bant, in deditionem acceptis, audita oppugnatione Tarenti, 10
dies noctesque cursim agmine acto, quum festinans ad opem
ferendam captam urbem audisset, „Et Romani suum Hanni-
balem“ inquit „habent; eadem, qua ceperamus, arte Tarentum
amisimus.“ Ne tamen fugientis modo convertisse agmen vide- 11
retur, quo constiterat loco, quinque millia ferme ab urbe
posuit castra; ibi paucos moratus dies Metapontum sese
recepit. Inde duos Metapontinos cum litteris principum eius 12
civitatis ad Fabium Tarentum mittit, fidem ab consule accep-
turos, impunita iis priora fore, si Metapontum cum præsidio
Punico prodidissent. Fabius vera, quæ afferrent, esse ratus, 13
diem, qua accessurus esset Metapontum, constituit litterasque
ad principes dedit, quæ ad Hannibalem delatæ sunt. Enimvero 14
lætus successu fraudis, si ne Fabius quidem dolo invictus
fuisset, haud procul Metaponto insidias ponit. Fabio auspi- 15
canti, priusquam egrederetur ab Tarento, aves semel atque
iterum non addixerunt. Hostia quoque cæsa consulenti deos
haruspex cavendum *a* fraude hostili et ab insidiis prædixit.
Metapontini, postquam ad constitutum non venerat diem, remissi, 16
ut cunctantem hortarentur, ac repente comprehensi, metu
gravioris quæstionis detegunt insidias.

Æstatis eius principio, qua hæc agebantur, P. Scipio in 17
Hispania quum hiemem totam reconciliandis barbarorum
animis partim donis, partim remissione obsidum captivorumque
absumpsisset, Edesco ad eum, clarus inter duces Hispanos,
venit. Erant coniux liberique eius apud Romanos; sed præter 2
eam causam etiam velut fortuita inclinatio animorum, quæ

Hispaniam omnem averterat ad Romanum a Punico imperio,
3 traxit eum. Eadem causa Indibili Mandouioque fuit, haud
dubie omnis Hispaniæ principibus, cum omni popularium mauu,
relicto Hasdrubale, secedendi iu imminentes castris eius tumulos,
uude per continentia iuga tutus receptus ad Romanos esset.
4 Hasdrubal, quum hostium res tantis augescere incrementis
cerneret, suas imminui, ac fore, ut, uisi audendo aliquid moveret,
5 qua cœpissent, fluereut, dimicare quam primum statuit. Scipio
avidior etiam certaminis erat, quum a spe, quam successus
rerum augebat, tum quod, priusquam iungerentur hostium
exercitus, cum uno dimicare duce exercituque quam simul
6 cum uuiversis malebat. Ceterum, etiamsi cum pluribus pariter
dimicandum foret, arte quadam copias auxerat. Nam quum
videret, nullum esse navium usum, quia vacua omnis Hispaniæ
ora classibus *Punicis erat*, subductis navibus Tarracoue, uavales
7 socios terrestribus copiis addidit; et armorum affatim erat et
captorum Carthagine et quæ post captam eam fecerat tanto
8 opificum *numero incluso.* Cum iis copiis Scipio veris principio
ab Tarracone egressus (iam enim et Lælius redierat ab Roma,
sine quo uihil maioris rei motum volebat) ducere ad hostem
9 pergit. Per omnia pacata euuti, ut cuiusque populi fines
transiret, prosequentibus excipientibusque sociis, Indibilis *et*
10 *Mandonius occurrerunt. Indibilis* pro utroque locutus, haud-
quaquam *ut* barbarus stolide incauteve, sed potius cum
verecuudia *ac* gravitate, propiorque excusauti transitionem ut
uecessariam quam glorianti, eam velut primam occasionem
11 raptam: scire enim se, transfugæ nomeu exsecrabile veteribus
sociis, novis suspectum esse; neque eum se reprehendere morem
hominum, si tamen anceps odium causa, non nomeu faciat.
12 Merita inde sua in duces Carthaginienses commemoravit,
avaritiam contra eorum superbiamque et omnis generis iniurias in
13 se atque populares. Itaque corpus dumtaxat suum ad id tempus
apud eos fuisse; animum iam pridem ibi esse, ubi ius ac fas
crederent coli. Ad deos quoque confugere supplices, qui
14 nequeant hominum vim atque iniurias pati; se id Scipionem

orare, ut transitio sibi nec fraudi apud eum nec honori sit. Quales ex hac die experiundo cognorit, perinde operæ eorum pretium faceret. Ita prorsus respondet facturum Romanus, 15
nec pro transfugis habiturum, qui non duxerint societatem ratam, ubi nec divini quicquam nec humani sanctum esset.
Productæ deinde in conspectum iis coniuges liberique lacri- 16
mantibus gaudio redduntur, atque eo die in hospitium abducti; postero die fœdere accepta fides, dimissique ad copias 17
adducendas. Iisdem deinde castris tendebant, donec ducibus iis ad hostem perventum est.

Proximus Carthaginiensium exercitus Hasdrubalis prope **18**
urbem Bæculam erat. Pro castris equitum stationes habebant.
In eas velites antesignanique et qui primi agminis erant, 2
advenientes ex itinere, priusquam castris locum caperent, adeo contemptim impetum fecerunt, ut facile appareret, quid utrique parti animorum esset. In castra trepida fuga compulsi equites 3
sunt signaque Romana portis prope ipsis illata. Atque illo 4
quidem die, irritatis tantum ad certamen animis, castra Romani posuerunt; nocte Hasdrubal in tumulum copias recipit 5
plano campo in summo patentem; fluvius ab tergo, ante circaque velut ripa præceps oram eius omnem cingebat.
Suberat et altera inferior summissa fastigio planities; eam quoque 6
altera crepido haud faciliori adscensu ambibat. In hunc 7
inferiorem campum postero die Hasdrubal, postquam stantem pro castris hostium aciem vidit, equites Numidas leviumque armorum Baliares et Afros demisit. Scipio circumvectus 8
ordines signaque ostendebat hostem, prædamnata spe dimicandi æquo campo captantem tumulos, loci fiducia, non virtutis armorumque stare in conspectu; sed altiora mœnia habuisse Carthaginem, quæ transcendisset miles Romanus; nec tumulos 9
nec arcem, ne mare quidem armis obstitisse suis. Ad id fore altitudines, quas cepissent hostes, ut per præcipitia et prærupta salientes fugerent; eam quoque se illis fugam clausurum.
Cohortesque duas alteram tenere fauces vallis, per quam 10
deferretur amnis, iubet, alteram viam insidere, quæ ab urbe

per tumuli obliqua in agros ferret. Ipse expeditos, qui pridie
stationes hostium pepulerant, ad levem armaturam infimo
11 stantem supercilio ducit. Per aspera primo, nihil aliud quam
via impediti, iere; deinde ut sub ictum venerunt, telorum
12 primo omnis generis vis ingens effusa in eos est; ipsi contra
saxa, quæ locus strata passim, omnia ferme missilia, præbet,
ingerere, non milites solum, sed etiam turba calonum immixta
13 armatis. Ceterum quanquam adscensus difficilis erat et prope
obruebantur telis saxisque, assuetudine tamen succedendi muros
14 et pertinacia animi subierunt primi. Qui simul cepere aliquid
æqui loci, ubi firmo consisterent gradu, levem et concursatorem
hostem atque intervallo tutum, quum procul missilibus pugna
eluditur, instabilem eundem ad cominus conserendas manus,
expulerunt loco et cum cæde magna in aciem altiore super-
15 stantem tumulo impegere. Inde Scipio, iussis adversus mediam
evadere aciem victoribus, ceteras copias cum Lælio dividit,
atque eum parte dextra tumuli circumire, donec mollioris
adscensus viam inveniret, iubet; ipse ab læva, circumitu haud
16 magno, in transversos hostes incurrit. Inde primo turbata
acies est, dum ad circumsonantem undique clamorem flectere
17 cornua et obvertere ordines volunt. Hoc tumultu et Lælius
subiit; et dum pedem referunt, ne ab tergo vulnerarentur,
laxata prima acies locusque ad evadendum et mediis datus
18 est, qui per tam iniquum locum, stantibus integris ordinibus
19 elephantisque ante signa locatis, nunquam evasissent. Quum
ab omni parte cædes fieret, Scipio, qui lævo cornu in dextrum
20 incucurrerat, maxime in nuda latera hostium pugnabat; et iam
ne fugæ quidem patebat locus; et stationes utrinque Ro-
manæ dextra lævaque insederant vias, et porta castrorum
ducis principumque fuga clausa erat, addita trepidatione ele-
phantorum, quos territos æque *atque* hostes timebant. Cæsa
igitur ad octo millia hominum.

19 Hasdrubal, iam ante, quam dimicaret, pecunia rapta ele-
phantisque præmissis, quam plurimos poterat de fuga excipiens,
2 præter Tagum flumen ad Pyrenæum tendit. Scipio castris

hostium potitus, quum præter libera capita omnem prædam
militibus concessisset, in recensendis captivis decem millia
peditum, duo millia equitum invenit. Ex *iis* Hispanos sine
pretio omnes domum dimisit, Afros vendere quæstorem iussit.
Circumfusa inde multitudo Hispanorum et ante deditorum et 3
pridie captorum regem eum ingenti consensu appellavit. Tum 4
Scipio, silentio per præconem facto, sibi maximum nomen
imperatoris esse dixit, quo se milites sui appellassent; regium
nomen alibi magnum, Romæ intolerabile esse. Regalem 5
animum in *se* esse, si id in hominis ingenio amplissimum
ducerent, tacite indicarent; vocis usurpatione abstinerent.
Sensere etiam barbari magnitudinem animi, cuius miraculo 6
nominis alii mortales stuperent, id ex tam magno fastigio
aspernantis. Dona inde regulis principibusque Hispanorum 7
divisa, et ex magna copia captorum equorum trecentos, quos
vellet, eligere Indibilem iussit. Quum Afros venderet iussu 8
imperatoris quæstor, puerum adultum inter eos forma insigni,
quum audisset regii generis esse, ad Scipionem misit. Quem 9
quum percontaretur Scipio, quis et cuias et cur id ætatis in
castris fuisset, Numidam esse ait; Massivam populares vocare;
orbum a patre relictum, apud maternum avum Galam, regem
Numidarum, eductum, cum avunculo Masinissa, qui nuper
cum equitatu subsidio Carthaginiensibus venisset, in Hispaniam
traiecisse; prohibitum propter ætatem a Masinissa nunquam 10
ante prœlium inisse; eo die, quo pugnatum cum Romanis
esset, inscio avunculo, clam armis equoque sumpto in aciem
exisse; ibi, prolapso equo effusum in præceps, captum ab Ro-
manis esse. Scipio quum asservari Numidam iussisset, quæ 11
pro tribunali agenda erant, peragit; inde quum se in præ-
torium recepisset, vocatum eum interrogat, vellet*ne* ad Masi-
nissam reverti. Quum, effusis gaudio lacrimis, cupere vero 12
diceret, tum puero anulum aureum, tunicam lato clavo cum
Hispano sagulo et aurea fibula equumque ornatum donat,
iussisque prosequi, quoad vellet, equitibus, dimisit.

De bello inde consilium habitum; et auctoribus quibusdam, **20**

2 ut confestim Hasdrubalem consequeretur, anceps id ratus, ne
Mago atque Hasdrubal cum eo iungerent copias, præsidio
tantum ad insidendum Pyrenæum misso, ipse reliquum æstatis
recipiendis in fidem Hispaniæ populis absumpsit.

3 Paucis post prœlium factum ad Bæculam diebus, quum
Scipio rediens iam Tarraconem saltu Castulonensi excessisset,
Hasdrubal Gisgonis filius et Mago imperatores ex ulteriore
Hispania ad Hasdrubalem venere, serum post male gestam
rem auxilium, consilio in cetera exsequendi belli haud parum
4 opportuni. Ibi conferentibus, quid in cuiusque provincia et
regione animorum Hispanis esset, unus Hasdrubal Gisgonis
ultimam Hispaniæ oram, quæ ad Oceanum et Gades vergit,
ignaram adhuc Romanorum esse eoque Carthaginiensibus satis
5 fidam censebat; inter Hasdrubalem alterum et Magonem
constabat, beneficiis Scipionis occupatos omnium animos publice
privatimque esse, nec transitionibus finem ante fore, quam
omnes Hispani milites aut in ultima Hispaniæ amoti aut tra-
6 ducti in Galliam forent. Itaque, etiamsi senatus Carthagini-
ensium non censuisset, eundum tamen Hasdrubali fuisse in
Italiam, ubi belli caput *et* rerum summa esset, simul ut
Hispanos omnes procul ab nomine Scipionis ex Hispania
7 abduceret: exercitum eius, quum transitionibus, tum adverso
prœlio imminutum, Hispanis repleri militibus, et Magonem,
Hasdrubali Gisgonis filio tradito exercitu, ipsum cum grandi
pecunia ad conducenda mercede auxilia in Baliares traiicere;
8 Hasdrubalem Gisgonis cum exercitu penitus in Lusitaniam
abire, nec cum Romanis *manus* conserere; Masinissæ ex omni
equitatu, quod roboris esset, tria millia equitum expleri,
eumque vagum per citeriorem Hispaniam sociis opem ferre,
hostium oppida atque agros populari. His decretis, ad exse-
quenda, quæ statuerant, digressi. Hæc eo anno in Hispa-
nia acta.

9 Romæ fama Scipionis in dies crescere, Fabio Tarentum
captum *astu* magis quam virtute gloriæ tamen esse, Fulvii
10 senescere fama, Marcellus etiam adverso rumore esse, super-

quam quod primo male pngnaverat, quia, vagante per Italiam
Hannibale, media æstate Venusiam in tecta milites abduxisset.
Inimicus erat ei C. Publicius Bibulus tribunus plebis. Is iam 11
a prima pugna, quæ adversa fuerat, assiduis contionibus
infamem invisumque plebei Claudium fecerat, et iam de
imperio abrogando eius agebat, quum tamen necessarii Claudii 12
obtinuerunt, *ut*, relicto Venusiæ legato, Marcellus Romam
rediret ad purganda ea, quæ inimici obiicerent, nec de
imperio eius abrogando absente ipso ageretur. Forte sub 13
idem tempus et Marcellus ad deprecandam ignominiam et Q.
Fnlvius consul comitiorum causa Romam venit. Actum de **21**
imperio Marcelli in circo Flaminio est ingenti concursu ple-
bisque et omnium ordinum, accusavitque tribunus plebis non 2
Marcellum modo, sed omnem nobilitatem: fraude eorum et
cunctatione fieri, nt Hannibal decimum iam annum Italiam
provinciam habeat, diutius ibi quam Carthagine vixerit;
habere fructum imperii prorogati Marcello populum Romanum; 3
bis cæsum exercitum eius æstiva Venusiæ sub tectis agere.
Hanc tribuni orationem ita obruit Marcellus commemoratione 4
rerum suarum, nt non rogatio solum de imperio eius abro-
gando antiquaretur, sed postero die consulem eum ingenti
consensu centuriæ omnes crearent. Additur collega T. Quinc- 5
tius Crispinus, qui tum prætor erat. Postero die prætores
creati P. Licinius Crassus Dives, pontifex maximus, P. Lici-
nius Varus, Sex. Iulius Cæsar, Q. Claudius.

Comitiorum ipsorum diebus sollicita civitas de Etruriæ 6
defectione fuit. Principium eius rei ab Arretinis fieri, C.
Calpnrnius scripserat, qui eam provinciam pro prætore obti-
nebat. Itaque confestim eo missus Marcellus consul designatus, 7
qui rem inspiceret ac, si digna videretur, exercitu accito
bellum ex Apulia in Etruriam transferret. Eo metu compressi
Etrusci quieverunt. Tarentinorum legatis pacem petentibus 8
cum libertate ac legibus suis responsnm ab senatu est, ut
redirent, quum Fabius consul Romam venisset.

Lndi et Romani et plebeii eo anno in singulos dies 9

instaurati. Ædiles curules fuere *L.* Cornelius Caudinus et
10 Ser. Sulpicius Galba, plebeii C. Servilius *et* **. Servilium
negabant iure aut tribunum plebis fuisse aut ædilem esse,
quod patrem eius, quem triumvirum agrarium occisum a Boiis
circa Mutinam esse opinio per decem annos fuerat, vivere
atque in hostium potestate esse satis constabat.

22 Undecimo anno Punici belli consulatum inierunt M.
A. u. c. 546. A. Ch. 208. Marcellus quintum, ut numeretur consulatus, quem vitio cre-
2 atus non gessit, et *T.* Quinctius Crispinus. Utrisque consu-
libus Italia decreta provincia est et duo consulares prioris
anni exercitus (tertius Venusiæ tum erat, cui Marcellus
præfuerat), ita ut ex tribus eligerent duo, quos vellent, tertius
ei traderetur, cui Tarentum et Sallentini provincia evenisset.
3 Ceteræ provinciæ ita divisæ: prætoribus, P. Licinio *Varo
urbana*, *P. Licinio* Crasso, pontifici maximo, peregrina et quo
senatus censuisset, Sex. Iulio Cæsari Sicilia, Q. Claudio, fla-
4 mini, Tarentum. Prorogatum imperium in annum est Q.
Fulvio Flacco, ut provinciam Capuam, quæ T. Quinctii præ-
toris fuerat, cum una legione obtineret. Prorogatum et C.
Hostilio Tubulo est, ut pro prætore in Etruriam ad duas
5 legiones succederet C. Calpurnio. Prorogatum et L. Veturio
Philoni est, ut pro prætore Galliam eandem provinciam cum
iisdem duabus legionibus obtineret, quibus prætor obtinuisset.
6 Quod in L. Veturio, idem in C. Aurunculeio decretum ab
senatu latumque de prorogando imperio ad populum est, qui
prætor Sardiniam provinciam cum duabus legionibus obtinue-
rat. Additum et aliud præsidium provinciæ, quinquaginta naves,
7 quas P. Scipio ex Hispania misisset. Et P. Scipioni et M.
Silano suæ Hispaniæ suique exercitus in annum decreti.
Scipio ex octoginta navibus, quas aut secum ex Italia adductas
aut captas Carthagine habebat, quinquaginta in Sardiniam
8 transmittere iussus, quia fama erat, magnum navalem appa-
ratum eo anno Carthagine esse: ducentis navibus omnem
9 oram Italiæ, Siciliæ Sardiniæque impleturos. Et in Sicilia
ita divisa res est: Sex. Cæsari exercitus Cannensis datus est;

M. Valerius Lævinus (ei quoque enim prorogatum imperium
est) classem, quæ ad Siciliam erat, navium septuaginta obti-
neret; adderet eo triginta naves, quæ ad Tarentum priore
anno fuerant; cum ca centum navium classe, si videretur ei,
prædatum in Africam traiiceret. Et P. Sulpicio, ut eadem 10
classe Macedoniam Græciamque provinciam haberet, proro-
gatum in annum imperium est. De duabus, quæ ad urbem
Romam fuerant, legionibns nihil mutatum. Supplementum, 11
quo opus esset, scriberent consules, permissum. Una et
viginti legionibus eo anno defensum imperium Romanum est.
Et P. Licinio Varo prætori urbano negotium datum, ut naves 12
longas triginta veteres reficeret, quæ Ostiæ erant, et viginti
novas naves sociis navalibus impleret, ut quinquaginta navium
classe oram maris vicinam urbi Romanæ tueri posset. C. 13
Calpurnius vetitus ab Arretio movere exercitum, nisi quum
successor venisset; idem et Tubulo imperatum, ut inde præ-
cipue caveret, ne qua nova consilia caperentur.

Prætores in provincias profecti; consules religio tenebat, **23**
quod, prodigiis aliquot nuntiatis, non facile litabant. Et ex 2
Campania nuntiata erant, Capuæ duas ædes, Fortunæ et
Martis, et sepulcra aliquot de cælo tacta; Cumis (adeo
minimis etiam rebus prava religio inserit deos) mures in æde
Iovis aurum rosisse, Casini examen apium ingens in foro
consedisse, et Ostiis murum portamque de cælo tactam, Cære 3
vulturium volasse in ædem Iovis, Vulsiniis sanguine lacum
manasse. Horum prodigiorum causa diem unum supplicatio 4
fuit. Per dies aliquot hostiæ maiores sine litatione cæsæ,
diuque non impetrata pax deum. In capita consulum, re
publica incolumi, exitiabilis prodigiorum eventus vertit.

Ludi Apollinares Q. Fulvio, App. *Claudio consulibus a P.* 5
Cornelio Sulla prætore urbano primum facti erant; inde omnes
deinceps prætores urbani fecerant; sed in unum annum vove-
bant dieque incerto faciebant. Eo anno pestilentia gravis 6
incidit in urbem agrosque, quæ tamen magis in morbos longos
quam in perniciabiles evasit. Eius pestilentiæ causa et 7

supplicatum per compita tota urbe est, et P. Licinius Varus prætor urbanns legem ferre ad populum iussus, ut ii Indi in perpetuum in statam diem voverentur. Ipse primus ita vovit, fecitque ante diem tertinm nonas Quintiles. Is dies deinde sollemnis servatus.

24 De Arretinis et fama in dies gravior et cura crescere patribus. Itaque C. Hostilio scriptum est, ne differret obsides ab Arretinis accipere, et, cui traderet Romam deducendos, C.
2 Terentius Varro cum imperio missus. Qui ut venit, éxtemplo Hostilius legionem nnam, quæ ante nrbem castra habebat, signa in urbem ferre iussit præsidiaque locis idoneis disposuit;
3 tum in foro citatis senatoribus obsides imperavit. Qnum senatus biduum ad considerandum [tempns] peteret, aut ipsos extemplo dare ant se postero die senatorum omnes liberos sumpturum edixit. Inde portas custodire iussi tribuni militum præfectique socium et centuriones, ne quis nocte urbe exiret.
4 Id segnius negligentiusque factum; septem principes senatus, prinsquam custodiæ in portis locarentur, ante noctem cum
5 liberis evaserunt. Postero die luce prima, quum senatus in forum citari cœptus esset, desiderati, bonaque eorum venierunt; *a* ceteris senatoribus centum viginti obsides, liberi ipsorum,
6 accepti traditique C. Terentio Romam deducendi. Is omnia suspectiora, quam ante fuerant, in senatu fecit. Itaque tanquam imminente Etrusco tumultu, legionem unam, alteram ex urbanis, Arretium ducere iussus ipse C. Terentius eamqne
7 habere in præsidio urbis; C. Hostilium cum cetero exercitu placet totam provinciam peragrare et cavere, ne qua occasio
8 novare cupientibns res daretur. C. Terentius ut Arretium cum legione venit, claves portarum quum magistratus poposcisset, negantibns iis comparere, fraude amotas magis ratus quam negligentia intercidisse, ipse alias claves omnibus portis imposuit, cavitque cum cura, ut omnia in potestate sua
9 essent; Hostilium intentius monuit, ut in eo spem, non moturos quicquam Etruscos, poneret, si, ne quid moveri posset, cavisset.

25 De Tarentinis inde magna contentione in senatu actum

coram Fabio, defendente ipso, quos ceperat armis, aliis
infensis et plerisque æquantibus eos Campanorum noxæ
pœnæque. Senatus consultum in sententiam M'. Acilii factum 2
est, ut oppidum præsidio custodiretur Tarentinique omnes
intra mœnia continerentur, res integra postea referretur, quum
tranquillior status Italiæ esset. Et de M. Livio, præfecto 3
arcis Tarentinæ, haud minore certamine actum est, aliis senatus
consulto notantibus præfectum, quod eius socordia Tarentum
proditum hosti esset, aliis præmia decernentibus, quod per 4
quinquennium arcem tutatus esset, maximeque unius eius
opera receptum Tarentum foret, mediis ad censores, non ad 5
senatum notionem de eo pertinere dicentibus, cuius sententiæ
et Fabius fuit. Adiecit tamen, fateri se, opera Livii Taren-
tum receptum, quod amici eius vulgo in senatu iactassent;
neque enim recipiundum fuisse, nisi amissum foret.

Consulum alter T. Quinctius Crispinus ad exercitum, 6
quem Q. Fulvius Flaccus habuerat, cum supplemento in Lu-
canos est profectus. Marcellum aliæ atque aliæ obiectæ animo 7
religiones tenebant, in quibus quod, quum bello Gallico ad
Clastidium ædem Honori et Virtuti vovisset, dedicatio eius a
pontificibus impediebatur, quod negabant unam cellam duobus 8
recte dedicari, quia, si de cælo tacta aut prodigii aliquid in
ea factum esset, difficilis procuratio foret, quod, utri deo res 9
divina fieret, sciri non posset; neque enim duobus nisi certis
deis rite una hostia fieri. Ita addita Virtutis ædes apprope-
rato opere; neque tamen ab ipso ædes eæ dedicatæ sunt.
Tum demum ad exercitum, quem priore anno Venusiæ reli- 10
querat, cum supplemento proficiscitur.

Locros in Bruttiis Crispinus oppugnare conatus, quia 11
magnam famam attulisse Fabio Tarentum rebatur, omne
genus tormentorum machinarumque ex Sicilia arcessierat; et
naves indidem accitæ erant, quæ vergentem ad mare partem
urbis oppugnarent. Ea omissa oppugnatio est, quia Lacinium 12
Hannibal admoverat copias, et collegam eduxisse iam ab
Venusia exercitum fama erat, cui coniungi volebat. Itaque 13

in Apuliam ex Bruttiis reditum, et inter Venusiam Bantiamque,
minus trium millium passuum intervallo, consules binis castris
14 consederunt. In eandem regionem et Hannibal rediit, averso
ab Locris bello. Ibi consules ambo ingenio feroces prope
quotidie in acie stare, haud dubia spe, si duobus exercitibus
consularibus iunctis commisisset sese hostis, debellari posse.
26 Hannibal, quia cum Marcello bis priore anno congressus vicerat
victusque erat, ut, cum eodem si dimicandum foret, nec spem
nec metum ex vano haberet, ita duobus consulibus haudqua-
2 quam sese parem futurum credebat; itaque totus in suas
3 artes versus insidiis locum quærebat. Levia tamen prœlia inter
bina castra vario eventu fiebant. Quibus quum extrahi
æstatem posse consules crederent, nihilo minus oppugnari
Locros posse rati, L. Cincio, ut ex Sicilia Locros cum classe
4 traiiceret, scribunt; et ut ab terra quoque oppugnari mœnia
possent, a Tarento partem exercitus, qui in præsidio erat,
5 duci eo iusserunt. Ea ita futura per quosdam Thurinos
comperta Hannibali quum essent, mittit ad insidendam ab Ta-
rento viam. Ibi sub tumulo Peteliæ tria millia equitum, duo
6 peditum in occulto locata; in quæ inexplorato euntes Romani
quum incidissent, ad duo millia armatorum cæsa, mille et
quingenti ferme vivi capti, alii dissipati fuga per agros saltusque
Tarentum rediere.

7 Tumulus erat silvestris inter Punica et Romana castra,
ab neutris primo occupatus, quia Romani, qualis pars eius,
quæ vergeret ad hostium castra, esset, ignorabant, Hannibal
8 insidiis quam castris aptiorem cum crediderat. Itaque nocte
ad id missas aliquot Numidarum turmas medio in saltu con-
diderat, quorum interdiu nemo ab statione movebatur, ne aut
9 arma aut ipsi procul conspicerentur. Fremebant vulgo in
castris Romanis, occupandum eum tumulum esse et castello
firmandum, ne, si occupatus ab Hannibale foret, velut in
10 cervicibus haberent hostem. Movit ea res Marcellum, et
collegæ „Quin imus“ inquit „ipsi cum equitibus paucis explo-
ratum? Subiecta res oculis nostris certius dabit consilium.“

Consentienti Crispino, cum equitibus ducentis viginti, ex 11
quibus quadraginta Fregellani, ceteri Etrusci erant, profici-
scuntur; secuti tribuni militum M. Marcellus, consulis filius, 12
et A. Manlius, simul et duo præfecti socium, L. Arrenius et
M'. Avilius. Immolasse eo die quidam prodidere memoriæ 13
consulem Marcellum et, prima hostia cæsa, iecur sine capite
inventum, in secunda omnia comparuisse, quæ assolent, auctum 14
etiam visum in capite; nec id sane haruspici placuisse, quod
secundum trunca et turpia exta nimis læta apparuissent.
Ceterum consulem Marcellum tanta cupiditas tenebat dimicandi 27
cum Hannibale, ut nunquam satis castra castris collata cre-
deret; tum quoque vallo egrediens signum dedit, ut ad locum 2
miles esset paratus, ut, si collis, in quem speculatum irent,
placuisset, vasa colligerent et sequerentur. Exiguum campi 3
ante castra erat; inde in collem aperta undique et conspecta
ferebat via. Numidis speculator, nequaquam in spem tantæ
rei positus, sed si quos vagos pabuli aut lignorum causa
longius a castris progressos possent excipere, signum dat, ut
pariter ab utrisque lateribus exorerentur. Non ante appa- 4
ruere, quibus obviis ab iugo ipso consurgendum erat, quam
circumiere, qui ab tergo includerent viam; tum undique omnes
exorti et clamore sublato impetum fecere. Quum in ea valle 5
consules essent, ut neque evadere possent in iugum occupatum
ab hoste nec receptum ab tergo circumventi haberent, extrahi
tamen diutius certamen potuisset, ni cœpta ab Etruscis fuga
pavorem ceteris iniecisset. Non tamen omisere pugnam 6
deserti ab Etruscis Fregellani, donec integri consules hortando
ipsique ex parte pugnando rem sustinebant; sed postquam 7
vulneratos ambo consules, Marcellum etiam transfixum lancea
prolabentem ex equo moribundum videre, tum et ipsi (perpauci
autem supererant) cum Crispino consule duobus iaculis icto
et Marcello adolescente, saucio et ipso, effugerunt. Interfectus 8
A. Manlius tribunus militum, et ex duobus præfectis socium
M'. Avilius occisus, L. Arrenius captus; et lictores consulum
quinque vivi in hostium potestatem venerunt, ceteri aut inter- 9

fecti aut cum consule effugerunt; equitum tres et quadraginta
aut in prœlio aut in fuga ceciderunt, duodeviginti vivi capti.
10 Tumultuatum in castris fuerat, ut consulibus irent subsidio,
quum consulem et filium alterius consulis saucios exiguasque
infelicis expeditionis reliquias ad castra venientes cernunt.
11 Mors Marcelli quum alioqui miserabilis fuit, tum quod nec
pro ætate (maior iam enim sexaginta annis erat) neque pro
veteris prudentia ducis tam improvide se collegamque et prope
totam rem publicam in præceps dederat.
12 Multos circa unam rem ambitus fecerim, si, quæ de Mar-
13 celli morte variant auctores, omnia exsequi velim. Ut omittam
alios, Cælius triplicem gestæ rei † ordinem edit, unam tra-
ditam fama, alteram scriptam laudatione filii, qui rei gestæ
interfuerit, tertiam, quam ipse pro inquisita ac sibi comperta
14 affert. Ceterum ita fama variat, ut tamen plerique loci
speculandi causa castris egressum, omnes insidiis circumventum
tradant.

28 Hannibal magnum terrorem hostibus morte consulis unius,
vulnere alterius iniectum esse ratus, ne cui deesset occasioni,
castra in tumulum, in quo pugnatum erat, extemplo transfert;
2 ibi inventum Marcelli corpus sepelit. Crispinus, et morte
collegæ et suo vulnere territus, silentio insequentis noctis pro-
fectus, quos proximos nanctus est montes, in iis loco alto et
3 tuto undique castra posuit. Ibi duo duces sagaciter moti
4 sunt, alter *ad cavendam*, *alter* ad inferendam fraudem. Anulis
Marcelli simul cum corpore Hannibal potitus erat. Eius
signi errore ne cui dolus necteretur a Pœno, metuens Crispinus
circa civitates proximas miserat nuntios, occisum collegam
esse anulisque eius hostem potitum; ne quibus litteris crederent
5 Marcelli nomine compositis. Paulo ante hic nuntius consulis
Salapiam venerat, quum litteræ ab Hannibale allatæ sunt
Marcelli nomine compositæ, se nocte, quæ diem illum secutura
esset, Salapiam venturum; *intenti* milites essent, qui in præsidio
6 erant, si quo opera eorum opus esset. Sensere Salapitani
fraudem; et ab ira *non* defectionis modo, sed etiam equitum

interfectorum rati occasionem supplicii peti, remisso retro 7
nuntio (perfuga autem Romanus *erat*), *ut* sine arbitro milites,
quæ vellent, agerent, oppidanos per muros urbisque opportuna
loca in stationibus disponunt; custodias vigiliasque in eam 8
noctem intentius instruunt; circa portam, qua venturum
hostem rebantur, quod roboris in præsidio erat, opponunt.
Hannibal quarta vigilia ferme ad urbem accessit. Primi 9
agminis erant perfugæ Romanorum et arma Romana habebant.
Ii, ubi ad portam est ventum, Latine omnes loquentes excitant
vigiles aperirique portam iubent: consulem adesse. Vigiles, 10
velut ad vocem eorum excitati, tumultuari, trepidare, moliri
portam. Cataracta deiecta clausa erat; eam partim vectibus
levant, partim funibus subducunt in tantum altitudinis, ut
subire recti possent. Vixdum satis patebat iter, quum per- 11
fugæ certatim ruunt per portam; et quum sexcenti ferme
intrassent, remisso fune, quo suspensa erat, cataracta magno
sonitu cecidit. Salapitani alii perfugas negligenter ex itinere 12
suspensa humeris, ut inter pacatos, gerentes arma invadunt,
alii e turri eius portæ murisque saxis, sudibus, pilis absterrent
hostem. Ita inde Hannibal suamet ipse frande captus abiit, 13
profectusque ad Locrorum solvendam obsidionem, quam
L. Cincius summa vi, operibus tormentorumque omni genere ex
Sicilia advecto, oppugnabat. Magoni iam haud ferme fidenti, 14
retenturum defensurumque se urbem, prima spes morte nuntiata
Marcelli affulsit. Secutus inde nuntius, Hannibalem, Numi- 15
darum equitatu præmisso, ipsum, quantum accelerare posset,
cum peditum agmine sequi. Itaque ubi primum Numidas, 16
edito e speculis signo, adventare sensit, et ipse patefacta re-
pente porta ferox in hostes erumpit. Et primo, magis quia
improviso id fecerat, quam quod par viribus esset, anceps
certamen erat; deinde, ut supervenere Numidæ, tantus pavor 17
Romanis est iniectus, ut passim ad mare ac naves fugerent,
relictis operibus machinisque, quibus muros quatiebant. Ita
adventu Hannibalis soluta Locrorum obsidio est.

Crispinus postquam in Bruttios profectum Hannibalem **29**

sensit, exercitum, cui collega præfuerat, M. Marcellum tribunum
2 militum Venusiam abducere iussit; ipse cum legionibus suis
Capuam profectus, vix lecticæ agitationem præ gravitate vul-
nerum patiens, Romam litteras de morte collegæ scripsit,
3 quantoque ipse in discrimine esset; se comitiorum causa non
posse Romam venire, quia nec viæ laborem passurus vide-
retur et de Tarento sollicitus esset, ne ex Bruttiis Hannibal
eo converteret agmen; legatos opus esse ad se mitti viros
prudentes, cum quibus, quæ vellet, de re publica loqueretur.
4 Hæ litteræ recitatæ magnum et luctum morte alterius consulis
et metum de altero fecerunt. Itaque et Q. Fabium filium
ad exercitum Venusiam miserunt, et ad consulem tres legati
missi, Sex. Iulius Cæsar, L. Licinius Pollio, L. Cincius
5 Alimentus, quum paucis ante diebus ex Sicilia redisset. Hi
nuntiare consuli iussi, ut, si ad comitia venire Romam
non posset, dictatorem in agro Romano diceret comitiorum
6 causa; si consul Tarentum profectus esset, Q. Claudium præ-
torem placere in eam regionem inde abducere legiones, in
qua plurimas sociorum urbes tueri posset.
7 Eadem æstate M. Valerius cum classe centum navium
ex Sicilia in Africam transmisit, et ad Clupeam urbem escensione
facta, agrum late, nullo ferme obvio armato, vastavit. Inde
ad naves raptim prædatores recepti, quia repente fama
8 accidit, classem Punicam adventare. Octoginta erant et tres
naves. Cum his haud procul Clupea prospere pugnat Roma-
nus. Decem et octo navibus captis, fugatis aliis, cum magna
terrestri navalique præda Lilybæum rediit.
9 Eadem æstate et Philippus implorantibus Achæis auxilium
tulit, quos et Machanidas, tyrannus Lacedæmoniorum, finitimo
bello urebat et Ætoli, navibus per fretum, quod Naupactum
et Patras interfluit (Rhion incolæ vocant), exercitu traiecto,
10 depopulati erant. Attalum quoque, regem Asiæ, quia Ætoli
summum gentis suæ magistratum ad eum proximo anno concilio
30 detulerant, fama erat in Europam traiecturum. Ob hæc
Philippo in Græciam descendenti ad Lamiam urbem Ætoli

duce Pyrrhia, qui prætor in eum annum cum absente Attalo creatus erat, occurrerunt. Habebant et *ab* Attalo auxilia 2
secum et mille ferme ex Romana classe a P. Sulpicio missos. Adversus hunc ducem atque has copias Philippus bis prospero eventu pugnavit; mille admodum hostium utraque pugna occidit. Inde quum Ætoli metu compulsi Lamiæ urbis mœnibus 3
tenerent sese, Philippus ad Phalara exercitum duxit; in Maliaco sinu is locus est, quondam frequenter habitatus propter egregium portum tutasque circa stationes et aliam opportunitatem maritimam terrestremque. Eo legati ab rege 4
Ægypti Ptolemæo Rhodiisque et Atheniensibus et Chiis venerunt ad dirimendum inter Philippum atque Ætolos bellum. Adhibitus ab Ætolis et ex finitimis pacificator Amynander, rex Athamanum. Omnium autem non tanta pro Ætolis cura 5
erat, ferociori quam pro ingeniis Græcorum gente, quam ne Philippus regnumque eius rebus Græciæ, grave libertati futurum, immisceretur. De pace dilata consultatio est in concilium 6
Achæorum; concilio et locus et dies certa indicta; interim triginta dierum indutiæ impetratæ. Profectus inde rex per 7
Thessaliam Bœotiamque Chalcidem Eubœæ venit, ut Attalum, quem classe Eubœam petiturum audierat, portibus et litorum appulsu arceret. Inde, præsidio relicto adversus Attalum, si 8
forte interim traiecisset, profectus ipse cum paucis equitum levisque armaturæ Argos venit. Ibi curatione Heræorum 9
Nemeorumque suffragiis populi ad eum delata, quia se Macedonum reges ex ea civitate oriundos ferunt, Heræis actis, ab ipso ludicro extemplo Ægium profectus est ad indictum multo ante sociorum concilium. Ibi de Ætolico finiendo bello 10
actum, ne causa aut Romanis aut Attalo intrandi Græciam esset. Sed ea omnia, vixdum indutiarum tempore circumacto, 11
Ætoli turbavere, postquam et Attalum Æginam venisse et Romanam classem stare ad Naupactum audivere. Vocati 12
enim in concilium Achæorum, in quo et eæ legationes erant, quæ ad Phalara egerant de pace, primo questi sunt quædam parva contra fidem conventionis tempore indutiarum facta;

13 postremo negarunt dirimi bellum posse, nisi Messeniis Achæi
Pylum redderent, Romanis restitueretur Atintania, Scerdilædo
14 et Pleurato Ardyæi. Enimvero indignum ratus Philippus,
victos victori sibi ultro condiciones ferre, ne antea quidem se
aut de pace audisse aut indutias pepigisse dixit spem ullam
habentem, quieturos Ætolos, sed ut omnes socios testes haberet,
15 se pacis, illos belli causam quæsisse. Ita infecta pace concilium dimisit, quattuor millibus armatorum relictis ad præ-
16 sidium Achæorum et quinque longis navibus acceptis, quas
si adiecisset missæ nuper ad se classi Carthaginiensium et ex
Bithynia ab rege Prusia venientibus navibus, statuerat navali
prœlio lacessere Romanos, iam diu in regione ea potentes
17 maris. Ipse ab eo concilio Argos regressus; iam enim Nemeorum appetebat tempus, quæ celebrare volebat præsentia sua.

31 Occupato rege apparatu ludorum et per dies festos
licentius quam inter belli tempora remittente animum, P.
Sulpicius ab Naupacto profectus classem appulit inter Sicyonem et Corinthum, *felicissimæque agrum* fertilitatis effuse
2 vastavit. Fama eius rei Philippum ab ludis excivit; raptimque
cum equitatu profectus, iussis subsequi peditibus, palatos passim
per agros gravesque præda, ut qui nihil tale metuerent,
3 adortus Romanos compulit in naves. Classis Romana haudquaquam læta præda Naupactum rediit; Philippo ludorum quoque,
qui reliqui erant, celebritatem quantæcunque, de Romanis
4 tamen, victoriæ partæ fama auxerat, lætitiaque ingenti celebrati festi dies, eo magis etiam, quod, populariter dempto
capitis insigni purpuraque atque alio regio habitu, æquaverat
ceteris se in speciem, quo nihil gratius est civitatibus liberis;
5 præbuissetque haud dubiam eo facto spem libertatis, nisi
omnia intoleranda libidine fœda ac deformia effecisset. Vagabatur enim cum uno aut altero comite per maritas domos
6 dies noctesque, et summittendo se in privatum fastigium, quo
minus conspectus, eo solutior erat, et libertatem, quum aliis
7 vanam ostendisset, totam in suam licentiam verterat. Neque

enim omnia emebat aut eblandiebatur, sed vim flagitiis adhi-
bebat, periculosumque et viris et parentibus erat moram incom-
moda severitate libidini regiæ fecisse; uni etiam principi Achæo- 8
rum Arato adempta uxor nomine Polycratia ac spe regiarum
nuptiarum in Macedoniam asportata fuerat.

Per hæc flagitia sollemni Nemeorum peracto paucisque 9
additis diebus, Dymas est profectus ad præsidium Ætolorum,
quod ab Eleis accitum acceptumque in urbem erat, eiiciendum.
Cycliadas (penes eum summa imperii erat) Achæique ad 10
Dymas regi occurrere, et Eliorum accensi odio, quod a ceteris
Achæis dissentirent, et infensi Ætolis, quos Romanum quoque
adversus se movisse bellum credebant. Profecti a Dymis 11
coniuncto exercitu transeunt Larisum amnem, qui Elium
agrum a Dymæo dirimit. Primum diem, quo fines hostium 32
ingressi sunt, populando absumpserunt; postero die acie
instructa ad urbem accesserunt, præmissis equitibus, qui obe-
quitando promptum ad excursiones genus lacesserent Ætolorum.
Ignorabant, Sulpicium cum quindecim navibus ab Naupacto 2
Cyllenen traiecisse et, expositis in terram quattuor millibus
armatorum, silentio noctis, ne conspici agmen posset, intrasse
Elim. Itaque improvisa res ingentem iniecit terrorem, post- 3
quam inter Ætolos Eliosque Romana signa atque arma
cognovere. Et primo recipere suos voluerat rex; deinde, contrac- 4
to iam inter Ætolos et Tralles (Illyriorum id est genus) certa-
mine, quum urgeri videret suos, et ipse rex cum equitatu in
cohortem Romanam incurrit. Ibi equus pilo traiectus quum 5
prolapsum per caput regem effudisset, atrox pugna utrinque
accensa est, et ab Romanis impetu in regem facto et prote-
gentibus regiis. Insignis et ipsius pugna fuit, quum pedes 6
inter equites coactus esset prœlium inire; dein, quum iam
impar certamen esset caderentque circa eum multi et vulne-
rarentur, raptus ab suis atque alteri equo iniectus fugit. Eo 7
die castra quinque millia passuum ab urbe Eliorum posuit;
postero die *ad* castellum (Pyrgum vocant) copias omnes
eduxit, quo agrestium multitudinem cum pecoribus metu popu-

8 lationum compulsam audierat. Eam inconditam inermemque
multitudinem primo statim terrore adveniens cepit; compen-
saveratque ea præda, quod ignominiæ ad Elim acceptum fuerat.
9 Dividenti prædam captivosque (fuere autem quattuor millia
hominum, pecoris omnis generis ad millia viginti) nuntius ex
Macedonia venit, Eropum quendam, corrupto arcis præsidiique
præfecto, Lychnidum cepisse; tenere et Dassaretiorum quosdam
10 vicos et Dardanos etiam concire. Omisso igitur Achaico
bello, relictis tamen duobus millibus et quingentis omnis ge-
neris armatorum cum Menippo et Polyphanta ducibus ad
11 præsidium sociorum, profectus ab Dymis per Achaiam Bœo-
tiamque et Eubœam decimis castris Demetriadem in Thessaliam
33 pervenit. Ibi alii maiorem afferentes tumultum nuntii occurrunt,
Dardanos in Macedoniam effusos Orestidem iam tenere ac
descendisse in Argestæum campum, famamque inter barbaros
2 celebrem esse, Philippum occisum. Expeditione ea, qua *cum*
populatoribus agri ad Sicyonem pugnavit, in arborem illatus
impetu equi ad eminentem ramum cornu alterum galeæ præ-
3 fregit; id inventum ab Ætolo quodam perlatumque in Ætoliam
ad Scerdilædum, cui notum erat insigne galeæ, famam inter-
4 fecti regis vulgavit. Post profectionem ex Achaia regis
Sulpicius Æginam classe profectus cum Attalo sese coniunxit.
5 Achæi cum Ætolis Eleisque haud procul Messene prosperam
pugnam fecerunt. Attalus rex et P. Sulpicius Æginæ hiber-
narunt.
6 Exitu huius anni T. Quinctius consul, dictatore comitiorum
ludorumque faciendorum causa dicto T. Manlio Torquato, ex vul-
7 nere moritur; *alii Tarenti*, alii in Campania mortuum tradunt; *et*,
id quod nullo ante bello acciderat, duo consules sine memorando
prœlio interfecti velut orbam rem publicam reliquerant. Dictator
Manlius magistrum equitum C. Servilium (tum ædilis curulis
8 erat) dixit. Senatus, quo die primum est habitus, ludos magnos
facere dictatorem iussit, quos M. Æmilius prætor urbanus C.
Flaminio, Cn. Servilio consulibus fecerat et in quinquennium
voverat; tum dictator et fecit ludos et in insequens lustrum vovit.

Ceterum, quum duo consulares exercitus tam prope hostem 9
sine ducibns essent, omnibus aliis omissis una præcipua cura
patres populumqne incessit consules primo quoque tempore
creandi, *et* ut eos crearent potissimum, quorum virtus satis
tuta a fraude Punica esset: qunm toto eo bello damnosa 10
præpropera ac fervida ingenia imperatorum fuissent, tnm eo
ipso *anno* consules nimia cupiditate conserendi cum hoste
manum in necopinatam frandem lapsos esse; ceterum deos 11
immortales, miseritos nominis Romani, pepercisse innoxiis
exercitibns, temeritatem consulum ipsorum capitibus damnasse.
Qunm circumspicerent patres, quosnam consnles facerent, **34**
longe ante alios eminebat C. Claudius Nero. Ei collega 2
quærebatur; et virum quidem eum egregium ducebant, sed
promptiorem acrioremque, quam tempora belli postularent aut
hostis Hannibal; temperandum acre ingenium eins mode- 3
rato et prudenti viro adiuncto collega censebant. M. Livius
erat, multis annis ante ex consulatu populi iudicio damnatns,
quam ignominiam adeo ægre tulerat, ut rus migraret et per 4
multos annos et urbe et omni cœtn careret hominnm. Octavo 5
ferme post damnationem anno M. Claudius Marcellus et M.
Valerius Lævinus consules reduxerant eum in urbem; sed
erat veste obsoleta capilloque et barba promissa, præ se ferens
in vultu habituqne insignem memoriam ignominiæ acceptæ.
L. Veturius et P. Licinius censores eum tonderi et squalorem 6
deponere et in senatum venire fungique aliis publicis mnne-
ribus coegerunt; sed tum qnoque aut verbo assentiebatur aut 7
pedibus in sententiam ibat, donec cognati hominis eum causa
M. Livii Macati, qnum fama eius ageretur, stantem coegit in
senatu sententiam dicere. Tunc ex tanto intervallo auditus 8
convertit ora hominum in se causamque sermonibns *præbuit*,
indigno ininriam a populo factam, magnoque id damno fuisse,
quod tam gravi bello nec opera nec consilio talis viri usa
res publica esset; C. Neroni neque Q. Fabium neque M. 9
Valerium Lævinum dari collegas posse, quia duos patricios
creari non liceret; eandem causam in T. Manlio esse, præ- 10

terquam quod recusasset delatum consulatum recusaturusque
11 esset; egregium par consulum fore, si M. Livium C. Claudio
collegam adiunxissent. Nec populus mentionem eius rei ortam
12 a patribus est aspernatus. Unus eam rem in civitate is, cui
deferebatur honos, abnuebat, levitatem civitatis accusans: sor-
didati rei non miseritos candidam togam invito offerre; eodem
13 honores pœnasque congeri. Si bonum ducerent, quid ita pro
noxio damnassent? Si noxium comperissent, quid ita, male
14 credito priore consulatu, alterum crederent? Hæc taliaque
arguentem et querentem castigabant patres, et M. Furium
memorantes revocatum de exsilio patriam pulsam sede sua
restituisse; ut parentium sævitiam, sic patriæ patiendo ac
15 ferendo leniendam esse, annisi omnes cum C. Claudio M.
Livium consulem fecerunt.

35 Post diem tertium eius diei prætorum comitia habita.
Prætores creati L. Porcius Licinus, C. Mamilius, C. et A.
Hostilii Catones. Comitiis perfectis ludisque factis, dictator et
2 magister equitum magistratu abierunt. C. Terentius Varro
in Etruriam pro prætore missus, ut ex ea provincia C. Ho-
stilius Tarentum ad eum exercitum iret, quem T. *Quinctius*
3 *consul habuerat; L.* Manlius trans mare legatus iret vise-
retque, quæ ibi gererentur; simul, quod Olympiæ ludicrum
ea æstate futurum erat, quod maximo cœtu celebraretur,
4 ut, si tuto per hostem posset, adiret id concilium, ut,
qui Siculi bello ibi profugi aut Tarentini cives relegati ab
Hannibale essent, domos redirent scirentque, sua omnia iis,
quæ ante bellum habuissent, reddere populum Romanum.

5 Quia periculosissimus annus imminere videbatur neque
consules in re publica erant, in consules designatos omnes
versi, quam primum eos sortiri provincias et præsciscere, quam
quisque eorum provinciam, quem hostem haberet, volebant.
6 De reconciliatione etiam gratiæ eorum in senatu actum est,
7 principio facto a Q. Fabio Maximo; inimicitiæ autem nobiles
inter eos erant, et acerbiores eas indignioresque Livio sua
calamitas fecerat, quod spretum se in ea fortuna credebat.

Itaque is magis implacabilis erat et nihil opus esse reconci- 8
liatione aiebat; acrius et intentius omnia gesturos timentes,
ne crescendi ex se inimico collegæ potestas fieret. Vicit tamen 9
auctoritas senatus, ut, positis simultatibus, communi animo
consilioque administrarent rem publicam. Provinciæ iis non 10
permixtæ regionibus, sicut superioribus annis, sed diversæ
extremis Italiæ finibus, alteri adversus Hannibalem Bruttii *et*
Lucani, alteri Gallia adversus Hasdrubalem, quem iam Alpibus
appropinquare fama erat, decreta. Exercitum e duobus, qui 11
in Gallia quique in Etruria esset, addito urbano, eligeret,
quem mallet, qui Galliam esset sortitus; cui Bruttii provincia 12
evenisset, novis legionibus urbanis scriptis, utrius mallet con-
sulum prioris anni, exercitum sumeret; relictum a consule 13
exercitum Q. Fulvius proconsul acciperet, eique in annum
imperium esset. Et C. Hostilio, cui pro Etruria Tarentum 14
mutaverant provinciam, pro Tarento Capuam mutaverunt;
legio una data est, cui Fulvius proximo anno præfuerat.

De Hasdrubalis adventu *in* Italiam cura in dies crescebat. **36**
Massiliensium primum legati nuntiaverunt eum in Galliam
transgressum, erectosque adventu eius, quia magnum pondus 2
auri attulisse diceretur ad mercede auxilia conducenda, Gallo-
rum animos. Missi deinde cum iis legati ab Roma Sex. 3
Antistius et M. Ræcius ad rem inspiciendam retulerant, misisse
se cum Massiliensibus ducibus, qui per hospites eorum, prin-
cipes Gallorum, omnia explorata referrent; pro comperto habere, 4
Hasdrubalem, ingenti iam coacto exercitu, proximo vere Alpes
traiecturum, nec tum eum quicquam aliud morari, nisi quod
clausæ hieme Alpes essent.

In locum M. Marcelli P. Ælius Pætus augur creatus 5
inauguratusque, et Cn. Cornelius Dolabella rex sacrorum
inauguratus est in locum M. Marcii, qui biennio ante mortuus
erat. Hoc eodem anno et lustrum conditum est a censoribus 6
P. Sempronio Tuditano et M. Cornelio Cethego. Censa ci- 7
vium capita centum triginta septem millia centum octo,
minor aliquanto numerus, quam qui ante bellum fuerat. Eo 8

anno primum, ex quo Hannibal in Italiam venisset, comitium
tectum esse memoriæ proditum est, et ludos Romanos semel
instauratos ab ædilibus curulibus Q. Metello et C. Servilio.
9 Et plebeiis ludis biduum instauratum a C. Mamilio et M.
Cæcilio Metello ædilibus plebis; et tria signa ad Cereris iidem
dederunt; et Iovis epulum fuit ludorum causa.
10 Consulatum inde ineunt C. Claudius Nero et M. Livius
A. u. c. 547. A. Ch. 207. iterum. Qui quia designati provincias sortiti erant, præ-
11 tores sortiri iusserunt. C. Hostilio urbana evenit; addita et
peregrina, ut tres in provincias exire possent. A. Hostilio
12 Sardinia, C. Mamilio Sicilia, L. Porcio Gallia evenit. Summa
legionum trium et viginti ita per provincias divisa, ut binæ
consulum essent, quattuor Hispania haberet, binas tres præ-
13 tores, in Sicilia, in Sardinia et Gallia, duas C. Terentius in
Etruria, duas Q. Fulvius *in Bruttiis*, *duas Q. Claudius* circa
Tarentum et Sallentinos, unam C. Hostilius Tubulus Capuæ;
14 duæ urbanæ ut scriberentur. Primis quattuor legionibus
populus tribunos creavit; in ceteras consules miserunt.
37 Priusquam consules proficiscerentur, novendiale sacrum
2 fuit, quia Veiis de cælo lapidaverat. Sub unius prodigii, ut
fit, mentionem alia quoque nuntiata: Minturnis ædem Iovis
et lucum Maricæ, item Atellæ murum et portam de cælo
3 tacta; Minturnenses, terribilius quod esset, adiiciebant sanguinis
rivum in porta fluxisse; et Capuæ lupus nocte portam in-
4 gressus vigilem laniaverat. Hæc procurata hostiis maioribus
prodigia, et supplicatio diem unum fuit ex decreto pontificum.
Inde iterum novendiale instauratum, quod in Armilustro lapi-
5 dibus visum pluere. Liberatas religione mentes turbavit rursus
nuntiatum, *Frusinone natum* infantem esse quadrimo parem, nec
magnitudine tam mirandum, quam quod is quoque, ut Sinuessæ
6 biennio ante, incertus, mas an femina esset, natus erat. Id
vero haruspices ex Etruria acciti fœdum ac turpe prodigium
dicere: extorre agro Romano, procul terræ contactu, alto
mergendum. Vivum in arcam condidere provectumque in
7 mare proiecerunt. Decrevere item pontifices, ut virgines ter

novenæ per urbem euntes carmen canerent. Id quum in Iovis
Statoris æde discerent conditum ab Livio poeta carmen, tacta
de cælo ædes in Aventino Iunonis reginæ; prodigiumque id 8
ad matronas pertinere haruspices quum respondissent, donoque
divam placandam esse, ædilium curulium edicto in Capitolium 9
convocatæ, quibus in urbe Romana intraque decimum lapidem
ab urbe domicilia essent, ipsæ inter se quinque et viginti
delegerunt, ad quas ex dotibus stipem conferrent; inde donum 10
pelvis aurea facta lataque in Aventinum; pure casteque a
matronis sacrificatum. Confestim ad aliud sacrificium eidem 11
divæ ab decemviris edicta dies, cuius ordo talis fuit. Ab
æde Apollinis boves feminæ albæ duæ porta Carmentali in
urbem ductæ; post eas duo signa cupressea Iunonis reginæ 12
portabantur; tum septem et viginti virgines, longam indutæ
vestem, carmen in Iunonem reginam canentes ibant, illa tem- 13
pestate forsitan laudabile rudibus ingeniis, nunc abhorrens et
inconditum, si referatur; virginum ordinem sequebantur decem-
viri coronati laurea prætextatique. A porta Iugario vico in 14
forum venere; in foro pompa constitit *et*, per manus reste
data, virgines sonum vocis pulsu pedum modulantes incesserunt.
Inde vico Tusco Velabroque per boarium forum in clivum 15
Publicium atque ædem Iunonis reginæ perrectum. Ibi duæ
hostiæ ab decemviris immolatæ et simulacra cupressea in
ædem illata.

Deis rite placatis, dilectum consules habebant acrius inten- **38**
tiusque, quam prioribus annis quisquam meminerat habitum;
nam et belli terror duplicatus novi hostis in Italiam adventu, 2
et minus iuventutis erat, unde scriberent milites. Itaque 3
colonos etiam maritimos, qui sacrosanctam vacationem dice-
bantur habere, dare milites cogebant. Quibus recusantibus,
edixere in diem certam, ut, quo quisque iure vacationem
haberet, ad senatum deferret. Ea die ad senatum hi populi 4
venerunt, Ostiensis, Alsiensis, Antias, Anxuras, Minturnensis,
Sinuessanus et ab supero mari Senensis. Quum vacationes 5
suas quisque populus recitaret, nullius, quum in Italia hostis

esset, præter Antiatem Ostiensemque vacatio observata est; et
earum coloniarum iuniores iure iurando adacti, supra dies tri-
ginta non pernoctaturos se extra mœnia coloniæ suæ, donec
hostis in Italia esset.

6 Quum omnes censerent, primo quoque tempore consulibus
eundum ad bellum (nam et Hasdrubali occurrendum esse
descendenti ab Alpibus, ne Gallos Cisalpinos neve Etruriam
7 erectam in spem rerum novarum sollicitaret, et Hannibalem
suo proprio occupandum bello, ne emergere ex Bruttiis atque
obviam ire fratri posset), Livius cunctabatur, parum fidens
8 suarum provinciarum exercitibus: collegam ex duobus consu-
laribus egregiis exercitibus et tertio, cui Q. Claudius Tarenti
præesset, electionem habere; intuleratque mentionem de volo-
9 nibus revocandis ad signa. Senatus liberam potestatem con-
sulibus fecit et supplendi, unde vellent, et eligendi de omnibus
exercitibus, quos vellent, permutandique *et* ex provinciis, quo
10 e re publica censerent esse, traducendi. Omnia cum summa
concordia consulum acta. Volones in undevicesimam et
11 vicesimam legiones scripti. Magni roboris auxilia ex Hispania
quoque a P. Scipione M. Livio missa quidam ad id bellum
auctores sunt, octo millia Hispanorum Gallorumque et duo
millia de legione militum, equitum mille, mixtos Numidas
12 Hispanosque; M. Lucretium has copias navibus adduxisse; et
sagittariorum funditorumque ad tria millia ex Sicilia C. Ma-
milium misisse.

39 Auxerunt Romæ tumultum litteræ ex Gallia allatæ ab
2 L. Porcio prætore: Hasdrubalem movisse ex hibernis et iam
Alpes transire; octo millia Ligurum conscripta armataque
coniunctura se transgresso in Italiam esse, nisi mitteretur in
Ligures, qui eos bello occuparet; se cum invalido exercitu,
3 quoad tutum putaret, progressurum. Hæ litteræ consules,
raptim confecto dilectu, maturius, quam constituerant, exire
in provincias coegerunt ea mente, ut uterque hostem in sua
provincia contineret, neque coniungi aut conferre in unum
4 vires pateretur. Plurimum in eam rem adiuvit opinio Hanni-

balis, quod, etsi ea æstate transiturum in Italiam fatrem cre-
diderat, recordando, quæ ipse in transitu nunc Rhodani, nunc
Alpium cum hominibus locisque pugnando per quinque menses
exhausisset, haudquaquam tam facilem maturumque transitum 5
exspectabat; ea tardius movendi ex hibernis causa fuit.
Ceterum Hasdrubali et sua et aliorum spe omnia celeriora 6
atque expeditiora fuere. Non enim receperunt modo Arverni
eum deincepsque aliæ Gallicæ atque Alpinæ gentes, sed etiam
secutæ sunt ad bellum; et quum per munita pleraque transitu 7
fratris, quæ antea invia fuerant, ducebat, tum etiam, duodecim
annorum assuetudine perviis Alpibus factis, inter mitiora iam
transibat hominum ingenia. Invisitati namque antea alieni- 8
genis nec videre ipsi advenam in sua terra assueti, omni
generi humano insociabiles erant; et primo ignari, quo Pœnus
pergeret, suas rupes suaque castella et pecorum hominumque
prædam peti crediderant; fama deinde Punici belli, quo duo- 9
decimum annum *Italia* urebatur, satis edocuerat, viam tantum
Alpes esse, duas prævalidas urbes, magno inter se maris
terrarumque spatio discretas, de imperio et opibus certare.
Hæ causæ aperuerant Alpes Hasdrubali. Ceterum, quod 10
celeritate itineris profectum erat, id mora ad Placentiam, dum 11
frustra obsidet magis quam oppugnat, corrupit. Crediderat 12
campestris oppidi facilem expugnationem esse, et nobilitas
coloniæ induxerat eum, magnum se excidio eius urbis terrorem
ceteris ratum iniecturum. Non ipsum solum ea oppugnatio 13
impediit, sed Hannibalem post famam transitus eius, tanto
spe sua celeriorem, iam moventem ex hibernis continuerat,
quippe reputantem non solum, quam lenta urbium oppugnatio 14
esset, sed etiam, quam ipse frustra eandem illam coloniam
ab Trebia victor regressus tentasset.

Consules diversis itineribus profecti ab urbe velut in duo **40**
pariter bella distenderant curas hominum, simul recordantium,
quas primus adventus Hannibalis intulisset Italiæ clades,
simul quum illa angeret cura: quos tam propitios urbi atque 2
imperio fore deos, ut eodem tempore utrobique res publica

prospere gereretur? Adhuc adversa secundis pensando rem
3 ad id tempus extractam esse. Quum in Italia ad Trasu-
mennum et Cannas præcipitasset Romana res, prospera bella
4 in Hispania prolapsam eam erexisse; postea, quum in Hispania
alia super aliam clades, duobus egregiis ducibus amissis, duos
exercitus ex parte delesset, multa secunda in Italia Siciliaque
5 gesta quassatam rem publicam excepisse, et ipsum intervallum
loci, quod in ultimis terrarum oris alterum bellum gereretur,
6 spatium dedisse ad respirandum; nunc duo bella in Italiam
accepta, duo celeberrimi nominis duces circumstare urbem
Romanam, et unum in locum totam periculi molem, omne
onus incubuisse; qui eorum prior vicisset, intra *paucos dies*
7 *castra* cum altero iuncturum. Terrebat et proximus annus
lugubris duorum consulum funeribus. His anxii curis homines
8 digredientes in provincias consules prosecuti sunt. Memoriæ
proditum est, plenum adhuc iræ in cives M. Livium ad bellum
proficiscentem monenti Q. Fabio, ne, priusquam genus hostium
cognosset, temere manum consereret, respondisse, ubi primum
9 hostium agmen conspexisset, pugnaturum. Quum quæreretur,
quæ causa festinandi esset, „Aut ex hoste egregiam gloriam"
inquit „aut ex civibus victis gaudium meritum certe, etsi non
honestum, capiam."
10 Priusquam Claudius consul in provinciam veniret, per
extremum finem agri Tarentini ducentem in Sallentinos exer-
citum Hannibalem expeditis cohortibus adortus C. Hostilius
11 Tubulus incomposito agmini terribilem tumultum intulit; ad
quattuor millia hominum occidit, novem signa militaria cepit.
Moverat ex hibernis ad famam hostis Q. Claudius, qui per
12 urbes agri Sallentini castra disposita habebat. Itaque ne
cum duobus exercitibus simul confligeret, Hannibal nocte
castra ex agro Tarentino movit atque in Bruttios concessit.
13 Claudius in Sallentinos agmen convertit, Hostilius Capuam
14 petens obvius ad Venusiam fuit consuli Claudio. Ibi ex utroque
exercitu electa peditum quadraginta millia et ** equites, quibus

consul adversus Hannibalem *rem* gereret; reliquas copias Ho-
stilius Capuam ducere iussus, ut Q. Fulvio proconsuli traderet.

Hannibal, undique contracto exercitu, quem in hibernis **41**
aut in præsidiis agri Bruttii habuerat, in Lucanos ad Gru-
mentum venit spe recipiendi oppida, quæ per metum ad Ro-
manos defecissent. Eodem a Venusia consul Romanus explo- 2
ratis itineribus contendit, et mille fere et quingentos passus
castra locat ab hoste. Grumenti mœnibus prope iniunctum 3
videbatur Pœnorum vallum; quingenti passus intererant.
Castra Punica ac Romana interiacebat campus; colles immi- 4
nebant nudi sinistro lateri Carthaginiensium, dextro Romano-
rum, neutris suspecti, quod nihil silvæ neque ad insidias
latebrarum habebant. In medio campo ab stationibus pro- 5
cursantes certamina haud satis digna dictu serebant. Id modo
Romanum quærere apparebat, ne abire hostem pateretur;
Hannibal *evadere* inde cupiens totis viribus in aciem descen-
debat. Tum consul ingenio hostis usus, quo minus in tam 6
apertis collibus timeri insidiæ poterant, quinque cohortes,
additis quinque manipulis, nocte iugum superare et in aversis
collibus considere iubet; tempus exsurgendi ex insidiis et 7
aggrediendi hostem Ti. Claudium Asellum tribunum militum
et P. Claudium præfectum socium edocet, quos cum iis mit-
tebat. Ipse luce prima copias omnes peditum equitumque in 8
aciem eduxit. Paulo post et ab Hannibale signum pugnæ
propositum est, clamorque in castris ad arma discurrentium
est sublatus; inde eques pedesque certatim portis ruere ac
palati per campum properare ad hostes. Quos ubi effusos 9
consul videt, tribuno militum tertiæ legionis C. Aurunculeio
imperat, ut equites legionis, quanto maximo impetu possit,
in hostem emittat: ita pecorum modo incompositos toto passim 10
se campo fudisse, ut sterni obterique, priusquam instruantur,
possint. Nondum Hannibal e castris exierat, quum pugnan- **42**
tium clamorem audivit; itaque excitus tumultu raptim ad
hostem copias agit. Iam primos occupaverat equester terror; 2
peditum etiam prima legio et dextra ala prœlium inibat.

Incompositi hostes, ut quemque aut pediti aut equiti casus
3 obtulit, ita conserunt manus. Crescit pugna subsidiis et pro-
currentium ad certamen numero augetur; pugnantesque, quod
nisi in vetere exercitu et duci veteri haud facile est, inter
4 tumultum ac terrorem instruxisset Hannibal, ni cohortium
ac manipulorum decursu per colles clamor ab tergo auditus
5 metum, ne intercluderentur castris, iniecisset. Inde pavor
incussus et fuga passim fieri cœpta est; minorque cædes fuit,
quia propinquitas castrorum breviorem fugam perculsis fecit.
6 Equites enim tergo inhærebant; in transversa latera invaserant
cohortes secundis collibus via nuda ac facili decurrentes.
7 Tamen supra octo millia hominum occisa, supra septingentos
capti; signa militaria novem adempta; elephanti etiam, quorum
nullus usus in repentina ac tumultuaria pugna fuerat, quattuor
8 occisi, duo capti. Circa quingentos Romanorum sociorumque
victores ceciderunt. Postero die Pœnus quievit; Romanus, in
aciem copiis eductis, postquam neminem signa contra efferre
vidit, spolia legi cæsorum hostium et suorum corpora collata
9 in unum sepeliri iussit. Inde insequentibus continuis diebus
aliquot ita institit portis, ut prope inferre signa videretur,
10 donec Hannibal tertia vigilia, crebris ignibus tabernaculisque,
quæ pars castrorum ad hostes vergebat, et Numidis paucis,
qui in vallo portisque se ostenderent, relictis, profectus Apuliam
11 petere intendit. Ubi illuxit, successit vallo Romana acies, et
Numidæ ex composito paulisper in portis se valloque osten-
tavere, frustratique aliquamdiu hostes, citatis equis agmen
12 suorum assequuntur. Consul ubi silentium in castris et ne
paucos quidem, qui prima luce obambulaverant, parte ulla
cernebat, duobus equitibus speculatum in castra præmissis,
postquam satis tuta omnia esse exploratum est, inferri signa
13 iussit; tantumque ibi moratus, dum milites ad prædam discur-
runt, receptui deinde cecinit multoque ante noctem copias
14 reduxit. Postero die prima luce profectus, magnis itineribus
famam et vestigia agminis sequens haud procul Venusia
15 hostem assequitur. Ibi quoque tumultuaria pugna fuit; supra

duo millia Pœnorum cæsa. Inde nocturnis montanisque
itineribus Pœnus, ne locum pugnandi daret, Metapontum petiit.
Hanno inde (is enim præsidio eius loci præfuerat) in Bruttios 16
cum paucis ad exercitum novum comparandum missus; Hanni-
bal, copiis eius ad suas additis, Venusiam retro, quibus venerat
itineribus, repetiit, atque inde Canusium procedit. Nunquam 17
Nero vestigiis hostis abstiterat, et Q. Fulvium, quum Meta-
pontum ipse proficisceretur, in Lucanos, ne regio ea sine præ-
sidio esset, arcessierat.

Inter hæc ab Hasdrubale, postquam a Placentiæ obsidione **43**
abscessit, quattuor Galli equites, duo Numidæ cum litteris
missi ad Hannibalem, quum per medios hostes totam ferme
longitudinem Italiæ emensi essent, dum Metapontum cedentem 2
Hannibalem sequuntur, incertis itineribus Tarentum delati a
vagis per agros pabulatoribus Romanis ad Q. Claudium pro-
prætorem deducuntur. Eum primo incertis implicantes responsis, 3
ut metus tormentorum admotus fateri vera coegit, edocuerunt,
litteras se ab Hasdrubale ad Hannibalem ferre. Cum iis 4
litteris, sicut erant, signatis L. Verginio tribuno militum ducendi
ad Claudium consulem traduntur; duæ simul turmæ Samnitium 5
præsidii causa missæ. Qui ubi ad consulem pervenerunt,
litteræque lectæ per interpretem sunt et ex captivis percontatio
facta, tum Claudius, non id tempus esse rei publicæ ratus, quo 6
consiliis ordinariis provinciæ suæ quisque finibus per exercitus
suos cum hoste destinato ab senatu bellum gereret; audendum 7
aliquid improvisum, inopinatum, quod cœptum non minorem
apud cives quam hostes terrorem faceret, perpetratum in
magnam lætitiam ex magno metu verteret, litteris Hasdrubalis 8
Romam ad senatum missis, simul et ipse patres conscriptos,
quid pararet, edocet, *et* ut, quum in Umbria se occursurum
Hasdrubal fratri scribat, legionem a Capua Romam arcessant,
dilectum Romæ habeant, exercitum urbanum ad Narniam 9
hosti opponant. Hæc senatui scripta. Præmissi item per 10
agrum Larinatem, Marrucinum, Frentanum, Prætutianum, qua
exercitum ducturus erat, ut omnes ex agris urbibusque comme-

atus paratos militi ad vescendum in viam deferrent, equos
iumentaque alia producerent, ut vehiculorum fessis copia esset.
11 Ipse de toto exercitu civium sociorumque, quod roboris erat,
delegit, sex millia peditum, mille equites; pronuntiat, occupare
se in Lucanis proximam urbem Punicumque in ea præsidium
12 velle; ut ad iter parati omnes essent. Profectus nocte flexit
in Picenum.

Et consul quidem, quantis maximis itineribus poterat, ad
collegam ducebat, relicto Q. Catio legato, qui castris præesset.
44 Romæ haud minus terroris ac tumultus erat, quam fuerat biennio
ante, quum castra Punica obiecta Romanis mœnibus portisque fue-
rant. Neque satis constabat animis, tam audax iter consulis lau-
2 darent vituperarentne; apparebat, quo nihil iniquius est, ex eventu
famam habiturum: Castra prope Hannibalem hostem relicta
sine duce, cum exercitu, cui detractum foret omne, quod roboris,
quod floris fuerit; et consulem in Lucanos ostendisse iter, quum
3 Picenum et Galliam peteret, castra relinquentem nulla alia re
tutiora quam errore hostis, qui ducem inde atque exercitus
4 partem abesse ignoraret. Quid futurum, si id palamfiat
et aut insequi Neronem cum sex millibus armatorum pro-
fectum Hannibal toto exercitu velit aut castra invadere prædæ
5 relicta, sine viribus, sine imperio, sine auspicio? Veteres
eius belli clades, duo consules proximo anno interfecti terre-
bant: et ea omnia accidisse, quum unus imperator, unus
exercitus hostium in Italia esset; nunc duo bella Punica
facta, duos ingentes exercitus, duos prope Hannibales in
6 Italia esse. Quippe et Hasdrubalem patre eodem Hamilcare
genitum, æque impigrum ducem, per tot *annos* in Hispania
Romano exercitatum bello, gemina victoria insignem, duobus
7 exercitibus cum clarissimis ducibus deletis. Nam itineris
quidem celeritate ex Hispania et concitatis ad arma Gallicis
gentibus multo magis quam Hannibalem ipsum gloriari posse;
8 quippe in iis locis hunc coegisse exercitum, quibus ille maiorem
partem militum fame ac frigore, quæ miserrima mortis genera
9 sint, amisisset. Adiiciebant etiam periti rerum Hispaniæ,

haud cum ignoto eum duce C. Nerone congressurum, sed
quem, in saltu impedito deprensus forte, haud secus quam
puerum conscribendis fallacibus condicionibus pacis frustratus
elusisset. Omnia maiora etiam vero præsidia hostium, minora 10
sua, metu interprete, semper in deteriora inclinato, ducebant.

Nero postquam tantum intervalli ab hoste fecerat, **45**
ut detegi consilium satis tutum esset, paucis milites alloquitur.
Negat ullius consilium imperatoris in speciem audacius, re 2
ipsa tutius fuisse quam suum. Ad certam eos se victoriam
ducere; quippe, ad quod bellum collega non ante, quam ad 3
satietatem ipsius peditum atque equitum datæ ab senatu copiæ
fuissent, maiores instructioresque, quam si adversus ipsum
Hannibalem iret, profectus sit, eo ipsi si quantumcunque
virium momentum addiderint, rem omnem inclinaturos. Auditum 4
modo in acie (nam ne ante audiretur, daturum operam),
alterum consulem et alterum exercitum advenisse, haud dubiam
victoriam facturum. Famam bellum conficere, et parva mo- 5
menta in spem metumque impellere animos. Gloriæ quidem
ex re bene gesta partæ fructum prope omnem ipsos laturos;
semper, quod postremum adiectum sit, id rem totam videri 6
traxisse. Cernere ipsos, quo concursu, qua admiratione, quo
favore hominum iter suum celebretur. Et hercule per instructa 7
omnia ordinibus virorum mulierumque undique ex agris effu-
sorum, inter vota et preces et laudes ibant. Illos præsidia
rei publicæ, vindices urbis Romanæ imperiique appellabant;
in illorum armis dextrisque suam liberorum*que* suorum salutem
ac libertatem repositam esse. Deos omnes deasque preca- 8
bantur, ut illis faustum iter felixque pugna *ac* matura ex hostibus
victoria esset, damnarenturque ipsi votorum, quæ pro iis
suscepissent, ut, quemadmodum nunc solliciti prosequerentur 9
eos, ita paucos post dies læti ovantibus victoria obviam irent.
Invitare inde pro se quisque et offerre et fatigare precibus, 10
ut, quæ ipsis iumentisque usui essent, ab se potissimum sume-
rent; benigne omnia cumulata dare. Modestia certare milites, 11
ne quid ultra usum necessarium sumerent; nihil morari, nec

ab signis *discedere* nec subsistere *nisi* cibum capientes; diem
ac noctem ire; vix, quod satis ad naturale desiderium corporum
12 esset, quieti dare. Et ad collegam præmissi erant, qui nun-
tiarent adventum percontarenturque, clam an palam, interdiu
an noctu venire sese vellet, iisdem an aliis considere castris.
Nocte clam intrare melius visum est.

46 Tessera per castra ab Livio consule data erat, ut tri-
bunus tribunnm, centurio centurionem, eques equitem, pedes
2 peditem acciperet: neque enim dilatari castra opus esse, ne
hostis adventum alterius consulis sentiret; et coartatio plurium
in angusto tendentium facilior futura erat, quod Claudianus
exercitus nihil fere præter arma secum *in* expeditionem
3 tulerat. Ceterum in ipso itinere auctum voluntariis agmen
erat, offerentibus ultro sese et veteribus militibus, perfunctis
iam militia, et iuvenibus, quos certatim nomina dantes, si
quorum corporis species roburque virium aptum militiæ vide-
4 batur, conscripserat. Ad Senam castra alterius consulis erant,
et quingentos ferme inde passus Hasdrubal aberat. Itaque
quum iam appropinquaret, tectus montibus substitit Nero, ne
5 ante noctem castra ingrederetur. Silentio ingressi, ab sui
quisque ordinis hominibus in tentoria abducti, cum summa
omninm lætitia hospitaliter excipiuntur. Postero die consilium
6 habitum, cui et L. Porcius Licinus prætor affuit. Castra iuncta
consulum castris habebat, et ante adventum eorum per loca
alta ducendo exercitum, *quum* modo insideret augustos saltus,
ut transitum clanderet, modo ab latere aut ab tergo carperet
agmen, ludificatus hostem omnibus artibus belli fuerat; is tum
7 in consilio aderat. Multorum eo inclinabant sententiæ, nt, dum
fessum via ac vigiliis reficeret militem Nero, simul et ad
noscendum hostem paucos sibi snmeret dies, tempns pngnæ
8 differretur. Nero non suadere modo, sed summa ope orare
institit, ne consilium suum, quod tutum celeritas fecisset,
9 temerarium morando facerent; errore, qni non diuturnus fu-
turus esset, velut torpentem Hannibalem nec castra sua sine
duce relicta aggredi nec ad sequendum se iter intendisse.

Antequam se moveat, deleri *exercitum Hasdrubalis posse redi-*
*ri*que in Apuliam. Qui prolatando spatium hosti det, eum et 10
illa castra prodere Hannibali et aperire in Galliam iter, ut
per otium, ubi velit, Hasdrubali coniungatur. Extemplo sig- 11
num dandum et exeundum in aciem abutendumque errore hostium
absentium *præsentium*que, dum neque illi sciant, cum paucioribus,
nec hi, cum pluribus et validioribus rem esse. Consilio dimisso 12
signum pugnæ proponitur, confestimque in aciem procedunt.

Iam hostes ante castra instructi stabant. Moram pugnæ **47**
attulit, quod Hasdrubal, provectus ante signa cum paucis
equitibus, scuta vetera hostium notavit, quæ ante non viderat,
et strigosiores equos; multitudo quoque maior solita visa est.
Suspicatus enim id, quod erat, receptui propere cecinit, ac 2
misit ad flumen, unde aquabantur, ubi et excipi aliqui possent
et notari oculis, si qui forte adustioris coloris ut ex recenti
via essent; simul circumvehi procul castra iubet specularique, 3
num auctum aliqua parte sit vallum, et ut attendant, semel
bisne signum canat in castris. Ea quum ordine omnia *relata* 4
essent, castra nihil aucta errorem faciebant; bina erant, sicut
ante adventum consulis alterius fuerant, una M. Livii, altera
L. Porcii; neutris quicquam, quo latius tenderetur, ad muni-
menta adiectum. Illud veterem ducem assuetumque Romano 5
hosti movit, quod semel in prætoriis castris signum, bis in
consularibus referebant cecinisse; et quonam modo alter *con-*
sul ab Hannibale abscessisset, cura angebat. Minime id, 6
quod erat, suspicari poterat, tantæ rei frustratione Hannibalem
elusum, ut, ubi dux, ubi exercitus esset, cum quo castra collata
habuerit, ignoraret; profecto haud mediocri clade absterritum 7
insequi non ausum; magno opere vereri, ne perditis rebus
serum ipse auxilium venisset, Romanisque eadem iam fortuna
in Italia, quæ in Hispania, esset. Interdum litteras suas ad 8
eum non pervenisse credere, interceptisque iis, consulem ad
sese opprimendum accelerasse. His anxius curis, exstinctis
ignibus, vigilia prima dato signo, ut taciti vasa colligerent,
signa ferri iussit. In trepidatione et nocturno tumultu duces 9

parum intente asservati, alter in destinatis iam ante animo
latebris subsedit, alter per vada nota Metaurum flumen tra-
navit. Ita desertum ab ducibus agmen primo per agros pala-
tur, fessique aliquot somno ac vigiliis sternunt corpora passim
10 atque infreqnentia relinquunt signa. Hasdrubal, dum lux viam
ostenderet, lentius signa ferri iubet, et per tortuosi amnis sinus
flexusque quum errorem volvens haud multum processisset,
substitit, ubi prima lux transitum opportunum ostendisset,
11 transiturus. Sed quum, quantum *a* mari abscedebat, tanto alti-
oribus coercentibus amnem ripis, non inveniret vada, diem
terendo spatium dedit ad insequendum sese hosti.

48 Nero primum cum omni equitatu advenit; Porcius deinde
2 assecutus cum levi armatura. Qui quum fessum agmen car-
perent ab omni parte incursarentque, et iam omisso itinere,
quod fugæ simile erat, castra metari Pœnus in tumulo super
3 fluminis ripam vellet, advenit Livius peditum omnibus copiis,
non itineris modo, sed ad conserendum extemplo prœlium
4 instructis armatisque. Sed ubi omnes copias coniunxerunt
directaque acies est, Claudius dextro in cornu, Livius ab
sinistro pugnam instruit; media acies prætori tuenda data.
5 Hasdrubal, omissa munitione castrorum, postquam pugnandum
vidit, in prima acie ante signa elephantos collocat; circa eos
lævo in cornu adversus Claudium Gallos opponit, haud tantum
6 iis fidens, quantum ab hoste timeri eos credebat; ipse dextrum
cornu adversus M. Livium sibi atque Hispanis (et ibi maxime
7 in vetere milite spem habebat) sumpsit; Ligures in medio
post elephantos positi. Sed longior quam latior acies erat;
8 Gallos promineus collis tegebat; ea frons, quam Hispani
tenebant, cum sinistro Romanorum cornu concurrit; dextra
omnis acies extra prœlium emineus cessabat; collis oppositus
9 arcebat, ne aut a fronte aut ab latere aggrederentur. Inter
Livium Hasdrubalemque ingens contractum certamen erat,
10 atroxque cædes utrinque edebatur. Ibi duces ambo, ibi pars
maior peditum equitumque Romanorum, ibi Hispani, vetus
miles peritusque Romanæ pugnæ, et Ligures, durum in armis

genus. Eodem versi elephanti, qui primo impetu turbaverant
antesignanos et iam signa moverant loco; deinde, crescente 11
certamine et clamore, impotentius iam regi et inter duas
acies versari, velut incerti, quorum essent, haud dissimiliter
navibus sine gubernaculo vagis. Claudius „Quid ergo præci- 12
piti cursu tam longum iter emensi sumus?“ clamitans militi-
bus, quum in adversum collem frustra signa erigere conatus
esset, postquam ea regione penetrari ad hostem non videbat 13
posse, cohortes aliquot subductas e dextro cornu, ubi stationem
magis segnem quam pugnam futuram cernebat, post aciem
circumducit, et non hostibus modo, sed etiam suis inopinantibus 14
in dextrum hostium latus incurrit; tantaque celeritas fuit, ut,
quum ostendissent se ab latere, mox in terga iam pugnarent.
Ita ex omnibus partibus, ab fronte, ab latere, ab tergo, tru- 15
cidantur Hispani Liguresque; et ad Gallos iam cædes perve-
nerat. Ibi minimum certaminis fuit; nam et pars magna ab 16
signis aberant, nocte dilapsi stratique somno passim per agros,
et qui aderant, itinere ac vigiliis fessi, intolerantissima laboris
corpora, vix arma humeris gestabant; et iam diei medium 17
erat, sitisque et calor hiantes cædendos capiendosque affatim
præbebat. Elephanti plures ab ipsis rectoribus quam ab 49
hoste interfecti. Fabrile scalprum cum malleo habebant; id,
ubi sævire beluæ ac ruere in suos cœperant, magister inter
aures positum, ipso in articulo, quo iungitur capiti cervix,
quanto maximo poterat ictu, adigebat. Ea celerrima via mortis 2
in tantæ molis belua inventa erat, ubi regentes sprevissent,
primusque id Hasdrubal instituerat, dux quum sæpe alias
memorabilis, tum illa præcipue pugna. Ille pugnantes hortando 3
pariterque obeundo pericula sustinuit; ille fessos abnuentesque
tædio et labore nunc precando, nunc castigando accendit; ille
fugientes revocavit omissamque pugnam aliquot locis restituit;
postremo, quum haud dubie fortuna hostium esset, ne superstes 4
tanto exercitui suum nomen secuto esset, concitato equo se
in cohortem Romanam immisit; ibi, ut patre Hamilcare et
Hannibale fratre dignum erat, pugnans cecidit.

5 Nunquam eo bello una acie tantum hostium interfectum
est, redditaque æqua Cannensi clades vel ducis vel exercitus
6 interitu videbatur. Quinquaginta sex millia hostium occisa,
capta quinque millia et quadringenti; magna præda alia quum
7 omnis generis, tum auri etiam argentique; civium etiam Ro-
manorum, qui capti apud hostes erant, supra tria millia
capitum recepta. Id solatii fuit pro amissis eo prœlio mili-
tibus. Nam haudquaquam incruenta victoria fuit; octo ferme
8 millia Romanorum sociorumque occisa; adeoque etiam victores
sanguinis cædisque ceperat satietas, ut postero die, quum esset
nuntiatum Livio consuli, Gallos Cisalpinos Liguresque, qui
aut prœlio non affuissent aut inter cædem effugissent, uno
agmine abire sine certo duce, sine signis, sine ordine nllo
9 aut imperio; posse, si una equitum ala mittatur, omnes deleri,
„Quin supersint aliqui“ *inquit* „nuntii et hostium cladis et
nostræ virtutis.“

50 Nero ea nocte, quæ secuta est pugnam, *regressus* citatiore,
quam inde venerat, agmine, die sexto ad stativa sua atque
2 hostem pervenit. Iter eius frequentia minore, quia nemo
præcesserat nuntius, lætitia vero tanta, vix ut compotes men-
3 tium præ gaudio essent, celebratum est. Nam Romæ neuter
animi habitus satis dici enarrarique potest, nec quo incerta
exspectatione eventus civitas fuerat, nec quo victoriæ famam
4 accepit. Nunquam per omnes dies, ex quo Claudium con-
sulem profectnm fama attulit, ab orto sole ad occidentem aut
senator quisquam a curia atque ab magistratibus abscessit
5 aut populus e foro; matronæ, quia nihil in ipsis opis erat, in
preces obtestationesque versæ, per omnia delubra vagæ sup-
6 pliciis votisqne fatigare deos. Tam sollicitæ ac suspensæ
civitati fama incerta primo accidit, duos Narnienses equites
in castra, quæ in faucibus Umbriæ opposita erant, venisse ex
7 prœlio nuntiantes cæsos hostes. Et primo magis auribus
quam animis id acceptum erat, ut maius lætiusque, quam
quod mente capere aut satis credere possent; et ipsa celeritas
fidem impediebat, quod biduo ante pugnatum dicebatur.

Litteræ deinde ab L. Manlio Acidino missæ ex castris affe- 8
runtur de Narniensium equitum adventu. Eæ litteræ per 9
forum ad tribunal prætoris latæ senatum curia exciverunt;
tantoque certamine ac tumultu populi ad fores curiæ concursum
est, ut adire nuntius non posset, *sed* traheretur a percontantibus
vociferantibnsque, ut in rostris prius quam in senatu litteræ
recitarentur. Tandem summoti et coerciti a magistratibns, 10
dispensarique lætitia inter potentes eius animos potuit. In 11
senatu primum, deinde in contione litteræ recitatæ sunt; et
pro cuiusque ingenio aliis iam certum gaudium, aliis nulla
ante futura fides erat, quam legatos consulumve litteras audissent.
Ipsos deinde appropinquare legatos allatum est. Tum enim- **51**
vero omnis ætas currere obvii, primus quisque oculis auribusque
haurire tantum gaudium cupientes. Ad Mulvium usque pon- 2
tem continens agmen pervenit. Legati (erant L. Veturius 3
Philo, P. Licinius Varus, Q. *Cæcilius* Metellus) circumfusi
omnis generis hominum frequentia in forum pervenerunt, quum 4
alii ipsos, alii comites eorum, quæ acta essent, percontarentur;
et ut quisque audierat, exercitum hostium imperatoremque
occisum, legiones Romanas incolumes, salvos consules esse,
extemplo aliis porro impertiebant gaudium suum. Quum 5
ægre in curiam perventum esset, multo ægrius summota turba,
ne patribus misceretur, litteræ in senatu recitatæ snnt. Inde 6
tradncti in contionem legati. L. Veturius, litteris recitatis,
ipse planius omnia, quæ acta erant, exposuit cum ingenti
assensu, postremo etiam clamore universæ contionis, quum vix
gaudium animis caperent. Discursum inde ab aliis circa 7
templa deum, ut grates agerent, ab aliis domos, ut coniugibus
liberisque tam lætum nuntium impertirent. Senatus, quod M. 8
Livins et C. Claudius consules incolumi exercitu ducem hostium
legionesque occidissent, supplicationem in triduum decrevit.
Eam supplicationem C. Hostilius prætor edixit; celebrata a
viris feminisque est. Omnia templa per totum triduum æqua- 9
lem turbam habuere, quum matronæ amplissima veste cum
liberis, perinde ac si debellatum foret, omni solntæ metu deis

10 immortalibus grates agerent. Statum quoque civitatis ea victoria *firmavit*, *ut* iam inde haud secus quam in pace res inter se contrahere vendendo, † argentum creditum solvendo auderent.

11 C. Claudius consul quum in castra redisset, caput Hasdrubalis, quod servatum cum cura attulerat, proiici ante hostium stationes, captivosque Afros vinctos, ut erant, ostendi, duos etiam ex iis solutos ire ad Hannibalem et expromere,
12 quæ acta essent, iussit. Hannibal, tanto simul publico familiarique ictus luctu, agnoscere se fortunam Carthaginis fertur
13 dixisse; castrisque inde motis, ut omnia auxilia, quæ diffusa latius tueri non poterat, in extremum Italiæ angulum Bruttios contraheret, et Metapontinos, civitatem universam, excitos sedibus suis, et Lucanorum qui suæ dicionis erant, in Bruttium agrum traduxit.

LIBER XXVIII.

Quum transitu Hasdrubalis, quantum in Italiam declinaverat
belli, tantum levatæ Hispaniæ viderentur, renatum ibi subito
par priori bellum est. Hispanias ea tempestate sic habebant 2
Romani Pœnique: Hasdrubal Gisgonis filius ad Oceanum
penitus Gadesque concesserat; nostri maris ora omnisque 3
ferme Hispania, qua *ad* orientem vergit, Scipionis ac Romanæ
dicionis erat. Novus imperator Hanno, in locum Barcini 4
Hasdrubalis novo cum exercitu ex Africa transgressus Ma-
gonique iunctus, quum in Celtiberia, quæ media inter
duo maria est, brevi magnum numerum armasset, Scipio 5
adversus eum M. Silanum cum decem haud plus millibus
militum, equitibus quingentis misit. Silanus quantis maximis 6
potuit itineribus (impediebant autem et asperitates viarum et
angustiæ saltibus crebris, ut pleraque Hispaniæ sunt, inclusæ),
tamen non solum nuntios, sed etiam famam adventus sui
prægressus, ducibus indidem ex Celtiberia transfugis ad hostem
pervenit. Eisdem auctoribus compertum est, quum decem 7
circiter millia ab hoste abessent, bina castra circa viam, qua
irent, esse; læva Celtiberos, novum exercitum, supra novem
millia hominum, dextra Punica tenere castra; ea stationibus, 8
vigiliis, omni iusta militari custodia tuta et firma esse, illa
altera soluta neglectaque, ut barbarorum et tironum et minus

9 timentium, quod in sua terra essent. Ea prius aggredienda
ratus Silanus signa quam maxime ad lævam iubebat ferri,
necunde ab stationibus Punicis conspiceretur; ipse, præmissis
2 speculatoribus, citato agmine ad hostem pergit. Tria millia
ferme aberat, quum hauddum quisquam hostium senserat;
2 confragosa loca et obsiti virgultis tegebant colles. Ibi in cava
valle atque ob id occulta considere militem et cibum capere
iubet; *et* speculatores transfugarum dicta affirmantes venerunt;
3 tum sarcinis in medium coniectis arma Romani capiunt acie-
que iusta in pugnam vadunt. Mille passuum aberant, quum
ab hoste conspecti sunt, trepidarique repente cœptum; et Mago
ex castris citato equo ad primum clamorem et tumultum ad-
4 vehitur. Erant in Celtibero exercitu quattuor millia scutata
et ducenti equites; hanc iustam legionem (et id ferme roboris
erat) in prima acie locat; ceteros, levem armaturam, in
5 subsidiis posuit. Quum ita instructos educeret e castris, vixdum
6 in egressos vallo eos Romani pila coniecerunt. Subsidunt
Hispani adversus emissa tela ab hoste, inde ad mittenda ipsi
consurgunt; quæ quum Romani conferti, ut solent, densatis
excepissent scutis, tum pes cum pede collatus et gladiis geri
7 res cœpta est. Ceterum asperitas locorum Celtiberis, quibus
in prœlio concursare mos est, velocitatem inutilem faciebat
et haud iniqua eadem erat Romanis, stabili pugnæ assuetis,
8 nisi quod angustiæ et internata virgulta ordines dirimebant,
et singuli binique velut cum paribus conserere pugnam coge-
9 bantur. Quod ad fugam impedimento hostibus erat, id ad
10 cædem eos velut vinctos præbebat; et iam ferme omnibus
scutatis Celtiberorum interfectis, levis armatura et Carthagini-
enses, qui ex alteris castris subsidio venerant, perculsi cæde-
11 bantur. Duo haud amplius millia peditum et equitatus omnis,
vix inito prœlio, cum Magone effugerunt. Hanno, alter im-
perator, cum eis, qui postremi iam profligato prœlio advenerant,
12 vivus capitur. Magonem fugientem equitatus ferme omnis, et
quod veterum peditum erat, secuti decimo die in Gaditanam

provinciam ad Hasdrubalem pervenernnt; Celtiberi, novus
miles, in proximas dilapsi silvas inde domos diffugerunt.

Peropportuna victoria nequaqnam tantum iam conflatnm 13
bellum, quanta futuri materia belli, si licuisset iis, Celtiberorum
gente excita, et alios ad arma sollicitare populos, oppressa
erat. Itaque collaudato benigne Silano, Scipio, spem debel- 14
landi, si nihil eam ipse cunctando moratus esset, nactus, ad
id, quod reliqnum belli erat, in ultimam Hispaniam adversus
Hasdrubalem pergit. Pœnus quum castra tum forte in Bætica 15
ad sociorum animos continendos in fide haberet, signis repente
sublatis, fugæ magis quam itineris modo penitus ad Oceanum
et Gades ducit. Ceterum, quoad continuisset exercitum, propo- 16
situm bello se fore ratus, antequam freto Gades traiiceret,
exercitum omnem passim in civitates divisit, ut et muris se
ipsi et armis muros tutarentur. Scipio ubi animadvertit, **3**
dissipatum passim bellum, et circumferre ad singulas urbes
arma diutini magis quam magni esse operis, retro vertit iter.
Ne hostibus tamen eam relinqueret regionem, L. Scipionem 2
fratrem cum decem millibus peditum, *mille* equitum ad oppug-
nandam opulentissimam in iis locis urbem (Orongin barbari
appellabant) mittit. Sita in Mæsessum finibus est, Hispanæ 3
gentis; ager frngifer; argentum etiam incolæ fodiunt. Ea
arx fuerat Hasdrubali ad excursiones circa mediterraneos
populos faciendas. Scipio, castris prope urbem positis, prius- 4
quam circnmvallaret urbem, misit ad portas, qui ex propinquo
alloquio animos tentarent suaderentque, ut amicitiam potius
quam vim experirentur Romanorum. Ubi nihil pacati respon- 5
debatur, fossa duplicique vallo circumdata urbe, in tres partes
exercitum dividit, ut una semper pars, quietis interim duabns,
oppngnaret. Prima pars qunm adorta oppugnare esset, atrox 6
sane et anceps prœlium fnit; non subire, non scalas ferre ad
muros præ incidentibus telis facile erat; etiam qui erexerant 7
ad murum scalas, alii furcis ad id ipsum factis detrudebantur,
in alios lupi superne ferrei iniecti, ut in periculo essent, ne
suspensi in murum extraherentur. Quod ubi animadvertit 8

Scipio, nimia paucitate suorum exæquatum certamen esse, et
iam eo superare hostem, quod ex muro pugnaret, duabus
9 simul partibus, prima recepta, urbem est aggressus. Quæ
res tantum pavoris iniecit fessis iam cum primis pugnando,
ut et oppidani mœnia repentina fuga desererent, et Punicum
præsidium metu, ne prodita urbs esset, relictis stationibus in
10 unum se colligeret. Timor inde oppidanos incessit, ne, si
hostis urbem intrasset, sine dis*crimine*, Pœnus an Hispanus
11 esset, obvii passim cæderentur, atque, patefacta repente
porta, frequentes ex oppido sese eiecerunt, scuta præ se
tenentes, ne tela procul coniicerentur, dextras nudas ostentantes,
12 ut gladios abiecisse appareret. Id utrum parum ex intervallo
sit conspectum, an dolus aliquis suspectus fuerit, incompertum
est; impetus hostilis in transfugas factus nec secus quam
13 adversa acies cæsi; eademque porta signa infesta *in* urbem
illata. Et aliis partibus securibus dolabrisque cædebantur
portæ, et ut quisque intraverat eques, ad forum occupandum
14 (ita enim præceptum erat) citato equo pergebat. Additum
erat et triariorum equiti præsidium; legionarii ceteras partes
pervadunt. Direptione et cæde obviorum, nisi qui armis se
15 tuebantur, abstinuerunt. Carthaginienses omnes in custodiam
dati sunt, oppidanorum mille ferme, qui clauserant portas;
16 ceteris traditum oppidum, suæ redditæ res. Cecidere in urbis
eius oppugnatione hostium duo millia ferme, Romanorum
haud amplius nonaginta.

4 Læta et ipsis, qui rem gessere, urbis eius expugnatio
fuit et imperatori ceteroque exercitui; et speciosum adventum
suum, ingentem turbam captivorum præ se agentes, fecerunt.
2 Scipio, collaudato fratre, quum, quanto poterat verborum
honore, Carthagini ab se captæ captam ab eo Orongim
3 æquasset, quia et hiems instabat, ut nec tentare Gades nec
disiectum passim per provinciam exercitum Hasdrubalis consectari
posset, in citeriorem Hispaniam omnes suas copias
4 reduxit; dimissisque in hiberna legionibus, L. Scipione fratre

Romam misso et Hannone hostium imperatore ceterisque
nobilibus captivis, ipse Tarraconem concessit.

Eodem anno classis Romana cum M. Valerio Lævino 5
proconsule ex Sicilia in Africam transmissa in Uticensi Car-
thaginiensique agro late populationes fecit. Extremis finibus
Carthaginiensium, circa ipsa mœnia Uticæ prædæ actæ sunt. Re- 6
petentibus Siciliam classis Punica (septuaginta erant longæ naves)
occurrit. Decem et septem naves ex iis captæ sunt, quattuor
in alto mersæ; cetera fusa ac fugata classis. Terra marique 7
victor Romanus cum magna omnis generis præda Lilybæum
repetit. Tuto inde mari, pulsis hostium navibus, magni
commeatus frumenti Romam subvecti.

Principio æstatis eius, qua hæc sunt gesta, P. Sulpicius **5**
proconsul et Attalus rex, quum Æginæ, sicut ante dictum
est, hibernassent, Lemnum inde classe iuncta (Romanæ quinque
et viginti quinqueremes, regiæ quinque et triginta) trans-
miserunt. Et Philippus, *ut*, seu terra seu mari obviam eundum 2
hosti foret, paratus ad omnes conatus esset, ipse Demetriadem
ad mare descendit, Larisam diem ad conveniendum exercitui
edixit. Undique ab sociis legationes Demetriadem ad famam 3
regis convenerunt. Sustulerant enim animos Ætoli quum ab 4
Romana societate, tum post Attali adventum, finitimosque de-
populabantur; nec Acarnanes solum Bœotique, et qui Eubœam 5
incolunt, in magno metu erant, sed Achæi quoque, quos super
Ætolicum bellum Machanidas etiam, Lacedæmonius tyrannus,
haud procul Argivorum fine positis castris terrebat. Hi 6
omnes, suis quisque urbibus quæ pericula terra marique por-
tendebantur, memorantes auxilia regem orabant. Ne ex regno 7
quidem ipsius tranquillæ nuntiabantur res: et Scerdilædum
Pleuratumque motos esse, et Thracum maxime Mædos, si
quod longinquum bellum regem occupasset, proxima Mace-
doniæ incursuros. Bœoti quidem et interiores Græciæ populi 8
Thermopylarum saltum, ubi angustæ fauces coartant iter,
fossa valloque intercludi ab Ætolis nuntiabant, ne transitum
ad sociorum urbes tuendas Philippo darent. Vel segnem 9

ducem tot excitare tumultus circumfusi poterant. Legationes
dimittit pollicitus, prout tempus ac res sineret, omnibus laturum
10 se auxilium. In præsentia, quæ maxime urgebat res, Pepa-
rethum præsidium urbi mittit, unde allatum erat, Attalum ab
Lemno classe transmissa omnem circum urbem agrum depopu-
11 latum. Polyphantam cum modica manu in Bœotiam, Menippum,
item quendam ex regiis ducibus, cum mille peltastis (pelta cætræ
12 haud dissimilis est) Chalcidem mittit; additi quingenti Agri-
anum, ut omnes insulæ partes tueri posset. Ipse Scotussam
est profectus, eodemque ab Larisa Macedonum copias traduci
13 iussit. Eo nuntiatum est, concilium Ætolis Heracleam indictum
regemque Attalum ad consultandum de summa belli venturum.
14 Magnis itineribus Heracleam duxit. Et concilio quidem
15 dimisso iam venit; segetibus tamen, quæ prope maturitatem
erant, maxime in sinu Ænianum evastatis, Scotussam copias
reducit. Ibi exercitu omni relicto, cum cohorte regia Deme-
16 triadem sese recipit. Inde ut ad omnes hostium motus posset
occurrere, in Phocidem atque Eubœam et Peparethum mittit,
17 qui loca alta eligerent, unde editi ignes apparerent; ipse in
Tisæo (mons est in altitudinem ingentem cacuminis editi)
speculam posuit, ut ignibus procul sublatis signum, ubi quid
molirentur hostes, momento temporis acciperet.
18 Romanus imperator et Attalus rex a Peparetho Nicæam
traiecerunt; inde classem in Eubœam ad urbem Oreum trans-
mittunt, quæ ab Demetriaco sinu Chalcidem et Euripum petenti
19 ad lævam prima urbium Eubœæ posita est. Ita inter Attalum
ac Sulpicium convenit, ut Romani a mari, regii a terra
6 oppugnarent. Quatriduo post, quam appulsa classis est, urbem
aggressi sunt. Id tempus occultis cum Platore, qui a Philippo
2 præpositus urbi erat, colloquiis absumptum est. Duas arces
urbs habet, unam imminentem mari, altera urbis media est.
Cuniculo inde via ad mare ducit, quam a mari turris quin-
3 que tabulatorum, egregium propugnaculum, claudebat. Ibi
primo atrocissimum contractum est certamen, et turre instructa
omni genere telorum, et tormentis machinisque ad oppugnandam

eam ex navibus expositis. Quum omnium animos oculosque 4
id certamen avertisset, porta maritimæ arcis Plator Romanos
accepit, momentoque arx occupata est. Oppidani pulsi inde
in mediam urbem ad alteram tendere arcem. Et ibi positi 5
erant, qui fores portæ obiicerent. Ita exclusi in medio cæ-
duutur capiuuturque. Macedonum præsidium conglobatum 6
sub arcis muro stetit; nec fuga effuse petita nec pertinaciter
prœlium initum. Eos Plator, venia ab Sulpicio impetrata, iu 7
naves impositos ad Demetrium Phthiotidis exposuit; ipse ad
Attalum se recepit.

Sulpicius, tam facili ad Oreum successu elatus, Chalcidem 8
inde protinus victrici classe petit; ubi haudquaquam ad
spem eventus respondit. Ex patenti utriuque coactum in 9
angustias mare speciem intuenti primo. gemini portus in ora
duo versi præbuerit; sed haud facile alia infestior classi statio
est. Nam et venti ab utriusque terræ præaltis montibus 10
subiti ac procellosi *se* deiiciunt, et fretum ipsum Euripi non
septies die, sicut fama fert, temporibus statis reciprocat, sed,
temere in modum venti nunc huc, nunc illuc verso mari, velut
monte præcipiti devolutus torrens rapitur. Ita nec nocte nec
die quies navibus datur. Quum classem tam infesta statio 11
accepit, tum et oppidum, alia parte clausum mari, alia ab
terra egregie munitum præsidioque valido firmatum, et præ-
cipue fide præfectorum principumque, quæ fluxa et vaua apud
Oreum fuerat, stabile atque inexpugnabile fuit. Id prudenter, 12
ut in temere suscepta re, Romanus fecit, qnod, circumspectis
difficultatibus, ne frustra tempus tereret, celeriter abstitit
incepto classemque inde ad Cynum Locridis (emporium
id est urbis Opuntiorum mille passuum a mari sitæ) traiecit.

Philippum et ignes ab Oreo editi monuerant, sed serius 7
Platoris fraude ex specula elati; et impari maritimis viribus
haud facilis erat in insulam classi accessus; ita per cuncta- 2
tionem *res* omissa; ad Chalcidis auxilium, ubi signum accepit,
impigre est motus. Nam et ipsa Chalcis, quanquam eiusdem
insulæ urbs est, tamen adeo arto interscinditur freto, ut ponte

continenti iungatur terraque aditum faciliorem quam mari
3 habeat. Igitur Philippus a Demetriade Scotussam, inde de
tertia vigilia profectus, deiecto præsidio fusisque Ætolis,
qui saltum Thermopylarum insidebant, quum trepidos hostes
Heracleam compulisset, ipse uno die Phocidis Elatiam millia
4 amplius sexaginta contendit. Eodem ferme die ab Attalo
rege Opuntiorum urbs capta diripiebatur. Concesserat eam
regi prædam Sulpicius, quia Oreum paucos ante dies ab Ro-
5 mano milite, expertibus regiis, direptum fuerat, quum Romana
classis eo se recepisset. Attalus, ignarus adventus Philippi,
6 pecuniis a principibus exigendis terebat tempus, adeoque
improvisa res fuit, ut, nisi Cretensium quidam forte pabulatum
ab urbe longius progressi agmen hostium procul conspexissent,
7 opprimi potuerit. Attalus inermis atque incompositus cursu
effuso mare ac naves petit, et molientibus ab terra naves
Philippus supervenit tumultumque etiam ex terra nauticis
8 præbuit. Inde Opuntem rediit, deos hominesque accusans,
quod tantæ rei fortunam ex oculis prope raptam amisisset.
9 Opuntii quoque ab eadem ira increpiti, quod, quum trahere
obsidionem in adventum suum potuissent, viso statim hoste
10 prope in voluntariam deditionem concessissent. Compositis
circa Opuntem rebus, Thronium est profectus. Et Attalus
primo Oreum, inde, quum fama accidisset, Prusian, Bithyniæ
regem, in fines regni sui transgressum, omissis rebus atque
11 Ætolico bello in Asiam traiecit. Et Sulpicius Æginam
classem recepit, unde initio veris profectus erat. Haud maiore
certamine, quam Opuntem Attalus ceperat, Philippus Thro-
12 nium cepit. Incolebant urbem eam profugi ab Thebis
Phthioticis; urbe sua capta a Philippo quum in fidem Æto-
lorum perfugissent, sedem iis Ætoli eam dederant urbis
13 vastatæ ac desertæ priore eiusdem Philippi bello. Tum ab
Thronio, sicut ante dictum est, recepta profectus Ti-
thronon et Drymias, Doridis parva atque ignobilia oppida,
cepit. Inde Elatiam, iussis ibi se opperiri Ptolemæi Rhodio-
14 rumque legatis, venit. Ubi quum de finiendo Ætolico bello

ageretur (affuerant enim legati nuper Heracleæ concilio Ro-
manorum Ætolorumque), nuntius affertur, Machanidam Olym-
piorum sollemne ludicrum parantes Elios aggredi statuisse.
Prævertendum id ratus, legatis cum benigno responso dimissis, 15
se neque causam eius belli fuisse nec moram, si modo æqua
et honesta condicione liceat, paci facturum, cum expedito 16
agmine profectus per Bœotiam Megara atque inde Corinthum
descendit, unde commeatibus sumptis Phliunta Pheneumque
petit. Et iam quum Heræam venisset, audit Machanidam 17
fama adventus sui territum refugisse Lacedæmonem, Ægium-
que se ad concilium Achæorum recepit, simul classem Punicam,
ut mari quoque aliquid posset, accitam, ibi ratus se inven-
turum. Paucis ante diebus inde Oxeas traiecerant Pœni; 18
inde portus Acarnanum petierant, quum ab Oreo profectum
Attalum Romanosque audissent, veriti, ne ad se iretur et
intra Rhium (fauces eæ sunt Corinthii sinus) opprimerentur.

Philippus mærebat quidem et angebatur, quum ad omnia 8
ipse raptim isset, nulli tamen se rei in tempore occurrisse,
et rapientem omnia ex oculis elusisse celeritatem suam for-
tunam; in concilio autem dissimulans ægritudinem elato animo 2
dissernit, testatus deos hominesque, se nullo loco nec tempore
defuisse, quin, ubi hostium arma concrepuissent, eo quanta
maxima posset celeritate tenderet; sed vix rationem iniri 3
posse, utrum a se audacius an fugacius ab hostibus geratur
bellum. Sic ab Opunte Attalum, sic Sulpicium ab Chalcide,
sic eis ipsis diebus Machanidam e manibus suis clapsum.
Sed non semper felicem esse fugam, nec pro difficili id bellum 4
habendum, in quo si modo congressus cum hostibus sis,
viceris. Quod primum esset, confessionem se hostium habere, 5
nequaquam pares esse sibi; brevi et victoriam haud dubiam
habiturum, nec meliore eventu eos secum quam spe pugna-
turos. Læti regem socii audierunt. Reddidit inde Achæis 6
Heræam et Triphyliam, Alipheram autem Megalopolitis, quod
suorum fuisse finium satis probabant, restituit. Inde navibus 7
acceptis ab Achæis (erant autem tres quadriremes et biremes

8 totidem) Anticyram traiecit. Inde quinqueremibus septem et
lembis viginti amplius, quos, ut adiungeret Carthaginiensium
classi, miserat in Corinthium sinum, profectus ad Erythras
Ætolorum, quæ prope Eupalium sunt, escensionem fecit.
9 Haud fefellit Ætolos; nam hominum quod aut in agris aut
in propinquis castellis Potidaniæ atque Apolloniæ fuit, in
10 silvas montesque refugit; pecora, quæ inter festinationem
abigi nequierant, sunt direpta et in naves compulsa. Cum
iis ceteraque præda Nicia, prætore Achæorum, Ægium misso,
quum Corinthum petisset, pedestres inde copias per Bœotiam
11 terra duci iussit; ipse ab Cenchreis præter terram Atticam
super Sunium navigans inter medias prope hostium classes
12 Chalcidem pervenit. Inde, collaudata fide ac virtute, quod
neque timor nec spes flexisset eorum animos, hortatusque,
13 *ne* Opuntiorum fortunam mallent, ab Chalcide Oreum navigat,
principumque iis, qui fugere capta urbe quam se Romanis
tradere maluerant, summa rerum et custodia urbis permissa,
ipse Demetriadem ab Eubœa, unde primum ad opem feren-
14 dam sociis profectus erat, traiecit. Cassandreæ deinde cen-
tum navium longarum carinis positis contractaque ad effectum
eius operis multitudine fabrorum navalium, quia res in Græcia
tranquillas et profectio Attali fecerat et in tempore laboran-
tibus sociis latum ab se auxilium, retro in regnum concessit,
ut Mædis bellum inferret.

9 Extremo æstatis eius, qua hæc in Græcia gesta sunt,
quum Q. Fabius Maximi filius legatus ab M. Livio consule
Romam ad senatum nuntiasset, consulem satis præsidii Galliæ
provinciæ credere L. Porcium cum suis legionibus esse, dece-
2 dere se inde ac deduci exercitum consularem posse, patres
non M. Livium tantum redire ad urbem, sed collegam quoque
3 eius C. Claudium iusserunt. Id modo in decreto interfuit,
quod M. Livii exercitum reduci, Neronis legiones Hannibali
4 oppositas manere in provincia iusserunt. Inter consules ita
per litteras convenit, ut, quemadmodum uno animo rem

publicam gessissent, ita, quanqnam ex diversis regionibus
convenirent, nno tempore ad urbem accederent; Præneste qui
prior venisset, collegam ibi opperiri iussus. Forte ita evenit, 5
nt eodem die ambo Præneste venirent. Inde præmisso edicto,
ut triduo post frequcns senatns ad ædem Bellonæ adesset,
omni multitudine obviam effusa ad urbem accessere. Non 6
salutabant modo universi circumfusi, sed pro *se* quisque
victrices dextras consnlum capientes alii gratulabantur, alii
gratias agebant, quod eorum opera incolumis res publica esset.
In senatu quum more omnium imperatorum, expositis rebus 7
ab se gestis, postulassent, ut pro re publica fortiter feliciterque
administrata et deis immortalibus haberetur honos et ipsis
triumphantibus urbem inire liceret, se vero ea, quæ postularent, 8
decernere patres merito deorum primum, dein secundum deos
consulum responderunt; et supplicatione amborum nomine et 9
trinmpho utrique decreto, inter ipsos, ne, quum bellum communi animo gessissent, triumphum separarent, ita convenit,
ut, qnoniam et in provincia M. Livii res gesta esset, et eo 10
die, quo pugnatum foret, eius forte auspicium fuisset, et
exercitus Livianus deductus Romam venisset, Neronis deduci
de provincia non potuisset, nt M. Livinm quadrigis urbem
inenntem milites sequerentur, C. Claudius equo sine militibus
inveheretur. Ita consociatus triumphus quum utrique, tum 11
magis ei, qui, quantnm merito anteibat, tantum honore collegæ
cesserat, gloriam auxit. Illum equitem aiebant sex dierum 12
spatio transcurrisse longitudinem Italiæ et eo die cum Hasdrubale in Gallia signis collatis pugnasse, quo eum castra
adversus sese in Apulia posita habere Hannibal credidisset.
Ita unum consulem pro utraque parte Italiæ adversus duos 13
[duces, duos] imperatores hinc consilium suum, hinc corpus
opposuisse. Nomen Neronis satis fuisse ad continendum 14
castris Hannibalem; Hasdrubalem vero qua alia re quam
adventu eius obrutum atque exstinctum esse? Itaque iret 15
alter consul sublimis curru multiiugis, si vellet, equis; uno
equo per urbem verum triumphum vehi, Neronemque, etiamsi

pedes incedat, vel parta eo bello vel spreta eo triumpho
16 gloria memorabilem fore. Hi sermones spectantium Neronem
usque in Capitolium prosecuti sunt. Pecuniæ in ærarium
17 tulerunt sestertium tricies, octoginta millia æris. Militibus M.
Livius quinquagenos senos asses divisit; tantundem C. Claudius absentibus militibus suis est pollicitus, quum ad exer-
18 citum redisset. Notatum, eo die plura carmina militaribus
19 iocis in C. Claudium quam consulem suum iactata; equites
L. Veturium et Q. Cæcilium legatos magnis tulisse laudibus,
hortatosque esse plebem, ut eos consules in proximum annum
20 crearent; adiecisse equitum prærogativæ auctoritatem consules,
postero die in contione, quam forti fidelique duorum præcipue
legatorum opera usi essent, commemorantes.

10 Quum comitiorum tempus appeteret et per dictatorem
comitia haberi placuisset, C. Claudius consul M. Livium collegam dictatorem dixit, Livius Q. Cæcilium magistrum equitum.
2 A M. Livio dictatore creati consules L. Veturius, Q. Cæcilius,
3 is ipse, qui tum erat magister equitum. Inde prætorum
comitia habita; creati C. Servilius, M. Cæcilius Metellus, Ti.
Claudius Asellus, Q. Mamilius Turrinus, qui tum ædilis plebis
4 erat. Comitiis perfectis dictator, magistratu abdicato dimissoque exercitu, in Etruriam provinciam ex senatus consulto est
5 profectus ad quæstiones habendas, qui Etruscorum Umbrorumve populi defectionis ab Romanis ad Hasdrubalem sub
adventum eius consilia agitassent, quique eum auxiliis aut
6 commeatu aut ope aliqua iuvissent. Hæc eo anno domi
militiæque gesta. Ludi Romani ter toti instaurati ab ædilibus
7 curulibus, Cn. Servilio Cæpione, Ser. Cornelio Lentulo; item
ludi plebeii semel toti instaurati ab ædilibus plebis M. Pomponio Mathone et Q. Mamilio Turrino.

8 Tertio decimo anno Punici belli, L. Veturio Philone et
A. u. c. 548. A. Ch. 206. Q. Cæcilio Metello consulibus, Bruttii ambobus, ut cum Han-
9 nibale bellum gererent, provincia decreta. Prætores exinde
sortiti sunt, M. Cæcilius Metellus urbanam, Q. Mamilius pere-
10 grinam, C. Servilius Siciliam, Ti. Claudius Sardiniam. Exer-

citus ita divisi: consulum alteri, quem C. Claudius prioris
anni consul, alteri, quem Q. Claudius proprætor (eæ binæ
legiones erant) habuissent exercitum; in Etruria duas volonum 11
legiones a C. Terentio proprætore M. Livius proconsul, cui
prorogatum in annum imperium erat, acciperet. Et Q. Ma- 12
milius ut, collegæ iurisdictione tradita, Galliam cum exercitu,
cui L. Porcius [pro]prætor præfuerat, obtineret, decretum est,
iussusque populari agros Gallorum, qui ad Pœnos sub ad-
ventum Hasdrubalis defecissent. C. Servilio cum Cannensibus 13
duabus legionibus, sicut C. Mamilius tenuerat, Sicilia tuenda
data. Ex Sardinia vetus exercitus, cui A. Hostilius præfue- 14
rat, deportatus; novam legionem, quam Ti. Claudius traiiceret
secum, consules conscripserunt. Q. Claudio, ut Tarentum, 15
C. Hostilio Tubulo, ut Capuam provinciam haberet, proroga-
tum in annum imperium est. M. Valerius proconsul, qui 16
tuendæ circa Siciliam maritimæ oræ præfuerat, triginta
navibus C. Servilio prætori traditis, cum cetera omni classe
redire ad urbem iussus.

In civitate tanto discrimine belli sollicita quum omnium 11
secundorum adversorumque causas in deos verterent, multa
prodigia nuntiabantur: Tarracinæ Iovis ædem, Satrici matris 2
Matutæ de cælo tactam; *Satri*canos haud minus terrebant in
ædem Iovis foribus ipsis duo perlapsi angues; ab Antio
nuntiatum est, cruentas spicas metentibus visas esse; Cære 3
porcus biceps et agnus mas idemque femina natus erat; et
Albæ duo soles visos ferebant, et nocte Fregellis lucem
obortam; et bos in agro Romano locutus et ara Neptuni 4
multo manasse sudore in circo Flaminio dicebantur; et ædes
Cereris, Salutis, Quirini de cælo tactæ. Prodigia consules 5
hostiis maioribus procurare iussi et supplicationem unum
diem habere; ea ex senatus consulto facta. Plus omnibus 6
aut nuntiatis peregre aut visis domi prodigiis terruit animos
hominum ignis in æde Vestæ exstinctus, cæsaque flagro est
Vestalis, cuius custodia eius noctis fuerat, iussu P. Licinii
pontificis. Id quanquam nihil portendentibus deis, ceterum 7

negligentia humana acciderat, tamen et hostiis maioribus procurari et supplicationem ad Vestæ haberi placuit.

8 Priusquam proficiscerentur consules ad bellum, moniti
a senatu sunt, ut in agros reducendæ plebis curam haberent:
deum benignitate summotum bellum ab urbe Romana et
Latio esse; posse sine *metu in agris habitari*; *minime* convenire
9 Siciliæ quam Italiæ colendæ maiorem curam esse. Sed res
haudquaquam erat populo facilis, liberis cultoribus bello absumptis,
et inopia servitiorum, et pecore direpto villisque
dirutis aut incensis; magna tamen pars auctoritate consulum
10 compulsa in agros remigravit. Moverant antem huiusce rei
mentionem Placentinorum et Cremonensium legati, querentes
agrum suum ab accolis Gallis incursari ac vastari, magnamque
partem colonorum suorum dilapsam esse, et iam infrequentes
11 se urbes, agrum vastum ac desertum habere. Mamilio prætori
mandatum, ut colonias ab hoste tueretur; consules ex
senatus consulto edixerunt, qui cives Cremonenses atque
Placentini essent, ante certam diem in colonias reverterentur.

Principio deinde veris et ipsi ad bellum profecti sunt.
12 Q. Cæcilius consul exercitum ab C. Nerone, L. Veturius a
Q. Claudio proprætore accepit, novisque militibus, quos ipse
13 conscripserat, supplevit. In Consentinum agrum consules
exercitum duxerunt, passimque depopulati, quum agmen iam
grave præda esset, in saltu angusto a Bruttiis iaculatoribusque
11 Numidis turbati sunt, ita ut non præda, sed armati quoque
in periculo fuerint. Maior tamen tumultus quam pugna fuit,
et, præmissa præda, incolumes et legiones in loca culta eva-
15 sere. In Lucanos profecti; ea sine certamine tota gens
in dicionem populi Romani rediit.

12 Cum Hannibale nihil eo anno rei gestum est. Nam
neque ipse se obtulit in tam recenti vulnere publico privatoque,
neque lacessierunt quietum Romani; tantam inesse vim,
etsi omnia alia circa eum ruerent, in uno illo duce censebant.
2 Ac nescio an mirabilior adversis quam secundis rebus fuerit,
3 quippe *qui*, *quum* [et] in hostium terra per annos tredecim,

tam procul ab domo, varia fortuna bellum gereret exercitu
non suo civili, sed mixto ex colluvione omnium gentium, qui-
bus non lex, non mos, non lingua communis, alius habitus, 4
alia vestis, alia arma, alii ritus, alia sacra, alii prope dei
essent, ita quodam nno vinculo copulaverit eos, ut nulla nec
inter ipsos nec adversus ducem seditio exstiterit, qunm et 5
pecnnia sæpe in stipendium et commeatus in hostium agro
deesset, quorum inopia priore Punico bello multa infanda
inter duces militesqne commissa fuerant. Post Hasdrubalis 6
vero exercitum *cum* duce, in quibus spes omnis reposita
victoriæ fuerat, deletum cedendoque in angulum Bruttium
cetera Italia concessum, cui non videatur mirabile, nullum
motnm in castris factum? Nam ad cetera id quoque acces- 7
serat, ut ne alendi quidem exercitus nisi ex Bruttio agro spes
esset, qui, nt omnis coleretur, exiguus tamen tanto alendo
exercitui erat; tnm magnam partem inventutis abstractam a 8
cultu agrorum bellum occupaverat et mos vitio etiam insitus
genti per latrocinia militiam exercendi; nec ab domo quic- 9
quam mittebatur, de Hispania *retinenda sollicitis*, *tanquam
omnia prospera in Italia essent.*

In Hispania res quadam ex parte eandem fortunam, 10
quadam longe disparem habebant; eandem, qnod prœlio victi
Carthaginienses duce amisso in nltimam Hispaniæ oram usque
ad Oceannm compulsi erant, disparem antem, quod Hispania 11
non quam Italia modo, sed quam ulla pars terrarum bello
reparando aptior erat locorum hominnmque ingeniis. Itaque 12
ergo prima Romanis inita provinciarum, quæ quidem conti-
nentis sint, postrema omnium, nostra demum ætate, ductu
anspicioque Augusti Cæsaris perdomita est. Ibi tum Has- 13
drubal Gisgonis, maximus *clarissimus*que eo bello secundum
Barcinos dux, regressns ab Gadibus rebellandi spe, adiuvante
Magone Hamilcaris filio dilectibus per nlteriorem Hispaniam
habitis, ad qninquaginta millia peditum, quattuor millia et
quingentos equites armavit. De equestribus copiis ferme 14
inter auctores convenit; peditnm septuaginta millia quidam

15 adducta ad Silpiam urbem scribunt. Ibi super campos patentes
duo duces Pœni ea mente, ne detrectarent certamen, conside-
13 runt. Scipio, quum ad eum fama tanti comparati exercitus
perlata esset, neque Romanis legionibus tantæ se fore parem
multitudini ratus, ut non in speciem saltem opponerentur
2 barbarorum auxilia, neque in iis tamen tantum virium po-
nendum, ut mutando fidem, quæ cladis causa fuisset patri
3 patruoque, magnum momentum facerent, præmisso Silano ad
Culcham, duodetriginta oppidis regnantem, ut equites peditesque
ab eo, quos se per hiemem conscripturum pollicitus erat,
4 acciperet, ipse ab Tarracone profectus protinus ab sociis, qui
accolunt viam, modica contrahendo auxilia Castulonem per-
5 venit. Eo adducta ab Silano auxilia, tria millia peditum et
quingenti equites. Inde ad Bæculam urbem progressus omni
exercitu civium, sociorum, *peditum* equitumque quinque et
6 quadraginta millibus. Castra ponentes eos Mago et Masinissa
cum omni equitatu aggressi sunt, turbassentque munientes, ni
abditi post tumulum opportune ad id positum ab Scipione
7 equites improviso in effusos incurrissent. Ei promptissimum
quemque et proxime vallum atque in ipsos munitores primum
invectum vixdum prœlio inito fuderunt; cum ceteris, qui sub
signis atque ordine agminis incesserant, longior et diu ambi-
8 gua pugna fuit. Sed quum ab stationibus primum expeditæ
cohortes, deinde ex opere deducti milites atque arma capere
iussi plures et integri fessis *instarent*, magnumque iam agmen
armatorum a castris in prœlium rueret, terga haud dubie
9 vertunt Pœni Numidæque. Et primo turmatim abibant, nihil
propter pavorem festinationemve confusis ordinibus; dein,
postquam acrius ultimis incidebat Romanus neque sustineri
impetus poterat, nihil iam ordinum memores passim, qua
10 cuique proximum fuit, in fugam effunduntur. Et quanquam
eo prœlio aliquantum Romanis aucti et deminuti hostibus
animi erant, tamen aliquot insequentes dies ab excursionibus
equitum levisque armaturæ cessatum *non* est.
14 Ubi satis tentatæ per hæc levia certamina vires sunt,

prior Hasdrubal in aciem copias eduxit, deinde et Romani
processere; sed utraqne acies pro vallo stetit instructa, et 2
quum ab neutris pugna cœpta esset, iam die ad occasum
inclinante, a Pœno prius, deinde ab Romano in castra copiæ
reductæ. Hoc idem per dies aliquot factum. Prior semper 3
Pœnus copias castris educebat, prior fessis stando signum
receptui dabat; ab neutra parte procursum telumve missum
aut vox ulla orta. Mediam aciem hinc Romani, illinc 4
Carthaginienses mixti Afris, cornua socii tenebant (erant autem
utrisque Hispani); pro cornibus ante Punicam aciem elephanti
castellorum procul speciem præbebant. Iam hoc in utrisque 5
castris sermonis erat, ita, ut instructi stetissent, pugnaturos;
medias acies, Romanum Pœnumque, quos inter belli causa
esset, pari robore animorum armorumque concursuros. Scipio 6
ubi hæc obstinate credi animadvertit, omnia de industria
in eum diem, quo pugnaturus erat, mutavit. Tesseram 7
vesperi per castra dedit, ut ante lucem viri equique curati
et pransi essent, armatus eques frenatos instratosque teneret
equos. Vixdum satis certa luce equitatum omnem cum levi 8
armatura in stationes Punicas immisit; inde confestim ipse
cum gravi agmine legionum procedit, præter opinionem desti- 9
natam suorum hostiumque Romano milite cornibus firmatis,
sociis in mediam aciem acceptis. Hasdrubal clamore equitum 10
excitatus ut ex tabernaculo prosiluit, tumultumque ante vallum
et trepidationem suorum et procul signa legionum fulgentia
plenosque hostium campos vidit, equitatum omnem extemplo
in equites emittit; ipse cum peditum agmine castris egreditur, 11
nec ex ordine solito quicquam acie instruenda mutat. Equi- 12
tum iam diu anceps pugna erat, nec ipsa per se decerni
poterat, quia pulsis, quod prope in vicem fiebat, in aciem
peditum tutus receptus erat; sed ubi iam haud plus quingen- 13
tos passus acies inter sese aberant, signo receptui dato Sci-
pio patefactisque ordinibus, equitatum omnem levemque
armaturam in medium acceptam divisamque in partes duas
in subsidiis post cornua locat. Inde, ubi incipiendæ iam 14

pugnæ tempns erat, Hispanos (ea media acies fuit) presso
15 gradu incedere iubet; ipse e dextro cornu (ibi namque præ-
erat) nuntium ad Silanum et Marcium mittit, nt cornu exten-
derent in sinistram partem, qnemadmodum se tendentem ad
16 dextram vidissent, et cum expeditis peditum equitumque prius
pugnam consererent cum hoste, qnam coire inter se mediæ
17 acies possent. Ita diductis cornibus, cum ternis peditum
cohortibus ternisque equitum turmis, ad hoc velitibus, citato
gradu in hostem dncebant, sequentibus in obliquum aliis;
18 sinus in medio erat, qua segnius Hispanorum signa incedebant.
19 Et iam conflixerant cornua, quum, quod roboris in acie
hostium erat, Pœni veterani Afrique nondum ad teli coniectum
venissent, neque in cornua, ut adiuvarent pugnantes, discurrere
auderent, *ne aperirent* mediam aciem venienti ex adverso
20 hosti. Cornua ancipiti prœlio urgebantur; eques levisque
armatura *ac* velites circnmductis alis in latera incurrebant;
cohortes a fronte urgebant, ut abrumperent cornua a cetera
15 acie; et quum ab omni parte haudquaquam par pugna erat,
tum quod turba Baliarium tironnmque Hispanorum Romano
2 *Latino*que militi obiecta erat. Et procedente iam *die vires*
deficere Hasdrubalis exercitum cœperant, oppressos matutino
tumultu coactosque, prinsquam cibo corpora firmarent, raptim
3 in aciem exire. Ad id sednlo diem extraxerat Scipio, ut
sera pugna esset; nam ab septima demum hora peditum
4 signa cornibus incucurrerunt; ad medias acies aliquanto serius
pervenit pugna, ut prius æstus a meridiano sole laborque
standi sub armis et simul fames sitisqne corpora afficerent,
5 quam manus cum hoste consererent. Ita steterunt scutis
innixi. Iam super cetera elephanti etiam, tumultuoso genere
pugnæ equitum velitumque et levis armaturæ consternati, e
6 cornibus in mediam aciem sese intulerant. Fessi igitur cor-
poribns animisque retulere pedem, ordines tamen servantes,
7 haud secus qnam si imperio dncis cederent integra acie. Sed
quum eo ipso acrius, ubi inclinatam sensere rem, victores se
8 undique inveherent, nec facile impetus snstineri posset, quan-

quam retinebat obsistebatque cedentibus Hasdrubal, ab tergo
esse colles tutumque receptum, si modice se reciperent, cla-
mitans, tamen, vincente metu verecundiam, quum proximus 9
quisque hostem cederet, terga extemplo data, atque in fugam
sese omnes effuderunt. Ac primo constituere signa in radi- 10
cibus collium ac revocare in ordines militem cœperant, cunc-
tantibus in adversum collem erigere aciem Romanis; deinde,
ut inferri impigre signa viderunt, integrata fuga in castra
pavidi compelluntur. Nec procul vallo Romanus aberat; 11
cepissetque tanto impetu castra, ni se ex vehementi sole,
qualis inter graves imbre nubes effulget, tanta vis aquæ
deiecisset, ut vix in castra sua receperint se victores, quosdam
etiam religio ceperit ulterius quicquam eo die conandi. Car- 12
thaginienses, quanquam fessos labore ac vulneribus nox
imberque ad necessariam quietem vocabat, tamen, quia metus 13
et periculum cessandi non dabat tempus, prima luce oppug-
naturis hostibus castra, saxis undique circa ex propinquis
vallibus congestis augent vallum, munimento sese, quando in
armis parum præsidii foret, defensuri; sed transitio sociorum, 14
fuga ut tutior mora videretur, fecit. Principium defectionis
ab Attene, regulo Turdetanorum, factum est; is cum magna 15
popularium manu transfugit; inde duo munita oppida cum
præsidiis tradita a præfectis Romano; et ne latius, inclinatis 16
semel ad defectionem animis, serperet res, silentio proximæ
noctis Hasdrubal castra movet.

Scipio, ut prima luce, qui in stationibus erant, retulerunt **16**
profectos hostes, præmisso equitatu signa ferri iubet; adeoque 2
citato agmine ducti sunt, ut, si via recta vestigia sequentes
issent, haud dubie assecuturi fuerint; ducibus est creditum,
brevius aliud esse iter ad Bætim fluvium, ut transeuntes
aggrederentur. Hasdrubal, clauso transitu fluminis, ad Oceanum 3
flectit; et iam inde fugientium modo effusi abibant; itaque
ab legionibus Romanis aliquantum intervalli fecit. Eques 4
levisque armatura nunc ab tergo, nunc ab lateribus occurrendo
fatigabat morabaturque, et quum ad crebros tumultus signa 5

consisterent, et nunc equestria, nunc cum velitibus auxiliisque
6 peditum prœlia consererent, supervenerunt legiones. Inde
non iam pugna, sed trucidatio velut pecorum fieri, donec ipse
dux fugæ auctor in proximos colles cum sex millibus ferme
7 semermium evasit; ceteri cæsi captique. Castra tumultuaria
raptim Pœni tumulo editissimo communiverunt, atque inde,
quum hostis nequicquam subire iniquo adscensu conatus esset,
8 haud difficulter sese tutati sunt. Sed obsidio in loco nudo
atque inopi vix in paucos dies tolerabilis erat; itaque trans-
itiones ad hostem fiebant. Postremo dux ipse, navibus
accitis (nec procul aberat mare), nocte relicto exercitu Gades
9 perfugit. Scipio, fuga ducis hostium audita, decem millia
peditum, mille equites relinquit Silano ad castrorum obsidionem;
10 ipse cum ceteris copiis septuagesimis castris, protinus causis
regulorum civitatiumque cognoscendis, ut præmia ad veram
meritorum æstimationem tribui possent, Tarraconem rediit.
11 Post profectionem eius Masinissa cum Silano clam congressus,
ut ad nova consilia gentem quoque suam obedientem haberet,
12 cum paucis popularibus in Africam traiecit, non tam evidenti
eo tempore subitæ mutationis causa, quam documento post
id tempus constantissimæ ad ultimam senectam fidei, ne tum
13 quidem eum sine probabili causa fecisse. Mago, inde remissis
ab Hasdrubale navibus, Gades petit; ceteri deserti ab ducibus,
pars transitione, *pars* fuga dissipati per proximas civitates
sunt, nulla numero aut viribus manus insignis.

14 Hoc maxime modo ductu atque auspicio P. Scipionis
pulsi Hispania Carthaginienses sunt, quarto decimo anno post
bellum initum, quinto, quam P. Scipio provinciam et exer-
15 citum accepit. Haud multo post Silanus debellatum referens
17 Tarraconem ad Scipionem rediit. L. Scipio cum multis
nobilibus captivis nuntius receptæ Hispaniæ Romam est missus.
2 Sed quum ceteri lætitia gloriaque ingenti eam rem vulgo
ferrent, unus, qui gesserat, inexplebilis virtutis veræque laudis,
parvum instar eorum, quæ spe ac magnitudine animi conce-
3 pisset, receptas Hispanias ducebat. Iam Africam magnamque

Carthaginem et in suum decus nomenque velut consummatam
eius belli gloriam spectabat. Itaque præmoliendam sibi ratus 4
iam rem conciliandosque regum gentiumque animos, Syphacem
primum regem statuit tentare. Masæsuliorum is rex erat. 5
Masæsulii, gens affinis Mauris, in regionem Hispaniæ maxime,
qua sita Nova Carthago est, spectant. Fœdus ea tempestate 6
regi cum Carthaginiensibus erat, quod haud gravius ei sanc-
tiusque quam vulgo barbaris, quibus ex fortuna pendet fides,
ratus fore, oratorem ad eum C. Lælium cum donis mittit. 7
Quibus barbarus lætus, et quia res tum prosperæ ubique Ro- 8
manis, Pœnis autem in Italia adversæ, in Hispania nullæ iam
erant, amicitiam se Romanorum accipere annuit: firmandæ eius
fidem nec dare nec accipere nisi cum ipso coram duce
Romano. Ita Lælius, in id modo fide ab rege accepta, tutum 9
adventum fore, ad Scipionem redit. Magnum in omnia mo- 10
mentum Syphax affectanti res erat Africæ, opulentissimus eius
terræ *rex*, bello iam expertus ipsos Carthaginienses, finibus
etiam regni apte ad Hispaniam, quod freto exiguo dirimuntur,
positis. Dignam itaque rem Scipio ratus, quæ, quoniam non 11
aliter posset, magno periculo peteretur, L. Marcio Tarracone,
M. Silano Carthagine Nova, quo pedibus ab Tarracone itine-
ribus magnis ierat, ad præsidium Hispaniæ relictis, ipse cum 12
C. Lælio duabus quinqueremibus ab Carthagine profectus
tranquillo mari plurimum remis, interdum et leni adiuvante
vento, in Africam traiecit. Forte ita incidit, ut eo ipso 13
tempore Hasdrubal, pulsus Hispania, septem triremibus portum
invectus, ancoris positis terræ applicaret naves, quum conspectæ 14
duæ quinqueremes, haud cuiquam dubio, quin hostium essent
opprimique a pluribus, priusquam portum intrarent, possent,
nihil aliud quam tumultum ac trepidationem simul militum ac
nautarum, nequicquam armaque et naves expedientium, fece-
runt. Percussa enim ex alto vela paulo acriori vento prius 15
in portum intulerunt quinqueremes, quam Pœni ancoras
molirentur; nec ultra tumultum ciere quisquam in regio portu 16
audebat. Ita in terram prior Hasdrubal, mox Scipio et Læ-

18 lius egressi ad regem pergunt. Magnificumque id Syphaci
(nec erat aliter) visum, duorum opulentissimorum ea tempe-
state duces populorum uno die suam pacem amicitiamque
2 petentes venisse. Utrumque in hospitium invitat, et, quoniam
fors eos sub uno tecto esse atque ad eosdem penates voluisset,
contrahere ad colloquium dirimendarum simultatium causa est
3 conatus, Scipione abnuente aut privatim sibi ullum cum Pœno
odinm esse, quod colloquendo finiret, aut de re publica
4 quicquam se cum hoste agere iniussu senatus posse. Illud
magno opere tendente rege, ne alter hospitum exclusus mensa
videretur, ut in animum induceret ad easdem venire epnlas,
5 haud abnuit, cenatumque simul apud regem est; et eodem
etiam lecto Scipio atque Hasdrubal, quia ita cordi erat regi,
6 accubuerunt. Tanta autem inerat comitas Scipioni atque ad
omnia naturalis ingenii dexteritas, ut non Syphacem modo,
barbarum insuetumque moribus Romanis, sed hostem etiam
7 infestissimum facunde alloquendo sibi conciliaret. Mirabilio-
remque sibi eum virum congresso coram visum præ se ferebat
8 quam bello rebus gestis, nec dubitare, quin Syphax regnumque
eius iam in Romanorum essent potestate; eam artem illi viro
9 ad conciliandos animos esse. Itaque non, quo modo Hispaniæ
amissæ sint, quærendum magis Carthaginiensibus esse quam,
10 quo modo Africam retineant, cogitandum. Non peregrina-
bundum neque circa amœnas oras vagantem tantum ducem
Romanum, relicta provincia novæ dicionis, relictis exercitibus,
duabus *navibus*, in Africam traiecisse sese, in hostilem terram, *in*
regiam, in fidem inexpertam, sed potiundæ Africæ spem
11 affectantem. Hoc eum iam pridem volutare in animo, hoc
palam fremere, quod non, quemadmodum Hannibal in Italia,
12 sic Scipio in Africa bellum gereret. Scipio, fœdere icto cum
Syphace, profectus ex Africa dubiisque et plerumque sævis
in alto iactatus ventis, die quarto Novæ Carthaginis portum
tenuit.

19 Hispaniæ sicut a bello Punico quietæ erant, ita quasdam
civitates propter conscientiam culpæ metu magis quam fide

quietas esse apparebat, quarum maxime insignes et magnitu-
dine et noxa Iliturgi et Castulo erant. Castulo, quum pro- 2
speris rebus socii fuissent, post cæsos cum exercitibus Scipi-
ones defecerat ad Pœnos; Iliturgitani prodendis, qui ex illa
clade ad eos perfugerant, interficiendisque scelus etiam de-
fectioni addiderant. In eos populos primo adventu, quum 3
dubiæ Hispaniæ essent, merito magis quam utiliter sævitum
foret; tunc, iam tranquillis rebus, quia tempus expetendæ pœnæ 4
videbatur venisse, accitum ab Tarracone L. Marcium cum
tertia parte copiarum ad Castulonem oppugnandum mittit,
ipse cum cetero exercitu quintis ferme ad Iliturgin castris
pervenit. Clausæ erant portæ omniaque instructa et parata 5
ad oppugnationem arcendam; adeo conscientia, quid se meritos
scirent, pro indicto eis bello fuerat. Hinc et hortari milites 6
Scipio orsus est: Ipsos claudendo portas indicasse Hispanos,
quid ut timerent, meriti essent. Itaque multo infestioribus
animis cum eis quam cum Carthaginiensibus bellum gerendum
esse; quippe cum illis prope sine ira de imperio et gloria 7
certari, ab his perfidiæ et crudelitatis et sceleris pœnas expe-
tendas esse. Venisse tempus, quo et nefandam commilitonum 8
necem et in semet ipsos, si eodem fuga delati forent, instruc-
tam fraudem ulciscerentur, et in omne tempus gravi documento
sancirent, ne quis unquam Romanum civem militemve in ulla
fortuna opportunum iniuriæ duceret. Ab hac cohortatione 9
ducis incitati scalas electis per manipulos viris dividunt.
Partito exercitu, ita ut parti alteri Lælius præesset legatus,
duobus simul locis ancipiti terrore urbem aggrediuntur. Non 10
dux unus aut plures principes oppidanos, sed suus ipsorum
e conscientia culpæ metus ad defendendam impigre urbem hor-
tatur. Et meminerant et admonebant *alii* alios, supplicium ex 11
se, non victoriam peti; ubi quisque mortem oppeteret, id
referre, utrum in pugna et in acie, ubi Mars communis et
victum sæpe erigeret et affligeret victorem, an postmodo, 12
cremata et diruta urbe, ante ora captarum coniugum libero-
rumque, inter verbera et vincula, omnia fœda atque indigna

13 passi exspirarent. Igitur non militaris modo ætas aut viri
tantum, sed feminæ puerique super animi corporisque vires
adsunt, pugnantibus tela ministrant, saxa [in] muros munien-
14 tibus gerunt. Non libertas solum agebatur, quæ virorum
fortium tantum pectora acuit, sed ultima omnium supplicia
et fœda mors ob oculos erat. Accendebantur animi et cer-
tamine laboris ac periculi atque ipso inter se conspectn.
15 Itaque tanto ardore certamen initum est, ut domitor ille totius
Hispaniæ exercitus ab unius oppidi iuventute sæpe repulsus
16 a muris haud satis decoro prœlio trepidaret. Id nbi vidit
Scipio, veritus, ne vanis conatibus suorum et hostibus cresceret
animus et segnior miles fieret, sibimet conandum ac partem
periculi capessendam esse ratus, increpita ignavia militum,
ferri scalas iubet et se ipsum, si ceteri cunctentur, escensurum
17 minatur. Iam subierat haud mediocri periculo mœnia, quum
clamor undique ab sollicitis vicem imperatoris militibus sub-
18 latus, scalæque mnltis simul partibus erigi cœptæ; et ex altera
parte Lælius instat. Tum victa oppidanorum vis, deiectisque
propugnatoribus occupantur muri; arx etiam ab ea parte,
qua inexpugnabilis videbatur, inter tumultum capta est.
20 Transfugæ Afri, qui tum inter auxilia Romana erant, et
oppidanis iu ea tuenda, unde periculum videbatur, versis et
2 Romanis subeuntibus contra, qua adire poterant, conspexerunt
editissimam urbis partem, quæ rupe præalta tegebatur, neque
3 opere ullo munitam et ab defensoribus vacuam. Levium
corporum homines et multa exercitatione pernicium, clavos
secum ferreos portantes, qua per inæqualiter eminentia rupis
4 poterant, scandunt. Sicubi nimis arduum et leve saxum
occurrebat, clavos per modica intervalla figentes quum velut
5 gradus fecissent, primi sequentes extrahentes manu, postremi
sublevantes eos, qui præirent, in summum evadunt. Inde
decurrunt cum clamore in urbem iam captam ab Romanis.
6 Tum vero apparuit, ab ira et ab odio urbem oppugnatam
esse. Nemo capiendi vivos, nemo, patentibus ad direptionem
omnibus, prædæ memor est; trucidant inermes iuxta atque

armatos, feminas pariter ac viros; usque ad infantium cædem
ira crudelis pervenit. Ignem deinde tectis iniiciunt, ac diruunt, 7
quæ incendio absumi nequeunt; adeo vestigia quoque urbis
exstinguere ac delere memoriam hostium sedis cordi est.

Castulonem inde Scipio exercitum ducit, quam urbem 8
non Hispani modo convenæ, sed Punici etiam exercitus ex
dissipata passim fuga reliquiæ tutabantur. Sed adventum 9
Scipionis prævenerat fama cladis Iliturgitanorum, terrorque
inde ac desperatio invaserat; et in diversis causis, quum sibi 10
quisque consultum sine alterius respectu vellet, primo tacita
suspicio, deinde aperta discordia secessionem inter Cartha-
ginienses atque Hispanos fecit. His Cerdubelus, propalam 11
deditionis auctor, Himilco Punicis auxiliaribus præerat; quos
urbemque, clam fide accepta, Cerdubelus Romano prodit.
Mitior ea victoria fuit; nec tantundem noxæ admissum erat, 12
et aliquantum iræ lenierat voluntaria deditio.

Marcius inde in barbaros, si qui nondum perdomiti erant, 21
sub ius dicionemque redigendos missus. Scipio Carthaginem
ad vota solvenda deis munusque gladiatorium, quod mortis
causa patris patruique paraverat, edendum rediit. Gladiatorum 2
spectaculum fuit non ex eo genere hominum, ex quo lanistis
comparare mos est, servorum quive venalem sanguinem
habent; voluntaria omnis et gratuita opera pugnantium fuit.
Nam alii missi ab regulis sunt ad specimen insitæ genti 3
virtutis ostendendum, alii ipsi professi, se pugnaturos in gra- 4
tiam ducis; alios æmulatio et certamen, ut provocarent pro-
vocative haud abnuerent, traxit; quidam, quas disceptando 5
controversias finire nequierant aut noluerant, pacti inter se,
ut victorem res sequeretur, ferro decreverunt. Neque obscuri 6
generis homines, sed clari illustresque, Corbis et Orsua,
patrueles fratres, de principatu civitatis, quam Ibem vocabant,
ambigentes, ferro se certaturos professi sunt. Corbis maior 7
erat ætate; Orsuæ pater princeps proxime fuerat, a fratre
maiore post mortem eius principatu accepto. Quum verbis 8
disceptare Scipio vellet ac sedare iras, negatum id ambo

dicere cognatis communibus, nec alium deorum hominumve
9 quam Martem se iudicem habituros esse. Robore maior, minor
flore ætatis ferox, mortem in certamine, quam ut alter alterius
imperio subiiceretur, præoptantes, quum dirimi ab tanta rabie
nequirent, insigne spectaculum exercitui præbuere documen-
tumque, quantum cupiditas imperii malum inter mortales esset.
10 Maior usu armorum et astu facile stolidas vires minoris
superavit. Huic gladiatorum spectaculo ludi funebres additi
pro copia provinciali et castrensi apparatu.

22 Res interim nihilo minus ab legatis gerebantur. Marcius,
superato Bæte amni, quem incolæ Certim appellant, duas
opulentas civitates sine certamine in deditionem accepit.
2 Astapa urbs Carthaginiensium semper partis *fuerat*; neque id
tam dignum ira erat, quam quod extra necessitates belli præ-
3 cipuum in Romanos gerebant odium. Nec urbem aut situ
aut munimento tutam habebant, quæ ferociores iis animos
faceret; sed ingenia incolarum latrocinio læta, ut excursiones
in finitimum agrum sociorum populi Romani facerent, impu-
lerant, et vagos milites Romanos lixasque et mercatores exci-
4 perent. Magnum etiam comitatum, quia paucis parum tutum
fuerat, transgredientem fines, positis insidiis circumventum
5 iniquo loco interfecerant. Ad hanc urbem oppugnandam
quum admotus exercitus esset, oppidani conscientia scelerum,
quia nec deditio tuta ad tam infestos videbatur, neque spes
mœnibus aut armis tuendæ salutis erat, facinus in se ac suos
6 fœdum ac ferum consciscunt. Locum in foro destinant, quo
pretiosissima rerum suarum congererent. Super eum cumulum
coniuges ac liberos considere quum iussissent, ligna exstruunt
7 fascesque virgultorum coniiciunt. Quinquaginta deinde armatis
iuvenibus præcipiunt, ut, donec incertus eventus pugnæ esset, præ-
sidium eo loco fortunarum suarum corporumque, quæ cariora
8 fortunis essent, servarent; si rem inclinatam viderent atque
in eo iam esse, ut urbs caperetur, scirent, omnes, quos euntes
9 in prœlium cernerent, mortem in ipsa pugna obituros: illos
se per deos superos inferosque orare, ut memores libertatis,

quæ illo die aut morte honesta aut servitute *infami* finienda
esset, nihil relinquerent, in quod sævire iratus hostis posset;
ferrum ignemque in manibus esse; amicæ ac fideles potius 10
ea, quæ peritura essent, absumerent manus, quam insultarent
superbo ludibrio hostes. His adhortationibns exsecratio dira 11
adiecta, si quem a proposito spes mollitiave animi flexisset.
Inde concitato agmine patentibus portis ingenti tumultu erum-
punt; neque erat ulla satis firma statio opposita, quia nihil 12
minus, qnam ne egredi hostes mœnibus auderent, timeri poterat.
Perpaucæ equitum turmæ levisque armatura repente e castris ad
id ipsum emissa occurrit. Acrior impetu atque animis quam 13
compositior ullo ordine pugna fuit. Itaque pulsus eques, qui
primus se hosti obtulerat, terrorem intulit levi armaturæ;
pugnatumque sub ipso vallo foret, ni robnr legionum, perexiguo
ad instruendum dato tempore, aciem direxisset. Ibi quoque 14
trepidatum parumper circa signa est, quum cæci furore in
vulnera ac ferrum vecordi audacia ruerent; dein vetns miles,
adversus temerarios impetus pertinax, cæde primorum inse-
quentes suppressit. Conatus paulo post ultro inferre pedem, 15
ut neminem cedere atqne obstinatos mori in vestigio quemque
suo vidit, patefacta acie, quod ut facere posset, multitudo
armatorum facile suppeditabat, cornua hostium amplexus, in
orbem pugnantes ad unum omnes occidit. Atque hæc tamen **23**
hostium iratorum ac tum maxime dimicantium *vis et furor*
in armatos pugnantesque edebant; fœdior alia in urbe trucidatio 2
erat, quum turbam feminarnm puerorumque imbellem iner-
memque cives sui cæderent, et in succensum rogum semianima
pleraqne iniicerent corpora, rivique sanguinis flammam orientem
restinguerent; postremo ipsi, cæde miseranda suorum fatigati,
cnm armis medio incendio se iniecerunt. Iam cædi perpe- 3
tratæ victores Romani supervenerunt. Ac primo conspectu
tam fœdæ rei mirabundi parumper obstupuerunt; dein quum 4
aurum argentumque cumulo rerum aliarum interfulgens avidi-
tate ingenii hnmani rapere ex igni vellent, correpti alii flamma
sunt, alii ambusti afflatu vaporis, quum receptus primis, urgente

5 turba, non esset. Ita Astapa sine præda militum ferro ignique
absumpta est. Marcius, ceteris eius regionis metu in dedi-
tionem acceptis, victorem exercitum Carthaginem ad Scipionem
reduxit.

6 Per eos ipsos dies perfugæ a Gadibus venerunt, polli-
centes, urbem Punicumque præsidium, quod in ea urbe esset,
7 et imperatorem præsidii cum classe prodituros esse. Mago
ibi ex fuga substiterat, navibusque in Oceano collectis, ali-
quantum auxiliorum et trans fretum ex Africa ora et ex
proximis Hispaniæ locis per Hannonem præfectum coegerat.
8 Fide accepta dataque perfugis, et Marcius eo cum *expeditis
cohortibus et Lælius cum* septem triremibus, quinqueremi una
est missus, ut terra marique communi consilio rem gererent.

24 Scipio ipse gravi morbo implicitus, graviore tamen fama,
quum ad id quisque, quod audierât, insita hominum libidine
alendi de industria rumores adiiceret aliquid, provinciam
2 omnem ac maxime longinqua eius turbavit; apparuitque,
quantam excitatura molem vera fuisset clades, quum vanus
rumor tantas procellas excivisset. Non socii in fide, non
3 exercitus in officio mansit. Mandonius et Indibilis, quibus,
quia regnum sibi Hispaniæ pulsis inde Carthaginiensibus
4 destinarant animis, nihil pro spe contigerat, concitatis popu-
laribus (Lacetani autem erant) et iuventute Celtiberorum
excita, agrum Suessetanum Sedetanumque sociorum populi Ro-
mani hostiliter depopulati sunt.

5 Civilis alius furor in castris ad Sucronem ortus; octo
ibi millia militum erant, præsidium gentibus, quæ cis Hiberum
6 incolunt, impositum. Motæ autem eorum mentes sunt non
tum primum, quum de vita imperatoris *rumores* dubii allati
sunt, sed iam ante licentia ex diutino, ut fit, otio collecta, et
nonnihil, quod in hostico laxius rapto suetis vivere artiores
7 in pace res erant. Ac primo sermones tantum occulti sere-
bantur: Si bellum in provincia esset, quid sese inter pacatos
facere? Si debellatum iam et confecta provincia esset, cur
8 in Italiam non revehi? Flagitatum quoque stipendium proca-

cius quam ex more et modestia militari erat, et ab custodibus
probra in circumeuntes vigilias tribunos iacta, et noctu quidam
prædatum in agrum circa pacatum ierant; postremo interdiu
ac propalam sine commeatu ab signis abibant. Omnia libi- 9
dine ac licentia militum, nihil instituto aut disciplina militiæ
aut imperio eorum, qui præerant, gerebatur. Forma tamen 10
Romanorum castrorum constabat una ea re, quod tribunos
ex contagione furoris haud expertes seditionis defectionisque
rati fore, et iura reddere in principiis sinebant et signum ab
eis petebant et in stationes ac vigilias in orbem ibant; et ut 11
vim imperii abstulerant, ita speciem dicto parentium, ultro
sibi imperantes, servabant. Erupit deinde seditio, postquam 12
reprehendere atque improbare tribunos ea, quæ fierent, et
conari obviam ire et propalam abnuere, furoris eorum se
futuros socios, senserunt. Fugatis itaque e principiis ac post 13
paulo e castris tribunis, ad principes seditionis, gregarios
milites, C. Albium Calenum et C. Atrium Umbrum, delatum
omnium consensu imperium est; qui nequaquam tribuniciis 14
contenti ornamentis, insignia etiam summi imperii, fasces secu-
resque, attrectare ausi; neque venit in mentem, suis tergis
suisque cervicibus virgas illas securesque imminere, quas ad
metum aliorum præferrent. Mors Scipionis falso credita 15
occæcabat animos, sub cuius vulgatam mox famam non
dubitabant totam Hispaniam arsuram bello; in eo tumultu et 16
sociis pecunias imperari et diripi propinquas urbes posse; et
turbatis rebus, quum omnia omnes auderent, minus insignia
fore, quæ ipsi fecissent. Quum alios subinde recentes nuntios **25**
non mortis modo, sed etiam funeris exspectarent, neque super-
veniret quisquam, evanesceretque temere ortus rumor, tum
primi auctores requiri cœpti; et subtrahente se quoque, ut 2
credidisse potius temere quam finxisse rem talem videri posset,
destituti duces iam sua ipsi insignia et pro vana imagine
imperii, quod gererent, veram iustamque mox in se versuram
potestatem horrebant. Stupente ita seditione, quum vivere 3
primo, mox etiam valere Scipionem certi auctores afferrent,

4 tribuni militum septem, qui**[1]) ab ipso Scipione sunt. Ad
quorum primum adventum exasperati animi; mox, ipsis placido
sermone permulcentibus notos, cum quibus congressi erant,
5 leniti sunt. Circumeuntes enim tentoria primo, deinde in
principiis prætorio*que*, ubi sermones inter se serentium circulos
vidissent, alloquebantur, percontantes magis, quæ causa iræ
consternationisque subitæ foret, quam factum accusantes.
6 Vulgo stipendium non datum ad diem iactabatur, et, quum
eodem tempore, quo scelus Iliturgitanorum exstitisset, post
duorum imperatorum duorumque exercituum stragem sua
virtute defensum nomen Romanum ac retenta provincia esset,
Iliturgitanos pœnam noxæ meritam habere, suis recte factis
7 gratiam qui exsolvat, non esse. Talia querentes æqua orare,
seque ea relaturos ad imperatorem, respondebant; lætari, quod
nihil tristius nec insanabilius esset; et P. Scipionem deum
benignitate et rem publicam esse gratiæ referendæ.

8 Scipionem, bellis assuetum, ad seditionum procellas rudem,
sollicitum habebat res, ne aut exercitus peccando aut ipse
9 puniendo modum excederet. In præsentia, ut cœpisset, leniter
agi placuit et, missis circa stipendiarias civitates exactoribus,
10 stipendii spem propinquam facere; edictum subinde propositum,
ut ad stipendium petendum convenirent Carthaginem, seu
11 carptim *per* partes seu universi mallent. Tranquillam seditionem
per se languescentem repentina quies rebellantium
Hispanorum fecit; redierant enim in fines, omisso incepto,
Mandonius et Indibilis, postquam vivere Scipionem allatum
12 est; nec iam erat aut civis aut externus, cum quo furorem
13 suum consociarent. Omnia circumspectantes consilia nihil reliqui
habebant præter non tutissimum a malis consiliis receptum,
ut imperatoris vel iustæ iræ vel non desperandæ clementiæ
sese committerent: etiam hostibus eum ignovisse, cum quibus
14 ferro dimicasset; suam seditionem sine vulnere, sine sanguine
fuisse, nec ipsam atrocem nec atroci pœna dignam — ut
ingenia humana sunt ad suam cuique levandam culpam nimio
15 plus fecunda. Illa dubitatio erat, singulæne cohortes an

[1]) Exciderunt quædam huius formæ: motum sedarent, missi.

universi ad stipendium petendum irent. Inclinavit sententia,
quod tutius censebant, universos ire.

Per eosdem dies, quibus hæc illi consultabant, consilium 26
de iis Carthagini erat, certabaturque sententiis, utrum in 2
auctores tantum seditionis (erant autem ii numero haud
plus quam quinque et triginta) animadverteretur, an plurium
supplicio vindicanda tam fœdi exempli defectio magis quam
seditio esset. Vicit sententia lenior, ut, unde culpa orta esset, 3
ibi pœna consisteret: ad multitudinem castigationem satis
esse. Consilio dimisso, ut id actum videretur, expeditio 4
adversus Mandonium Indibilemque edicitur exercitui, qui
Carthagine erat, et cibaria dierum aliquot parare iubentur.
Tribunis septem, qui et antea Sucronem ad leniendam sedi- 5
tionem ierant, obviam exercitui missis quina nomina principum
seditionis edita sunt, ut eos per idoneos homines benigno 6
vultu ac sermone in hospitium invitatos *sopitos*que vino vin-
cirent. Haud procul iam Carthagine aberant, quum ex obviis 7
auditum, postero die omnem exercitum cum M. Silano in
Lacetanos proficisci, non metu *modo* omni, qui tacitus inside-
bat animis, liberavit eos, sed lætitiam ingentem fecit, quod
magis habituri solum imperatorem quam ipsi futuri in pote-
state eius essent. Sub occasum solis urbem ingressi sunt, 8
exercitumque alterum parantem omnia ad iter viderunt. Excepti 9
sermonibus de industria compositis, lætum opportunumque
adventum eorum imperatori esse, quod sub ipsam profectionem
alterius exercitus venissent, corpora curant. Ab tribunis sine 10
ullo tumultu auctores seditionis, per idoneos homines perducti
in hospitia, comprensi ac vincti sunt. Vigilia quarta im- 11
pedimenta exercitus, cuius simulabatur iter, proficisci cœpere;
sub lucem signa mota, et ad portam retentum agmen custo-
desque circa omnes portas missi, ne quis urbe egrederetur.
Vocati deinde ad contionem, qui pridie venerant, ferociter in 12
forum ad tribunal imperatoris, ut ultro territuri succlamatio-
nibus, concurrunt. Simul et imperator in tribunal escendit 13
et reducti armati a portis inermi contioni se ab tergo cir-

14 cumfuderunt. Tum omnis ferocia concidit et, ut postea fate-
bantur, nihil æque eos terruit quam præter spem robur et
colos imperatoris, quem affectum visuros crediderant, vultusque,
15 qualem ne in acie quidem aiebant meminisse. Sedit tacitus
paulisper, donec nuntiatum est, deductos in forum auctores
27 seditionis et parata omnia esse. Tum silentio per præconem
facto ita cœpit:

„Nunquam mihi defuturam orationem, qua exercitum
2 meum alloquerer, credidi, non quo verba unquam potius
quam res exercuerim, sed quia prope a pueritia in castris
3 habitus assueram militaribus ingeniis; ad vos quemadmodum
loquar, nec consilium nec oratio suppeditat, quos ne quo
4 nomine quidem appellare debeam, scio. Cives? qui a patria
vestra descistis. An milites? qui imperium auspiciumque
abnuistis, sacramenti religionem rupistis. Hostes? Corpora,
ora, vestitum, habitum civium agnosco; facta, dicta, consilia,
5 animos hostium video. Quid enim vos, nisi quod Ilergetes
ac Lacetani, aut optastis aliud aut sperastis? Et illi tamen
Mandonium atque Indibilem, regiæ nobilitatis viros, duces
furoris secuti sunt; vos auspicium et imperium ad Umbrum
6 Atrium et Calenum Albium detulistis. Negate vos id omnes
fecisse aut factum voluisse, milites; paucorum eum furorem
atque amentiam esse, libenter credam negantibus; nec enim
ea sunt commissa, quæ, vulgata in omnem exercitum, sine
7 piaculis ingentibus expiari possint. Invitus ea tanquam vul-
nera attingo; sed nisi tacta tractataque sanari non possunt.
8 Equidem, pulsis Hispania Carthaginiensibus, nullos homines
credebam esse, ubi vita *invisa* esset mea; sic me non solum
9 adversus socios gesseram, sed etiam adversus hostes; in
castris en meis (quantum opinio fefellit!) fama mortis
10 meæ non accepta solum, sed etiam exspectata est. Verum quid
ego vulgari facinus per omnes velim? Equidem, si totum
exercitum meum mortem mihi optasse crederem, hic statim
ante oculos vestros morerer, nec me vita iuvaret invisa civibus
11 et militibus meis. Sed multitudo omnis sicut natura maris

per se immobilis est; ut venti et auræ cient, ita aut tran-
quillum aut procellæ in vobis sunt; et causa atque origo
omnis furoris penes auctores est, vos contagione insanistis;
qui mihi ne hodie quidem scire videmini, quo amentiæ pro- 12
gressi sitis, quid facinoris in me, quid in patriam parentesque
ac liberos vestros, quid in deos sacramenti testes, quid ad-
versus auspicia, sub quibus militatis, quid adversus morem
militiæ disciplinamque maiorum, quid adversus summi imperii
maiestatem ausi sitis. De me ipso taceo; temere potius 13
quam avide credideritis; *is* denique ego sim, cuius imperii
tædere exercitum minime mirandum sit; patria quid de
vobis meruerat, quam cum Mandonio et Indibili consociando
consilia prodebatis? Quid populus Romanus, quum imperium 14
ablatum ab tribunis suffragio populi creatis ad homines pri-
vatos detulistis, quum eo ipso non contenti, si pro tribunis
illos haberetis, fasces imperatoris vestri ad eos, quibus servus,
cui imperarent, nunquam fuerat, Romanus exercitus detulistis?
In prætorio tetenderunt Albius et Atrius; classicum apud eos 15
cecinit; signum ab iis petitum est; sederunt in tribunali P.
Scipionis; lictor apparuit; summoto incesserunt; fasces cum
securibus prælati sunt. Lapides pluere et fulmina iaci de 16
cælo et insuetos fetus animalia edere, vos portenta esse
putatis; hoc est portentum, quod nullis hostiis, nullis suppli-
cationibus sine sanguine eorum, qui tantum ausi facinus
sint, expiari possit. Atque ego, quanquam nullum scelus **28**
rationem habet, tamen, ut in re nefaria, quæ mens, quod
consilium vestrum fuerit, scire velim. Regium quondam in 2
præsidium missa legio, interfectis per scelus principibus civi-
tatis, urbem opulentam per decem annos tenuit, propter quod 3
facinus tota legio, millia hominum quattuor, in foro Romæ
securi percussi sunt. Sed illi primum non Atrium Umbrum 4
semilixam, nominis etiam abominandi ducem, sed *D.* Vibellium
tribunum militum secuti sunt, nec cum Pyrrho nec cum Samnitibus
aut Lucanis, hostibus populi Romani, se coniunxerunt; vos cum 5
Mandonio et Indibili consilia communicastis et arma consociaturi

6 fuistis. Illi, sicut Campani Capuam Tuscis veteribus cultori-
bus ademptam, Mamertini in Sicilia Messanam, sic Regium
habituri perpetuam sedem erant, nec populum *Romanum* nec
7 socios populi Romani ultro lacessituri bello; Sucronemne vos
domicilium habituri eratis? Ubi si vos decedens confecta
provincia imperator relinquerem, deum hominumque fidem
implorare debebatis, quod non rediretis ad coniuges liberos-
8 que vestros. Sed horum quoque memoriam, sicut patriæ
meique, eieceritis ex animis vestris; viam consilii scelerati,
9 sed non ad ultimum dementis exsequi volo; mene vivo
et cetero incolumi exercitu, cum quo ego die uno Carthaginem
cepi, cum quo quattuor exercitus Carthaginiensium fudi, fugavi,
expuli, vos octo millia hominum, minoris certe omnes pretii, quam
Albius et Atrius sunt, quibus vos subiecistis, Hispaniam pro-
10 vinciam populo Romano erepturi eratis? Amolior et amoveo
nomen meum; nihil ultra facile creditam mortem meam *a*
11 vobis violatus sim; quid? si ego morerer, mecum exspiratura
res publica, mecum casurum imperium populi Romani erat?
Ne istuc Iuppiter optimus maximus sirit, urbem auspicato
deis auctoribus in æternum conditam huic fragili et mor-
12 tali corpori æqualem esse. *C. Flaminio*, *L. Æmilio*, *Ti. Sempro-
nio*, *L.* Postumio Albino, M. Marcello, T. Quinctio Crispino,
Cn. Fulvio, Scipionibus meis, tot tam præclaris imperatoribus
uno bello absumptis superstes est populus Romanus, eritque
mille aliis nunc ferro, *nunc morbo* morientibus; meo unius
13 funere elata res publica esset? Vos ipsi hic in Hispania,
patre et patruo meo duobus imperatoribus interfectis, Septi-
mum Marcium ducem vobis adversus exsultantes recenti
victoria Pœnos delegistis. Et sic loquor, tanquam sine duce
14 Hispaniæ futuræ fuerint. M. Silanus, eodem iure, eodem
imperio mecum in provinciam missus, L. Scipio frater meus
et C. Lælius, legati, vindices maiestatis imperii deessent?
15 Utrum exercitus *exercitui*, an duces ducibus, an dignitas, an
causa comparari poterat? Quibus si omnibus superiores
essetis, arma cum Pœnis *contra* patriam, contra cives vestros

ferretis? Africam Italiæ, Carthaginem urbi Romanæ imperare velletis? Quam ob noxam patriæ? Coriolanum quondam 29
damnatio iniusta, miserum et indignum exsilium, ut iret ad oppugnandam patriam, impulit; revocavit tamen a publico parricidio privata pietas; *vos* qui dolor aut quæ ira incitavit? 2
Stipendiumne diebus paucis imperatore ægro serius numeratum satis digna causa fuit, cur patriæ indiceretis bellum, cur ad Ilergetes desciseretis a populo Romano, cur nihil divinarum humanarumve rerum inviolatum vobis esset? Insanistis pro- 3
fecto, milites, nec maior in corpus meum vis morbi quam in vestras mentes invasit. Horret animus referre, quid credide- 4
rint homines, quid speraverint, quid optaverint; auferat omnia irrita oblivio, si potest; si non, utcunque silentium tegat. Non negaverim, tristem atrocemque vobis visam orationem 5
meam; quanto creditis facta vestra atrociora esse quam dicta mea? Et me ea, quæ fecistis, *pati æquum censetis*; vos ne dici quidem omnia æquo animo fertis? Sed ne ea quidem 6
ipsa ultra exprobrabuntur. Utinam tam facile vos obliviscamini eorum, quam ego obliviscar. Itaque quod ad universos 7
vos attinet, si erroris pænitet, satis superque pœnarum habeo; Albius Calenus et Atrius Umber et ceteri nefariæ seditionis auctores sanguine luent, quod admiserunt. Vobis 8
supplicii eorum spectaculum non modo non acerbum, sed lætum etiam, si sana mens rediit, debet esse; de nullis enim quam de vobis infestius aut inimicius consuluerunt."

Vix finem dicendi fecerat, quum ex præparato simul 9
omnium rerum terror oculis auribusque est offusus. Exer- 10
citus, qui corona contionem circumdederat, gladiis ad scuta concrepuit; præconis audita vox citantis nomina damnatorum in consilio; nudi in medium protrahebantur, et simul omnis 11
apparatus supplicii expromebatur. Deligati ad palum virgisque cæsi et securi percussi, adeo torpentibus metu, qui aderant, ut non modo ferocior vox adversus atrocitatem pœnæ, sed ne gemitus quidem exaudiretur. Tracti inde de medio 12
omnes, purgatoque loco, citati milites nominatim apud tribunos

militum in verba P. Scipionis iurarunt, stipendiumque ad
nomen singulis persolutum est. Hunc finem exitumque seditio
militum cœpta apud Sucronem habuit.

30 Per idem tempus ad Bætim fluvium Hanno præfectus
Magonis, missus a Gadibus cum parva manu Afrorum, mer-
cede Hispanos sollicitando ad quattuor millia iuvenum armavit.
2 Castris deinde exutus ab L. Marcio, maxima parte militum
inter tumultum captorum castrorum, quibusdam etiam in
fuga amissis, palatos persequente equite, cum paucis ipse
effugit.

3 Dum hæc ad Bætim fluvium geruntur, Lælius interim
freto in Oceanum evectus ad Carteiam classe accessit. Urbs
ea in ora Oceani sita est, ubi primum e faucibus angustis
4 panditur mare. Gades sine certamine per proditionem reci-
piendi, ultro, qui eam rem pollicerentur, in castra Romana
venientibus, spes, sicut ante dictum est, fuerat. Patefacta
immatura proditio est, comprensosque omnes Mago Adher-
5 bali prætori Carthaginem devehendos tradit. Adherbal,
coniuratis in quinqueremem impositis præmissaque ea, quia
tardior quam triremis erat, ipse cum octo triremibus modico
6 intervallo sequitur. Iam fretum intrabat quinqueremis, quum
Lælius et ipse in quinqueremi portu Carteiæ, sequenti-
bus septem triremibus, evectus in Adherbalem invehitur,
quinqueremem satis credens deprensam rapido in freto in
7 adversum æstum reciprocari non posse. Pœnus in re subita
parumper incertus trepidavit, utrum quinqueremem sequeretur
8 an *in* hostes rostra converteret. Ipsa cunctatio facultatem
detrectandæ pugnæ ademit; iam enim sub ictu teli erant, et
undique instabant hostes. Æstus quoque arbitrium moderandi
naves ademerat; neque erat navali pugna similis, quippe ubi
9 nihil voluntarium, nihil artis aut consilii esset. Una natura
freti æstusque totius certaminis potens suis, alienis navibus
nequicquam remigio in contrarium tendentes invehebat; et
fugientem navem videres, vertice retro intortam, victoribus
illatam, et sequentem, si in contrarium tractum incidisset maris,

fugientis modo sese avertentem. Iam in ipsa pugna hæc, 10
quum infesto rostro peteret hostium navem, obliqua ipsa ictum
alterius rostri accipiebat; illa, quum transversa obiiceretur
hosti, repente torta in proram circum*agebatur*. *Quum* inter 11
triremes fortuna regente anceps prœlium misceretur, quinque-
remis Romana seu pondere tenacior, seu pluribus remorum
ordinibus scindentibus vertices quum facilius regeretur, duas
triremes suppressit, unius prælata impetu lateris alterius
remos detersit; ceterasque, quas indepta esset, mulcasset, 12
ni cum reliquis quinque navibus Adherbal velis in Africam
transmisisset.

Lælius victor Carteiam revectus, auditis, quæ acta Ga- **31**
dibus erant, patefactam proditionem coniuratosque missos
Carthaginem, spem ad irritum redactam, qua venissent, nuntiis 2
ad L. Marcium missis, nisi si terere frustra tempus sedendo
ad Gades vellent, redeundum ad imperatorem esse, assentiente
Marcio, paucos post dies ambo Carthaginem rediere. Ad 3
quorum discessum non respiravit modo Mago, quum terra
marique ancipiti metu urgeretur, sed etiam, audita rebellione
Ilergetum, spem recuperandæ Hispaniæ nanctus nuntios Car-
thaginem ad senatum mittit, qui simul seditionem civilem in 4
castris Romanis, simul defectionem sociorum in maius verbis
extollentes hortentur, ut auxilia mitterent, quibus traditum
a patribus imperium Hispaniæ repeti posset.

Mandonius et Indibilis in fines regressi paulisper, dum, 5
quidnam de seditione statueretur, scirent, suspensi quieverunt,
si civium errori ignosceretur, non diffidentes sibi quoque
ignosci posse. Postquam vulgata est atrocitas supplicii, suam 6
quoque noxam pari pœna æstimatam rati, vocatis rursus ad
arma popularibus contractisque, quæ ante habuerant, auxiliis, 7
in Sedetanum agrum, ubi principio defectionis stativa habue-
rant, cum viginti millibus *peditum*, equitum *duobus millibus*
et quingentis transcenderunt. Scipio, quum fide solvendi pariter **32**
omnibus noxiis innoxiisque stipendii, tum vultu ac sermone
in omnes placato facile reconciliatis militum animis, prius- 2

quam castra ab Carthagine moveret, contione advocata, multis
3 verbis in perfidiam rebellantium regulorum invectus, neqna-
quam eodem animo se ire professus est ad vindicandum id
4 scelus, quo civilem errorem nuper sanaverit. Tum se, haud
secus quam viscera secantem sua, cum gemitu et lacrimis
triginta hominum capitibus expiasse octo millium seu impru-
dentiam seu noxam; nunc læto et erecto animo ad cædem
5 Ilergetum ire. Non enim eos neque natos in eadem terra
nec nlla secum societate iunctos esse; eam, qnæ sola fuerit,
6 fidei atque amicitiæ, ipsos per scelus rupisse. In exercitu
suo se, præterquam quod omnes cives aut socios Latinique
nominis videat, etiam eo moveri, quod nemo fere sit miles,
qui non aut *a* patruo suo Cn. Scipione, qui primus Romani
nominis in eam provinciam venerit, aut a patre consule aut
7 a se sit ex Italia advectus. Scipionum nomini auspiciis*que*
omnes assuetos, quos secum in patriam ad meritum trium-
phum deducere velit, quos consulatum petenti, velut si om-
8 nium communis agatur bonos, affuturos speret. Quod ad
expeditionem attineat, quæ instet, immemorem esse rerum
suarum gestarum, qui id bellum ducat. Magonis hercule
sibi, qni extra orbem terrarum in circumfusam Oceano insulam
cum paucis perfugerit navibus, maiorem curam esse qnam
9 Ilergetum; quippe illic et ducem Carthaginiensem et quan-
tumcunque Punicum præsidium esse, hic latrones latronnmque
duces esse, quibus *ut* ad populandos finitimorum agros tectaque
urenda et rapienda pecora aliqua vis sit, ita in acie ac signis
collatis nullam esse; magis velocitate ad fugam quam armis
10 fretos pugnaturos esse. Itaque non, quod ullum inde peri-
culum aut semen maioris belli videat, ideo se, priusquam
11 provincia decedat, opprimendos Ilergetes duxisse, sed primum,
ne impunita tam scelerata defectio esset, deinde, ne quis in
provincia simul virtute tanta et felicitate perdomita relictus
12 hostis dici posset. Proinde deis bene iuvantibus sequerentur,
non tam ad bellum gerendum (neque enim cum pari hoste

certamen esse) quam ad expetendas ab hominibus scelestis pœnas.

Ab hac oratione dimissos ad iter se comparare in diem 33
posterum iubet, profectusque decimis castris pervenit ad Hiberum flumen. Inde, superato amni, die quarto in conspectu hostium posuit castra. Campus ante, montibus circa sæptus, 2
erat. In eam vallem Scipio quum pecora, rapta pleraque ex hostium agris, propelli ad irritandam feritatem barbarorum iussisset, velites subsidio misit, a quibus ubi per procursa- 3
tionem commissa pugna esset, Lælium cum equitatu impetum ex occulto facere iubet. Mons opportune prominens equitum 4
insidias texit, nec ulla mora pugnæ facta est. Hispani in conspecta procul pecora, velites in Hispanos præda occupatos incurrere. Primo missilibus territavere; deinde, missis levibus 5
telis, quæ irritare magis quam decernere pugnam poterant, gladios nudant, et collato *pede res cœpta geri est*; *ancepsque* pedestre certamen erat, nisi equites supervenissent. Neque 6
ex adverso tantum illati obvios obtrivere, sed circumvecti etiam quidam per infima clivi ab tergo se, ut plerosque intercluderent, obiecerunt, maiorque cædes fuit, quam quantam edere levia per excursiones prœlia solent. Ira magis accensa 7
adverso prœlio barbaris est, quam imminuti animi. Itaque ne perculsi viderentur, prima luce postero die in aciem processere. Non capiebat omnes copias angusta, sicut ante dictum 8
est, vallis; duæ ferme peditum partes, omnis equitatus in aciem descendit; quod reliquum peditum erat, obliquo constituerunt colle. Scipio, pro se esse loci angustias ratus, et 9
quod in arto pugna Romano aptior quam Hispano militi futura videbatur, et quod in eum locum detracta hostium acies esset, qui non omnem multitudinem eorum caperet, novo etiam consilio adiecit animum; equitem nec se posse 10
circumdare cornibus in tam angusto spatio, et hosti, quem cum pedite eduxisset, inutilem fore. Itaque imperat Lælio, 11
ut per colles quam occultissimo itinere circumducat equites segregetque, quantum possit, equestrem a pedestri pugnam;

12 ipse omnia signa peditum in hostes vertit; qnattuor cohortes
in fronte statuit, quia latius pandere aciem non poterat.
13 Moram pugnandi nllam fecit, nt ipso certamine avertcret
ab conspectu transeuntium per colles equitum; neque ante
circumductos sensere, quam tumultum equestris pugnæ ab
14 tergo accepere. Ita duo prœlia erant; duæ peditum acies,
duo equitatus per longitudinem campi, quia misceri ex genere
15 utroque prœlium angustiæ non patiebantur, pugnabant. Hispa-
norum qnum neque pedes equiti nec eques pediti auxilio
esset, pedes fiducia equitis temere commissus campo cæde-
retur, eques circumventus nec peditem a fronte (iam enim
stratæ pedestres copiæ erant) nec ab tergo equitem sustineret,
et ipsi, quum diu in orbem sese stantibus eqnis defendissent,
ad unum omnes cæsi sunt, nec quisquam peditum equitumve
16 supcrfuit, qui in valle pugnaverunt. Tertia pars, quæ in
colle ad spectaculum magis tutum quam ad partem pugnæ
capessendam steterat, et locum et tempus ad fugiendum
17 habuit. Inter eos et reguli ipsi fugerunt, priusquam tota
34 circumveniretur acies, inter tumultum elapsi. Castra eodem
die Hispanorum, præter ceteram prædam, cum tribus ferme
2 millibus hominum capiuntur. Romani sociique ad mille du-
centi eo prœlio ceciderunt; vnlnerata amplius tria millia
hominum. Minus cruenta victoria fuisset, si patentiore campo
et ad fugam capessendam facili foret pngnatum.

3 Indibilis, abiectis belli consiliis, nihil tutius in afflictis
rebus experta fide et clementia Scipionis ratus, Mandonium
4 fratrem ad enm mittit; qui advolutus genibus fatalem rabiem
temporis eius accusat, quum velut contagione quadam pesti-
fera non Ilergetes modo et Lacetani, sed castra quoque Ro-
5 mana insanierint. Suam quidem et fratris et reliquorum
popularium eam condicionem esse, ut aut, si ita videatur,
reddant spiritum P. Scipioni ab eodem illo acceptum, aut
servati bis uni debitam vitam pro eo in perpetunm devoveant.
6 Antea in causa sua fiduciam sibi fuisse, nondum experta
clementia eius; nunc contra nullam in causa, omnem in

misericordia victoris spem positam habere. Mos vetustus erat 7
Romanis, cum quo nec fœdere nec æquis legibus iungeretur
amicitia, non prius imperio in eum tanquam pacatum uti,
quam omnia divina humanaque dedidisset, obsides accepti,
arma adempta, præsidia urbibus imposita forent. Scipio 8
multis invectus in præsentem Mandonium absentemque Indi-
bilem verbis, illos quidem merito perisse ipsorum maleficio
ait, victuros suo atque populi Romani beneficio. Ceterum 9
(quippe ea pignera timentium rebellionem esse) *se* liberos iis,
arma relinquere, solutos animos; neque se in obsides innoxios,
sed in ipsos, si defecerint, sæviturum, nec *ab* inermi, sed 10
armato hoste pœnas *expetiturum*. *Utramque fortunam* expertis
permittere sese, utrum propitios an iratos habere Romanos
mallent. Ita dimissus Mandonius, pecunia tantummodo im- 11
perata, ex qua stipendium militi præstari posset. Ipse, Mar- 12
cio in ulteriorem Hispaniam præmisso, paucos moratus dies,
dum imperatam pecuniam Ilergetes pernumerarent, cum expe-
ditis Marcium iam appropinquantem Oceano assequitur.

Inchoata res iam ante de Masinissa aliis atque aliis de **35**
causis dilata erat, quod Numida cum ipso utique congredi
Scipione volebat atque eius dextra fidem sancire; ea tum
itineris tam longi ac tam devii causa Scipioni fuit. Masinissa 2
quum Gadibus esset, certior, adventare eum, a Marcio factus,
causando, corrumpi equos inclusos in insula penuriamque
omnium rerum et facere ceteris et ipsos sentire, ad hoc
equitem marcescere desidia, *Magonem* perpulit, ut se traiicere 3
in continentem ad depopulandos proximos Hispaniæ agros
pateretur. Transgressus tres principes Numidarum præmittit 4
ad tempus locumque colloquio statuendum. Duos pro obsi-
dibus retineri ab Scipione iubet; remisso tertio, qui, quo iussus
erat, adduceret Masinissam, cum paucis in colloquium venerunt.
Ceperat iam ante Numidam ex fama rerum gestarum admi- 5
ratio viri, substitueratque animo speciem quoque corporis
amplam ac magnificam; ceterum maior præsentis veneratio 6
cepit, et præterquam quod suapte natura multa maiestas

inerat, adornabat promissa cæsaries habitusque corporis non
cultus munditiis, sed virilis vere ac militaris, et ætas in medio
7 virium robore, quod plenius nitidiusque ex morbo velut reno-
8 vatus flos iuventæ faciebat. Prope attonitus ipso congressu
Numida gratias de fratris filio remisso agit. Ex eo tempore
affirmat eam se quæsisse occasionem, quam tandem oblatam
9 deum immortalium beneficio non omiserit. Cupere se illi
populoque Romano operam navare ita, ut nemo unus exter-
10 nus magis enixe adiuverit rem Romanam. Id se, etiamsi
iam pridem vellet, minus præstare in Hispania, aliena atque
ignota terra, potuisse; in qua autem genitus educatusque in
11 spem paterni regni esset, facile præstaturum. Si quidem
eundem Scipionem ducem in Africam Romani mittant, satis
12 sperare, perbrevis ævi Carthaginem esse. Lætus eum Scipio
vidit audivitque, quum caput rerum in omni hostium equitatu
Masinissam fuisse sciret, et ipse iuvenis specimen animi præ
se ferret. Fide data acceptaque profectus retro Tarraconem
13 est. Masinissa permissu Romanorum, ne sine causa traiecisse
in continentem videretur, populatus proximos agros Gades
rediit.

36 Magoni, desperatis in Hispania rebus, in quarum spem
seditio primum militaris, deinde defectio Indibilis animos eius
sustulerant, paranti traiicere in Africam nuntiatum ab Car-
thagine est, iubere senatum, ut classem, quam Gadibus haberet,
2 in Italiam traiiceret; conducta ibi Gallorum ac Ligurum,
quanta maxima posset, iuventute coniungeret *se* Hannibali
neu senescere bellum maximo impetu, maiore fortuna cœptum
3 sineret. Ad eam rem et a Carthagine pecunia Magoni ad-
vecta est, et ipse, quantam potuit, a Gaditanis exegit, non
ærario modo eorum, sed etiam templis spoliatis, et privatim
omnibus coactis aurum argentumque in publicum conferre.
4 Quum præterveheretur Hispaniæ oram, haud procul Cartha-
gine Nova expositis in terram militibus, proximos depopulatur
5 agros; inde ad urbem classem appulit. Ibi quum interdiu
milites in navibus tenuisset, nocte in litus expositos ad partem

eam muri, qua capta Carthago ab Romanis fuerat, ducit, nec
præsidio satis valido urbem teneri ratus et aliquos oppidano-
rum ad spem novandi res aliquid moturos. Ceterum 6
nuntii ex agris trepidi simul populationem agrestiumque
fugam et hostium adventum attulerant, et visa interdiu classis 7
erat, nec sine causa electam ante urbem stationem apparebat;
itaque instructi armatique intra portam ad stagnum ac mare
versam continebantur. Ubi effusi hostes, mixta inter milites 8
navalis turba, ad muros tumultu maiore quam vi subierunt,
patefacta repente porta Romani cum clamore erumpunt, turba- 9
tosque hostes et ad primum incursum coniectumque telorum
aversos usque ad litus cum multa cæde persequuntur; nec 10
nisi naves litori appulsæ trepidos accepissent, superfuisset
fugæ aut pugnæ quisquam. In ipsis quoque trepidatum 11
navibus est, dum, ne hostes cum suis simul irrumperent, tra-
hunt scalas orasque et ancoras, ne in moliendo mora esset,
præcidunt; multique annantes navibus, incerto præ tenebris, 12
quid aut peterent aut vitarent, fœde interierunt. Postero die 13
quum classis inde retro ad Oceanum, unde venerat, fugisset,
ad octingentos homines cæsi inter murum litusque et ad duo
millia armorum inventa.

Mago quum Gades repetisset, exclusus inde, ad Cimbios **37**
(haud procul a Gadibus is locus abest) classe appulsa, mit-
tendis legatis querendoque, quod portæ sibi socio atque
amico clausæ forent, purgantibus iis, multitudinis concursu 2
factum, infestæ ob direpta quædam ab conscendentibus naves
militibus, ad colloquium sufetes eorum, qui summus Pœnis
est magistratus, cum quæstore elicuit, laceratosque verberibus
cruci affigi iussit; inde navibus ad Pityusam insulam centum 3
millia ferme a continenti (Pœni tum eam incolebant) traiecit.
Itaque classis bona cum pace accepta est, nec commeatus 4
modo benigne præbiti, sed in supplementum classis iuventus
armaque data; quorum fiducia Pœnus in Baliares insulas
(quinquaginta inde millia absunt) transmisit. Duæ sunt Baliares 5
insulæ, maior altera atque opulentior armis virisque; et por-

tum habet, nbi commode hibernaturum se (et iam extremum
6 autumni erat) credebat. Ceterum haud secns, quam si Ro-
mani eam insulam incolerent, hostiliter classi occursum est.
Fundis ut nunc plurimum, ita tum solo eo telo utebantur,
nec quisquam alterius gentis unus tantum ea arte, quantum
7 inter alios omnes Baliares excellunt. Itaque tanta vis lapi-
dum creberrimæ grandinis modo in propinquantem iam terræ
classem effusa est, ut intrare portum non ausi averterent in
8 altum naves. In minorem inde Baliarium insulam traiecerunt,
9 fertilem agro, viris, armis haud æque validam. Itaque egressi
navibus super portum loco munito *locant* castra; ac sine
certamine urbe agroque potiti, duobus millibus auxiliarium
inde conscriptis missisque Carthaginem, ad hibernandum naves
10 subduxerunt. Post Magonis ab Oceani ora discessum Gadi-
tani Romanis deduntur.

38 Hæc in Hispania P. Scipionis ductu auspicioqne gesta.
Ipse, L. Lentulo et L. Manlio Acidino provincia tradita, decem
2 navibus Romam rediit, et senatu extra urbem dato in æde
Bellonæ, quas res in Hispania gessisset, disseruit, quoties
signis collatis dimicasset, quot oppida ex hostibus vi cepisset,
3 quas gentes in dicionem populi Romani redegisset; adversus
quattuor se imperatores, quattuor victores exercitus in Hi-
spaniam isse; neminem Carthaginiensem in iis terris reliquisse.
4 Ob has res gestas magis tentata est triumphi spes quam
petita pertinaciter, quia neminem ad eam diem triumphasse,
5 qui sine magistratu res gessisset, constabat. Senatu misso,
urbem est ingressus, argentique præ se in ærarium tulit
decem quattuor millia *pondo* trecenta quadraginta duo et signati
6 argenti magnum numerum. Comitia inde creandis consulibus
habuit L. Veturius Philo, centuriæque omnes ingenti favore
P. Scipionem consulem dixerunt; collega additur ei P. Lici-
7 nius Crassus, pontifex maximns. Ceterum comitia maiore
quam ulla per id bellum celebrata frequentia proditum me-
8 moriæ est. Convenerant undique non suffragandi modo, sed
etiam spectandi causa P. Scipionis, concurrebantque et domum

frequentes et in Capitolium ad immolantem eum, quum cen-
tum bubus votis in Hispania Iovi sacrificaret; spondebantque 9
animis, sicut C. Lutatius superius bellum Punicum finisset,
ita id, quod instaret, P. Cornelium finiturum, atque, uti Hispa- 10
nia omui Pœuos expulisset, sic Italia pulsurum esse; Afri-
camque ei, periude ac debellatum in Italia foret, provinciam
destinabant. Prætoria inde comitia habita. Creati duo, qui 11
tum ædiles plebis erant, Sp. Lucretius, Cn. *Octavius*, *et ex*
privatis Cn. Servilius Cæpio et L. Æmilius Papus.

Quarto decimo anno Punici belli P. Cornelius Scipio et 12
P. Licinius Crassus ut cousulatum inierunt, nominatæ cou- A. u. c. 549. A. Ch. 205.
sulibus proviuciæ sunt, Sicilia Scipioni extra sortem, conce-
dente collega, quia sacrorum cura pontificem maximum in
Italia retinebat, Bruttii Crasso. Tum prætoriæ provinciæ in 13
sortem couiectæ. Urbana Cn. Servilio obtigit, Ariminum
(ita Galliam appellabant) Sp. Lucretio, Sicilia L. Æmilio,
Cn. Octavio Sardinia.

Senatus in Capitolio habitus. Ibi referente P. Scipione 14
senatus consultum factum est, ut, quos ludos inter seditionem
militarem iu Hispania vovisset, ex ea pecunia, quam ipse in
ærarium detulisset, faceret. Tum Saguntinorum legatos in **39**
senatum introduxit. Ex eis maximus natu: „Etsi nihil ultra
malorum est, patres conscripti, quam quod passi sumus, ut
ad ultimum fidem vobis præstaremus, tameu ea vestra merita
imperatorumque vestrorum erga nos fuerunt, *ut* nos cladium
nostrarum non pæniteat. Bellum propter nos suscepistis; 2
susceptum quartum decimum annum tam pertinaciter geritis,
ut sæpe ad ultimum discrimeu et ipsi veneritis et populum
Carthaginiensem adduxeritis. Quum iu Italia tam atrox bellum 3
et Hanuibalem hostem haberetis, consulem cum exercitu in
Hispaniam velut *ad* colligendas reliquias naufragii nostri
misistis. P. et Cn. Cornelii, ex quo in provinciam veuerunt, 4
nullo tempore destiterunt, quæ nobis secunda quæque adversa
hostibus nostris essent, facere. Iam omnium primum oppi- 5
dum nobis restituerunt; per omnem Hispaniam cives uostros

venundatos, dimissis, qui conqnirerent, ex servitute in liber-
6 tatem restituerunt. Quum iam prope esset, ut optabilem ex
miserrima fortuna haberemus, P. et Cn. Cornelii, impera-
tores vestri, luctuosius nobis [quoque] quam vobis perierunt.
7 Tum vero ad hoc retracti ex distantibus locis in sedem anti-
quam videbamur, ut iterum periremus et alterum excidium
8 patriæ videremus, nec ad perniciem nostram Carthaginiensi
utique aut duce aut exercitu opus esse; ab Turdulis nos,
veterrimis hostibus, qui prioris quoque excidii causa nobis
9 fuerant, exstingui posse; qnum ex insperato repente misistis
nobis hunc P. Scipionem, quem fortunatissimi omnium Sa-
guntinorum videmur quia consulem declaratum videmus ac
vidisse nos civibus nostris renuntiaturi sumus, spem omnem
10 salutemque nostram; qui quum plurimas hostium vestrorum
cepisset in Hispania urbes, ubique ex captorum numero
11 excretos Saguntinos in patriam remisit; postremo Turdetaniam,
adeo infestam nobis, ut illa gente incolumi stare Saguntum
non posset, ita bello afflixit, ut non modo nobis, *sed* (absit verbo
12 invidia) ne posteris quidem timenda nostris esset. Deletam
urbem cernimus eorum, quorum in gratiam Saguntum dele-
verat Hannibal; vectigal ex agro eorum capimus, quod nobis
13 non [tam] fructu iucundius est quam ultione. Ob hæc, quibus
maiora nec sperare nec optare ab dis immortalibus pote-
ramus, gratias actum nos decem legatos Saguntinus senatus
14 populusque ad vos misit; simul gratulatum, quod ita res hos
annos in Hispania atque Italia gessistis, uti Hispaniam non
Hibero amne tenus, sed qua terrarum ultimas finit Oceanus,
domitam armis habeatis, Italiæ, nisi quatenus vallum castrorum
15 cingit, nihil reliqueritis Pœno. Iovi optimo maximo, præsidi
Capitolinæ arcis, non grates tantum ob hæc agere iussi sumus,
sed donnm hoc etiam, si vos permitteretis, coronam auream
16 in Capitolium victoriæ ergo ferre. Id uti permittatis, quæ-
sumus, utique, si vobis ita videtur, quæ nobis imperatores
vestri commoda tribuerunt, ea rata atque perpetua auctoritate
17 vestra faciatis." Senatus legatis Saguntinis respondit, et

dirutum et restitntum Saguntum fidei socialis utrinque servatæ
documentum omnibns gentibus fore; suos imperatores recte et 18
ordine et ex voluntate senatus fecisse, quod Saguntum resti-
tnerint civesque Saguntinos servitio exemerint; quæqne alia
eis benigne fecerint, ea senatum ita voluisse fieri; donum
permittere ut in Capitolio ponerent. Locus inde lautiaque 19
legatis præberi iussa et muneris dari ne minus dena millia
æris. Legationes deinde ceteræ *in senatum introductæ* auditæ- 20
que; et petentibus Saguntinis, ut, quatenus tuto possent, 21
Italiam spectatnm irent, duces dati litteræque per oppida
missæ, ut Hispanos comiter acciperent. Tum de re pnblica, 22
de exercitibus scribendis, de provinciis relatum.

Quum Africam novam provinciam extra sortem P. Sci- **40**
pioni destinari homines fama ferrent, et ipse, nulla iam modica
gloria contentus, non ad gerendum modo bellum, sed ad
finiendum diceret se consulem declaratum esse, neque aliter 2
id fieri posse, qnam si ipse in Africam exercitum transpor-
taret, *et* acturum se id per populum aperte ferret, si senatus
adversaretur, — id consilium haudquaquam primoribus pa-
trum qunm placeret *et* ceteri per metum aut ambitionem
mussarent, Q. Fabius Maximus rogatus sententiam: „Scio 3
multis vestrum videri, patres conscripti, rem actam hodi-
erno die agi, et frustra habiturum orationem, qui tan-
qnam de integra re de Africa provincia sententiam dixerit.
Ego autem primum illud ignoro, quemadmodum certa iam 4
provincia Africa consulis, viri fortis ac strenui, sit, quam nec
senatus censuit in hunc annnm provinciam esse nec populus
inssit. Deinde, si est, consulem peccare arbitror, qui de 5
re transacta simulando se referre senatum ludibrio habct,
non senatorem, qui, de quo consulitur, suo loco dicit sen-
tentiam. Atque ego certum habeo, dissentienti mihi ab ista 6
festinatione in Africam traiiciendi dnarum rerum subeundam
opinionem esse, unins, insitæ ingenio meo cnnctationis, quam 7
metum pigritiamque homines adolescentes sane appellent,
dum ne pæniteat, adhuc aliorum speciosiora primo adspectu

8 consilia semper visa, mea usu meliora; alterius, obtrectationis
atque invidiæ adversus crescentem in dies gloriam fortissimi
9 consulis. A qua suspicione si me neque vita acta et mores
mei neque dictatura cum quinque consulatibus tantumque
gloriæ belli domique partæ vindicat, ut propius fastidium
eius sim quam desiderium, ætas saltem liberet. Qnæ enim
mihi æmulatio cum eo esse potest, qui ne filio quidem meo
10 æqualis sit? Me dictatorem, quum vigerem adhuc viribus et
in cursu maximarum rerum essem, recusantem nemo aut in
senatu aut apud populum audivit, quo minus insectanti me
magistro equitum, quod fando nunquam ante auditum erat,
11 imperium mecum æquaretur; rebus quam verbis assequi malui,
ut, qui aliorum indicio mihi comparatus erat, sua mox con-
12 fessione me sibi præferret; nedum ego perfunctus honoribus
certamina mihi atque æmulationem cum adolescente floren-
13 tissimo proponam; videlicet ut mihi, iam vivendo, non solum
rebus gerendis fesso, si huic negata fuerit, Africa provincia
decernatur. Cum ea gloria, quæ parta est, vivendum atque
14 moriendum est. Vincere ego prohibui Hannibalem, ut a
41 vobis, quorum vigent nunc vires, etiam vinci posset. Illud
te mihi ignoscere, P. Corneli, æquum erit, si, quum in me
ipso nunquam pluris famam hominum quam rem publicam
fecerim, ne tuam quidem gloriam *bono publico præponam.*
2 Quanquam, si aut bellum nullum in Italia aut is hostis esset,
ex quo victo nihil gloriæ quæreretur, qui te in Italia reti-
neret, etsi id bono publico faceret, simul cum bello materiam
3 gloriæ tuæ isse ereptum videri posset. Quum vero Hannibal
hostis incolumi exercitu quartum decimum annum Italiam
obsideat, pænitebit te, P. Corneli, gloriæ tuæ, si hostem eum,
qui tot funerum, tot cladium nobis causa fuit, tu consul
Italia expuleris et, sicut penes C. Lutatium prioris Punici
4 perpetrati belli titulus fuit, ita penes te huius fuerit? Nisi
aut Hamilcar Hannibali dux est præferundus aut illud bellum
huic, aut victoria illa maior clariorque quam hæc (modo
5 contingat, ut te consule vincamus) futura est. A Drepanis

aut Eryce detraxisse Hamilcarem quam Italia expulisse
Pœnos atque Hannibalem malis? Ne tu quidem, etsi magis 6
partam quam speratam gloriam amplectaris, Hispania potius
quam Italia bello liberata gloriatus fueris. Nondum is est 7
Hannibal, quem non magis timuisse videatur quam contemp-
sisse, qui aliud bellum maluerit. Quin igitur ad hoc accin- 8
geris nec per istos circuitus, ut, quum in Africam traieceris,
secuturum te illuc Hannibalem speres, potius quam recto
hinc itinere, ubi Hannibal est, eo bellum intendens, egregiam
istam palmam belli Punici patrati petis? Hoc et natura 9
prius est, tua quum defenderis, aliena ire oppugnatum. Pax
ante in Italia *quam* bellum in Africa sit, et nobis prius decedat
timor, quam ultro aliis inferatur. Si utrumque tuo ductu 10
auspicioque fieri potest, Hannibale hic victo, illic Carthaginem
expugna; si alterautra victoria novis consulibus relinquenda
est, prior quum maior clariorque, tum causa etiam insequentis
fuerit. Nam nunc quidem, præterquam quod et in Italia et 11
in Africa duos diversos exercitus alere ærarium non potest,
præterquam quod, unde classes tueamur, unde commeatibus 12
sufficiamus præbendis, nihil reliqui est, quid? periculi tandem
quantum adeatur, quem fallit? P. Licinius in Italia, P. Scipio
bellum in Africa geret. Quid? si (quod omnes dei omen 13
avertant et dicere etiam reformidat animus, sed, quæ accide-
runt, accidere possunt) victor Hannibal ire ad urbem
perget, tum demum te consulem ex Africa, sicut Q. Fulvium
a Capua, arcessemus? Quid, quod in Africa quoque Mars 14
communis belli erit? Domus tibi tua, pater patruusque intra
triginta dies cum exercitibus cæsi documento sint, ubi per 15
aliquot annos maximis rebus terra marique gerendis amplis-
simum nomen apud exteras gentes populi Romani vestræque
familiæ fecerant. Dies me deficiat, si reges imperatoresque 16
temere in hostium terram transgressos cum maximis cladibus
suis exercituumque suorum enumerare velim. Athenienses, 17
prudentissima civitas, bello domi relicto, auctore æque impigro
ac nobili iuvene, magna classe in Siciliam transmissa, una pugna

navali florentem rem publicam suam in perpetuum afflixerunt.
42 Externa et nimis antiqua repeto. Africa eadem ista et M.
Atilius, insigne utriusque fortunæ exemplum, nobis documento
2 sint. Ne tibi, P. Corneli, quum ex alto Africam conspexeris,
3 ludus et iocus fuisse Hispaniæ tuæ videbuntur. Quid enim
simile? Pacato mari præter oram Italiæ Galliæque vectus
Emporias, in urbem sociorum, classem appulisti; expositos
milites per tuta omnia ad socios et amicos populi Romani
4 Tarraconem duxisti; ab Tarracone deinde iter per præsidia
Romana; circa Hiberum exercitus patris patruique tui, post
5 amissos imperatores ferociores ex calamitate ipsa, et dux
tumultuarius quidem ille L. Marcius et militari suffragio ad
tempus lectus, ceterum, si nobilitas ac insti honores adornarent,
claris imperatoribus qualibet arte belli par; oppugnata per
summum otium Carthago, nullo trium Punicorum exercituum
6 socios defendente; cetera neque elevo *neque detrecto*; nullo tamen
modo Africo bello comparanda, ubi non portus ullus classi
nostræ apertus, non ager pacatus, non civitas socia, non rex
7 amicus, non *consistendi usquam locus*, *non* procedendi; quacunque circumspexeris, hostilia omnia atque infesta. An
Syphaci Numidisque credis? Satis sit, semel creditum; non
semper temeritas est felix, et fraus fidem in parvis sibi præstruit, ut, quum operæ pretium sit, cum mercede magna fallat.
8 Non hostes patrem patruumque tuum armis prius quam
Celtiberi socii fraude circumvenerunt; nec tibi ipsi a Magone
et Hasdrubale, hostium ducibus, quantum ab Indibili et Man-
9 donio, in fidem acceptis, periculi fuit. Numidis tu credere
potes, defectionem militum tuorum expertus? Et Syphax et
Masinissa se quam Carthaginienses malunt potentes in Africa esse,
10 Carthaginienses quam quemquam alium. Nunc illos æmulatio
inter se et omnes causæ certaminum acuunt, quia procul
externus metus est; ostende Romana arma et exercitum alienigenam; velut ad commune restinguendum incendium con-
11 current. Aliter eidem illi Carthaginienses Hispaniam defenderunt, aliter mœnia patriæ, templa deum, aras et focos

defendent, quum euntes in prœlium pavida prosequetur coniux
et parvi liberi occursabunt. Quid porro, si satis confisi Car- 12
thaginienses consensu Africæ, fide sociorum regum, mœnibus
suis, quum tuo exercitusque tui præsidio nudatam Italiam
viderint, ultro ipsi novum exercitum in Italiam aut ex Africa
miserint, aut Magonem, quem a Baliaribus classe transmissa 13
iam præter oram Ligurum Alpinorum vectari constat, Hanni-
bali se coniungere iusserint? Nempe in eodem terrore erimus, 14
in quo nuper fuimus, quum Hasdrubal in Italiam transcendit,
quem tu, qui non solum Carthaginem, sed omnem Africam
exercitu tuo es clausurus, e manibus tuis in Italiam emisisti.
Victum a te dices; eo quidem minus vellem, et id tua, non 15
rei publicæ solum causa, iter datum victo in Italiam esse.
Patere, nos omnia, quæ prospera tibi ac populi Romani
imperio evenere, tuo consilio assignare, adversa casibus
incertis belli et fortunæ delegare; quo melior fortiorque es, 16
eo magis talem præsidem sibi patria atque universa Italia
retinet. Non potes ne ipse quidem dissimulare, ubi Hanni-
bal sit, ibi caput atque arcem huius belli esse, quippe qui
præ te feras, eam tibi causam *traiiciendi in Africam* esse, ut
Hannibalem eo trahas. Sive *hic* igitur sive illic, cum Hanni- 17
bale est tibi futura res. Utrum tandem ergo firmior eris
in Africa solus an hic, tuo collegæque tui exercitu coniuncto?
Ne Claudius quidem et Livius consules tam recenti exemplo,
quantum id intersit, documento sunt? Quid? Hannibalem 18
utrum tandem extremus angulus agri Bruttii, frustra iam diu
poscentem ab domo auxilia, an propinqua Carthago et tota
socia *Africa* potentiorem armis virisque faciet? Quod istud 19
consilium est, ibi malle decernere, ubi tuæ dimidio minores
copiæ sint, hostium multo maiores, quam ubi duobus exer-
citibus adversus unum tot prœliis et tam diuturna et gravi
militia fessum pugnandum sit? Quam compar consilium 20
tuum parentis tui consilio sit, reputa. Ille consul profectus
in Hispaniam, ut Hannibali ab Alpibus descendenti occurreret,
in Italiam ex provincia rediit; tu, quum Hannibal in Italia

sit, relinquere Italiam paras, non quia rei publicæ id utile,
21 sed quia tibi amplum et gloriosum censes esse, sicut quum, provincia et exercitu relicto, sine lege, sine senatus consulto duabus navibus populi Romani imperator fortunam publicam et maiestatem imperii, quæ tum in tuo capite periclitabantur,
22 commisisti. Ego P. Cornelium rei publicæ nobisque, non sibi ipsi privatim creatum consulem existimo, exercitusque ad custodiam urbis atque Italiæ scriptos esse, non quos regio more per superbiam consules, quo terrarum velint, traiiciant."

43 Quum oratione ad tempus parata Fabius, tum auctoritate et inveterata prudentiæ fama *quum* magnam partem senatus, et seniores maxime, movisset, pluresque consilium senis quam
2 animum adolescentis ferocem laudarent, Scipio ita locutus fertur: „Et ipse Q. Fabius principio orationis, patres conscripti, commemoravit, in sententia sua posse obtrectationem
3 suspectam esse; cuius ego rei non tam ipse ausim tantum virum insimulare, quam ea suspicio, vitio orationis an rei,
4 haud sane purgata est. Sic enim honores suos et famam rerum gestarum extulit verbis ad exstinguendum invidiæ crimen, tanquam mihi ab infimo quoque periculum sit, ne mecum æmuletur, et non ab eo, qui, quia super ceteros excellat, *quo me* quoque niti non dissimulo, me sibi æquari
5 nolit. Sic senem se perfunctumque et me infra ætatem filii etiam sui posuit, tanquam non longius, quam quantum vitæ humanæ spatium est, cupiditas gloriæ extendatur, maximaque
6 pars eius in memoriam ac posteritatem promineat. Maximo cuique id accidere animo certum habeo, ut se non cum præsentibus modo, sed cum omnis ævi claris viris comparent.
7 Equidem haud dissimulo, me tuas, Q. Fabi, laudes non assequi solum velle, sed (bona *venia* tua dixerim), si possim,
8 etiam exsuperare. Illud neu tibi in me neu mihi in minoribus natu animi sit, ut nolimus quemquam nostri similem evadere civem; id enim non eorum modo, quibus inviderimus, sed rei publicæ et pæne omnis generis humani detrimentum

sit. Commemoravit, quantum essem periculi aditurus, si in 9
Africam traiicerem, ut meam quoque, non solum rei publicæ
et exercitus vicem videretur sollicitus. Unde hæc repente 10
cura de me exorta? Quum pater patruusque meus interfecti,
quum duo exercitus eorum prope occidione occisi essent, quum
amissæ Hispaniæ, quum quattuor exercitus Pœnorum quat-
tuorque duces omnia metu armisque tenerent, quum quæsitus 11
ad id bellum imperator nemo se ostenderet præter me, nemo
profiteri ausus esset, quum mihi quattuor et viginti annos
nato detulisset imperium populus Romanus, quid ita tum 12
nemo ætatem meam, vim hostium, difficultatem belli, patris
patruique recentem cladem commemorabat? Utrum maior
aliqua nunc in Africa calamitas accepta est, quam tunc in
Hispania erat? An maiores nunc sunt exercitus in Africa et 13
duces plures melioresque, quam tunc in Hispania fuerunt?
an ætas mea tunc maturior bello gerendo fuit, quam nunc
est? an cum Carthaginiensi hoste in Hispania quam in Africa 14
bellum geri aptius est? Facile est *post* fusos fugatosque
quattuor exercitus Punicos, post tot urbes vi captas aut metu
subactas in dicionem, post perdomita omnia usque ad Ocea- 15
num, tot regulos, tot sævas gentes, post receptam totam
Hispaniam ita, ut vestigium belli nullum reliquum sit, elevare
meas res gestas, tam hercule, quam, si victor ex Africa 16
redierim, ea ipsa elevare, quæ nunc retinendi mei causa, ut
terribilia eadem videantur, verbis extolluntur. Negat aditum 17
esse in Africam, negat ullos patere portus. M. Atilium cap-
tum in Africa commemorat, tanquam M. Atilius primo accessu
ad Africam offenderit, neque recordatur, illi ipsi tam infelici
imperatori patuisse tamen portus Africæ, et res egregias
primo anno gessisse et, quantum ad Carthaginienses duces
attinet, invictum ad ultimum permansisse. Nihil igitur me 18
isto tu exemplo terrueris. Si hoc bello, non priore, si nuper
et non annis ante quadraginta ista clades accepta foret, qui
ego minus in Africam Regulo capto quam Scipionibus occisis
in Hispaniam traiicerem? Nec felicius Xanthippum Lacedæ- 19

monium Carthagini quam me patriæ meæ sinerem natum esse,
cresceretque mihi ex eo ipso fiducia, quod posset in hominis
20 unius virtute tantum momenti esse. At etiam Athenienses
audiendi sunt, temere in Siciliam omisso domi bello trans-
21 gressi. Cur ergo, quoniam Græcas fabulas enarrare vacat,
non Agathoclem potius. Syracusanum regem, quum diu Sicilia
Punico bello ureretur, transgressum in hanc eandem Africam
44 avertisse eo bellum, unde venerat, refers? Sed quid ultro
metum inferre hosti et, ab se remoto periculo, alium in discri-
men adducere quale sit, veteribus externisque exemplis admonere
2 opus est? Multum interest, alienos populere fines an tuos
uri, exscindi videas; plus animi est inferenti periculum quam
3 propulsanti. Ad hoc maior ignotarum rerum est terror;
bona malaque hostium ex propinquo ingressus fines adspicias.
4 Non speraverat Hannibal fore, ut tot in Italia ad se deficerent
populi post Cannensem cladem; quanto minus quicquam in
Africa Carthaginiensibus firmum aut stabile sit, infidis sociis,
5 gravibus ac superbis dominis? Ad hoc nos, etiam deserti
ab sociis, viribus nostris, milite Romano stetimus; Cartha-
giniensi nihil civilis roboris est; mercede paratos milites
habent, Afros Numidasque, levissima fidei mutandæ ingenia.
6 Hic modo nihil moræ sit; una et traiecisse me audietis, et
ardere bello Africam, emolientem hinc Hannibalem, et ob-
sideri Carthaginem. Lætiores et frequentiores ex Africa ex-
7 spectate nuntios, quam ex Hispania accipiebatis. Has mihi
spes subiicit fortuna populi Romani, di fœderis ab hoste
violati testes, Syphax et Masinissa reges, quorum ego fidei
8 ita innitar, ut bene tutus a perfidia sim. Multa, quæ nunc
ex intervallo non apparent, bellum aperiet. Id est viri et
ducis, non deesse fortunæ præbenti se et oblata casu flectere
9 ad consilium. Habebo, Q. Fabi, parem, quem das, Hanni-
balem; sed illum ego potius traham, quam ille me retineat.
In sua terra cogam pugnare eum, et Carthago *potius* præ-
10 mium victoriæ erit quam semiruta Bruttiorum castella. Ne
quid interim, dum traiicio, dum expono exercitum in Africa,

dum castra ad Carthaginem promoveo, res publica hic detri-
menti capiat, quod tu, Q. Fabi, quum victor tota volitaret
Italia Hannibal, potuisti præstare, hoc vide ne contume- 11
liosum sit, concusso iam et pæne fracto Hannibale, negare
posse P. Licinium consulem, virum fortissimum, præstare,
qui, ne a sacris absit pontifex maximus, ideo in sortem tam
longinquæ provinciæ non venit. Si hercules nihilo maturius 12
hoc, quo ego censeo, modo perficeretur bellum, tamen ad
dignitatem populi Romani famamque apud reges gentesque
externas pertinebat, non ad defendendam modo Italiam, sed
ad inferenda etiam Africæ arma videri nobis animum esse,
nec hoc credi vulgarique, quod Hannibal ausus sit, neminem 13
ducem Romanorum audere, et priore Punico bello tum, quum
de Sicilia certaretur, toties Africam ab nostris exercitibusque
et classibus oppugnatam, nunc, *quum* de Italia certetur, Afri-
cam pacatam esse. Requiescat aliquando vexata tam diu 14
Italia; uratur evasteturque in vicem Africa. Castra Romana 15
potius Carthaginis portis immineant, quam nos iterum vallum
hostium ex mœnibus nostris videamus. Africa sit reliqui
belli sedes; illuc terror fugaque, populatio agrorum, defectio
sociorum, ceteræ belli clades, quæ in nos per quattuordecim
annos ingruerunt, vertantur. Quæ ad rem publicam pertinent 16
et bellum, quod instat, et provincias, de quibus agitur,
dixisse satis est; illa longa oratio nec ad vos pertinens sit, 17
si, quemadmodum Q. Fabius meas res gestas in Hispania
elevavit, sic ego contra gloriam eius eludere et meam verbis
extollere velim. Neutrum faciam, patres conscripti, et, si 18
nulla alia re, modestia certe et temperando linguæ adolescens
senem vicero. Ita et vixi et gessi res, ut tacitus ea opinione,
quam vestra sponte conceptam animis haberetis, facile con-
tentus essem."

Minus æquis animis auditus est Scipio, quia vulgatum **45**
erat, si apud senatum non obtinuisset, ut provincia Africa
sibi decerneretur, ad populum extemplo laturum. Itaque Q. 2
Fulvius, qui consul quater fuerat, postulavit a consule, ut

palam in senatn diceret, permitteretne patribus, ut de provinciis decernerent, staturusque eo esset, quod censuissent, an
3 ad populum laturns. Quum Scipio respondisset, se, quod e
4 re publica esset, facturum, tum Fulvius: „Non ego ignarus, quid responsurus facturusve esses, quæsivi, quippe quum præ te feras, tentare te magis quam consulere senatum, et, ni provinciam tibi, quam volueris, extemplo decernamus, paratam
5 rogationem habeas. Itaque a vobis, tribuni plebis, postulo“ inquit, „ut sententiam mihi ideo non dicenti, quod, etsi in meam sententiam discedatur, non sit ratum habiturus consul,
6 auxilio sitis.“ Inde altercatio ortà, quum consul negaret æquum esse, tribunos intercedere, quo minus suo quisque loco
7 rogatus sententiam diceret. Tribuni ita decreverunt: „Si consul senatui de provinciis permittit, stari eo, quod senatus censuerit, placet, nec de ea re ferri ad populnm patiemur; si non permittit, qui de ea re sententiam recusabit dicere,
8 auxilio erimus.“ Consul diem ad colloquendum cum collega petiit. Postero die permissum senatni est. Provinciæ ita decretæ: alteri consuli Sicilia et triginta rostratæ naves, quas C. Servilius superiore anno habuisset; permissumque, ut in
9 Africam, si id e re publica esse censeret, traiiceret; alteri Bruttii et bellum cum Hannibale, cum eo exercitu, quem *mallet ex duobus*, *qui ibi essent*. L. Vetnrius et Q. Cæcilius sortirentur inter se compararentve, uter in Bruttiis duabus
10 legionibus, quas consul reliquisset, rem gereret, imperiumque in annum prorogaretur, cui ea provincia evenisset. Et ceteris, præter *quibus* consules prætoresque exercitibus provinciisque
11 præfuturi erant, prorogata imperia. Q. Cæcilio sorti evenit, ut cum consule in Bruttiis adversus Hannibalem bellum gereret.

12 Ludi deinde Scipionis magna frequentia et favore spectantium celebrati. Legati Delphos ad donum ex præda Hasdrubalis portandum missi M. Pomponius Matho et Q. Catius. Tulerunt coronam auream ducentum pondo et simulacra spoliornm ex mille pondo argenti facta.

Scipio quum, ut dilectum haberet, neque impetrasset neque 13
magnopere tetendisset, ut voluntarios ducere sibi milites liceret,
tenuit et, quia impensæ negaverat rei publicæ futuram clas- 14
sem, ut, quæ ab sociis darentur ad novas fabricandas naves,
acciperet. Etruriæ primum populi pro suis quisque faculta-
tibus consulem adiuturos polliciti, Cærites frumentum sociis 15
navalibus commeatumque omnis generis, Populonienses ferrum,
Tarquinienses lintea in vela, Volaterrani interamenta navium
et frumentum, Arretini tria millia scutorum, galeas totidem, 16
pila, gæsa, hastas longas, millium quinquaginta summam pari
cuiusque generis numero expleturos, secures, rutra, falces, 17
alveolos, molas, quantum in quadraginta longas naves opus
esset, tritici centum et viginti millia modium, et in viaticum
decurionibus remigibusque collaturos; Perusini, Clusini, Ru- 18
sellani abietes in fabricandas naves et frumenti magnum
numerum; abiete ex publicis silvis est usus. Umbriæ populi 19
et præter hos Nursini et Reatini et Amiternini Sabinusque
omnis ager milites polliciti. Marsi, Peligni Marrucinique multi
voluntarii nomina in classem dederunt. Camertes quum æquo 20
fœdere cum Romanis essent, cohortem armatam sexcentorum
hominum miserunt. Triginta navium carinæ, viginti quinque- 21
remes, decem quadriremes, quum essent positæ, ipse ita instituit
operi, ut die quadragesimo quinto, quam ex silvis detracta
materia erat, naves instructæ armatæque in aquam deductæ
sint. Profectus in Siciliam est triginta navibus longis, volun- **46**
tariorum septem ferme millibus in naves impositis. Et P. Lici- 2
nius in Bruttios ad duos exercitus consulares venit. Ex iis
eum sibi sumpsit, quem L. Veturius consul habuerat; Metello, ut, 3
quibus præfuisset *legionibus*, *iis præesset*, facilius cum assuetis im-
perio rem gesturum ratus, permisit. Et prætores diversi in pro-
vincias profecti. Et quia pecunia ad bellum deerat, agri Campani 4
regionem *a* fossa Græca ad mare versam vendere quæstores iussi,
indicio quoque permisso, qui ager civis Campani fuisset, uti is pub- 5

licus populi Romani esset; indici præmium constitutum, quantæ
6 pecuniæ ager indicatus esset, pars decima. Et Cn. Servilio
prætori urbano negotium datum, ut Campani cives, ubi cuique
ex senatus consulto liceret habitare, ibi habitarent, animadverteretque in eos, qui alibi habitarent.

7 Eadem æstate Mago Hamilcaris filius ex minore Baliarium insula, ubi hibernarat, iuventute lecta in classem imposita,
in Italiam triginta ferme rostratis navibus et multis onerariis
8 duodecim millia peditum, duo ferme equitum traiecit, Genuamque, nullis præsidiis maritimam oram tutantibus, repentino
adventu cepit. Inde ad oram Ligurum Alpinorum, si quos
9 ibi motus facere posset, classem appulit. Ingauni (Ligurum
ea gens est) bellum ea tempestate gerebant cum Epanteriis
10 montanis. Igitur Pœnus, Savone, oppido Alpino, præda
deposita et decem longis navibus in statione ad præsidium
relictis, ceteris Carthaginem missis ad tuendam maritimam
11 oram, quia fama erat Scipionem traiecturum, ipse, societate
cum Ingaunis, quorum gratiam malebat, composita, montanos
instituit oppugnare. Et crescebat exercitus in dies, ad famam
12 nominis eius Gallis undique confluentibus. Ea *res* litteris
cognita Sp. Lucretii, ne frustra Hasdrubale cum exercitu deleto biennio ante forent læti, si par aliud inde bellum, duce
tantum mutato, oriretur, curam ingentem accendit patribus.
13 Itaque et M. Livium proconsulem ex Etruria volonum exercitum admovere Ariminum iusserunt, et Cn. Servilio prætori negotium datum, ut, si e re publica censeret esse,
urbanas legiones, imperio, cui videretur, dato, ex urbe
duci iuberet. M. Valerius Lævinus Arretium eas legiones
duxit.

14 Eisdem diebus naves onerariæ Pœnorum ad octoginta
circa Sardiniam ab Cn. Octavio, qui provinciæ præerat,
captæ; *captas* eas Cælius frumento misso ad Hannibalem commeatuque onustas, Valerius prædam Etruscam Ligurumque
15 montanorum captivos Carthaginem portantes tradit. In Brut-

tiis nihil ferme anno eo memorabile gestum. Pestilentia
incesserat pari clade in Romanos Pœnosque, nisi quod Puni-
cum exercitum super morbum etiam fames affecit. Propter 16
Iunonis Laciniæ templum æstatem Hannibal egit, ibique aram
condidit dedicavitque cum ingenti rerum gestarum titulo,
Punicis Græcisque litteris insculpto.

LIBER XXIX.

Scipio postquam in Siciliam venit, voluntarios milites ordina-
2 vit centuriavitque. Ex iis trecentos iuvenes, florentes ætate
et virium robore, inermes circa se habebat, ignorantes, quem
3 ad usum neque centuriati neque armati servarentur. Tum
ex totius Siciliæ iuniorum numero principes genere et fortuna
trecentos equites, qui secum in Africam traiicerent, legit,
diemque iis, qua equis armisque instructi atque ornati ades-
4 sent, edixit. Gravis ea militia, procul domo, terra marique
multos labores, magna pericula allatura videbatur; neque
ipsos modo, sed parentes cognatosque eorum ea cura angebat.
5 Ubi dies, quæ dicta erat, advenit, arma equosque ostende-
runt. Tum Scipio renuntiari sibi dixit, quosdam equites
Siculorum tanquam gravem et duram horrere eam militiam;
6 si qui ita animati essent, malle eos iam tum fateri,
quam postmodo querentes segnes atque inutiles milites rei
publicæ esse; expromerent, quid sentirent; cum bona venia
7 se auditurum. Ubi ex iis unus ausus est dicere, se prorsus,
8 si sibi, utrum velit, liberum esset, nolle militare, tum Scipio
ei: „Quoniam igitur, adolescens, quid sentires, non dissimulasti,
vicarium tibi expediam, cui tu arma equumque et cetera
instrumenta militiæ tradas et tecum hinc extemplo domum
9 ducas, exerceas, docendum cures equo armisque.“ Læto

condicionem accipienti nnum ex trecentis, quos inermes habe-
bat, tradit. Ubi hoc modo exauctoratum equitem cum gratia
imperatoris ceteri viderunt, se quisque excusare et vicarium
accipere. Ita trecentis Siculis Romani equites snbstituti sine 10
publica impensa. Docendorum curam Siculi habuerunt, quia
edictum imperatoris erat, ipsum militaturum, qui ita non
fecisset. Egregiam hanc alam equitnm evasisse ferunt, *multisque* 11
prœliis rem publicam adiuvisse.

Legiones inde quum inspiceret, plurimorum stipendiorum 12
ex iis milites delegit, maxime qui sub duce Marcello milita-
verant, qnos quum optima disciplina institutos credebat, tum 13
etiam ab longa Syracusarum obsidione peritissimos esse urbium
oppugnandarum; nibil enim parvum, sed Cartbaginis iam
excidia agitabat animo. Inde exercitum per oppida dispertit; 14
frumentum Siculorum civitatibus imperat, ex Italia advecto
parcit; veteres naves reficit et cum iis C. Lælium in Africam
prædatum mittit; novas Panormi subducit, quia ex viridi
materia raptim factæ erant, ut in sicco hibernarent.

Præparatis omnibus ad bellnm, Syracusas, nondum ex 15
magnis belli motibus satis tranquillas, venit. Græci res a 16
quibusdam Italici generis, eadem vi, qua per bellum ceperant,
retinentibus, concessas sibi ab senatu repetebant. Omnium 17
primum ratus tueri pnblicam fidem, partim edicto, partim
iudiciis etiam in pertinaces ad obtinendam iniuriam redditis
suas res Syracusanis restituit. Non ipsis tantnm ea res, 18
sed omnibus Siciliæ populis grata fuit, eoque enixius ad
bellum adiuverunt.

Eadem æstate in Hispania coortum ingens bellum, con- 19
ciente Indibili, nulla alia de causa quam per admirationem
Scipionis contemptn imperatorum aliorum orto. Eum super- 20
esse unum ducem Romanis, ceteris ab Hannibale interfectis,
rebatnr: eo nec in Hispania cæsis Scipionibus alium, qnem
mitterent, habuisse, et postquam in Italia gravius bellum
urgeret, adversus Hannibalem eum arcessitum. Præterquam 21
quod nomina tantum ducum in Hispania Romani habeant,

22 exercitum quoque inde veterem deductum; trepida omnia nt
inconditam turbam tironum esse. Nunquam talem occasionem
23 liberandæ Hispaniæ fore. Servitum ad eam diem aut Carthaginiensibus
aut Romanis, nec in vicem his aut illis, sed
24 interdum utrisque simul. Pulsos ab Romanis Carthaginienses;
ab Hispanis, si consentirent, pelli Romanos posse, ut ab
omni imperio externo soluta in perpetunm Hispania in patrios
25 rediret mores ritusque. Hæc aliaqne dicendo non populares
modo, sed Ansetanos quoque, vicinam gentem, concitat et
26 alios finitimos sibi atque illis populos. Itaqne intra paucos
dies triginta millia peditum, quattuor ferme equitum in Sedetanum
2 tanum agrnm, quo edictum erat, convenerunt. Romani quoque
imperatores, L. Lentulus et L. Manlius Acidinus, ne
2 glisceret prima negligendo bellum, iunctis *et* ipsi exercitibus,
per agrum Ansetannm, hostico tanquam pacato clementer
ductis militibus, ad sedem hostium pervenere et trium millium
3 spatio procul a castris eorum posuerunt castra. Primo per
legatos neqnicquam tentatum, ut discederetur ab armis; dein
qnum in pabulatores Romanos impetus repente ab equitibus
Hispanis factus esset, summisso ab statione Romana equitatu,
equestre prœlium fuit, haud sane memorando in partem ullam
4 eventu. Sole oriente postero die armati instructique omnes
mille ferme passus procul a castris Romanis aciem ostendere.
5 Medii Ausetani erant; cornua dextrum Ilergetes, lævum
ignobiles tenebant Hispani populi; inter cornua et mediam
aciem intervalla patentia satis late fecerant, qua equitatum,
6 ubi tempus esset, emitterent. Et Romani more suo exercitnm
quum instruxissent, id modo hostium imitati sunt, ut inter
7 legiones et ipsi patentes equiti relinqnerent vias. Ceterum
Lentulus ei parti usum equitis fore ratus, quæ prior in
8 dehiscentem intervallis hostium aciem equites emisisset, Ser.
Cornelio tribuno militum imperat, equites per patentes in
9 hostium acie vias permittere equos iubeat. Ipse, cœpta parum
prospere pedestri pugna, tantum moratus, dum cedenti duodecimæ
legioni, quæ in lævo cornu adversus Ilergetes locata

erat, tertiam decimam legionem ex subsidiis in primam aciem
firmamentum ducit, postquam æqnata ibi pugna est, ad L. 10
Manlium inter prima signa hortantem ac subsidia, quibus res
postnlabat, locis inducentem venit; indicat, tuta ab lævo cornn
esse; iam missum ab se Cornelium [Servium] procella equestri 11
hostes circumfnsurum. Vix hæc dicta dederat, quum Romani 12
equites in medios invecti hostes simul pedestres acies turba-
runt, simul equitibus Hispanorum viam immittendi equos
clauserunt. Itaque omissa pugna equestri ad pedestrem Hi- 13
spani descenderunt. Romani imperatores ut turbatos hostium
ordines et trepidationem pavoremque et fluctuantia viderunt
signa, hortantur, orant milites, ut perculsos *invadant* neu
restitui aciem patiantnr. Non sustinuissent tam infestum 14
impetum barbari, ni regulus ipse Indibilis cum equitibus ad
pedes degressis ante prima signa peditum se obiecisset. Ibi 15
aliquamdin atrox pugna stetit; tandem, postquam ii, qui circa
regem seminecem restantem, deinde pilo terræ affixum pugna-
bant, obruti telis occubnerunt, tum fuga passim cœpta. Plures 16
cæsi, quia equos conscendendi equitibus spatium non fuerat,
et quia perculsis acriter institerunt Romani; nec ante absces-
sum est, quam castris quoque exuerunt hostem. Decem tria 17
millia Hispanorum cæsa eo die, mille octingenti ferme capti;
Romanorum sociorum*que* paulo amplius ducenti, maxime in
lævo cornu, ceciderunt. Pulsi castris Hispani aut qui ex 18
prœlio effugerant, sparsi primo per agros, deinde in suas
quisque civitates redierunt. Tum a Mandonio evocati in **3**
concilium conquestique ibi clades suas, increpitis auctoribus
belli, legatos mittendos ad arma tradenda deditionemque faci-
endam censuere. Quibns culpam in auctorem belli Indibilem 2
ceterosque principes, quorum plerique in acie cecidissent, con-
ferentibus tradentibusque arma et dedentibus sese responsnm
est, in deditionem ita accipi eos, si Mandonium ceterosque 3
belli concitores tradidissent vivos; si minus, exercitum se in
agrum Ilergetum Ansetanorumque et deinceps aliorum popu-
lorum ducturos. Hæc dicta legatis renuntiataque in concilium. 4

Ibi Mandonius ceterique principes comprehensi et traditi ad
5 supplicium. Hispaniæ populis reddita pax; stipendium eius
anni duplex et frumentum sex mensum imperatum sagaque
et togæ exercitui, et obsides ab triginta ferme populis accepti.
6 Ita Hispaniæ rebellantis tumultu haud magno motu intra
paucos dies concito et compresso, in Africam omnis terror
7 versus. C. Lælius nocte ad Hipponem Regium quum acces-
sisset, luce prima ad populandum agrum sub signis milites
8 sociosque navales duxit. Omnibus pacis modo incuriose
agentibus, magna clades illata; nuntiique trepidi Carthaginem
terrore ingenti complevere, classem Romanam Scipionemque
imperatorem (et fama fuerat, iam in Siciliam transgressum)
9 advenisse. Nec quot naves vidissent, nec quanta manus
agros popularetur, satis gnari omnia in maius, metu augente,
accipiebant. Itaque primo terror pavorque, dein mæstitia
10 animos incessit: tantum fortunam mutasse, ut, qui modo ipsi
exercitum ante mœnia Romana habuissent victores, stratisque
tot hostium exercitibus omnes Italiæ populos aut vi aut volun-
11 tate in deditionem accepissent, ii verso Marte Africæ popu-
lationes et obsidionem Carthaginis visuri forent, nequaquam
12 pari ad patienda ea robore, ac Romani fuissent. Illis Ro-
manam plebem, illis Latium iuventutem præbuisse maiorem
semper frequentioremque pro tot cæsis exercitibus subolescen-
13 tem; suam plebem imbellem in urbe, imbellem *in agris* esse;
mercede parari auxilia ex Afris, gente ad omnem auram spei
14 mobili atque infida. Iam reges, Syphacem post colloquium
cum Scipione alienatum, Masinissam aperta defectione infestis-
15 simum hostem. Nihil usquam spei, nihil auxilii esse. Nec
Magonem ex Gallia movere tumultus quicquam nec coniun-
gere sese Hannibali, et Hannibalem ipsum iam et fama
4 senescere et viribus. In hæc deflenda prolapsos ab recenti
nuntio animos rursus terror instans revocavit ad consultandum,
2 quonam modo obviam præsentibus periculis iretur. Dilectus
raptim in urbe agrisque haberi placet, mittere ad conducenda
Afrorum auxilia, munire urbem, frumentum convehere, tela,

arma parare, instruere naves ac mittere ad Hipponem adversus
Romanam classem. Iam hæc agentibus nuntius tandem venit, 3
Lælinm, non Scipionem, copiasqne, qnantæ ad incnrsiones
agrorum satis sint, transvectas; summæ belli molem adhuc
in Sicilia esse. Ita respiratum, mittique ad Syphacem lega- 4
tiones aliosque regulos firmandæ societatis causa cœptæ. Ad
Philippum qnoque missi, qni ducenta argenti talenta polli-
cerentur, ut in Siciliam aut in Italiam traiiceret. Missi et 5
ad suos imperatores *in* Italiam, ut omni terrore Scipionem
retinerent; ad Magonem non legati modo, sed viginti quinque 6
longæ naves, sex millia peditum, octingenti eqnites et septem
elephanti, ad hoc magna pecunia ad conducenda auxilia,
quibus fretus propius urbem Romanam exercitum admoveret
coniungeretque se Hannibali. Hæc Carthagine parabant agi- 7
tabantque. Ad Lælium, prædas ingentes ex agro inermi ac
nudo præsidiis agentem, Masinissa, fama Romanæ classis
excitus, cum equitibus paucis venit. Is segniter rem agi ab 8
Scipione questus *est*, qnod non iam exercitum in Africam
traiecisset, perculsis Carthaginiensibus, Syphace impedito
finitimis bellis, quem certum habere, si spatium ad sua, ut
velit, componenda detur, nihil sincera fide cum Romanis
acturum. Hortaretur et stimularet Scipionem, ne cessaret; 9
se, quanquam regno pulsus esset, cum haud contemnendis
copiis affuturum peditum equitumque. Nec ipsi Lælio moran-
dnm in Africa esse; classem credere profectam a Carthagine,
cum qua, absente Scipione, non satis tutum esse contrahi
certamen. Ab hoc sermone dimisso Masinissa, Lælius postero **5**
die naves præda onustas ab Hippone solvit, revectusque in
Siciliam mandata Scipioni exposuit.

Eisdem ferme diebus naves, quæ ab Carthagine ad Ma- 2
gonem missæ erant, inter Albingaunos Ligures Genuamque
accesserunt. In iis locis tum forte Mago tenebat classem; 3
qui, legatorum auditis verbis, iubentium exercitus quam maximos
comparare, extemplo Gallorum *et Ligurum* (namque utriusque
gentis ingens ibi multitndo erat) concilium habuit, et missum 4

se ad eos vindicandos iu libertatem ait, et, ut ipsi ceruant,
mitti sibi ab domo præsidia; sed quantis viribus, quanto
5 exercitu id bellum geratur, in eorum potestate esse. Duos
exercitus Romanos, unum in Gallia, alterum in Etruria esse;
satis scire, Sp. Lucretium se cum M. Livio iuncturum; uiulta
millia armanda esse, ut duobus ducibus, *duobus* exercitibus
6 Romanis resistatur. Galli summam ad id suam voluntatem
esse dicere; sed quum una castra Romana intra fines, altera
in finitima terra Etruria prope in conspectu habeant, si palam-
fiat, anxiliis adiutum ab sese Pœnum, extemplo infestos utrin-
qne exercitus in agrum suum incursuros; ea ab Gallis desi-
7 deraret, quibus occulte adiuvari posset; Liguribus, quod procul
agro urbibusque eorum castra Romana sint, libera consilia
esse; illos armare iuventutem et capessere pro parte bellum
8 æquum esse. Ligures haud abnuere; tempus modo duorum
mensum petere ad dilectus habendos. Interim Mago milites
Gallos, dimissis clam per agros eorum, mercede conducere.
Commeatus quoque omnis generis occulte ad eum a Gallis
9 populis mittebantur. M. Livius exercitum volonum ex Etruria
iu Galliam traducit, iunctusque Lucretio, si se Mago ex
Liguribus propius urbem moveat, obviam ire parat, si Pœnus
sub angulo Alpium quietus se contineat, et ipse in eadem
regioue circa Ariminum Italiæ præsidio futurus.

6 Post reditum ex Africa C. Lælii, et Scipione stimulato
Masinissæ adhortationibus, et militibus, prædam ex hostium
terra cernentibus tota classe efferri, accensis ad traiiciendum
quam primum, intervenit maiori minor cogitatio, Locros urbem
recipiendi, quæ sub defectionem Italiæ desciverat et ipsa ad
2 Pœnos. Spes autem affectandæ eius rei ex minima re affulsit.
Latrociniis magis quam iusto bello in Bruttiis gerebantur
res, principio ab Numidis facto et Bruttiis non societate
magis Punica quam suopte ingenio congruentibus in eum
3 morem; postremo Romani quoque iam contagione quadam
rapto gaudentes, quantum per duces licebat, excursiones in
4 hostium agros facere. Ab iis egressi quidam urbem Lo-

crenses circumventi Regiumqne abstracti fuerant. In eo cap-
tivorum numero fabri quidam fuere, assueti apud Pœnos
mercede opus in arce Locrorum facere. Hi cogniti ab Lo- 5
crensium principibus, qui pulsi ab adversa factione, quæ
Hannibali Locros tradiderat, Regium se contulerant, quum 6
cetera percontantibus, ut mos est, qui diu absunt, quæ domi
agerentur, exposuissent, spem fecerunt, si redempti ac remissi
forent, arcem se iis tradituros; ibi se habitare, fidemque sibi
rerum omnium inter Carthaginienses esse. Itaque, ut qui 7
simul desiderio patriæ angerentur, simul cupiditate inimicos
ulciscendi arderent, redemptis extemplo iis remissisque, quum 8
ordinem agendæ rei composuissent signaque, *quæ* procul edita
observarent, ipsi ad Scipionem Syracusas profecti, apud quem
pars exsulum erat, referentes ibi promissa captivorum quum
spem ab effectu haud abhorrentem consuli fecissent, tribuni 9
militum cnm iis M. Sergius et P. Matienus missi, iussique ab
Regio tria millia militum Locros ducere; et Q. Pleminio pro-
prætori scriptum, ut rei agendæ adesset. Profecti ab Regio, 10
scalas ad editam altitudinem arcis fabricatas portantes, media
ferme nocte ex eo loco, nnde convenerat, signum dedere
proditoribus arcis; qui parati intentique et ipsi scalas ad id 11
ipsum factas quum demisissent pluribusque simul locis scan-
dentes accepissent, priusquam clamor oreretnr, in vigiles Pœ-
norum, ut in nullo tali metu sopitos, impetus est factus.
Qnorum gemitus primo morientium exauditus, dein subita 12
consternatio ex somno et tumultus, quum causa ignoraretur,
postremo certior res, aliis excitantibus alios. Iamque ad 13
arma pro se quisque vocabat: hostes in arce esse et cædi
vigiles; oppressique forent Romani neqnaquam numero pares,
ni clamor ab iis, qui extra arcem erant, sublatus incertum,
unde accidisset, omnia vana augente nocturno tumultu, fecisset.
Itaque, velut plena iam hostium arce, territi Pœni, omisso 14
certamine, in alteram arcem (duæ sunt haud mnltum inter se
distantes) confugiunt. Oppidani urbem habebant, victoribus 15
præminm in medio positam; ex arcibus duabus prœliis quo-

16 tidie levibus certabatur. Q. Pleminius Romano, Hamilcar
Punico præsidio præerat; arcessentes ex propinquis locis sub-
17 sidia copias augebant. Ipse postremo veniebat Hannibal, nec
sustinuissent Romani, nisi Locrensium multitudo, exacerbata
superbia atque avaritia Pœnorum, ad Romanos inclinasset.
7 Scipioni ut nuntiatum est, in maiore discrimine Locris
2 rem verti ipsumque Hannibalem adventare, ne præsidio
etiam periclitaretur, haud facili inde receptu, et ipse a Messana,
L. Scipione fratre in præsidio ibi relicto, quum primum æstu
3 fretum inclinatum est, naves mari secundo misit. Hannibal,
a Buloto amni (haud procul is ab urbe Locris abest) nuntio
præmisso, ut sui luce prima summa vi prœlium cum Romanis
ac Locrensibus consererent, dum ipse, aversis omnibus in eum
4 tumultum, ab tergo urbem incautam aggrederetur, ubi luce
cœptam invenit pugnam, ipse nec in arcem se includere,
turba locum artum impediturus, voluit, neque scalas, quibus
5 scanderet muros, attulerat. Sarcinis in acervum coniectis,
quum haud procul muris ad terrorem hostium aciem osten-
disset, cum equitibus Numidis circumequitat urbem, dum
scalæ, quæque alia ad oppugnandum opus erant, parantur, ad
6 visendum, qua maxime parte aggrederetur. Progressus ad
murum, scorpione icto, qui proximus eum forte steterat,
territus inde tam periculoso casu receptui canere quum ius-
7 sisset, castra procul ab ictu teli communit. Classis Romana
a Messana Locros aliquot horis die superante accessit;
expositi omnes e navibus et ante occasum solis urbem ingressi
8 sunt. Postero die cœpta ex arce a Pœnis pugna, et Hanni-
bal, iam scalis aliisque omnibus ad oppugnationem paratis,
subibat muros, quum repente in eum nihil minus quam tale
9 quicquam timentem patefacta porta erumpunt Romani. Ad
ducentos, improvidos quum invasissent, occidunt; ceteros
Hannibal, ut consulem adesse sensit, in castra recipit, nun-
tioque misso ad eos, qui in arce erant, ut sibimet ipsi con-
10 sulerent, nocte motis castris abiit. Et qui in arce erant, igni
iniecto tectis, quæ tenebant, ut is tumultus hostem moraretur,

agmen suorum fugæ simili cursu ante noctem assecuti sunt.
Scipio ut et arcem relictam ab hostibus et vacua vidit castra, 8
vocatos ad contionem Locrenses graviter ob defectionem
incusavit; de anctoribus supplicium sumpsit, bonaque eorum 2
alterius factionis principibus ob egregiam fidem adversus Ro-
manos concessit. Publice nec dare nec eripere se quicquam 3
Locrensibus dixit; Romam mitterent legatos; quam senatus
æquum censnisset, eam fortunam habituros. Illud satis scire, 4
etsi male de populo Romano meriti essent, in meliore statu
sub iratis Romanis futuros, quam sub amicis Carthagiuien-
sibus fuerint. Ipse Pleminio legato præsidioque, quod 5
arcem ceperat, ad tuendam urbem relicto, cum quibus venerat
copiis, Messanam traiecit.

Ita superbe et crudeliter habiti Locrenses ab Carthagini- 6
ensibus post defectionem ab Romanis fuerant, ut modicas
iniurias non æquo modo animo pati, sed prope libenti pos-
sent; verum euimvero tantum Pleminius Hamilcarem præsidii 7
præfectum, tantum præsidiarii milites Romani Pœnos scelere
atque avaritia superaverunt, ut non armis, sed vitiis videretur
certari. Nihil omnium, quæ inopi invisas opes potentioris 8
faciunt, prætermissum in oppidanos est ab duce aut a militi-
bus; in corpora ipsorum, in liberos, in coniuges infandæ
contumeliæ editæ. Nam avaritia ne sacrorum quidem spo- 9
liatione abstinuit; nec alia modo templa violata, sed Proser-
pinæ etiam intacti omni ætate thesauri, præterquam quod a
Pyrrho, qui cum magno piaculo sacrilegii sui manubias
retulit, spoliati dicebantur. Ergo sicut ante regiæ naves, 10
laceratæ naufragiis, nihil in terram integri præter sacram
pecuniam deæ, quam asportabant, extulerant, tum quoque alio 11
genere cladis eadem illa pecunia omnibus contactis ea viola-
tione templi furorem obiecit, atque inter se ducem in dncem,
militem in militem rabie hostili vertit. Summæ rei Pleminius **9**
præerat; militum pars sub eo, quam ipse ab Regio adduxerat,
pars sub tribunis erat. Rapto poculo argenteo ex oppidani 2
domo Pleminii miles fugiens, sequentibus, quorum erat, obvius

3 forte Sergio et Matieno tribunis militum fuit; cui quum iussu
tribunorum ademptum poculum esset, iurgium inde et clamor,
pugna postremo orta inter Pleminii milites tribunorumque, ut
suis quisque opportunus advenerat, multitudine simul ac
4 tumultu crescente. Victi Pleminii milites quum ad Pleminium,
cruorem ac vulnera ostentantes, non sine vociferatione atque
indignatione concurrissent, probra in eum ipsum iactata in
iurgiis referentes, accensus ira domo sese proripuit, vocatos-
5 que tribunos nudari ac virgas expediri iubet. Dum spoli-
andis iis (repugnabant enim militumque *fidem* implorabant)
tempus teritur, repente milites feroces recenti victoria ex
omnibus locis, velut adversus hostes ad arma conclamatum
6 esset, concurrerunt, et quum violata iam virgis corpora tri-
bunorum vidissent, tum vero in multo impotentiorem subito
rabiem accensi, sine respectu non maiestatis modo, sed etiam
humanitatis, in legatum impetum, lictoribus prius indignum
7 in modum mulcatis, faciunt. Tum ipsum ab suis interceptum
et seclusum hostiliter lacerant et prope exsanguem, naso auri-
8 busque mutilatis, relinquunt. His Messanam nuntiatis, Scipio
post paucos dies Locros hexere advectus, quum causam
Pleminii et tribunorum audisset, Pleminio noxa liberato relic-
toque in eiusdem loci præsidio, tribunis sontibus iudicatis et
in vincla coniectis, ut Romam ad senatum mitterentur, Mes-
9 sanam atque inde Syracusas rediit. Pleminius impotens iræ,
neglectam ab Scipione et nimis leviter latam suam iniuriam
ratus, nec quemqnam æstimare alium eam litem *posse*, *nisi*
10 *qui atrocitatem* eius patiendo sensisset, tribunos attrahi ad se
iussit, laceratosque omnibus, quæ pati corpus ullum potest,
suppliciis interfecit, nec satiatus vivorum pœna insepultos
11 proiecit. Simili crudelitate et in Locrensium principes est
usus, quos ad conquerendas iniurias ad P. Scipionem pro-
12 fectos audivit; et quæ antea per libidinem atque avaritiam
fœda exempla in socios ediderat, tunc ab ira multiplicia
edere, infamiæ atque invidiæ non sibi modo, sed etiam impe-
ratori esse.

Iam comitiorum appetebat tempus, quum P. Licinii con- 10
sulis litteræ Romam allatæ, se exercitumque suum gravi morbo
affectari, nec sisti potuisse, ni eadem vis mali aut gravior
etiam in hostes ingruisset; itaque, quoniam ipse venire ad 2
comitia non posset, si ita patribus videretur, se Q. Cæcilium
Metellum dictatorem comitiorum causa dicturum. Exercitum
Q. Cæcilii dimitti e re publica esse; nam neque usum eius 3
ullum in præsentia esse, quum Hannibal iam in hiberna suos
receperit, et tanta incesserit in ea castra vis morbi, ut, nisi
mature dimittantur, nemo omnium superfuturus videatur. Ea
consuli a patribus facienda, ut e re publica fideque sua
duceret, permissa.

Civitatem eo tempore repens religio invaserat, invento 4
carmine in libris Sibyllinis propter crebrius eo anno de cælo
lapidatum inspectis, quandoque hostis alienigena terræ Italiæ 5
bellum intulisset, eum pelli Italia vincique posse, si mater
Idæa a Pessinunte Romam advecta foret. Id carmen ab 6
decemviris inventum eo magis patres movit, quod et legati,
qui donum Delphos portaverant, referebant, et sacrificantibus
ipsis Pythio Apollini læta *exta* fuisse, et responsum oraculo
editum, maiorem multo victoriam, quam cuius ex spoliis dona
portarent, adesse populo Romano. In eiusdem spei summam 7
conferebant P. Scipionis velut præsagientem animum de fine
belli, quod depoposcisset provinciam Africam. Itaque quo 8
maturius fatis, ominibus oraculisque portendentis sese victoriæ
compotes fierent, id cogitare, quæ ratio transportandæ Romam
deæ esset. Nullasdum in Asia socias civitates habebat 11
populus Romanus; tamen memores, Æsculapium quoque ex
Græcia quondam, hauddum ullo fœdere sociata, valetudinis
populi causa arcessitum, tunc iam *cum* Attalo rege propter com- 2
mune adversus Philippum bellum cœptam amicitiam esse,
facturum eum, quæ posset, populi Romani causa, legatos ad 3
eum decernunt, M. Valerium Lævinum, qui bis consul fuerat
ac res in Græcia gesserat, *M.* Cæcilium *Metellum prætorium*,
Ser. Sulpicium Galbam ædilicium, duos quæstorios, Cn. Tre-

4 mellium Flaccum et M. Valerium Faltonem. Iis quinque
naves quinqueremes, ut ex dignitate populi Romani adirent
eas terras, ad quas concilianda maiestas nomini Romano
5 esset, decernunt. Legati Asiam petentes protinus Delphos
quum escendissent, oraculum adierunt consulentes, ad quod
negotium domo missi essent, perficiendi eius quam sibi spem
6 populoque Romano portenderet. Responsum esse ferunt, per
Attalum regem compotes eius fore, quod peterent; quum
Romam deam devexissent, tum curarent, ut eam, qui vir opti-
7 mus Romæ esset, hospitio exciperet. Pergamum ad regem
venerunt. Is legatos comiter acceptos Pessinuntem in Phry-
giam deduxit, sacrumque iis lapidem, quam matrem deum
esse incolæ dicebant, tradidit ac deportare Romam iussit.
8 Præmissus ab legatis M. Valerius Falto nuntiavit, deam
apportari; quærendum virum optimum in civitate esse, qui
eam rite hospitio acciperet.

9 Q. Cæcilius Metellus dictator ab consule in Bruttiis comi-
tiorum causa dictus exercitusque eius dimissus, magister
10 equitum L. Veturius Philo. Comitia habita per dictatorem.
Consules facti M. Cornelius Cethegus, P. Sempronius Tudi-
11 tanus absens, quum provinciam Græciam haberet. Prætores
inde creati *Ti.* Claudius Nero, M. Marcius Ralla, L. Scri-
bonius Libo, M. Pomponius Matho. Comitiis peractis dictator
sese magistratu abdicavit.

12 Ludi Romani ter, plebeii septies instaurati. Curules
erant ædiles Cn. et L. Cornelii Lentuli. Lucius Hispaniam pro-
vinciam habebat; absens creatus absens eum honorem gessit.
13 Ti. Claudius Asellus et M. Iunius Pennus plebeii ædiles fue-
runt. Ædem Virtutis eo anno ad portam Capenam *M.* Mar-
cellus dedicavit, septimo decimo anno post, quam a patre eius
14 primo consulatu vota in Gallia ad Clastidium fuerat. Et
flamen Martialis eo anno est mortuus M. Æmilius Regillus.

12 Neglectæ eo biennio res in Græcia erant. Itaque Phi-
lippus Ætolos desertos ab Romano, cui uni fidebant, auxilio,
quibus voluit condicionibus ad petendam et paciscendam subegit

pacem. Quod nisi omni vi perficere maturasset, bellantem 2
eum cum Ætolis P. Sempronius proconsul, successor imperii
missus Sulpicio cum decem millibus *peditum et mille equitibus*
et triginta quinque rostratis navibus, haud parvum momentum
ad opem ferendam sociis, oppressisset. Vixdum pace facta, 3
nuntius regi venit, Romanos Dyrrachium venisse, Parthinosque
et propinquas gentes alias motas esse ad spem novandi res,
Dimallumque oppugnari. Eo se verterant *Romani ab Ætolorum* 4
auxilio, irati, quod sine auctoritate sua adversus fœdus cum rege
pacem fecissent. Ea quum audisset Philippus, ne qui motus 5
maior *oreretur* in finitimis gentibus, Apolloniam contendit, quo
Sempronius se receperat, misso Lætorio legato cum parte
copiarum et quindecim navibus in Ætoliam ad visendas res
pacemque, si posset, turbandam. Philippus agros Apolloni- 6
atium vastavit et, ad urbem admotis copiis, potestatem pugnæ
Romano fecit; quem postquam quietum muros tantummodo
tneri vidit, nec satis fidens viribus, ut urbem oppugnaret, *et* 7
cum Romanis quoque, sicut cum Ætolis, cupiens pacem,
si posset, si minus, indutias facere, nihil ultra irritatis novo
certamine odiis, in regnum se recepit. Per idem tempus 8
tædio diutini belli Epirotæ, tentata prius Romanorum volun-
tate, legatos de pace communi ad Philippum misere, satis 9
confidere conventuram eam affirmantes, si ad colloquium cum
P. Sempronio imperatore Romano venisset. Facile impe- 10
tratum (neque enim ne ipsius quidem regis abhorrebat animus),
ut in Epirum transiret. Phœnice urbs *est* Epiri; ibi prius 11
collocutus rex cum Aeropo et Darda et Philippo, Epirotarum
prætoribus, postea cum P. Sempronio congreditur. Affuit 12
colloquio Amynander, Athamanum rex, et magistratus alii
Epirotarum et Acarnanum. Primus Philippus prætor verba
fecit et petiit simul ab rege et ab imperatore Romano, ut
finem belli facerent darentque eam Epirotis veniam. P. Sem- 13
pronius condiciones pacis dixit, ut Parthini et Dimallum et
Bargullum et Eugenium Romanorum essent, Atintania, si
missis Romam legatis ab senatu impetrasset, [ut] Macedoniæ

14 accederet. In eas condiciones quum pax conveniret, ab rege
fœderi adscripti Prusia, Bithyniæ rex, Achæi, Bœoti, *Thessali,*
Acarnanes, Epirotæ, ab Romanis Ilienses, Attalus rex, Pleu-
ratus, Nabis, Lacedæmoniorum tyrannus, Elei, Messenii,
15 Athenienses. Hæc conscripta consignataque sunt, et in duos
menses indutiæ factæ, donec Romam mitterentur legati, ut
16 populus in has condiciones pacem *iuberet*. Iusseruntque omnes
tribus, quia, verso in Africam bello, omnibus aliis in præ-
sentia levari volebant bellis. P. Sempronius, pace facta, ad
consulatum Romam decessit.

13 P. Sempronio, M. Cornelio *consulibus* (quintus decimus
A. u. c. 550. A. Ch. 204. is annus belli Punici erat) provinciæ Cornelio Etruria cum
vetere exercitu, Sempronio Bruttii, ut novas scriberet legiones,
2 decretæ; prætoribus M. Marcio urbana, L. Scribonio Liboni
peregrina et eidem Gallia, M. Pomponio Mathoni Sicilia, Ti.
3 Claudio Neroni Sardinia evenit. P. Scipioni cum eo exer-
citu, cum ea classe, quam habebat, prorogatum in annum
imperium est; item P. Licinio, ut Bruttios duabus legionibus
obtineret, quoad eum in provincia cum imperio morari consuli
4 e re publica visum esset. Et M. Livio et Sp. Lucretio cum
binis legionibus, quibus adversus Magonem Galliæ præsidio
5 fuissent, prorogatum imperium est, et Cn. Octavio, ut, quum
Sardiniam legionemque Ti. Claudio tradidisset, ipse navibus
longis quadraginta maritimam oram, quibus finibus senatus
6 censuisset, tutaretur. M. Pomponio prætori in Sicilia Can-
nensis exercitus, duæ legiones decretæ; T. Quinctius Taren-
tum, C. Hostilius Tubulus Capuam proprætores, sicut pri-
7 ore anno, cum vetere præsidio obtinerent. De Hispaniæ
imperio, quos in eam provinciam duos proconsules mitti pla-
ceret, latum ad populum est. Omnes tribus eosdem, L. Cor-
nelium Lentulum et L. Manlium Acidinum proconsules, sicut
priore anno tenuissent, obtinere eas provincias iusserunt.
8 Consules dilectum habere instituerunt et ad novas scribendas
in Bruttios legiones et in ceterorum (ita enim iussi ab senatu
erant) exercituum supplementum.

Quanquam nondum aperte Africa provincia decreta erat, 14
occultantibus id, credo, patribus, ne præsciscerent Carthagini-
enses, tamen in eam spem erecta civitas erat, in Africa eo
anno bellatum iri finemque bello Punico adesse. Impleverat 2
ea res superstitionum animos, pronique et ad nuntianda *et*
ad credenda prodigia erant; eo plura vulgabantur: duos soles 3
visos, et nocte interluxisse, et facem stellæ ab ortu solis ad
occidentem porrigi visam; Tarracinæ portam, Anagniæ et
portam et multis locis murum de cælo tactum; in æde Iunonis
Sospitæ Lanuvii cum horrendo fragore strepitum editum.
Eorum procurandorum causa diem unum supplicatio fuit, et 4
novendiale sacrum, quod de cælo lapidatum esset, factum.
Eo accessit consultatio de matre Idæa accipienda, quam præ- 5
terquam quod M. Valerius, unus ex legatis, prægressus actutum
in Italia fore nuntiaverat, recens nuntius aderat Tarracinæ
iam esse. Haud parvæ rei iudicium senatum tenebat, qui 6
vir optimus in civitate esset; veram certe victoriam eius rei 7
sibi quisque mallet quam ulla imperia honoresve suffragio seu
patrum seu plebis delatos. P. Scipionem Cn. filium, eius, 8
qui in Hispania ceciderat, adolescentem nondum quæstorium,
iudicaverunt in tota civitate virum bonorum optimum esse.
Id quibus virtutibus inducti ita iudicarint, sicut traditum a 9
proximis memoriæ temporum illorum scriptoribus libens
posteris traderem, ita meas opiniones coniectando rem vetu-
state obrutam non interponam. P. Cornelius cum omnibus 10
matronis Ostiam ire iussus obviam deæ, isque eam de nave
accipere et in terram elatam tradere ferendam matronis.
Postquam navis ad ostium amnis Tiberini accessit, sicut erat 11
iussus, in salum nave evectus ab sacerdotibus deam accepit
extulitque in terram. Matronæ primores civitatis, inter quas 12
unius Claudiæ Quintæ insigne est nomen, accepere; cui dubia,
ut traditur, antea fama clariorem ad posteros tam religioso
ministerio pudicitiam fecit. Eæ per manus succedentes 13
deinde aliæ aliis, omni obviam effusa civitate, turibulis ante
ianuas positis, qua præferebatur, atque accenso ture, precantes,

14 ut volens propitiaque urbem Romanam iniret, in ædem Vic-
toriæ, quæ est in Palatio, pertulere deam pridie idus Apriles;
isque dies festus fuit. Populus frequens dona deæ tulit,
lectisterniumque et ludi fuere, Megalesia appellata.

15 Quum de supplemento legionum, quæ in provinciis erant,
ageretur, tempus esse a quibusdam senatoribus subiectum est,
quæ dubiis in rebus utcunque tolerata essent, ea, dempto iam
2 tandem deum benignitate metu, non ultra pati. Erectis
exspectatione patribus, subiecerunt, colonias Latinas duodecim,
quæ Q. Fabio et Q. Fulvio consulibus abnuissent milites
dare, eas annum iam ferme sextum vacationem militiæ quasi
3 honoris et beneficii causa habere, quum interim boni obe-
dientesque socii pro fide atque obsequio in populum Romanum
4 continuis omnium annorum dilectibus exhausti essent. Sub
hanc vocem non memoria magis patribus renovata rei prope
5 iam oblitteratæ, *quam ira irritata* est. Itaque nihil prius referre
consules passi decreverunt, ut consules magistratus denosque
principes Nepete, Sutrio, Ardea, Calibus, Alba, Carseolis,
Sora, Suessa, Setia, Circeiis, Narnia, Interamna (hæ namque
6 coloniæ in ea causa erant) Romam excirent; iis imperarent,
quantum quæque earum coloniarum militum plurimum dedisset
populo Romano, ex quo hostes in Italia essent, duplicatum
eius summæ numerum peditum daret et equites centenos
7 vicenos; si qua eum numerum equitum explere non posset,
pro equite uno tres pedites liceret dare; pedites equitesque
quam locupletissimi legerentur, mitterenturque, ubicunque
8 extra Italiam supplemento opus esset. Si qui ex iis recu-
sarent, retineri eius coloniæ magistratus legatosque placere,
neque, si postularent, senatum dari, priusquam imperata
9 fecissent. Stipendium præterea iis coloniis in millia æris
asses singulos imperari exigique quotannis, censumque in iis
10 coloniis agi ex formula ab Romanis censoribus data; dari
autem placere eandem quam populo Romano; deferrique Ro-
mam ab iuratis censoribus coloniarum, priusquam magistratu
11 abirent. Ex hoc senatus consulto accitis Romam magistra-

tibus primoribusque earum coloniarum consules quum militem
stipendiumque imperassent, alii aliis magis recusare ac recla-
mare; negare tantum militum effici posse; vix, si simplum 12
ex formula imperetur, enisuros; orare atqne obsecrare, ut sibi 13
senatum adire ac deprecari liceret; nihil se, quare perire
merito deberent, admisisse; sed si pereundum etiam foret,
neqne suum delictum neqne iram populi Romani, ut plus
militum darent, quam haberent, posse cfficere. Consules 14
obstinati legatos manere Romæ iubent, magistratus ire domum
ad dilectus habendos; nisi summa militum, quæ imperata esset,
Romam adducta, neminem iis senatnm daturum. Ita præcisa 15
spe senatum adeundi deprecandique, dilectus in iis duodecim
coloniis, per longam vacationem numero iunlorum aucto, haud
difficulter est perfectus.

Altera item res, prope æque longo neglecta silentio, **16**
relata a M. Valcrio Lævino est, qui privatis collatas pecunias
se ac M. Claudio consulibus reddi tandem æquum esse dixit;
nec mirari quemquam debcre, in publica obligata fide snam 2
præcipuam curam esse; nam præterquam quod aliquid pro-
prie ad consulem eius anni, quo collatæ pecuniæ essent, per-
tineret, etiam se auctorem ita conferendi fuisse, inopi ærario
nec plebe ad tributum sufficiente. Grata ea patribus admo- 3
nitio fuit; iussisque referre consulibus, decreverunt, ut tribus
pensionibus ea pecunia solveretur; primam præsentem ii, qui
tum essent, duas tertii et quinti consules numerarent.

Omnes deinde alias curas una occupavit, postquam Lo- 4
crensinm clades, quæ ignoratæ ad eam diem fuerant, legatorum
adventu vulgatæ snnt; nec tam Pleminii scelus quam Sci- 5
pionis in eo aut ambitio aut negligentia iras hominum irri-
tavit. Decem legati Locrensium, obsiti sqnalore et sordibus, 6
in comitio sedentibus consulibns velamenta supplicum, ramos
oleæ, ut Græcis mos est, porrigentes, ante tribnnal cum fle-
bili vociferatione humi procubuerunt. Quærentibus consulibus 7
Locrenses se dixerunt esse, ea passos a Q. Pleminio legato
Romanisque militibus, quæ pati ne Carthaginienses quidem

velit populus Romanus; rogare, uti sibi patres adeundi deplo-
17 randique ærumnas suas potestatem facerent. Senatu dato,
maximus natu ex iis: „Scio, quanti æstimentur nostræ apud
vos querelæ, patres conscripti, plurimum in eo momenti esse,
si probe sciatis, et quomodo proditi Locri Hannibali sint et
quomodo, pulso Hannibalis præsidio, restituti in dicionem
2 vestram; quippe, si et culpa defectionis procul a publico con-
silio absit, et reditum in vestram dicionem appareat non
voluntate solum, sed etiam ope et virtute nostra, magis
indignemini, bonis ac fidelibus sociis tam indignas iniurias
3 ab legato vestro militibusque fieri. Sed ego causam utrius-
que defectionis nostræ in aliud tempus differendam arbitror
4 esse duarum rerum gratia, unius, ut coram P. Scipione, qui
Locros recepit *et* omnium nobis recte perperamque factorum
est testis, agatur, alterius, quod, qualescunque sumus, *tamen*
5 *ea*, *quæ passi sumus*, pati non debuimus. Non possumus
dissimulare, patres conscripti, nos, quum præsidium Punicum
in arce nostra haberemus, multa fœda et indigna et a præ-
fecto præsidii Hamilcare et ab Numidis Afrisque passos esse;
6 sed quid illa sunt, collata cum iis, quæ hodie patimur? Cum
bona venia, quæso, audiatis, patres conscripti, id, quod invitus
dicam. In discrimine est nunc humanum omne genus, utrum
7 vos an Carthaginienses principes terrarum videat. Si ex iis,
quæ Locrenses aut ab illis passi sumus aut a vestro præsidio
nunc quum maxime patimur, æstimandum Romanum ac Puni-
cum imperium sit, nemo non illos sibi quam vos dominos
8 præoptet. Et tamen videte, quemadmodum in vos Locrenses
animati sint. Quum a Carthaginiensibus iniurias tanto mino-
res acciperemus, ad vestrum imperatorem confugimus; quum
a vestro præsidio plus quam hostilia patiamur, nusquam alio
9 quam ad vos querelas detulimus. Aut vos respicietis perditas
res nostras, patres conscripti, aut ne ab diis quidem immor-
10 talibus, quod precemur, quicquam superest. Q. Pleminius
legatus missus est cum præsidio ad recipiendos a Cartha-
giniensibus Locros, et cum eodem ibi relictus est præsidio.

In hoc legato vestro (dant enim animnm ad loquendum libere 11
ultimæ miseriæ) nec hominis quicquam est, patres conscripti,
præter figuram et speciem neque Romani civis præter habi-
tum vestitumqne et sonum Latinæ linguæ; pestis ac belua 12
immanis, quales fretum quondam, qno ab Sicilia dividimur,
ad perniciem navigantium circumsedisse fabulæ ferunt. Ac 13
si scelus libidinemque et avaritiam solus ipse exercere in
socios vestros satis haberet, nnam, profundam qnidem, vora-
ginem tamen patientia nostra expleremus; nunc omnes cen- 14
turiones militesque vestros (adeo in promiscno licentiam atque
improbitatem esse voluit) Pleminios fecit; omnes rapiunt, 15
spoliant, verberant, vulnerant, occidunt; constuprant matronas,
virgines, ingenuos raptos ex complexu parentium. Quotidie 16
capitur urbs nostra, quotidie diripitur; dies noctesque omnia
passim mulierum puerorumque, qni rapiuntur atque asportan-
tur, ploratibus sonant. Miretur, qui sciat, quomodo aut nos 17
ad patiendum sufficiamus, aut illos, qui faciunt, nondum
tantarum iniuriarum satietas ceperit. Neque ego exsequi
possum nec vobis operæ est audire singula, quæ passi snmus;
communiter omnia amplectar. Nego domum ullam Locris, 18
nego quemqnam hominem expertem iniuriæ esse; nego ullum
genns sceleris, libidiuis, avaritiæ superesse, quod in ullo, qui
pati potuerit, prætermissum sit. Vix ratio iniri potest, uter 19
casus civitati sit detestabilior, qnum hostes bello urbem
cepere, an quum exitiabilis tyrannus vi atque armis oppressit.
Omnia, qnæ captæ nrbes patiuntur, passi sumus et quum 20
maxime patimur, patres conscripti; omnia, quæ crudelissimi
atque importunissimi tyranni scelera in oppressos cives edunt,
Pleminius in nos liberosque nostros et coniuges edidit. Unum 18
est, de quo nominatim et nos queri religio infixa animis
cogat, et vos audire et exsolvere rem publicam vestram
religione, si ita vobis videbitnr, velimus, patres conscripti;
videmus enim, cnm quanta cærimonia non vestros solum colatis 2
deos, sed etiam externos accipiatis. Fanum est apud nos 3
Proserpinæ, de cuius sanctitate templi credo aliquam famam

4 ad vos pervenisse Pyrrhi bello, qui, quum ex Sicilia rediens
Locros classe prætervehеretur, inter alia fœda, quæ propter
fidem erga vos in civitatem nostram facinora edidit, thesauros
qnoque Proserpinæ, intactos ad eam diem, spoliavit, atque ita,
5 pecnnia in naves imposita, ipse terra est profectus. Quid
ergo evenit, patres conscripti? Classis postero die fœdissima
tempestate lacerata omnesque naves, quæ sacram pecuniam
6 habnerunt, in litora nostra eiectæ sunt; qua tanta clade edoc-
tus tandem, deos esse, snperbissimus rex pecuniam omnem
conquisitam in thesauros Proserpinæ referri iussit. Nec tamen
illi unquam postea prosperi quicquam evenit, pulsusque Italia
ignobili atque inhonesta morte, temere nocte ingressus Argos,
7 occubuit. Hæc quum andisset legatus vester tribnnique
militum et mille alia, quæ non augendæ religionis causa, sed
præsenti deæ numine sæpe comperta nobis *maioribus*que
8 nostris referebantur, ausi sunt nihilo minns sacrilegas admo-
vere manus intactis illis thesauris et nefanda præda se ipsos
9 ac domos contaminare suas et milites vestros. Quibus, per
vos fidem vestram, patres conscripti, priusquam e*orum*
scelus expiaritis, *ne quid usquam rei* gesseritis, ne, quod
piaculi commiserunt, non suo solum sanguine, sed etiam
10 publica clade luant. Quanqnam ne nunc quidem, patres
conscripti, aut in ducibus aut in militibus vestris cessat
ira deæ. Aliquoties iam inter se signis collatis concucurre-
runt. Dux alterius partis Pleminius, alterius duo tribuni
militum erant. Non acrius *cum* Carthaginiensibus quam inter
11 se ipsi ferro dimicaverunt, præbuissentque occasionem furore
suo Locros recipiendi Hannibali, nisi accitus ab nobis Scipio
12 intervenisset. At hercule milites contactos sacrilegio furor
agitat, in ducibus ipsis puniendis nullum deæ numen apparuit.
Immo ibi præsens maxime fuit. Virgis cæsi tribuni ab legato
13 sunt; legatus deinde insidiis tribunorum interceptus, præter-
quam quod toto corpore laceratus, naso quoque auribusque
14 decisis, exsanguis est relictns; recreatus dein legatus ex
vulneribus tribunos militum in vincla coniectos, dein verbe-

ratos servilibusque omnibns suppliciis cruciatos occidit, mortuos
deinde prohibuit sepeliri. Has dea pœnas a templi sui spo- 15
liatoribus habet, *nec ante* desinet omnibus eos agitare furiis,
qnam reposita sacra pecnnia in thesauris fuerit. Maiores 16
qnondam nostri gravi Crotoniensium bello, quia extra urbem
templum est, transferre in nrbem eam pecuniam voluerunt;
noctu audita ex delubro vox, abstinerent manus; deam
sua [templa] defensuram. Quia movendi inde thesauros re- 17
ligio incussa erat, muro circnmdare templum voluerunt; *in*
aliquantum iam altitudinis excitata erant mœnia, qnum subito
collapsa ruina sunt. Sed et tunc et sæpe alias dea suam 18
sedem suumque templum aut tutata est aut a violatoribus
gravia piacula exegit; nostras iniurias nec potest nec possit
alius nlcisci quam vos, patres conscripti. Ad vos vestram- 19
qne fidem supplices confugimus. Nihil nostra interest, utrum
sub illo legato, sub illo præsidio Locros esse sinatis an irato
Hannibali et Pœnis ad snpplicium dedatis. Non postulamus,
ut extemplo nobis, ut de absente, nt indicta causa credatis;
veniat, coram ipse audiat, ipse diluat. Si quicquam sceleris, 20
quod homo in homines edere potest, in nos prætermisit, non
recusamus, quin et nos omnia eadem iterum, si pati possumus,
patiamnr et ille omni divino humanoque liberetur scelere."

Hæc quum ab legatis dicta essent, quæsissetque ab iis **19**
Q. Fabius, detulissentne eas querelas ad P. Scipionem, re-
sponderunt, missos legatos esse, sed eum belli apparatu occu-
patum esse et in Africam aut iam traiecisse aut intra paucos
dies traiecturum; et legati gratia quanta esset apud impera- 2
torem, expertos esse, quum inter eum et tribunos *discep-
tans tribunos* in vincla coniecerit, legatum æque sontem aut
magis etiam in ea potestate reliquerit. Iussis excedere 3
templo legatis, non Pleminius modo, sed etiam Scipio prin-
cipnm orationibus lacerari. Ante omnes Q. Fabius natum
eum ad corrumpendam disciplinam militarem arguere; sic et 4
in Hispania plus prope per seditionem militum quam bello
amissum; externo et regio more et indulgere licentiæ militum

et sævire in eos. Sententiam deinde æque trucem orationi
5 adiecit: Pleminium legatum vinctum Romam deportari placere
et ex vinculis causam dicere ac, si vera forent, quæ Locren-
6 ses quererentur, in carcere necari bonaque eius publicari; P.
Scipionem, quod de provincia decessisset iniussu senatus,
revocari, agique cum tribunis plebis, ut de imperio eius abro-
gando ferrent ad populum; Locrensibus coram senatum
respondere, quas iniurias sibi factas quererentur, eas neque
7 senatum neque populum *Romanum* factas velle; viros bonos
sociosque et amicos eos appellari; *liberos*, coniuges, quæque
alia erepta essent, restitui; pecuniam, quanta ex thesauris
Proserpinæ sublata esset, conquiri, duplamque pecuniam in
8 thesauros reponi; et sacrum piaculare fieri, ita ut prius ad
collegium pontificum referretur, quod sacri thesauri moti
violati essent, quæ piacula, quibus deis, quibus hostiis fieri
9 placeret; milites, qui Locris essent, omnes in Siciliam trans-
portari; quattuor cohortes sociorum Latini nominis in præ-
10 sidium Locros adduci. Perrogari eo die sententiæ, accensis
studiis pro Scipione et adversus Scipionem, non potuere.
11 Præter Pleminii facinus Locrensiumque cladem ipsius etiam
imperatoris non Romanus modo, sed ne militaris quidem
12 cultus iactabatur; cum pallio crepidisque inambulare in gym-
nasio; libellis eum palæstræque operam dare; æque segniter
molliter*que* cohortem totam Syracusarum amœnitate frui;
13 Carthaginem atque Hannibalem excidisse de memoria; exer-
citum omnem licentia corruptum, qualis Sucrone in Hispania fue-
20 rit, qualis nunc Locris, sociis magis quam hosti metuendum. Hæc
quanquam partim vera, partim mixta eoque similia veris iactaban-
tur, tamen vicit Q. Metelli sententia, qui de ceteris Maximo
2 assensus de Scipionis causa dissensit; qui enim convenire, quem
modo civitas iuvenem admodum recuperandæ Hispaniæ delegerit
ducem, quem recepta ab hostibus Hispania ad imponendum
Punico *bello* finem creaverit consulem, spe destinaverit Afri-
3 cam subacturum, Hannibalem ex Italia detracturum, *eum*
repente, tanquam Q. Pleminium, indicta causa prope damna-

tnm ex provincia revocari, quum ea, quæ in se nefarie facta
Locrenses quererentur, ne præsente quidem Scipione facta
dicerent, neque aliud quam patientia aut pudor, quod legato
pepercisset, insimulari posset? Sibi placere, M. Pomponium 4
prætorem, cui Sicilia provincia sorti evenisset, triduo proximo
in provinciam proficisci; consules decem legatos, qnos iis
videretnr, ex senatu legere, qnos cum prætore mitterent, et
duos tribunos plebei atque ædilem; cum eo consilio prætorem 5
cognoscere; si ea, quæ Locrenses facta quererentur, iussu aut
voluntate P. Scipionis facta essent, ut eum de provincia
decedere iuberent; si P. Scipio iam in Africam traiecisset, 6
tribuni plebis atque ædilis cum duobus legatis, qnos maxime
idoneos prætor censuisset, in Africam proficiscerentur, tribuni 7
atque ædilis, qui reducerent inde Scipionem, legati, qui exer-
citui præessent, donec novus imperator ad eum exercitum
venisset; si M. Pomponius et decem legati comperissent, 8
neque iussu neque voluntate P. Scipionis ea facta esse, ut ad
exercitum Scipio maneret bellumque, ut proposuisset, gereret.
Hoc facto senatus consulto, cum tribunis plebis actum est, 9
ut compararent, qui duo cnm prætore ac legatis irent;
ad collegium pontificum relatum est de expiandis, quæ Lo- 10
cris in templo Proserpinæ tacta, violata *elata*que inde
essent. Tribuni plebis cum prætore et decem legatis pro- 11
fecti M. Claudius Marcellus et M. Cincius Alimentus;
ædilis plebis datus, qnem, si aut in Sicilia prætori dicto
audiens non esset Scipio ant iam in Africam traiecisset, pren-
dere tribuni iuberent, ac iure sacrosanctæ potestatis reduce-
rent. Prius Locros ire quam Messanam consilinm erat.

Ceterum duplex fama est, quod ad Plemininm attinet. **21**
Alii, auditis, qnæ Romæ acta essent, in exilium Neapolim
euntem forte in Q. Metellum, unum ex legatis, incidisse et
ab eo Regium vi retractum tradunt; alii ab ipso Scipione 2
legatum cnm triginta nobilissimis eqnitum missum, qui
Plemininm in catenas et cum eo seditionis principes conii-
cerent. Ii omnes, seu ante Scipionis seu tum prætoris 3

4 iussu, traditi in custodiam Reginis. Prætor legatique Locros
profecti primam, sicuti mandatum erat, religionis curam
habuere: omnem enim sacram pecuniam, quæque *apud Ple-
minium quæque* apud milites erat, conquisitam *cum ea*, *quam* ipsi
secum attulerant, in thesauris reposuerunt ac piaculare sacrum
5 fecerunt. Tum vocatos ad contionem milites prætor signa
extra urbem efferre iubet, castraque in campo locat, cum
gravi edicto, si quis miles aut in urbe restitisset aut secum
extulisset, *quod suum non esset*; Locrensibus se permittere, ut,
quod sui quisque cognosset, prenderet, si quid non compa-
6 reret, unde *vellet*, *repeteret*; ante omnia, libera *corpora* placere sine
mora Locrensibus restitui; non levi defuncturum pœna, qui non
7 restituisset. Locrensium deinde contionem habuit, atque iis
libertatem legesque suas populum Romanum senatumque
restituere dixit; si qui Pleminium aliumve quem accusare
8 vellet, Regium se sequeretur; si de P. Scipione publice queri
vellent, ea, quæ Locris nefarie in deos hominesque facta
essent, iussu aut voluntate P. Scipionis facta esse, legatos
9 mitterent Messanam; ibi se cum consilio cogniturum. Lo-
crenses prætori legatisque, senatui ac populi Romano gratias
10 egerunt; se ad Pleminium accusandum ituros; Scipionem,
quanquam parum iniuriis civitatis suæ doluerit, eum esse
virum, quem amicum sibi quam inimicum malint esse; pro
certo se habere, neque iussu neque voluntate P. Scipionis
tot tam nefanda commissa, sed aut Pleminio nimium, [aut] sibi
11 parum creditum, aut natura insitum quibusdam esse, ut magis
peccari nolint quam satis animi ad vindicanda peccata habeant.
Et prætori et consilio haud mediocre onus demptum erat de
12 Scipione cognoscendi. Pleminium et ad duo et triginta
homines cum eo damnaverunt atque in catenis Romam mise-
13 runt. Ipsi ad Scipionem profecti, *ut* ea quoque, quæ
vulgata sermonibus erant de cultu ac desidia imperatoris
solutaque disciplina militiæ, comperta oculis referrent Romam.

22 Venientibus iis Syracusas Scipio res, non verba ad pur-
gandum sese paravit. Exercitum omnem eo convenire,

classem expediri iussit, tanquam dimicandum eo die terra
marique cum Carthaginiensibus esset. Quo die venerunt, 2
hospitio comiter acceptis, postero die terrestrem navalemque
exercitum, non instructos modo, sed hos decurreutes, classem
in portu simulacrum et ipsam edeutem navalis pugnæ, ostendit;
tum circa armamentaria et horr*ea ad belli app*aratum visendum 3
prætor legatique ducti. Tantaque admiratio singularum *universa-* 4
*rum*que rerum incussa, ut satis crederent, aut illo dnce atque
exercitu vinci Carthaginiensem populum aut alio nullo posse,
iuberentque, quod di bene verterent, traiicere et spei con- 5
ceptæ, quo die illum omnes centuriæ priorem consulem
dixissent, primo quoque tempore compotem populum Roma-
num facere; adeoque lætis inde animis profecti sunt, tanquam 6
victoriam, nou belli magnificum apparatum nuntiaturi Romam
essent.

Pleminins quique iu eadem causa erant, postqnam Ro- 7
mam est ventum, extemplo in carcerem conditi. Ac primo
producti ad populum ab tribunis apud præoccupatos Locren-
sium clade animos uullum misericordiæ locum habueruut;
postea quum sæpins producereutur, iam senescente invidia, 8
molliebantur iræ, et ipsa deformitas Pleminii memoriaque
absentis Scipionis favorem ad vulgum conciliabat. Mortuus 9
tamen prius in vinclis est, quam iudicium de eo populi per-
ficeretur. Hunc Pleminium Clodius Licinus in libro tertio 10
rerum Romanarum refert ludis votivis, quos Romæ Africanus
iterum consul faciebat, conatum per quosdam, quos pretio
corruperat, aliquot locis urbem inceudere, ut effringendi car-
ceris fugiendique haberet occasionem; patefacto dein scelere,
deiectum in Tullianum ex senatus consulto. De Scipione 11
nusquam nisi in senatu actum, ubi omnes legatique et tribuni,
classem, exercitum ducemque verbis extollentes, fecerunt,
ut seuatus censeret, primo qnoque tempore in Africam tra-
iiciendum, Scipionique permitteretur, ut ex iis exercitibus, 12
qui in Sicilia essent, ipse eligeret, quos in Africam secum
traiiceret, quos provinciæ relinqueret præsidio.

23 Dum hæc apud Romanos geruntur, Carthaginienses quo-
que, qunm, speculis per omnia promuntoria positis, percon-
tantes paventesque ad singulos nuntios sollicitam hiemem
2 egissent, haud parvum et ipsi tuendæ Africæ momentum
adiecerunt, societatem Syphacis regis, cuius maxime fiducia
3 traiecturum in Africam Romannm crediderant. Erat Has-
drubali Gisgonis filio non hospitium modo cum rege, de quo
ante dictum est, quum ex Hispania forte in idem tempus
Scipio atque Hasdrubal convenerunt, sed mentio quoque in-
4 choata affinitatis, ut rex duceret filiam Hasdrubalis. Ad eam
rem consummandam tempusque nuptiis statuendum (iam enim
et nubilis erat virgo) profectus Hasdrubal, ut accensum cupi-
ditate (et sunt ante omnes Numidæ barbaros effusi in Vene-
rem) sensit, virginem a Carthagine arcessit maturatque nup-
5 tias; et inter aliam gratulationem, ut publicum quoque fœdus
privato adiiceretur, societas inter populum Carthaginiensem
regemque, data ultro citroque fide, eosdem amicos inimicosque
6 habituros, iure iurando affirmatur. Ceterum Hasdrubal, memor
et cum Scipione initæ regi societatis, et quam vana et
mutabilia barbarorum ingenia essent, veritus, ne, si traiecisset
7 in Africam Scipio, parvum vinculum eæ nnptiæ essent, dum
accensum recenti amore Numidam habet, perpellit, blanditiis
qnoque puellæ adhibitis, nt legatos in Siciliam ad Scipionem
mittat, per quos moneat eum, ne prioribus suis promissis
8 fretus in Africam traiiciat; se, et nuptiis civis Carthaginiensis,
filiæ Hasdrubalis, quem viderit apud se in hospitio, et publico
9 etiam fœdere cum populo Carthaginiensi iunctum, optare
primum, nt procul ab Africa, sicut adhuc fecerint, bellum
Romani cum Carthaginiensibus gerant, ne sibi interesse cer-
taminibus eorum armaque aut hæc aut illa, abnuentem
10 alteram societatem, sequi necesse sit; si non abstineat Africa
Scipio et Carthagini exercitum admoveat, sibi necessarium
fore et pro terra Africa, in qua et ipse sit genitus, et pro
patria coniugis suæ proque parente ac penatibus dimicare.

24 Cum his mandatis ab rege legati ad Scipionem missi

Syracusis eum convenerunt. Scipio quanquam magno momento 2
rerum in Africa gerendarum magnaque spe destitutus erat,
legatis propere, priusquam res vulgaretur, remissis in Africam,
litteras dat ad regem, quibus etiam atque etiam monet eum, 3
ne iura hospitii secum nen cum populo Romano initæ socie-
tatis neu fas, fidem, dexteras, deos testes atque arbitros con-
ventorum, fallat. Ceterum, quando neque celari adventus 4
Numidarum poterat (vagati enim in urbe obversatique præ-
torio erant) et, si sileretur, quid petentes venissent, periculum
erat, ne vera eo ipso, quod celarentur, sua sponte magis
emanarent, timorque in exercitu insideret, ne simul cum rege
et Carthaginiensibus foret bellandum, avertit a vero falsis
præoccupando mentes hominum, et vocatis ad contionem 5
militibus, non ultra esse cunctandum ait; instare, ut in Afri-
cam quam primum traiiciat, socios reges. Masinissam ipsum
prius ad Lælium venisse querentem, quod cunctando tempus
tereretur; nunc Syphacem mittere legatos idem admirantem 6
*postulantem*que, ut aut traiiciatur tandem in Africam exercitus,
aut, si mutata consilia sint, certior fiat, ut et *ipse* sibi ac
regno suo possit consulere. Itaque satis iam omnibus instruc- 7
tis *paratis*que, et re iam non ultra recipiente cunctationem,
in animo sibi esse, Lilybæum classe traducta eodemque om-
nibus peditum equitumque copiis contractis, quæ prima dies
cursum navibus daret, deis bene iuvantibus in Africam
traiicere. Litteras ad M. Pomponium mittit, ut, si ei vide- 8
retur, Lilybæum veniret, ut communiter consulerent, quas
potissimum legiones et quantum militum numerum in Africam
traiiceret. Item circum oram maritimam misit, ut naves one- 9
rariæ comprensæ Lilybæum omnes contraherentur. Quicquid 10
militum *navium*que in Sicilia erat, quum Lilybæum convenis-
set, et nec urbs multitudinem hominum neque portus naves
caperet, tantus omnibus ardor erat in Africam traiiciendi, ut 11
non ad bellum duci viderentur, sed ad certa victoriæ præmia.
Præcipue, qui superabant ex Cannensi exercitu milites, illo,
non alio duce credebant, navata rei publicæ opera, finire se

12 militiam ignominiosam posse. Et Scipio minime id genus
militum aspernabatur, ut qui neque ad Cannas ignavia eorum
cladem acceptam sciret, neque ullos æque veteres milites in
exercitn Romano esse, expertosque non variis prœliis modo,
13 sed urbibns etiam oppugnandis. Quinta et sexta Cannenses
erant legiones. Eas se traiecturum in Africam quum dixis-
set, singulos milites inspexit, relictisque, quos non idoneos
credebat, in locum eorum subiecit, quos secum ex Italia
14 adduxerat, supplevitque ita eas legiones, ut singulæ sena
millia et ducenos pedites, trecenos haberent equites. Socio-
rum item Latini nominis pedites equitesque de exercitu Can-
nensi legit.

25 Quantum militum in Africam transportatum sit, non
2 parvo numero inter anctores discrepat. Alibi decem millia
peditum, duo millia et ducentos equites, alibi sedecim millia
peditum, mille et sexcentos equites, alibi parte plus dimidia
rem auctam, quinque et triginta millia peditum equitumque
3 in naves imposita *invenio*. Quidam non adiecere numerum,
inter quos me ipse in re dubia poni malim. Cælius ut
abstinet numero, ita ad immensum multitudinis speciem auget;
4 volucres ad terram delapsas clamore militum ait atque tantam
mnltitudinem conscendisse naves, nt nemo mortalium aut in
Italia aut in Sicilia relinqui videretur.

5 Milites ut naves ordine ac sine tnmultu conscenderent,
ipse eam sibi curam sumpsit; nauticos C. Lælius, qui classis
præfectus erat, in navibus, ante conscendere coactos, continuit;
6 commeatns imponendi M. Pomponio prætori cura data;
quinque et quadraginta dierum cibaria, e quibus quindecim
7 dierum cocta, imposita. Ut omnes iam in navibus erant,
scaphas circummisit, nt ex navibus gubernatoresque et magistri
navium et bini milites in forum convenirent ad imperia
8 accipienda. Postquam convenerunt, primum ab iis quæsivit,
si aqnam hominibus iumentisque in totidem dies, quot frumen-
9 tum, imposuissent. Ubi responderunt, aquam dierum quinque
et quadraginta in navibus esse, tum edixit militibus, nt silen-

tium quieti nautis sine certamine ad ministeria exsequenda
bene obedientes præstarent; cum viginti rostratis se ac L. 10
Scipionem ab dextro cornu, *a* lævo totidem rostratas et C. Lælium,
præfectum classis, cum M. Porcio Catone (quæstor is
tum erat) onerariis futurum præsidio; lumina in navibus 11
singula rostratæ, bina onerariæ haberent; in prætoria nave
insigne nocturnum trium luminum fore. Emporia ut peterent, 12
gubernatoribus edixit. Fertilissimus ager eoque abundans
omni copia rerum est regio, et imbelles, quod plerumque
in uberi agro evenit, barbari sunt, priusque, quam Carthagine
subveniretur, opprimi videbantur posse. Iis editis im- 13
periis, redire ad naves iussi et postero die deis bene iuvantibus
signo dato solvere naves.

Multæ classes Romanæ e Sicilia atque ipso illo portu **26**
profectæ erant; ceterum non eo bello solum (nec id mirum;
prædatum enim tantummodo pleræque classes ierant), sed ne
priore quidem ulla profectio tanti spectaculi fuit, quanquam, 2
si magnitudine classis æstimares, et bini consules cum binis
exercitibus ante traiecerant, et prope totidem rostratæ in illis
classibus fuerant, quot onerariis Scipio tum traiiciebat; nam 3
præter quadraginta longas naves quadringentis ferme onerariis
exercitum travexit. Sed et bellum bello secundum priori 4
ut atrocius Romanis videretur, quum quod in Italia bellabatur,
tum ingentes strages tot exercituum, simul cæsis ducibus,
effecerant, et Scipio dux partim factis fortibus, partim suapte 5
fortuna quadam *in* ingentia incrementa gloriæ celebratus converterat
animos, simul et mens ipsa traiiciendi, nulli ante 6
eo bello duci *tentata*, *quod ad Hannibalem de*trahendum ex
Italia transferendumque et finiendum in Africa bellum se
transire vulgaverat. Concurrerat ad spectaculum in portum 7
omnis turba, non habitantium modo Lilybæi, sed legationum
omnium ex Sicilia, quæ ad prosequendum Scipionem officii
causa convenerant et prætorem provinciæ M. Pomponium
secutæ fuerant; ad hoc legiones, quæ in Sicilia relinque- 8
bantur, ad prosequendos commilitones processerant, nec

classis modo prospectantibus e terra, sed terra etiam omnis
27 circa referta turba spectaculo *navigantibus erat. Tum Scipio,*
2 *silentio* per præconem facto, „Divi divæque" inquit, „*qui* maria
terrasque colitis, vos precor quæsoque, uti, quæ in meo
imperio gesta sunt, geruntur, ea mihi, populo plebique Romanæ,
sociis nominique Latino, qui populi Romani quique
meam sectam, imperium auspiciumque terra, mari [amnibus]-
3 que sequuntur, bene verruncent, eaque vos omnia bene iuvetis,
bonis auctibus auxitis; salvos incolumesque, victis perduellibus,
victores, spoliis decoratos, præda onustos triumphantesque
mecum domos reduces sistatis; inimicorum hostiumque ulci-
4 scendorum copiam faxitis; quæque populus Carthaginiensis in
civitatem nostram facere molitus est, ea ut mihi populoque
Romano in civitatem Carthaginiensium exempla edendi facul-
5 tatem detis." Secundum has preces cruda exta victimæ, uti
mos est, in mare proiecit tubaque signum dedit proficiscendi.
6 Vento secundo vehementi satis profecti celeriter e conspectu
terræ ablati sunt; et a meridie nebula excepit ita, vix ut concursus
7 navium inter se vitarent; lenior ventus in alto factus. Noctem
insequentem eadem caligo obtinuit; sole orto est discussa,
8 et addita vis vento. Iam terram cernebant. Haud ita multo
post gubernator Scipioni ait, non plus quinque millia passuum
Africam abesse; Mercurii promuntorium se cernere; si iubeat
9 eo dirigi, iam in portu fore omnem classem. Scipio, ut in
conspectu terra fuit, precatus, uti bono rei publicæ suoque
Africam viderit, dare vela et alium infra navibus accessum
10 petere iubet. Vento eodem ferebantur; ceterum nebula sub
idem ferme tempus, quo pridie, exorta conspectum terræ ademit,
11 et ventus premente nebula cecidit. Nox deinde incertiora
omnia fecit; itaque ancoras, ne aut in*ter se concurrerent naves*
12 *aut* terræ inferrentur, iecere. Ubi illuxit, ventus idem coortus,
nebula disiecta, aperuit omnia Africæ litora. Scipio,
quod esset proximum promuntorium, percontatus, quum Pulchri
promuntorium id vocari audisset, „Placet omen" inquit;

„huc dirigite naves.“ Eo classis decurrit, copiæque omnes 13
in terram expositæ sunt.

Prosperam navigationem sine terrore ac tumultu fuisse,
permultis Græcis Latinisque auctoribus credidi. Cælius, præ- 14
terquam quod *non* mersas fluctibus naves, ceteros omnes
cælestes maritimosque terrores, postremo abreptam tempe-
state ab Africa classem ad insulam Ægimurum, inde ægre
correctum cursum exponit, et, prope obrutis navibus, iniussu 15
imperatoris scaphis, haud secus quam naufragos, milites sine
armis cum ingenti tumultu in terram evasisse.

Expositis copiis, Romani castra in proximis tumulis **28**
metantur. Iam non in maritimos modo agros conspectu pri- 2
mum classis, dein tumultu egredientium in terram pavor
terrorque pervenerat, sed in ipsas urbes; neque enim homi- 3
num modo turba, mulierum puerorumque agminibus immixta,
omnes passim compleverat vias, sed pecora quoque præ se
agrestes agebant, ut relinqui subito Africam diceres. Urbibus 4
vero ipsis maiorem, quam quem secum attulerant, terrorem
inferebant; præcipue Carthaginis prope ut captæ tumultus
fuit. Nam post M. Atilium *Regulum et L. Manlium* consules, 5
annis prope quinquaginta, nullum Romanum exercitum vide-
rant præter prædatorias classes, quibus escensiones in
agros factæ erant, raptisque, quæ obvia fors fecerat, prius 6
recursum semper ad naves, quam clamor agrestes conciret,
fuerat. Eo maior tum fuga pavorque in urbe fuit. Et hercule 7
neque exercitus domi validus neque dux, quem opponerent,
erat. Hasdrubal Gisgonis filius genere, fama, divitiis, regia
tum etiam affinitate, longe primus civitatis erat; sed eum ab 8
illo Scipione aliquot prœliis fusum pulsumque in Hispania
meminerant, nec magis *duci credebant* ducem parem quam tumul-
tuarium exercitum suum Romano exercitui esse. Itaque, 9
velut si urbem extemplo aggressurus Scipio foret, ita con-
clamatum ad arma est portæque raptim clausæ et armati
in muris vigiliæque et stationes dispositæ, ac nocte insequenti
vigilatum est. Postero die *mille* equites, speculatum ad mare 10

turbandosque egredientes ex navibus missi, in stationes Ro-
11 manorum inciderunt. Iam enim Scipio, classe Uticam missa,
ipse haud ita multum progressus *a* mari tumulos proximos
ceperat; equites et in stationibus locis idoneis posuerat et per
29 agros miserat prædatum. Hi cum Carthaginiensi equitatu
prœlium quum commisissent, paucos in ipso certamine, ple-
rosque fugientes persecuti, in quibus præfectum quoque Han-
2 nonem, nobilem iuvenem, occiderunt. Scipio non agros
modo circa vastavit, sed urbem etiam proximam Afrorum
3 satis opulentam cepit; ubi præter cetera, quæ extemplo in
naves onerarias imposita missaque in Siciliam erant, octo
4 millia liberorum servorumque capitum sunt capta. Lætissimus
tamen omnibus in principio rerum gerendarum adventus fuit
Masinissæ; quem quidam cum ducentis haud amplius equiti-
bus, plerique cum duum millium equitatu tradunt venisse.
5 Ceterum quum longe maximus omnium ætatis suæ regum
hic fuerit plurimumque rem Romanam iuverit, operæ pretium
videtur excedere paulum ad enarrandum, quam varia fortuna
usus sit in amittendo recuperandoque paterno regno.

6 Militanti pro Carthaginiensibus in Hispania pater ei
moritur; Galæ nomen erat. Regnum ad fratrem regis Œzal-
cen pergrandem natu (ita mos apud Numidas est) pervenit.
7 Haud multo post Œzalce quoque mortuo, maior ex duobus
filiis eius Capussa, puero admodum altero, paternum imperium
8 accepit. Ceterum quum magis iure gentis quam auctoritate
inter suos aut viribus obtineret regnum, exstitit quidam
Mazætullus nomine, non alienus sanguine regibus, familiæ
semper inimicæ ac de imperio varia fortuna cum iis, qui tum
9 obtinebant, certantis. Is, concitatis popularibus, apud quos
invidia regum magnæ auctoritatis erat, castris palam positis,
10 descendere regem in aciem ac dimicare de regno coegit. In
eo prœlio Capussa cum multis principum cecidit. Gens Mæsu-
liorum omnis in dicionem imperiumque Mazætulli concessit;
11 regio tamen nomine abstinuit, contentusque nomine modico
tutoris puerum Lacumazen, qui stirpis regiæ supererat, regem

appellat. Carthaginiensem nobilem feminam, sororis filiam 12
Hannibalis, quæ proxime Œzalci regi nupta fuerat, matrimonio sibi iungit spe Carthaginiensium societatis, et cum 13
Syphace hospitium vetustum legatis missis renovat, omnia ea
auxilia præparans adversus Masinissam. Et Masinissa, audita **30**
morte patrui, dein nece fratris patruelis, ex Hispania in Mauretaniam (Baga ea tempestate rex Maurorum erat) traiecit.
Ab eo supplex infimis precibus auxilium itineri, quoniam 2
bello non poterat, quattuor millia Maurorum impetravit. Cum 3
iis, præmisso nuntio ad paternos suosque amicos, quum ad
fines regni pervenisset, quingenti ferme Numidæ ad eum convenerunt. Igitur Mauris inde, sicut convenerat, retro ad 4
regem remissis, quanquam aliquanto minor spe multitudo,
nec cum qua tantam rem aggredi satis auderet, convenerat,
ratus agendo ac moliendo vires quoque ad agendum aliquid 5
collecturum, proficiscenti ad Sypbacem Lacumazæ regulo ad
Thapsum occurrit. Trepidum agmen quum in urbem refu- 6
gisset, urbem Masinissa primo impetu capit, ex regiis alios
tradentes se recipit, alios vim parantes occidit; pars maxima
cum ipso puero inter tumultum ad Syphacem, quo primum
intenderant iter, pervenerunt. Fama huius modicæ rei in 7
principio rerum prospere actæ convertit ad Masinissam Numidas, affluebantque undique ex agris vicisque veteres milites
Galæ et invitabant iuvenem ad recuperandum paternum
regnum. Numero militum aliquantum Mazætullus superabat; 8
nam et ipse eum exercitum, quo Capussam vicerat, et ex
receptis post cædem regis aliquot habebat, et puer Lacumazes
ab Syphace auxilia ingentia adduxerat. Quindecim millia 9
peditum Mazætullo, decem millia equitum erant, quibus cum
Masinissa, nequaquam tantum peditum equitumve habente,
acie conflixit. Vicit tamen et veterum *militum* virtus et prudentia inter Romana et Punica arma exercitati ducis; regu- 10
lus cum tutore et exigua Massæsuliorum manu in Carthaginiensem agrum perfugit. Ita recuperato regno paterno, Masinissa, quia sibi adversus Syphacem haud paulo maiorem

restare dimicationem cernebat, optimum ratus cum fratre
11 patruele gratiam reconciliare, missis, qui et puero spem face-
rent, si in fidem Masinissæ sese permisisset, futurum eum in
eodem honore, quo apud Galam Œzalces quondam fuisset,
12 et [qui] Mazætullo præter impunitatem sua omnia cum fide
restitui sponderent, ambo præoptantes exsilio modicam domi
fortunam, omnia, ne id fieret, Carthaginiensibus de industria
agentibus, ad sese perduxit.

31 Hasdrubal tum forte, quum hæc gerebantur, apud Sy-
phacem erat; qui Numidæ, haud sane multum ad se pertinere
credenti, utrum penes Lacumazen an Masinissam regnum
2 Mæsuliorum esset, falli eum magnopere ait, si Masinissam
eisdem contentum fore, quibus patrem Galam aut patruum
eius Œzalcem credat; multo maiorem indolem in eo animi
ingeniique esse, quam in ullo gentis eius unquam fuisset;
3 sæpe eum in Hispania raræ inter homines virtutis specimen
dedisse sociis pariter hostibusque; et Syphacem et Cartha-
ginienses, nisi orientem illum ignem oppressissent, ingenti mox
4 incendio, quum iam nullam opem ferre possent, arsuros; ad-
huc teneras et fragiles vires eius esse, vixdum coalescens
foventis regnum. Instando stimulandoque pervincit, ut exer-
5 citum ad fines Mæsuliorum admoveat atque in agro, de quo
sæpe cum Gala non verbis modo disceptatum, sed etiam
armis certatum fuerat, tanquam haud dubie iuris sui, castra
locet; si quis arceat, id quod maxime opus sit, acie dimi-
6 caturum; sin per metum agro cedatur, in medium regnum
eundum; aut sine certamine concessuros in dicionem eius
7 Mæsulios aut nequaquam pares futuros armis. His vocibus
incitatus Syphax Masinissæ bellum infert. Et primo certamine
Mæsulios fundit fugatque; Masinissa cum paucis equitibus ex
8 acie in montem (Bellum incolæ vocant) perfugit. Familiæ
aliquot cum mapalibus pecoribusque suis (ea pecunia illis
est) persecuti sunt regem; cetera Mæsuliorum multitudo in
9 dicionem Syphacis concessit. Quem ceperant exsules montem,
herbidus aquosusque est; et quia pecori bonus alendo erat,

hominum quoque carne ac lacte vescentium abunde sufficiebat
alimentis. Inde nocturnis primo ac furtivis incursionibus, 10
deinde aperto latrocinio infesta omnia circa esse; maxime
uri Carthaginiensis ager, quia et plus prædæ, quam inter Nu-
midas, et latrocinium tutius erat. Iamque adeo licenter 11
eludebant, ut ad mare devectam prædam venderent merca-
toribus appellentibus naves ad id ipsum, pluresque quam
iusto sæpe in bello Carthaginienses caderent caperenturque.
Deplorabant ea apud Syphacem Carthaginienses, infensumque 12
et ipsum ad reliquias belli persequendas instigabant; sed vix
regium videbatur latronem vagum in montibus consectari;
Bucar ex præfectis regiis, vir acer et impiger, ad id delectus. 32
Ei data quattuor millia peditum, duo equitum, præmiorum-
que ingentium spe oneratus, si caput Masinissæ retulisset aut
vivum (id vero inæstimabile gaudium fore) cepisset. Palatos 2
incuriose agentes improviso adortus, pecorum hominumque
ingenti multitudine a præsidio armatorum exclusa, Masinissam
ipsum cum paucis in verticem montis compellit. Inde, prope 3
iam ut debellato, nec præda modo pecorum hominumque
captorum missa ad regem, sed copiis, ut aliquanto maioribus
quam pro reliquiis belli, remissis, cum *quingentis* haud 4
amplius peditibus ducentisque equitibus degressum iugis
Masinissam persecutus in valle arta, faucibus utrinque
obsessis, inclusit, ubi ingens cædes Mæsuliorum facta.
Masinissa cum quinquaginta haud amplius equitibus per 5
anfractus montis ignotos sequentibus se eripuit. Tenuit tamen 6
vestigia Bucar, adeptusque eum patentibus prope Clupeam
urbem campis ita circumvenit, ut præter quattuor equites
omnes ad unum interficeret. Cum iis ipsum quoque Masi-
nissam saucium prope *e* manibus inter tumultum amisit.
In conspectu erant fugientes; ala equitum dispersa toto campo, 7
quibusdam, ut occurrerent, per obliqua tendentibus, quinque
hostes sequebatur. Amnis ingens fugientes accepit (neque 8
enim cunctanter, ut quos maior metus urgeret, immiserant
equos), raptique gurgite in obliquum prælati. Duobus in 9

conspectu hostium in prærapidum gurgitem haustis, ipse,
perisse creditus, ac duo reliqui equites cum eo inter virgulta
ulterioris ripæ emerserunt. Is finis Bucari sequendi fuit, nec
ingredi flumen auso nec habere credenti se iam, quem seque-
10 retur. Inde vanus auctor absumpti Masinissæ ad regem
rediit, missique, qui Carthaginem gaudium ingens nuntiarent; to-
taque Africa fama mortis Masinissæ [repleta] varie animos affecit.
11 Masinissa in spelunca occulta quum herbis curaret vul-
12 nus, duorum equitum latrocinio per dies aliquot vixit. Ubi
primum ducta cicatrix patique posse visa iactationem, audacia
ingenti pergit ire ad regnum repetendum; atque in ipso itinere
13 haud plus quadraginta equitibus collectis, quum in Mæsulios
palam iam, quis esset, ferens venisset, tantum motum quum
favore pristino, tum gaudio insperato, quod, quem perisse
crediderant, incolumem cernebant, fecit, ut intra paucos dies
sex millia peditum armatorum, quattuor equitum ad eum
14 convenirent, iamque non in possessione modo paterni regni
esset, sed etiam socios Carthaginiensium populos Masæsuli-
orumque fines (id Syphacis regnum erat) vastaret. Inde
irritato ad bellum Syphace, inter Cirtam Hipponemque in
33 iugis opportunorum ad omnia montium consedit. Maiorem
igitur iam rem Syphax ratus, quam ut per præfectos ageret,
cum filio iuvene (nomen Verminæ erat) parte exercitus missa,
imperat, ut, circumducto agmine, in se intentum hostem ab
2 tergo invadat. Nocte profectus Vermina, qui ex occulto
aggressurus erat; Syphax autem interdiu aperto itinere, ut
3 qui signis collatis acie dimicaturus esset, movit castra. Ubi
tempus visum est, quo pervenisse iam circummissi videri
poterant, et ipse, leni clivo ferente ad hostem, quum multi-
tudine fretus, tum præparatis ab tergo insidiis per adversum
4 montem erectam aciem ducit. Masinissa maxime loci *fiducia*,
quo multo æquiore pugnaturus erat, et ipse dirigit suos.
Atrox prœlium et diu anceps fuit, loco et virtute militum
Masinissam, multitudine, quæ nimio maior erat, Syphacem
5 iuvante. Ea multitudo divisa, quum pars a fronte urgeret,

pars ab tergo se circumfudisset, victoriam haud dubiam Sy-
phaci dedit, et ne effugium quidem patebat hinc a fronte, hinc
ab tergo inclusis. Itaque ceteri pedites equitesque cæsi aut 6
capti; ducentos ferme equites Masinissa circa se conglobatos,
divisosque turmatim, in tres partes erumpere iubet, loco præ-
dicto, in quem ex dissipata convenirent fuga. Ipse, qua 7
intenderat, inter media tela hostium evasit; duæ turmæ hæsere;
altera metu dedita hosti, pertinacior in repugnando telis
obruta et confixa est. Verminam prope vestigiis instantem 8
in alia atque alia flectendo itinera eludens, tædio et despera-
tione tandem fessum absistere sequendo coegit; ipse cum
sexaginta equitibus ad minorem Syrtim pervenit. Ibi cum 9
conscientia egregia sæpe repetiti regni paterni inter Punica
Emporia gentemque *Garamantum omne tempus usque* ad C.
Lælii classisque Romanæ adventum in Africam consumpsit.
Hæc animum inclinant, ut cum modico potius quam cum 10
magno præsidio equitum ad Scipionem quoque postea venisse
Masinissam credam; quippe illa regnanti multitudo, hæc pau-
citas exsulis fortunæ conveniens est.

Carthaginienses, ala equitum cum præfecto amissa, alio **34**
equitatu per novum dilectum comparato, Hannonem Hamil-
caris filium præficiunt. Hasdrubalem subinde ac Syphacem 2
per litteras nuntiosque, postremo etiam per legatos arcessunt;
Hasdrubalem opem ferre prope circumsessæ patriæ iubent;
Syphacem orant, ut Carthagini, ut universæ Africæ subveniat.
Ad Uticam tum castra Scipio, ferme mille passus ab urbe, 3
habebat, tralata a mari, ubi paucos dies stativa coniuncta
classi fuerant. Hanno, nequaquam satis valido non modo ad 4
lacessendum hostem, sed ne ad tuendos quidem a populatio-
nibus agros equitatu accepto, id omnium primum *egit*, *ut*
numerum equitum augeret; nec aliarum gentium aspernatus, 5
maxime tamen Numidas (id longe primum equitum in Africa
est genus) conducit. Iam ad quattuor millia equitum habe- 6
bat, quum Salæcam nomine urbem occupavit quindecim ferme
millia ab Romanis castris. Quod ubi Scipioni relatum est, 7

„Æstiva sub tectis equitatus!“ inquit. „Sint vel plures, dum
8 talem ducem habeant.“ Eo minus sibi cessandum ratus,
quo illi segnius rem agerent, Masinissam cum equitatu præmissum portis obequitare atque hostem ad pugnam elicere
iubet; ubi omnis multitudo se effudisset graviorque iam in
certamine esset, quam ut facile sustineri posset, cederet pau-
9 latim; se in tempore pugnæ obventurum. Tantum moratus,
quantum satis temporis prægresso visum ad eliciendos hostes,
cum Romano equitatu secutus, tegentibus tumulis, qui peropportune circa viæ flexus oppositi erant, occultus processit.
10 Masinissa ex composito nunc terrentis, nunc timentis modo
aut ipsis obequitabat portis aut cedendo, quum timoris
simulatio audaciam hosti faceret, ad insequendum temere
11 eliciebat. Nondum omnes egressi erant, varieque dux fatigabatur, alios vino et somno graves arma capere et frenare
equos cogendo, aliis, ne sparsi et inconditi sine ordine, sine
12 signis omnibus portis excurrerent, obsistendo. Primo incaute
se invehentes Masinissa excipiebat; mox plures simul conferti
porta effusi æquaverant certamen; postremo iam omnis equi-
13 tatus prœlio quum adesset, sustineri ultra nequiere; non tamen
effusa fuga Masinissa, sed cedendo sensim impetus eorum
excipiebat, donec ad tumulos tegentes Romanum equitatum
14 pertraxit. Inde exorti equites et ipsi integris viribus et recentibus equis Hannoni Afrisque pugnando ac sequendo fessis
se circumfudere; et Masinissa flexis subito equis in pugnam
15 rediit. Mille fere, qui primi agminis fuerant, quibus haud
facilis receptus fuit, cum ipso duce Hannone interclusi atque
16 interfecti sunt; ceteros, ducis præcipue territos cæde, effuse
fugientes per triginta millia passuum victores secuti ad duo
17 præterea millia equitum aut ceperunt aut occiderunt. Inter
eos satis constabat non minus ducentos Carthaginiensium
equites fuisse, et divitiis quosdam et genere illustres.

35 Eodem forte, quo hæc gesta sunt, die naves, quæ prædam in Siciliam vexerant, cum commeatu rediere, velut omi-
2 natæ ad prædam alteram repetendam sese venisse. Duos

eodem nomine Carthaginiensium duces duobus equestribus
prœliis interfectos, non omnes auctores sunt, veriti, credo,
ne falleret bis relata eadem res; Cælius quidem et Valerius
captum etiam Hannonem tradunt.

Scipio præfectos equitesque, prout cuiusque opera fuerat, 3
ante omnes Masinissam insignibus donis donat; et firmo præ- 4
sidio Salæcæ imposito, ipse cum cetero exercitu profectus,
non agris modo, quacunque incedebat, populatis, sed urbibus
etiam quibusdam vicisque expugnatis, late fuso terrore belli, 5
septimo die, quam profectus erat, magnam vim hominum et
pecoris et omnis generis prædæ trahens *in castra redit*, *graves*-
que iterum hostilibus spoliis naves dimittit. Inde, omissis 6
expeditionibus *populationibus*que ad oppugnandam Uticam omnes
belli vires convertit, eam deinde, si cepisset, sedem ad cetera
exsequenda habiturus. Simul et a classe navales socii, qua 7
ex parte urbs mari alluitur, simul et terrestris exercitus ad
imminentem prope ipsis mœnibus tumulum est admotus. Tor- 8
menta machinasque et advexerat secum, et ex Sicilia missa
cum commeatu erant, et nova in armamentario, multis talium
operum artificibus de industria inclusis, fiebant. Uticensibus 9
tanta undique mole circumsessis in Carthaginiensi populo,
Carthaginiensibus in Hasdrubale ita, si is movisset Syphacem,
spes omnis erat; sed desiderio indigentium auxilii tardius
cuncta movebantur. Hasdrubal intentissima conquisitione 10
quum ad triginta millia peditum, tria equitum confecisset, non
tamen ante adventum Syphacis castra propius hostem movere
est ausus. Syphax cum quinquaginta millibus peditum, decem 11
equitum advenit, confestimque motis a Carthagine castris,
haud procul Utica munitionibusque Romanis consedit. Quo- 12
rum adventus hoc tamen momenti fecit, ut Scipio, quum
quadraginta ferme dies nequicquam omnia experiens obsedisset
Uticam, abscederet inde irrito incepto. Et (iam enim hiems 13
instabat) castra hiberna in promuntorio, quod tenui iugo con-
tinenti adhærens in aliquantum maris spatium extenditur,
communit. Uno vallo et navalia et castra amplectitur; iugo 14

medio legionum castris impositis, latus ad septentrionem ver-
sum subductæ naves navalesque socii tenebant, meridianam
15 vallem ad alterum litus *equitatus*. Hæc in Africa usque ad
extremum autumni gesta.

36 Præter convectum undique ex populatis circa agris fru-
mentum commeatusque ex Sicilia atque Italia advectos, Cn.
Octavius proprætor ex Sardinia ab Ti. Claudio prætore,
cuius ea provincia erat, ingentem vim frumenti advexit;
2 horreaque non solum, quæ iam facta erant, repleta, sed nova
ædificata. Vestimenta exercitui deerant; id mandatum Octa-
vio, ut cum prætore ageret, si quid ex ea provincia com-
3 parari ac mitti posset. Ea quoque haud segniter curata res;
mille ducentæ togæ brevi spatio et duodecim millia tunica-
rum missa.

4 Æstate ea, qua hæc in Africa gesta sunt, P. Sempro-
nius consul, cui Bruttii provincia erat, in agro Crotoniensi
cum Hannibale in ipso itinere tumultuario prœlio conflixit.
5 Agminibus magis quam acie pugnatum est. Romani pulsi,
et tumultu verius quam pugna ad mille et ducenti de exer-
6 citu consulis interfecti; in castra trepide reditum, neque op-
pugnare tamen ea hostes ausi. Ceterum silentio proximæ
noctis profectus inde consul, præmisso nuntio ad P. Licinium
proconsulem, ut suas legiones admoveret, copias coniunxit.
7 Ita duo duces, duo exercitus ad Hannibalem redierunt; nec
mora dimicandi facta, quum consuli duplicatæ vires, Pœno
8 recens victoria animos fecisset. In primam aciem suas
legiones Sempronius induxit; in subsidiis locatæ P. Licinii
legiones. Consul principio pugnæ ædem Fortunæ Primigeniæ
vovit, si eo die hostes fudisset; composque eius voti fuit.
9 Fusi ac fugati Pœni; supra quattuor millia armatorum cæsa,
paulo minus trecenti vivi capti et equi quadraginta et unde-
cim militaria signa. Perculsus adverso prœlio Hannibal
Crotonem exercitum reduxit.

10 Eodem tempore *M.* Cornelius consul in altera parte
Italiæ non tam armis quam iudiciorum terrore Etruriam

continet, totam ferme ad Magonem ac per eum ad spem
novandi res versam. Eas quæstiones ex senatus consulto 11
minime ambitiose habuit; multique nobiles Etrusci, qui aut
ipsi ierant aut miserant ad Magonem de populorum suorum
defectione, primo præsentes erant condemnati; postea con- 12
scientia sibimet ipsi exsilium consciscentes, quum absentes
damnati essent, corporibus subtractis, bona tantum, quæ publi-
cari poterant, pigneranda pœnæ præbebant.

Dum hæc consules diversis regionibus agunt, censores **37**
interim Romæ M. Livius et C. Claudius senatum recitaverunt.
Princeps iterum lectus Q. Fabius Maximus; notati septem,
nemo tamen, qui sella curuli sedisset. Sarta tecta acriter 2
et cum summa fide exegerunt. Viam e foro boario [et] ad
Veneris circa foros publicos, et ædem Matris Magnæ in
Palatio faciendam locaverunt. Vectigal etiam novum ex 3
salaria annona statuerunt. Sextante sal et Romæ et per
totam Italiam erat; Romæ pretio eodem, pluris in foris et
conciliabulis et alio alibi pretio præbendum locaverunt. Id 4
vectigal commentum alterum ex censoribus satis credebant,
populo iratum, quod iniquo iudicio quondam damnatus esset,
et in pretio salis maxime oneratas tribus, quarum opera
damnatus erat [credebant]; inde Salinator Livio inditum
cognomen. Lustrum conditum serius, quia per provincias 5
dimiserunt censores, ut civium Romanorum in exercitibus,
quantus ubique esset, referretur numerus. Censa cum iis 6
ducenta decem quattuor millia hominum. Condidit lustrum
C. Claudius Nero. Duodecim deinde coloniarum, quod nun- 7
quam ante factum erat, deferentibus ipsarum coloniarum
censoribus, *censum* acceperunt, ut, quantum numero militum,
quantum pecunia valerent, in publicis tabulis monumenta
exstarent. Equitum deinde census agi cœptus est; et ambo 8
forte censores equum publicum habebant. Quum ad tribum
Polliam ventum esset, in qua M. Livii nomen erat, et præco
cunctaretur citare ipsum censorem, „Cita“ inquit Nero „M. 9
Livium“; et sive ex residua vetere simultate, sive intempe-

stiva iactatione severitatis inflatus, M. Livium, quia populi
10 iudicio esset damnatus, equum vendere iussit. Item M. Li-
vius, quum ad tribum Arniensem et nomen collegæ ventum
esset, vendere equum C. Claudium iussit duarum rerum causa,
unius, quod falsum adversus se testimonium dixisset, alterius,
11 quod non sincera fide secum in gratiam redisset. Æque
fœdum certamen inquinandi famam alterius cum suæ famæ
12 damno factum est exitu censuræ. Quum in leges iurasset
C. Claudius et in ærarium escendisset, inter nomina eorum,
13 quos ærarios relinquebat, dedit collegæ nomen. Deinde M.
Livius in ærarium venit; præter Mæciam tribum, quæ se
neque condemnasset neque condemnatum aut consulem aut cen-
sorem fecisset, populum Romanum omnem, quattuor et tri-
14 ginta tribus, ærarios reliquit, quod et innocentem se condem-
nassent et condemnatum consulem et censorem fecissent,
neque infitiari possent, aut iudicio semel aut comitiis bis ab
15 se peccatum esse: *inter* quattuor et triginta tribus et C. Clau-
dium ærarium fore; quod si exemplum haberet bis eundem
ærarium relinquendi, C. Claudium nominatim se inter ærarios
16 fuisse relicturum. Pravum certamen notarum inter censores;
castigatio inconstantiæ populi censoria et gravitate temporum
17 illorum digna. In invidia censores quum essent, crescendi
ex iis ratus esse occasionem Cn. Bæbius tribunus plebis diem
ad populum utrisque dixit. Ea res consensu patrum discussa
est, ne postea obnoxia populari auræ censura esset.

38 Eadem æstate in Bruttiis Clampetia a consule vi capta,
Consentia et Pandosia et ignobiles aliæ civitates voluntate
2 in dicionem venerunt. Et quum comitiorum iam appeteret
tempus, Cornelium potius ex Etruria, ubi nihil belli erat,
3 Romam acciri placuit. Is consules Cn. Servilium *Cæpionem*
4 *et C. Servilium* Geminum creavit. Inde prætoria comitia
habita. Creati P. Cornelius Lentulus, P. Quinctilius Varus,
5 P. Ælius Pætus, P. Villius Tappulus; hi duo quum ædiles
plebis essent, prætores creati sunt. Consul comitiis perfectis
ad exercitum in Etruriam redit.

Sacerdotes eo anno mortui atque in locum eorum suf- 6
fecti: Ti. Veturius Philo flamen Martialis in locum *M.* Æmilii Regilli, qui priore anno mortuus erat, creatus inauguratusque; in M. Pomponii Mathonis *auguris* et decemviri locum 7
creati decemvir M. Aurelius Cotta, augur Ti. Sempronius Gracchus admodum adolescens, quod tum perrarum in mandandis sacerdotiis erat. Quadrigæ aureæ eo anno in Capi- 8
tolio positæ ab ædilibus curulibus C. Livio et M. Servilio Gemino, et ludi Romani biduum instaurati; item per biduum plebeii ab ædilibus P. Ælio, P. Villio; et Iovis epulum fuit ludorum causa.

LIBER XXX.

A. u. c. 551. A. Ch. 203. Cn. Servilius *et C. Servilius* consules (sextus decimus is annus
belli Punici erat) quum de re publica belloque et provinciis
2 ad senatum retulissent, censuerunt patres, ut consules inter
se compararent sortirenturve, uter Bruttios adversus Hanni-
3 balem, uter Etruriam ac Ligures provinciam haberet; cui
Bruttii evenissent, exercitum a P. Sempronio acciperet; P.
Sempronius (ei quoque enim proconsuli imperium in annum
4 prorogabatur) P. Licinio succederet; is Romam reverteretur,
bello quoque bonus habitus, ad cetera, quibus nemo ea tem-
pestate instructior civis habebatur, congestis omnibus huma-
5 nis ab natura fortunaque bonis. Nobilis idem ac dives erat;
forma viribusque corporis excellebat; facundissimus habebatur,
seu causa oranda, seu in senatu *aut* ad populum suadendi
6 ac dissuadendi locus esset; iuris pontificii peritissimus; super
hæc bellicæ quoque laudis consulatus compotem fecerat. Quod
in Bruttiis provincia, idem in Etruria ac Liguribus decretum:
7 M. Cornelius novo consuli tradere exercitum iussus; ipse pro-
rogato imperio Galliam provinciam obtinere cum legionibus
8 iis, quas prætor *L.* Scribonius priore anno habuisset. Sor-
titi deinde provincias; Cæpioni Bruttii, Servilio Gemino
9 Etruria evenit. Tum prætorum provinciæ in sortem coniectæ.
Iurisdictionem urbanam Pætus Ælius, Sardiniam P. *Lentulus*,

Siciliam P. Villius, Ariminum cum duabus legionibns (sub
Lucretio Spurio eæ fuerant) Quinctilius Varus est sortitus.
Et Lucretio prorogatum imperium, ut Genuam oppidum a 10
Magone Pœno dirutum exædificaret. P. Scipioni non tem-
poris, sed rei gerendæ fine, donec debellatum in Africa foret,
prorogatum imperium est; decretumque, ut supplicatio fieret, 11
quod is in Africam provinciam traiecisset, ut ea res salutaris
populo Romano ipsique duci atque exercitui esset. In Sici- **2**
liam tria millia militum sunt scripta, quia, qnod roboris
ea provincia habuerat, in Africam transvectum fuerat; et
quia, ne qua classis ex Africa traiiceret, quadraginta navibus
custodiri placuerat Siciliæ maritimam oram, tredecim novas 2
naves Villins secum in Siciliam duxit; ceteræ in Sicilia veteres
refectæ. Huic classi *M.* Pomponius, prioris anni prætor, 3
prorogato imperio præpositus novos milites ex Italia advec-
tos in naves imposuit. Parem navium numerum Cn. Octavio, 4
prætori item prioris anni, cum pari iure imperii ad tuendam
Sardiniæ oram patres decreverunt; Lentulus prætor duo millia
militum dare in naves iussus. Et Italiæ ora, quia incertum 5
erat, quo missuri classem Carthaginienses forent, videbantur
autem, quicquid nudatum præsidiis esset, petituri, M. Marcio,
prætori prioris anni, cum totidem navibus tuenda data est.
Tria millia militum in eam classem ex decreto patrum con- 6
sules scripserunt et duas legiones urbanas ad incerta belli.
Hispaniæ cum exercitibus imperioque veteribus imperatoribus, 7
L. Lentulo et L. Manlio Acidino, decretæ. Viginti omnino
legionibus et centum sexaginta navibus longis res Romana
eo anno gesta.

Prætores in provincias ire iussi; consulibus imperatum, 8
priusquam ab urbe proficiscerentur, ludos magnos facerent,
quos T. Manlius Torquatus dictator in quintum annum
vovisset, si eodem statu res publica staret. Et novas reli- 9
giones excitabant in animis hominum prodigia ex pluribus
locis nuntiata. Aurum in Capitolio corvi non lacerasse tan-
tum rostris crediti, sed etiam edisse; mures Antii coronam

10 auream arrosere; circa Capuam omnem agrum locustarum
vis ingens, ita ut, unde advenissent, parum constaret, com-
11 plevit; eculeus Reate cum quinque pedibus natus; Anagniæ
12 sparsi primum ignes in cælo, dein fax ingens arsit; Frusinone
arcus solem tenui linea amplexus est, circulum deinde ipsum
maior solis orbis extrinsecus inclusit; Arpini terra campestri
13 agro in ingentem sinum consedit; consulum alteri primam
hostiam immolanti caput iocineris defuit. Ea prodigia maio-
ribus hostiis procurata; editi a collegio pontificum dei, quibus
sacrificaretur.

3 His transactis consules prætoresque in provincias pro-
fecti; omnibus tamen, velut eam sortitis, Africæ cura erat,
seu quia ibi summam rerum bellique verti cernebant, seu ut
Scipioni gratificarentur, in quem tum omnis versa civitas
2 erat. Itaque non ex Sardinia tantum, sicut ante dictum
est, sed ex Sicilia quoque et Hispania vestimenta frumen-
tumque, et arma etiam ex Sicilia et omne genus commeatus
3 eo portabantur. Nec Scipio ullo tempore hiemis belli opera
remiserat, quæ multa simul undique eum circumstabant.
Uticam obsidebat; castra in conspectu Hasdrubalis erant;
4 Carthaginienses deduxerant naves; classem paratam instructam-
que ad commeatus intercipiendos habebant. Inter hæc ne
Syphacis quidem reconciliandi curam ex animo miserat, si
forte iam satias amoris in uxore ex multa copia cepisset.
5 Ab Syphace magis pacis cum Carthaginiensibus condiciones,
ut Romani Africa, Pœni Italia excederent, quam, si bella-
6 retur, spes ulla desciturum afferebatur. Hæc per nuntios
acta magis equidem crediderim (et ita pars maior auctores
sunt), quam ipsum Syphacem, ut Antias Valerius prodit, in
7 castra Romana ad colloquium venisse. Primo eas condicio-
nes imperator Romanus vix auribus admisit; postea, ut causa
probabilis suis commeandi foret in castra hostium, mollius
eadem illa abnuere ac spem facere, sæpius ultro citroque
agitantibus rem conventuram.

8 Hibernacula Carthaginiensium, congesta temere ex agris

materia exædificata, lignea ferme tota erant. Numidæ præ- 9
cipue arundine textis, storeaque pars maxima tectis, passim
nullo ordine, quidam, ut sine imperio occupatis locis, extra
fossam etiam vallumque habitabant. Hæc relata Scipioni 10
spem fecerant castra hostium per occasionem incendendi.
Cum legatis, quos mitteret ad Syphacem, calonum loco pri- 4
mos ordines spectatæ virtutis atque prudentiæ servili habitu
mittebat, qui, dum in colloquio legati essent, vagi per castra, 2
alius alia, aditus exitusque omnes, situm formamque et uni-
versorum castrorum et partium, qua Pœni, qua Numidæ
haberent, quantum intervalli inter Hasdrubalis ac regia castra
esset, specularentur moremque simul noscerent stationum 3
vigiliarumque, nocte an interdiu opportuniores insidianti essent;
et inter crebra colloquia alii atque alii de industria, quo
pluribus omnia nota essent, mittebantur. Quum sæpius agi- 4
tata res certiorem spem pacis in dies et Syphaci et Cartha-
giniensibus per eum faceret, legati Romani vetitos se reverti
ad imperatorem aiunt, nisi certum responsum detur; proinde, 5
seu ipsi staret iam sententia, *promeret*, seu consulendus Hasdrubal
et Carthaginienses essent, consuleret; tempus esse aut pacem
componi aut bellum naviter geri. Dum consulitur *Hasdrubal* 6
ab Syphace, *ab* Hasdrubale Carthaginienses, et speculatores
omnia visendi et Scipio ad comparanda ea, quæ in rem erant,
tempus habuit; et mentione ac spe pacis negligentia, ut fit, 7
apud Pœnos Numidamque orta cavendi, ne quid hostile
interim paterentur. Tandem relatum responsum, quibusdam, 8
quia nimis cupere Romanus pacem videbatur, iniquis per
occasionem adiectis, quæ peropportune cupienti tollere indutias
Scipioni causam præbuere; ac nuntio regis, quum relaturum 9
se ad consilium dixisset, postero die respondit, *se* uno frustra
tendente, nulli alii pacem placuisse; renuntiaret igitur, nullam
aliam spem *pacis*, *quam* relictis Carthaginiensibus, Syphaci
cum Romanis esse. Ita tollit indutias, ut libera fide incepta 10
exsequeretur; deductisque navibus (et iam veris principium
erat) machinas tormentaque, velut a mari aggressurus Uticam,

11 imponit, et duo millia militum ad capiendum, quem antea
tenuerat, tumulum super Uticam mittit, simul *ut* ab eo, quod
parabat, in alterius rei curam converteret hostium animos,
12 simul ne qua, quum ipse ad Syphacem Hasdrubalemque pro-
fectus esset, eruptio ex urbe et impetus in castra sua relicta
cum levi præsidio fieret.
5 His præparatis advocatoque consilio et dicere exploratori-
bus iussis, quæ comperta afferrent, Masinissaque, cui omnia
hostium nota erant, postremo ipse, quid pararet in proximam
2 noctem, proponit; tribunis edicit, ut, ubi prætorio dimisso
3 signa concinuissent, extemplo educerent castris legiones. Ita
ut imperaverat, signa sub occasum solis efferri sunt cœpta;
ad primam ferme vigiliam agmen explicaverunt; media nocte
(septem enim millia itineris erant) modico gradu ad castra
4 hostium perventum est. Ibi Scipio partem copiarum Lælio
Masinissamque ac Numidas attribuit, et castra Syphacis
5 invadere ignesque coniicere iubet. Singulos deinde separatim
Lælium ac Masinissam seductos obtestatur, ut, quantum nox
6 providentiæ adimat, tantum diligentia expleant curaque; se
Hasdrubalem Punicaque castra aggressurum; ceterum non
ante cœpturum, quam ignem in regiis castris conspexisset.
7 Neque ea res morata diu est; nam ut primis casis iniectus
ignis hæsit, extemplo proxima quæque et deinceps continua
8 amplexus totis se passim dissipavit castris. Et trepidatio
quidem, quantam necesse erat in nocturno effuso tam late
incendio, orta est; ceterum fortuitum, non hostilem ac belli-
cum ignem rati esse, sine armis ad restinguendum incendium
9 effusi in armatos incidere hostes, maxime Numidas, ab Masi-
nissa notitia regiorum castrorum ad exitus itinerum idoneis
10 locis dispositos. *Multos* in ipsis cubilibus semisomnos hausit
flamma; multi, præcipiti fuga ruentes super alios alii, in angustiis
6 portarum obtriti sunt. Relucentem flammam primo vigiles
Carthaginiensium, deinde excitati alii nocturno tumultu quum
conspexissent, ab eodem errore credere et ipsi, sua sponte
2 incendium ortum; et clamor inter cædem et vulnera sublatus,

an ex trepidatione nocturna esset, confusis sensum veri adi-
mebat. Igitur pro se quisque inermes, ut quibus *nihil* hostile 3
suspectum esset, omnibus portis, qua cuique proximum erat,
ea modo, quæ restinguendo igni forent, portantes, in agmen
Romanum ruebant. Quibus cæsis omnibus, præterquam 4
hostili odio, etiam ne quis nuntius effugeret, extemplo Scipio
neglectas ut in tali tumultu portas invadit; ignibusque in 5
proxima tecta coniectis, effusa flamma primo velut sparso
semine pluribus locis reluxit, dein per continua serpens uno
repente omnia incendio hausit. Ambusti homines iumentaque 6
fœda primum fuga, dein strage obstruebant itinera portarum.
Quos non oppresserat ignis, ferro absumpti, binaque castra
clade una deleta. Duces tamen ambo *et* ex tot millibus 7
armatorum duo millia peditum et quingenti equites semer-
mes, magna pars saucii afflatique incendio effugerunt. Cæsa 8
aut hausta flammis quadraginta millia hominum sunt, capta
supra quinque millia, multi Carthaginiensium nobiles, un-
decim senatores; signa militaria centum septuaginta quat- 9
tuor, equi Numidici supra duo millia septingenti; elephanti
sex capti, octo ferro flammaque absumpti. Magna vis armo-
rum capta; ea omnia imperator Vulcano sacrata incendit.

Hasdrubal ex fuga cum paucis Afrorum urbem proximam 7
petierat, eoque omnes, qui supererant, vestigia ducis sequentes,
se contulerant; metu deinde, ne dederetur Scipioni, urbe
excessit. Mox eodem patentibus portis Romani accepti, nec 2
quicquam hostile, quia voluntate concesserant in dicionem,
factum. Duæ subinde urbes captæ direptæque. Ea præda
et quæ castris incensis ex igne rapta erat, militi concessa
est. Syphax octo millium ferme inde spatio loco communito 3
consedit; Hasdrubal Carthaginem contendit, ne quid per
metum ex recenti clade mollius consuleretur. Quo tantus 4
primo terror est allatus, ut, omissa Utica, Carthaginem crede-
rent extemplo Scipionem obsessurum. Senatum itaque sufetes, 5
quod velut consulare imperium apud eos erat, vocaverunt.
Ibi tribus *sententiis certatum*; una de pace legatos ad Scipionem 6

decernebat, altera Hannibalem ad tuendam ab exitiabili bello
patriam revocabat, tertia Romanæ in adversis rebus con-
7 stantiæ erat; reparandum exercitum Syphacemque hortandum,
ne bello absisteret, censebat. Hæc sententia, quia Hasdrubal
præsens Barcinæque omnes factionis bellum malebant, vicit.
8 Inde dilectus in urbe agrisque haberi cœptus, et ad Sypha-
cem legati missi, summa ope et ipsum reparantem bellum,
quum uxor non iam, ut ante, blanditiis, satis potentibus ad
9 animum amantis, sed precibus et misericordia valuisset, plena
lacrimarum obtestans, ne patrem suum patriamque proderet
iisdemque flammis Carthaginem, quibus castra conflagrassent,
10 absumi sineret. Spem quoque opportune oblatam afferebant
legati; quattuor millia Celtiberorum circa urbem nomine
Obbam, ab conquisitoribus suis conducta in Hispania, egre-
giæ iuventutis, sibi occurrisse; et Hasdrubalem propediem
11 affore cum manu haudquaquam contemnenda. Igitur non
benigne modo legatis respondit, sed ostendit etiam multitu-
dinem agrestium Numidarum, quibus per eosdem dies arma
equosque dedisset, et omnem iuventutem affirmat ex regno
12 exciturum: scire incendio, non prœlio cladem acceptam; eum
13 bello inferiorem esse, qui armis vincatur. Hæc legatis
responsa, et post dies paucos rursus Hasdrubal et Syphax
copias iunxerunt. Is omnis exercitus fuit triginta ferme
millia armatorum.

8 Scipionem, velut iam debellato, quod ad Syphacem Car-
thaginiensesque attineret, Uticæ oppugnandæ intentum iamque
machinas admoventem muris avertit fama redintegrati belli;
2 modicisque præsidiis ad speciem modo obsidionis terra mari-
que relictis, ipse cum robore exercitus ire ad hostes pergit.
3 Primo in tumulo quattuor millia ferme distante ab castris
regiis consedit; postero die cum equitatu in Magnos (ita
vocant) campos, subiectos ei tumulo, degressus succedendo ad
stationes hostium lacessendoque levibus prœliis diem absump-
4 sit. Et per insequens biduum tumultuosis hinc atque illinc
excursionibus in vicem nihil dictu satis dignum fecerunt;

quarto die in aciem utrinque descensum est. Romanus prin- 5
cipes post hastatorum prima signa, in subsidiis triarios con-
stituit; equitatum Italicum ab dextro cornu, ab lævo Numidas
Masinissamque opposuit. Syphax Hasdrubalque, Numidis 6
adversus Italicum equitatum, Carthaginiensibus contra Masi-
nissam locatis, Celtiberos *in* mediam aciem adversus signa
legionum accepere. Ita instructi concurrunt. Primo impetu 7
simul utraque cornna, et Numidæ et Carthaginienses, pulsi;
nam neque Numidæ, maxima pars agrestes, Romanum eqni-
tatnm neque Carthaginienses, et ipse novus miles, Masinis-
sam, recenti super cetera victoria terribilem, sustinuere. Nu- 8
data utrinque cornibus Celtiberum acies stabat, qnod nec in
fuga salus ulla ostendebatur locis ignotis, neque spes veniæ
ab Scipione erat, quem bene meritum de se et gente sua
mercenariis armis in Africam oppugnatum venissent. Igitur, 9
circnmfusis undique hostibus, alii super alios cadentes, ob-
stinate moriebantur; omnibusque in eos versis, aliquantum
ad fugam temporis Syphax et Hasdrubal præceperunt. Fati-
gatos cæde diutius quam pugna victores nox oppressit.

Postero die Scipio Lælium Masinissamque cum omni 9
Romano et Numidico equitatu expeditisque militum ad perse-
quendos Syphacem atque Hasdrubalem mittit; ipse cum 2
robore exercitus urbes circa, quæ omnes Carthaginiensium
dicionis erant, partim spe, partim metu, partim vi subigit.
Carthagini erat quidem ingens terror, et circumferentem arma 3
Scipionem, omnibus finitimis raptim perdomitis, ipsam Car-
thaginem repente aggressurum credebant. Itaque et muri 4
reficiebantur propugnaculisque armabantur, et pro se qnisque,
quæ diutinæ obsidionis tolerandæ sunt, ex agris convehit.
Rara mentio est pacis, frequentior legatorum ad Hannibalem 5
arcessendum mittendorum; pars maxima classem, quæ ad 6
commeatus excipiendos parata erat, mittere iubent ad oppri-
mendam stationem navium ad Uticam incaute agentem; for-
sitan etiam navalia castra, relicta cum levi præsidio, oppres-
suros. In hoc consilium maxime inclinant; legatos tamen ad 7

Hannibalem mittendos censent; quippe classi ut felicissime
8 gerantur res, parte aliqua levari Uticæ obsidionem; Carthaginem ipsam qui tueatur, neque imperatorem alium quam
Hannibalem neque exercitum alium quam Hannibalis super-
9 esse. Deductæ ergo postero die naves, simul et legati in
Italiam profecti; raptimque omnia stimulante fortuna agebantur, et in quo quisque cessasset, prodi ab se salutem
omnium rebatur.

10 Scipio gravem iam spoliis multarum urbium exercitum
trahens, captivis aliaque præda in vetera castra ad Uticam
missis, iam in Carthaginem intentus occupat relictum fuga
11 custodum Tyneta. Abest a Carthagine quindecim millia ferme
12 passuum locus quum operibus, tum suapte natura tutus, et
qui et ab Carthagine conspici et præbere ipse conspectui
10 circumfusum mare urbi posset. Inde, quum maxime vallum
Romani iacerent, conspecta classis hostium est Uticam a Car-
2 thagine petens. Igitur omisso opere pronuntiatum iter, signaque raptim ferri sunt cœpta, ne naves in terram et obsidionem versæ ac minime navali prœlio aptæ opprimerentur.
3 Qui enim restitissent agili et nautico instrumento aptæ et
armatæ classi naves tormenta machinasque portantes et aut
in onerariarum usum versæ aut ita appulsæ muris, ut pro
4 aggere ac pontibus præbere adscensus possent? Itaque Scipio,
contra quam in navali certamine solet, rostratis, quæ præsidio
aliis esse poterant, in postremam aciem receptis prope terram,
5 onerariarum quadruplicem ordinem pro muro adversus hostem
opposuit, easque ipsas, ne in tumultu pugnæ turbari ordines
possent, malis antennisque de nave in navem traiectis ac
validis funibus velut uno inter se vinculo illigatis compren-
6 dit, tabulasque superinstravit, ut pervii ordines essent, et sub
ipsis pontibus intervalla fecit, qua procurrere speculatoriæ
7 naves in hostem ac tuto recipi possent. His raptim pro
tempore instructis, mille ferme delecti propugnatores onerariis
imponuntur; telorum missilium, ut quamvis longo certamini
8 sufficerent, vis ingens congeritur. Ita parati atque intenti

hostium adventum opperiebantur. Carthaginienses, qui, si
maturassent, omnia permixta turba trepidantium primo impetu
oppressissent, perculsi terrestribus cladibus atque inde ne 9
mari quidem, ubi ipsi plus poterant, satis fidentes, die segni
navigatione absumpto, sub occasum solis in portum (Rusuc-
mona Afri vocant) classem appulere. Postero die sub ortum 10
solis instruxere ab alto naves velut ad iustum prœlium navale
et tanquam exituris contra Romanis. Quum diu stetissent, 11
postquam nihil moveri ab hostibus viderunt, tum demum
onerarias aggrediuntur. *Res* erat minime certamini navali 12
similis, proxime speciem muros oppugnantium navium. Alti-
tudine aliquantum onerariæ superabant; ex rostratis Pœni 13
vana pleraque, utpote supino iactu, tela in locum superiorem
mittebant; gravior ac pondere ipso libratior superne ex one-
rariis ictus erat. Speculatoriæ naves [ac levia ipsa navigia], 14
quæ sub constratis pontium per intervalla excurrebant, primo
ipsæ tantum impetu et magnitudine rostratarum obrueban-
tur; deinde [et] propugnatoribus quoque incommodæ erant, 15
quod permixtæ cum hostium navibus inhibere sæpe tela coge-
bant, metu, ne ambiguo ictu suis inciderent. Postremo asseres 16
ferreo unco præfixi (harpagones vocant) ex Punicis navibus
iniici in Romanas cœpti. Quos quum neque ipsos neque 17
catenas, quibus suspensi iniiciebantur, incidere possent, ut
quæque retro inhibita rostrata onerariam hærentem unco
traheret, scindi videres vincula, quibus alia aliis innexa erat, 18
seriem etiam simul plurium navium trahi. Hoc maxime 19
modo lacerati tandem omnes pontes, et vix transiliendi in
secundum ordinem navium spatium propugnatoribus datum
est. Sex ferme onerariæ puppibus abstractæ Carthaginem 20
sunt. Maior quam pro re lætitia, sed eo gratior, quod inter
assiduas clades ac lacrimas unum quantumcunque ex inspe-
rato gaudium affulserat, cum eo, ut appareret, haud procul 21
exitio fuisse Romanam classem, ni cessatum a præfectis sua-
rum navium foret et Scipio in tempore subvenisset.

Per eosdem forte dies, quum Lælius et Masinissa quinto **11**

decimo ferme die in Numidiam pervenissent, Mæsulii, regnum
paternum Masinissæ, læti ut ad regem diu desideratum con-
2 cessere. Syphax, pulsis inde præfectis præsidiisque suis, vetere
3 se continebat regno, neutiquam quieturus. Stimulabat ægrum
amore uxor socerque, et ita viris equisque abundabat, ut
subiectæ oculis regni per multos florentis annos vires etiam
minus barbaro atque impotenti animo spiritus possent facere.
4 Igitur omnibus, qui bello apti erant, in unum coactis equos,
arma, tela dividit; equites in turmas, pedites *in* cohortes,
sicut quondam ab Romanis centurionibus didicerat, distribuit.
5 Exercitu haud minore, quam quem prius habuerat, ceterum
6 omni prope novo atque incondito, ire ad hostes pergit. Et
castris in propinquo positis, primo pauci equites ex tuto
speculantes ab stationibus progredi, dein iaculis summoti
recurrere ad suos; inde excursiones in vicem fieri, et quum
7 pulsos indignatio accenderet, plures subire, quod irritamentum
certaminum equestrium est, quum aut vincentibus spes aut
8 pulsis ira aggregat suos. Ita tum a paucis prœlio accenso,
omnem utrinque postremo equitatum certaminis studium
effundit. Ac dum sincerum equestre prœlium erat, multitudo
Masæsuliorum, ingentia agmina Syphace emittente, sustineri
9 vix poterat; deinde ut pedes Romanus repentino per turmas
suas viam dantes intercursu stabilem aciem fecit absterruit-
que effuse invehentem sese hostem, primo barbari seg-
10 nius permittere equos, dein stare ac prope turbari novo
genere pugnæ, postremo non pediti solum cedere, sed ne
11 equitem quidem sustinere, peditis præsidio audentem. Iam
signa quoque legionum appropinquabant. Tum vero Masæ-
sulii non modo primum impetum, sed ne conspectum quidem
signorum atque armorum tulerunt; tantum seu memoria
12 priorum cladium seu præsens terror valuit. Ibi Syphax, dum
obequitat hostium turmis, si pudore, si periculo suo fugam
2 sistere posset, equo graviter icto effusus opprimitur capitur-
que, et vivus, lætum ante omnes Massinissæ præbiturus spec-
4 taculum, ad Lælium pertrahitur. Cædes in eo prœlio minor

quam victoria fuit, quia equestri tantummodo prœlio certatum
fuerat. Non plus quinque millia occisa, minus dimidium eius 5
hominum captum est, impetu in castra facto, quo perculsa
rege amisso multitudo se contulerat.

Cirta caput regni Syphacis erat; eoque ingens *se* hominum 3
contulit vis. Masinissa sibi quidem dicere nihil esse in præ- 6
sentia pulchrius quam victorem recuperatum tanto post inter-
vallo patrium iuvisere regnum; sed tam secundis quam ad-
versis rebus non dari spatium ad cessandum; si se Lælius 7
cum equitatu vinctoque Syphace Cirtam præcedere sinat,
trepida omnia metu se oppressurum; Lælium cum peditibus
subsequi modicis itineribus posse. Assentiente Lælio, præ- 8
gressus Cirtam, evocari ad colloquium principes Cirtensium
iubet. Sed apud ignaros regis casus nec, quæ acta essent,
promendo nec minis nec suadendo ante valuit, quam rex
vinctus in conspectum datus est. Tum ad spectaculum tam 9
fœdum comploratio orta, et partim pavore mœnia sunt de-
serta, partim repentino consensu gratiam apud victorem quæ-
rentium patefactæ portæ. Et Masinissa, præsidio circa portas 10
opportunaque mœnium dimisso, ne cui fugæ pateret exitus, ad
regiam occupandam citato vadit equo.

Intranti vestibulum in ipso limine Sophoniba, uxor Sy- 11
phacis, filia Hasdrubalis Pœni, occurrit, et quum in medio
agmine armatorum Masinissam insignem quum armis, tum cetero
habitu conspexisset, regem esse, id quod erat, rata, genibus
advoluta eius: „Omnia quidem ut posses in nobis, di dede- 12
runt virtusque et felicitas tua; sed si captivæ apud dominum
vitæ necisque suæ vocem supplicem mittere licet, si genua,
si victricem attingere dextram, precor quæsoque per maie- 13
statem regiam, in qua paulo ante nos quoque fuimus, per
gentis Numidarum nomen, quod tibi cum Syphace commune
fuit, per huiusce regiæ deos, qui te melioribus ominibus
accipiant, quam Syphacem hinc miserunt, hanc veniam supplici 14
des, ut ipse, quodcunque fert animus, de captiva statuas
neque me in cuiusquam Romani superbum et crudele arbi-

15 trium venire sinas. Si nihil aliud quam Syphacis uxor fuis-
sem, tamen Numidæ atque in eadem mecum Africa geniti
16 quam alienigenæ et externi fidem experiri mallem; quid Car-
thaginiensi ab Romano, quid filiæ Hasdrubalis timendum sit,
vides. Si nulla re alia potes, morte me ut vindices a
17 Romanorum arbitrio, oro obtestorque." Forma erat insignis
et florentissima ætas. Itaque quum modo *genua*, *modo*
dextram amplectens in id, ne cui Romano traderetur, fidem
exposceret, propiusque blanditias oratio esset quam preces,
18 non in misericordiam modo prolapsus est animus victoris,
sed, ut est genus Numidarum in Venerem præceps, amore
captivæ victor captus. Data dextra in id, quod petebatur,
19 obligandæ fidei, in regiam concedit. *Tum vero reputa*re secum
ipse, quemadmodum promissi fidem præstaret. Quod quum
expedire non posset, ab amore temerarium atque impudens
20 mutuatur consilium; nuptias in eum ipsum diem parari repente
iubet, ne quid relinqueret integri aut Lælio aut ipsi Scipioni
consulendi velut in captivam, quæ Masinissæ iam nupta foret.
21 Factis nuptiis supervenit Lælius, et adeo non dissimulavit,
improbare se factum, ut primo etiam cum Syphace et ceteris
captivis detractam eam *lecto* geniali mittere ad Scipionem
22 conatus sit. Victus deinde precibus Masinissæ, orantis, ut
arbitrium, utrius regum duorum fortunæ accessio Sophoniba
esset, ad Scipionem reiiceret, misso Syphace et captivis, ceteras
urbes Numidiæ, quæ præsidiis regiis tenebantur, adiuvante
Masinissa recipit.

13 Syphacem in castra adduci quum esset nuntiatum, omnis
2 velut ad spectaculum triumphi multitudo effusa est. Præ-
cedebat ipse vinctus; sequebatur grex nobilium Numidarum.
Tum, quantum quisque plurimum poterat, magnitudini Sy-
3 phacis, famæ gentis, victoriam suam augendo addebat: illum
esse regem, cuius tantum maiestati duo potentissimi in terris
4 tribuerint populi, Romanus Carthaginiensisque, ut Scipio, impe-
rator suus, ad amicitiam eius petendam, relicta provincia
Hispania exercituque, duabus quinqueremibus in Africam

navigaverit, Hasdrubal, Pœnorum imperator, non ipse modo 5
ad eum in regnum venerit, sed etiam filiam ei nuptum de-
derit. Habuisse eum uno tempore in potestate duos impera-
tores, Pœnum Romanumque. Sicut ab dis immortalibus pars 6
utraque hostiis mactandis pacem petisset, ita ab eo utrinque
pariter amicitiam petitam. Iam tantas habuisse opes, ut 7
Masinissam regno pulsum eo redegerit, ut vita eius fama
mortis et latebris, ferarum modo in silvis rapto viventis,
tegeretur. His sermonibus circumstantium celebratus rex in 8
prætorium ad Scipionem est perductus. Movit et Scipionem
quum fortuna pristina viri præsenti fortunæ collata, tum
recordatio hospitii dextræque datæ et fœderis publice ac
privatim iuncti. Eadem hæc et Syphaci animum dederunt 9
in alloquendo victore. Nam quum Scipio, quid sibi voluis-
set, quæreret, qui non societatem solum abnuisset Romanam,
sed ultro bellum intulisset, tum ille peccasse quidem sese 10
atque insanisse fatebatur, sed non tum demum, quum arma
adversus populum Romanum cepisset; exitum *eum* sui furoris
fuisse, non principium; tum se insanisse, tum hospitia privata 11
et publica fœdera omnia ex animo eiecisse, quum Cartha-
giniensem matronam domum acceperit. Illis nuptialibus 12
facibus regiam conflagrasse suam; illam furiam pestemque
omnibus delenimentis animum suum avertisse atque alienasse,
nec conquiesse, donec ipsa manibus suis nefaria sibi arma
adversus hospitem atque amicum induerit. Perdito tamen 13
atque afflicto sibi hoc in miseriis solatii esse, quod in omnium
hominum inimicissimi sibi domum ac penates eandem pestem
ac furiam transisse videat. Neque prudentiorem neque con- 14
stantiorem Masinissam quam Syphacem esse, etiam iuventa
incautiorem; certe stultius illum atque intemperantius eam
quam se duxisse. Hæc non hostili modo odio, sed amoris **14**
etiam stimulis, amatam apud æmulum cernens, quum dixisset,
non mediocri cura Scipionis animum pepulit. Et fidem cri- 2
minibus ruptæ prope inter arma nuptiæ, neque consulto neque
exspectato Lælio, faciebant tamque præceps festinatio, ut,

quo die captam hostem vidisset, eodem matrimonio iunctam
acciperet et ad penates hostis sui nuptiale sacrum conficeret.
3 Eo fœdiora hæc videbantur Scipioni, quod ipsum in Hispania
iuvenem nullius forma pepulerat captivæ. Hæc secum volu-
tanti Lælius ac Masinissa supervenerunt. Quos quum pariter
ambo et benigno vultu excepisset et egregiis laudibus frequenti
4 prætorio celebrasset, abductum in secretum Masinissam sic
alloquitur: „Aliqua te existimo, Masinissa, intuentem in me
bona et principio in Hispania ad iungendam mecum amicitiam
venisse et postea in Africa te ipsum spesque omnes tuas
5 in fidem meam commisisse. Atqui nulla earum virtus est,
propter quas tibi appetendus visus sim, qua ego æque ac
6 temperantia et continentia libidinum gloriatus fuerim. Hanc
te quoque ad ceteras tuas eximias virtutes, Masinissa, adie-
cisse velim. Non est, non (mihi crede) tantum ab hostibus
armatis ætati nostræ periculum, quantum ab circumfusis undi-
7 que voluptatibus. Qui eas temperantia sua frenavit ac domuit,
multo maius decus maioremque victoriam sibi peperit, quam
8 nos Syphace victo habemus. Quæ me absente strenue ac
fortiter fecisti, libenter et commemoravi et memini; cetera te
ipsum reputare tecum quam me dicente erubescere malo.
9 Syphax populi Romani auspiciis victus captusque est. Itaque
ipse, coniux, regnum, ager, oppida, homines, qui incolunt,
10 qnicquid denique Syphacis fuit, præda populi Romani est, et
regem coniugemque eins, etiamsi non civis Carthaginiensis
esset, etiamsi non patrem eius imperatorem hostium videremus,
Romam oporteret mitti, ac senatus populique Romani de ea
iudicium atque arbitrium esse, quæ regem socium nobis alie-
11 nasse atque in arma egisse præcipitem dicatur. Vince
animum; cave deformes multa bona uno vitio et tot
meritorum gratiam maiore culpa, quam causa culpæ est, cor-
rumpas."

15 Masinissæ hæc audienti non rubor solum suffusus, sed
lacrimæ etiam obortæ; et quum se quidem in potestate
futurum imperatoris dixisset orassetque eum, ut, quantum

res sineret, fidei suæ temere obstrictæ consuleret (promisisse 2
enim se in nullius potestatem eam traditurum), ex prætorio
in tabernaculum suum confusus concessit. Ibi, arbitris remo- 3
tis, quum crebro suspiritu et gemitu, quod facile ab circum-
stantibus tabernaculum exaudiri posset, aliquantum temporis
consumpsisset, ingenti ad postremum edito gemitu, fidum e 4
servis vocat, sub cuius *custodia* regio more ad incerta for-
tunæ venenum erat, et mixtum in poculo ferre ad Sophoni-
bam iubet ac simul nuntiare, Masinissam libenter primam ei 5
fidem præstaturum fuisse, quam vir uxori debuerit; quoniam
eius arbitrium, qui possint, adimant, secundam fidem præstare,
ne viva in potestatem Romanorum veniat; memor patris 6
imperatoris patriæque et duorum regum, quibus nupta fuisset,
sibi ipsa consuleret. Hunc nuntium ac simul venenum ferens
minister quum ad Sophonibam venisset, „Accipio“ inquit 7
„nuptiale munus, neque ingratum, si nihil maius vir uxori
præstare potuit. Hoc tamen nuntia, melius me morituram
fuisse, si non in funere meo nupsissem.“ Non locuta est 8
ferocius quam acceptum poculum, nullo trepidationis signo
dato, impavide hausit. Quod ubi nuntiatum est Scipioni, ne 9
quid æger animi ferox iuvenis gravius consuleret, accitum
eum extemplo nunc solatur, nunc, quod temeritatem temeritate 10
alia luerit tristioremque rem, quam necesse fuerit, fecerit,
leniter castigat. Postero die, ut a præsenti motu averteret 11
animum eius, in tribunal escendit et contionem advocari iussit.
Ibi Masinissam, primum regem appellatum eximiisque orna-
tum landibus, aurea corona, aurea patera, sella curuli et
scipione eburno, toga picta et palmata tunica donat. Addit 12
verbis honorem, neque magnificentius quicquam triumpho
apud Romanos, neque triumphantibus ampliorem eo ornatu
esse, quo unum omnium externorum dignum Masinissam
populus Romanus ducat. Lælium deinde et ipsum collauda- 13
tum aurea corona donat; et alii militares viri, prout a quo-
que navata opera erat, donati. His honoribus mollitus regis 14

animus erectusque in spem propinquam, sublato Syphace,
omnis Numidiæ potiundæ.
16 Scipio, C. Lælio cum Syphace aliisque captivis Romam
misso, cum quibus et Masinissæ legati profecti sunt, ipse ad
Tyneta rursus castra refert et, quæ munimenta inchoaverat,
2 permunit. Carthaginienses non brevi solum, sed prope vano
gaudio ab satis prospera in præsens oppugnatione classis
perfusi, post famam capti Syphacis, in quo plus prope quam
in Hasdrubale atque exercitu suo spei reposuerant, perculsi,
3 iam nullo auctore belli ultra audito, oratores ad pacem
petendam mittunt triginta seniorum principes; id erat sanctius
apud illos consilium maximaque ad ipsum senatum regendum
4 vis. Qui ubi in castra Romana et prætorium pervenerunt,
more adulantium (accepto, credo, ritu ex ea regione, ex qua
5 oriundi erant) procubuerunt. Conveniens oratio tam humili
adulationi fuit, non culpam purgantium, sed transferentium
initium culpæ in Hannibalem potentiæque eius fautores.
6 Veniam civitati petebant civium temeritate bis iam eversæ,
7 incolumi futuræ iterum hostium beneficio; imperium ex victis
hostibus populum Romanum, non perniciem petere; paratis
8 obedienter servire imperaret, quæ vellet. Scipio et venisse
ea spe in Africam se ait, et spem suam prospero belli eventu
auctam, victoriam se, non pacem domum reportaturum esse;
9 tamen, quum victoriam prope in manibus habeat, pacem non
abnuere, ut omnes gentes sciant, populum Romanum et
10 suscipere iuste bella et finire. Leges pacis se has dicere:
captivos et perfugas et fugitivos restituant; exercitus ex
Italia et Gallia deducant; Hispania abstineant; insulis omni-
11 bus, quæ inter Italiam atque Africam sint, decedant; naves
longas præter viginti omnes tradant, tritici quingenta, hordei
12 trecenta millia modium. Pecuniæ summam quantam impera-
verit, parum convenit; alibi quinque millia talentum, alibi
quinque millia pondo argenti, alibi duplex stipendium militi-
13 bus imperatum invenio. „His condicionibus“ inquit „place-
atne pax, triduum ad consultandum dabitur. Si placuerit,

mecum indutias facite, Romam ad senatum mittite legatos."
Ita dimissi Carthaginienses, nullas recusandas condiciones 14
pacis quum censuissent, quippe qui moram temporis quærerent,
dum Hannibal in Africam traiiceret, legatos alios ad Scipio- 15
nem, ut indutias facerent, alios Romam ad pacem petendam
mittunt, ducentes paucos in speciem captivos perfugasque et
fugitivos, quo impetrabilior pax esset.

Multis ante diebus Lælius cum Syphace primoribusque **17**
Numidarum captivis Romam venit, quæque in Africa gesta
essent, omnia ordine exposuit patribus, ingenti hominum et in
præsens lætitia et in futurum spe. Consulti inde patres 2
regem in custodiam Albam mittendum censuerunt, Lælium
retinendum, donec legati Carthaginienses venirent. Suppli- 3
catio in quatriduum decreta est. P. Ælius prætor, senatu
misso et contione inde advocata, cum C. Lælio in Rostra
escendit. Ibi vero audientes, fusos Carthaginiensium exer- 4
citus, devictum et captum ingentis nominis regem, Numidiam
omnem egregia victoria peragratam, tacitum continere gau- 5
dium non poterant, quin clamoribus, quibusque aliis multitudo
solet, lætitiam immodicam significarent. Itaque prætor 6
extemplo edixit, uti æditui ædes sacras tota urbe aperirent,
circumeundi salutandique deos agendique grates per totum
diem populo potestas fieret. Postero die legatos Masinissæ 7
in senatum introduxit. Gratulati primum senatui sunt, quod
P. Scipio prospere res in Africa gessisset; deinde gratias 8
egerunt, quod Masinissam non appellasset modo regem, sed
fecisset restituendo in paternum regnum, in quo post Sypha-
cem sublatum, si ita patribus visum esset, sine metu et certa-
mine esset regnaturus, dein collaudatum pro contione 9
amplissimis decorasset *honoribus*, *quibus ne indignus esset*, *et*
dedisse operam Masinissam et porro daturum esse. Petere, 10
ut regium nomen ceteraque Scipionis beneficia et munera senatus
decreto confirmaret. Et ad *hæc*, nisi molestum esset, illud 11
quoque petere Masinissam, ut Numidas captivos, qui Romæ
in custodia essent, remitterent; id sibi amplum apud popu-

12 lares futurum esse. Ad ea responsum legatis, rerum gestarum prospere in Africa communem sibi cum rege gratulationem
esse; Scipionem recte atque ordine videri fecisse, quod eum
regem appellaverit, et quicquid aliud fecerit, quod cordi foret
13 Masinissæ, id patres comprobare ac laudare. Munera, quæ
legati ferrent regi, decreverunt sagula purpurea duo cum
fibulis *aureis* singulis et lato clavo tunicis, equos duo
phaleratos, bina equestria arma cum loricis, et tabernacula
militaremque supellectilem, qualem præberi consuli mos esset.
14 Hæc regi prætor mittere iussus. Legatis in singulos dona
ne minus quinum millium, comitibus eorum millium æris, et
vestimenta bina legatis, singula comitibus Numidisque, qui
ex custodia emissi redderentur regi, ad hoc ædes liberæ,
loca, lautia legatis decreta.

18 Eadem æstate, qua hæc decreta Romæ et in Africa
gesta sunt, P. Quinctilius Varus prætor et M. Cornelius proconsul in agro Insubrum Gallorum cum Magone Pœno signis
2 collatis pugnarunt. Prætoris legiones in prima acie fuerunt;
Cornelius suas in subsidiis tenuit, ipse ad prima signa equo
advectus; proque duobus cornibus prætor ac proconsul milites
3 ad inferenda in hostes signa summa vi hortabantur. Postquam nihil commovebant, tum Quinctilius Cornelio: „Lentior,
ut vides, fit pugna, et induratus præter spem resistendo
hostium timor[; ac] ne vertat in audaciam, periculum est.
4 Equestrem procellam excitemus oportet, si turbare ac statu
movere volumus. Itaque vel tu ad prima signa prœlium
sustine, ego inducam in pugnam equites; vel ego hic in
prima acie rem geram, tu quattuor legionum equites in
5 hostem emitte.“ Utram vellet prætor, muneris partem proconsule accipiente, Quinctilius prætor cum filio, cui Marco prænomen erat, impigro iuvene, ad equites pergit iussosque
6 escendere in equos repente in hostem emittit. Tumultum
equestrem auxit clamor ab legionibus additus, nec stetisset
hostium acies, ni Mago ad primum equitum motum paratos
7 elephantos extemplo in prœlium induxisset; ad quorum stri-

dorem odoremque et adspectum territi equi vanum equestre
auxilium fecerunt. Et ut inter permixtos, *ubi* uti cuspide, uti
cominus gladio posset, roboris maioris Romanus eques erat,
ita in ablatum paventibus procul equis melius ex intervallo
Numidæ iaculabantur. Simul et peditum legio duodecima, 8
magna ex parte cæsa, pudore magis quam viribus tenebat
locum; nec diutius tenuisset, ni ex subsidiis tertia decima 9
legio in primam aciem inducta prœlium dubium excepisset.
Mago quoque ex subsidiis Gallos integræ legioni opposuit.
Quibus haud magno certamine fusis, hastati legionis undecimæ 10
conglobant sese atque elephantos iam peditum aciem turban-
tes invadunt; in quos quum pila confertos coniecissent, nullo 11
ferme frustra emisso, omnes retro in aciem suorum averte-
runt; quattuor gravati vulneribus corruerunt. Tum primum 12
commota hostium acies, simul omnibus equitibus, ut aversos
videre elephantos, ad augendum pavorem ac tumultum effu-
sis. Sed donec stetit ante signa Mago, gradum sensim
referentes ordines et tenorem pugnæ servabant; postquam 13
femine transfixo cadentem auferrique ex prœlio prope exsan-
guem videre, extemplo in fugam omnes versi. Ad quinque
millia hostium eo die cæsa et signa militaria duo et viginti
capta. Nec Romanis incruenta victoria fuit; duo millia et 14
trecenti de exercitu prætoris, pars multo maxima ex legione
duodecima, amissi; inde et tribuni militum duo, M. Cosconius
et M. Mævius. Tertiæ decimæ quoque legionis, quæ postremo 15
prœlio affuerat, C. Helvius tribunus militum in restituenda
pugna cecidit, et duo et viginti ferme equites illustres, obtriti
ab elephantis, cum centurionibus aliquot perierunt. Et lon-
gius certamen fuisset, ni vulnere ducis concessa victoria
esset.

19 Mago proximæ silentio noctis profectus, quantum pati
viæ per vulnus poterat, itineribus extentis, ad mare in Ligures
Ingaunos pervenit. Ibi eum legati ab Carthagine, paucis 2
ante diebus in sinum Gallicum appulsis navibus, adierunt,
iubentes primo quoque tempore in Africam traiicere; id et 3

fratrem eius Hannibalem (nam ad eum quoque isse legatos
eadem iubentes) facturum; non in eo esse Carthaginiensium
4 res, ut Galliam atque Italiam armis obtineant. Mago non
imperio modo senatus periculoque patriæ motus, sed metuens
etiam, ne victor hostis moranti instaret, Liguresque ipsi,
relinqui Italiam a Pœnis cernentes, ad eos, quorum mox in
5 potestate futuri essent, deficerent, simul sperans leniorem in
navigatione quam in via iactationem vulneris fore et cura-
tioni omnia commodiora, impositis copiis in naves profectus,
vixdum superata Sardinia ex vulnere moritur. Naves quoque
aliquot Pœnorum disiectæ in alto a classe Romana, quæ
6 circa Sardiniam erat, capiuntur. Hæc terra marique in parte
Italiæ, quæ iacet ad Alpes, gesta.

Consul C. Servilius nulla memorabili re in provincia
Etruria et Gallia, quoniam eo quoque processerat, gesta,
7 patre C. Servilio et C. Lutatio ex servitute post sextum
decimum annum receptis, qui ad vicum Tannetum a Boiis
8 capti fuerant, hinc patre, hinc Catulo lateri circumdatis, pri-
vato magis quam publico decore insignis Romam rediit.
9 Latum ad populum est, ne C. Servilio fraudi esset, quod
patre, qui sella curuli sedisset, vivo, quum id ignoraret, tri-
bunus plebis atque ædilis plebis fuisset, contra quam sanc-
tum legibus erat. Hac rogatione perlata in provinciam
rediit.

10 Ad Cn. Servilium consulem, qui in Bruttiis erat, Con-
sentia, Aufugum, Bergæ, Besidiæ, Ocriculum, Lymphæum, Ar-
gentanum, Clampetia multique alii ignobiles populi, senescere
11 Punicum bellum cernentes, defecere. Idem consul cum Hanni-
bale in agro Crotoniensi acie conflixit. Obscura eius pugnæ
fama est. Valerius Antias quinque millia hostium cæsa ait,
quæ tanta res est, ut aut impudenter ficta sit aut negligenter
12 prætermissa. Nihil certe ultra rei in Italia ab Hannibale
gestum. Nam ad eum quoque legati ab Carthagine,
vocantes in Africam, iis forte diebus, quibus ad Magonem,
venerunt. Frendens gemensque ac vix lacrimis temperans

dicitur legatorum verba audisse. Postquam edita sunt man- 2
data, „Iam non perplexe“ inquit, „sed palam revocant, qui
vetando supplementum et pecuniam mitti iam pridem trahe-
bant. Vicit ergo Hannibalem non populus Romanus, toties 3
cæsus fugatusque, sed senatus Carthaginiensis obtrectatione
atque invidia; neque hac deformitate reditus mei tam P. 4
Scipio exsultabit atque efferet sese quam Hanno, qui domum
nostram, quando alia re non potuit, ruina Carthaginis oppres-
sit.“ Iam hoc ipsum præsagiens animo præparaverat ante 5
naves. Itaque inutili militum turba præsidii specie in oppida
Bruttii agri, quæ pauca magis metu quam fide continebantur,
dimissa, quod roboris in exercitu erat, in Africam transvexit,
multis Italici generis, quia in Africam secuturos abnuentes 6
concesserant in Iunonis Laciniæ delubrum, inviolatum ad eam
diem, in templo ipso fœde interfectis. Raro quemquam 7
alium, patriam exsilii causa relinquentem, *tam* mæstum abisse
ferunt quam Hannibalem, hostium terra excedentem; re-
spexisse sæpe Italiæ litora, et deos hominesque accusantem
in se quoque ac suum ipsius caput exsecratum, quod non 8
cruentum ab Cannensi victoria militem Romam duxisset.
Scipionem ire ad Carthaginem ausum, qui consul hostem in
Italia Pœnum non vidisset; se, centum millibus armatorum 9
ad Trasumennum aut Cannas cæsis, circa Casilinum Cumasque
et Nolam consenuisse. Hæc accusans querensque ex diutina
possessione Italiæ est detractus.

Romam per eosdem dies et Magonem et Hannibalem **21**
profectos allatum est. Cuius duplicis gratulationis minuit
lætitiam, et quod parum duces in retinendis iis, quum id man-
datum ab senatu esset, aut animi aut virium habuisse vide-
bantur, et quod solliciti erant, omni belli mole in unum exerci- 2
tum ducemque inclinata, quo evasura esset res. Per eosdem 3
dies legati Saguntini venerunt, comprensos cum pecunia
adducentes Carthaginienses, qui ad conducenda auxilia in
Hispaniam traiecissent. Ducenta et quinquaginta auri, 4
octingenta pondo argenti in vestibulo curiæ posuerunt.

5 Hominibus acceptis *et* in carcerem conditis, auro argentoque
reddito, gratiæ legatis actæ, atque insuper munera data ac
6 naves, quibus in Hispaniam reverterentur. Mentio deinde ab
senioribus facta est, segnius homines bona quam mala sentire; transitu in Italiam Hannibalis quantum terroris pavorisque esset, meminisse; quas deinde clades, quos luctus incidisse?
7 Visa castra hostium e muris urbis; quæ vota singulorum
universorumque fuisse? quoties in conciliis voces manus ad
8 cælum porrigentium auditas, en unquam ille dies futurus esset,
quo vacuam hostibus Italiam bona pace florentem visuri
9 essent? Dedisse id deos tandem sexto decimo demum anno,
nec esse, qui deis grates agendas censeant; adeo ne advenientem quidem gratiam homines benigne accipere, nedum ut
10 præteritæ satis memores sint. Conclamatum deinde ex omni
parte curiæ est, uti referret P. Ælius prætor; decretumque,
ut quinque dies circa omnia pulvinaria supplicaretur, victimæque maiores immolarentur centum viginti.

11 Iam dimisso Lælio legatisque Masinissæ, quum Carthaginiensium legatos de pace ad senatum venientes Puteolis
visos, inde terra venturos allatum esset, revocari C. Lælium
12 placuit, ut coram eo de pace ageretur. Q. Fulvius Gillo,
legatus Scipionis, Carthaginienses Romam adduxit; quibus
vetitis ingredi urbem hospitium in villa publica, senatus ad
22 ædem Bellonæ datus est. Orationem eandem ferme, quam
apud Scipionem, habuerunt, culpam omnem belli a publico
2 consilio in Hannibalem vertentes; eum iniussu senatus non
Alpes modo, sed Hiberum quoque transgressum, nec Romanis
solum, sed ante etiam Saguntinis privato consilio bellum intu-
3 lisse; senatui ac populo Carthaginiensi, si quis vere æstimet,
4 fœdus ad eam diem inviolatum esse cum Romanis; itaque
nihil aliud sibi mandatum esse uti peterent, quam ut in ea
pace, quæ postremo cum C. Lutatio facta esset, manere
5 liceret. Quum more tradito patribus potestatem interrogandi,
si quis quid vellet, legatos prætor fecisset, senioresque, qui
fœderibus interfuerant, alia alii interrogarent, nec meminisse

per ætatem (etenim omnes ferme iuvenes erant) dicerent legati,
conclamatum ex omni parte curiæ est, Punica fraude electos, 6
qui veterem pacem repeterent, cuius ipsi non meminissent.
Emotis deinde curia legatis, sententiæ interrogari cœptæ. M. **23**
Livius C. Servilium consulem, qui propior esset, arcessendum,
ut coram eo de pace ageretur, censebat; quum de re maiore, 2
quam quanta ea esset, consultatio incidere non posset, non
videri sibi absente consulum altero ambobusve eam rem agi
satis ex dignitate populi Romani esse. Q. Metellus, qui 3
triennio ante consul dictatorque fuerat: quum P. Scipio cæ-
dendo exercitus, agros populando in eam necessitatem hostes
compulisset, ut supplices pacem peterent, et nemo omnium 4
verius existimare posset, qua mente ea pax peteretur, quam
qui ante portas Carthaginis bellum gereret, nullius alterius
consilio quam Scipionis accipiendam abnuendamve pacem esse.
M. Valerius Lævinus, qui bis consul fuerat, speculatores, 5
non legatos venisse arguebat, iubendosque Italia excedere et
custodes cum iis usque ad naves mittendos, Scipionique scri-
bendum, ne bellum remitteret. Lælius Fulviusque adiecerunt, 6
et Scipionem in eo positam habuisse spem pacis, si Hanni-
bal et Mago ex Italia *non* revocarentur: omnia simulaturos 7
Carthaginienses, duces eos exercitusque exspectantes; deinde
quamvis recentium fœderum et deorum omnium oblitos bellum
gesturos. Eo magis in Lævini sententiam discessum. Legati 8
pace infecta ac prope sine responso dimissi.

Per eos dies Cn. Servilius consul, haud dubius, quin **24**
pacatæ Italiæ penes se gloria esset, velut pulsum ab se Hanni-
balem persequens, in Siciliam, inde in Africam transiturus,
traiecit. Quod ubi Romæ vulgatum est, primo censuerunt 2
patres, ut prætor scriberet consuli, senatum æquum censere
in Italiam reverti eum; deinde, quum prætor spreturum eum 3
litteras suas diceret, dictator ad id ipsum creatus P. Sulpicius
pro iure maioris imperii consulem in Italiam revocavit. Reli- 4
quum anni cum M. Servilio magistro equitum circumeundis

Italiæ urbibus, quæ bello alienatæ fuerant, noscendisque singularum causis consumpsit.

5 Per indutiarum tempus [et] ex Sardinia ab Lentulo prætore centum onerariæ naves cum commeatu viginti rostratarum
præsidio, et ab hoste et ab tempestatibus mari tuto, in Afri-
6 cam transmiserunt. Cn. Octavio ducentis onerariis, triginta
longis navibus ex Sicilia traiicienti non eadem fortuna fuit.
7 In conspectum ferme Africæ prospero cursu vectum primo
destituit ventus, deinde versus in Africum turbavit, ac passim
8 naves disiecit. Ipse cum rostratis, per adversos fluctus
ingenti remigum labore enisus, Apollinis promuntorium tenuit;
9 onerariæ pars maxima ad Ægimurum (insula ea sinum ab
alto claudit, in quo sita Carthago est, triginta ferme millia
ab urbe), aliæ adversus urbem ipsam ad Calidas Aquas delatæ
10 sunt. Omnia in conspectu Carthaginis erant. Itaque ex
tota urbe in forum concursum est; magistratus senatum vocare;
populus in curiæ vestibulo fremere, ne tanta ex oculis mani-
11 busque amitteretur præda. Quum quidam pacis petitæ, alii
indutiarum (necdum enim dies exierat) fidem opponerent,
permixto pæne senatus populique concilio consensum est, ut
classem quinquaginta navium Hasdrubal Ægimurum traiiceret,
inde per litora portusque dispersas Romanas naves colligeret.
12 Desertæ fuga nautarum primum ab Ægimuro, deinde ab Aquis
onerariæ Carthaginem puppibus tractæ sunt.

25 Nondum ab Roma reverterant legati, neque sciebatur,
quæ senatus Romani de bello aut pace sententia esset, necdum
2 indutiarum dies exierat; eo indigniorem iniuriam ratus Scipio,
ab iis, qui petissent pacem et indutias, et spem pacis et
fidem indutiarum violatam esse, legatos Carthaginem L. Bæ-
3 bium, M. Servilium, L. Fabium extemplo misit. Qui quum
multitudinis concursu prope violati essent nec reditum tutiorem futurum cernerent, petierunt a magistratibus, quorum
auxilio vis prohibita erat, ut naves mitterent, quæ se prose-
4 querentur. Datæ triremes duæ, quum ad Bagradam flumen
pervenissent, unde castra Romana conspiciebantur, Cartha-

ginem rediere. Classis Punica ad Uticam stationem habebat. 5
Ex ea tres quadriremes, seu clam misso a Carthagine nuntio,
uti fieret, seu Hasdrubale, qui classi præerat, sine publica
fraude auso facinus, quinqueremem Romanam superantem 6
promuntorium ex alto repente aggressæ sunt. Sed neque
rostro ferire celeritate superlabentem poterant neque transilire
armati ex humilioribus in altiorem navem; et defendebatur 7
egregie, quoad tela suppeditarunt. Quis deficientibus iam
nulla alia res eam quam propinquitas terræ multitudoque a
castris *in* litus effusa tueri potuit. Concitatam enim remis, quanto 8
maximo impetu poterant, in terram quum immisissent, navis
tantum iactura facta, incolumes ipsi evaserunt. Ita alio super 9
aliud scelere quum haud dubie indutiæ ruptæ essent, Lælius
Fulviusque ab Roma cum legatis Carthaginiensibus supervene-
runt. Quibus Scipio, etsi non indutiarum fides modo a Car- 10
thaginiensibus, sed ius etiam gentium in legatis violatum esset,
tamen se nihil nec institutis populi Romani nec suis moribus
indignum in iis facturum esse quum dixisset, dimissis legatis,
bellum parabat.

Hannibali iam terræ appropinquanti iussus e nauticis 11
unus escendere in malum, ut specularetur, quam tenerent
regionem, quum dixisset sepulcrum dirutum proram spectare, 12
abominatus, prætervehi iusso gubernatore, ad Leptim appulit
classem atque ibi copias exposuit.

Hæc eo anno in Africa gesta; insequentia exce- **26**
dunt in eum annum, quo M. Servilius, qui tum magister
equitum erat, et Ti. Claudius Nero consules facti sunt.
Ceterum exitu superioris anni quum legati sociarum urbium 2
ex Græcia questi essent, vastatos agros ab regiis præsidiis,
profectosque in Macedoniam legatos ad res repetendas non
admissos ad Philippum regem, simul nuntiassent, quattuor 3
millia militum cum Sopatro duce traiecta in Africam dici,
ut essent Carthaginiensibus præsidio, et pecuniæ aliquantum
una missum, legatos ad regem, qui hæc adversus fœdus facta 4
videri patribus nuntiarent, mittendos censuit senatus. Missi

C. Terentius Varro, C. Mamilius, M. Aurelius; iis tres quin-
queremes datæ.
5 Annus insignis incendio ingenti, quo clivus Publicius ad
solum exustus *est*, et aquarum magnitudine, sed annonæ vili-
tate fuit, præterquam quod pace omnis Italia erat aperta,
6 etiam quod magnam vim frumenti ex Hispania missam M.
Valerius Falto et M. Fabius Buteo ædiles curules quaternis
æris vicatim populo descripserunt.
7 Eodem anno Q. Fabius Maximus moritur, exactæ ætatis,
si quidem verum est, augurem duos et sexaginta annos fuisse,
8 quod quidam auctores sunt. Vir certe fuit dignus tanto cog-
nomine, vel si novum ab eo inciperet. Superavit paternos
honores, avitos æquavit. *Pluribus* victoriis et maioribus prœ-
liis avus insignis Rullus; sed omnia æquare unus hostis
9 Hannibal potest. Cautior tamen quam promptior hic habi-
tus; et sicut dubites, utrum ingenio cunctator fuerit, an quia
ita bello proprie, quod tum gerebatur, aptum erat, sic nihil
certius est, quam unum hominem nobis cunctando rem resti-
10 tuisse, sicut Ennius ait. Augur in locum eius inauguratus
Q. Fabius Maximus filius; in eiusdem locum pontifex (nam
duo sacerdotia habuit) Ser. Sulpicius Galba.
11 Ludi Romani diem unum, plebeii ter toti instaurati ab
ædilibus M. Sextio Sabino et Cn. Tremellio Flacco. Ii ambo
prætores facti, et cum iis C. Livius Salinator et C. Aurelius
12 Cotta. Comitia eius anni utrum C. Servilius consul habuerit
an, quia eum in Etruria tenuerint quæstiones ex senatus
consulto de coniurationibus principum habendæ, dictator ab
eo dictus P. Sulpicius, incertum ut sit, diversi auctores
faciunt.

27 Principio insequentis anni M. Servilius et Ti. Clau-
A. u. c. 552. A. Ch. 202. dius, senatu in Capitolium vocato, de provinciis retulerunt.
2 Italiam atque Africam in sortem coniici, Africam ambo
cupientes, volebant; ceterum, Q. Metello maxime annitente,
3 neque negata neque data est Africa. Consules iussi cum
tribunis plebis agere, ut, si iis videretur, populum rogarent,

qnem vellent in Africa bellum gerere. Omnes tribns P. Sci- 4
pionem iusserunt. Nihilo minus consules provinciam Africam
(ita enim senatns decreverat) in sortem coniecerunt. Ti. 5
Claudio Africa evenit, ut quinquaginta navium classem, omnes
quinqueremes, in Africam traiiceret, pariqne imperio cum
Scipione [imperator] esset; M. Servilius Etruriam sortitus. In 6
eadem provincia et C. Servilio prorogatum imperium, si con-
snlem manere ad urbem senatu placnisset. Prætores, M. 7
Sextius Galliam est sortitns, ut duas legiones provinciamque
traderet ei P. Quinctilius Varus; C. Livius Bruttios cum
duabus legionibus, quibus P. Sempronius proconsul priore
anno præfuerat; Cn. Tremellius Siciliam, ut a P. Villio Tap- 8
pulo, prætore prioris anni, provinciam et duas legiones acci-
peret; Villius pro prætore viginti navibus longis, militibus
mille oram Siciliæ tutaretur; M. Pomponius viginti navibus 9
reliquis mille et quingentos milites Romam deportaret. C.
Aurelio Cottæ urbana evenit. Ceteris ita, uti quisque obtine-
bant provincias exercitusqne, prorogata imperia. Sedecim 10
non amplius eo anno legionibus defensum imperium est. Et 11
ut placatis dis omnia inciperent agerentque, ludos, quos M.
Claudio Marcello, T. Quinctio consnlibus T. Manlius dictator,
qnasqne hostias maiores voverat, si per quinquennium res
publica eodem statu fuisset, ut eos lndos consnles, prius-
quam ad bellum proficiscerentur, facerent. Ludi in circo 12
per quatriduum facti, hostiæque, quibus votæ erant, dis cæsæ.

Inter hæc simul spes, simul cura in dies crescebat, nec **28**
satis certum constare apud animum poterat, utrum gaudio
dignnm esset, Hannibalem post sextum decimum annum ex
Italia decedentem vacuam possessionem eius reliquisse populo
Romano, an magis metuendum, quod incolumi exercitu in
Africam transisset: locum nimirum, non periculum mutatum; 2
cuius tantæ dimicationis vatem, qui nuper decessisset, Q.
Fabium hand frustra canere solitum, graviorem in sua terra
futurum hostem Hannibalem, quam in aliena fuisset. Nec 3

Scipioni aut *cum* Syphace, inconditæ barbariæ rege, cui Sta-
torius semilixa ducere exercitus solitus sit, aut cum socero
eius Hasdrubale, fugacissimo duce, rem futuram, aut tumul-
tuariis exercitibus, ex agrestium semermi turba subito collectis,
4 sed cum Hannibale, prope nato in prætorio patris, fortissimi
ducis, alito atque educato inter arma, puero quondam milite,
vixdum iuvene imperatore, qui senex vincendo factus Hispa-
nias, Gallias, Italiam ab Alpibus ad fretum monumentis
5 ingentium rerum complesset. Ducere exercitum æqualem
stipendiis suis, duratum omnium rerum patientia, quas vix
fides fiat homines passos, perfusum millies cruore Romano,
exuvias non militum tantum, sed etiam imperatorum portan-
6 tem. Multos occursuros Scipioni in acie, qui prætores, qui
imperatores, qui consules Romanos sua manu occidissent,
muralibus *vallaribus*que insignes coronis, pervagatos capta
7 castra, captas urbes Romanas. Non esse hodie tot fasces
magistratibus populi Romani, quot captos ex cæde impera-
8 torum præferre posset Hannibal. Has formidines agitando
animis ipsi curas et metus augebant, etiam quod, quum assues-
sent per aliquot annos bellum ante oculos aliis atque aliis
in Italiæ partibus lenta spe in nullum propinquum debellandi
finem gerere, erexerant omnium animos Scipio et Hannibal
9 velut ad supremum certamen comparati duces. Ei quoque,
quibus erat ingens in Scipione fiducia et victoriæ spes, quo
magis in propinquam eam imminebant animis, eo curas inten-
10 tiores *volvebant*. Haud dispar habitus animorum Cartha-
giniensibus erat, quos modo petisse pacem, intuentes Hanni-
11 balem ac rerum gestarum eius magnitudinem, pænitebat, modo,
quum respicerent bis sese acie victos, Syphacem captum,
pulsos se Hispania, pulsos Italia, atque ea omnia unius vir-
tute et consilio Scipionis facta, velut fatalem eum ducem in
exitium suum natum horrebant.

29 Iam Hadrumetum venerat Hannibal; unde, ad reficien-
dum ex iactatione maritima militem paucis diebus sumptis,
excitus pavidis nuntiis omnia circa Carthaginem obtineri armis

afferentium, magnis itineribus Zamam contendit. Zama quin- 2
que dierum iter a Carthagine abest. Inde præmissi specu-
latores quum, excepti a custodibus Romanis, deducti ad Sci-
pionem essent, traditos eos tribunis militum iussosque omisso
metu visere omnia per castra, qua vellent, circumduci iussit;
percontatusque, satin' per commodum omnia explorassent, 3
datis, qui prosequerentur, retro ad Hannibalem dimisit. Han- 4
nibal nihil quidem eorum, quæ nuntiabantur (nam et Masi-
nissam cum sex millibus peditum, quattuor equitum venisse
eo ipso forte die afferebant), læto animo audiit, *ceterum* maxime
hostis fiducia *audacia*que, non de nihilo profecto concepta,
percussus est. Itaque quanquam et ipse causa belli erat et 5
adventu suo turbaverat et pactas indutias et spem fœderum,
tamen, si integer, quam si victus peteret pacem, æquiora im-
petrari posse ratus, nuntium ad Scipionem misit, ut collo-
quendi secum potestatem faceret. Id utrum sua sponte 6
fecerit an publico consilio, neutrum cur affirmem habeo.
Valerius Antias primo prœlio victum eum a Scipione, quo 7
duodecim millia armatorum in acie sint cæsa, mille et sep-
tingenti capti, legatum cum aliis decem legatis tradit in castra
ad Scipionem venisse. Ceterum Scipio quum colloquium 8
haud abnuisset, ambo ex composito duces castra protulerunt,
ut coire ex propinquo possent. Scipio haud procul Narag- 9
gara urbe, quum ad cetera loco opportuno, tum quod aquatio
intra teli coniectum erat, consedit. Hannibal tumulum a 10
quattuor millibus inde, tutum commodumque alioqui, nisi
quod longinquæ aquationis erat, cepit. Ibi in medio locus
conspectus undique, ne quid insidiarum esset, delectus.
Summotis pari spatio armatis, cum singulis interpretibus **30**
congressi sunt, non suæ modo ætatis maximi duces, sed
omnis ante se memoriæ, omnium gentium cuilibet regum
imperatorumve pares. Paulisper alter alterius conspectu, 2
admiratione mutua prope attoniti, conticuere; tum Hannibal
prior: „Si hoc ita fato datum erat, ut, qui primus bellum 3
intuli populo Romano, quique toties prope in manibus victo-

riam habui, is ultro ad pacem petendam venirem, lætor te
4 mihi sorte potissimum datum, a quo peterem. Tibi quoque
inter multa egregia non in ultimis laudum hoc fuerit, Hanni-
balem, cui tot de Romanis ducibus victoriam di dedissent,
tibi cessisse, teque huic bello, vestris plus quam nostris
5 cladibus insigni, finem imposuisse. Hoc quoque ludibrium
casus ediderit fortuna, ut, quum patre tuo *consule* ceperim
arma, cum eodem primum Romano imperatore signa con-
tulerim, ad filium eius inermis ad pacem petendam veniam.
6 Optimum quidem fuerat, eam patribus nostris mentem datam
ab dis esse, ut et vos Italiæ et nos Africæ imperio contenti
7 essemus; neque enim ne vobis quidem Sicilia ac Sardinia
satis digna pretia sunt pro tot classibus, tot exercitibus, tot
tam egregiis amissis ducibus; sed præterita magis reprehendi
8 possunt quam corrigi. Ita aliena appètiimus, ut de nostris
dimicaremus, nec in Italia solum vobis *bellum aut nobis* in
Africa esset; sed et vos in portis vestris prope ac mœnibus
signa armaque hostium vidistis, et nos ab Carthagine fremi-
9 tum castrorum Romanorum exaudimus. Quod igitur nos
maxime abominamur, vos autem ante omnia optare debetis,
in meliore vestra fortuna de pace agitur. Agimus ei, quo-
rum maxime interest pacem esse, et qui quodcunque egerimus,
ratum civitates nostræ habituræ sint; animo tantum nobis
10 opus est non abhorrente a quietis consiliis. Quod ad me
attinet, *iam* ætas senem in patriam revertentem, unde puer
profectus sum, iam secundæ, iam adversæ res ita erudiverunt,
11 ut rationem sequi quam fortunam malim; tuam et adolescen-
tiam et perpetuam felicitatem, ferociora utraque, quam quietis
opus est consiliis, metuo. Non temere incerta casuum reputat,
12 quem fortuna nunquam decepit. Quod ego fui ad Trasu-
mennum, ad Cannas, id tu hodie *es*. Vixdum militari ætate
imperio accepto, omnia audacissime incipientem nusquam
13 fefellit fortuna. Patris et patrui persecutus mortem ab cala-
mitate vestræ domus decus insigne virtutis pietatisque eximiæ
cepisti; amissas Hispanias recuperasti, quattuor inde Punicis

exercitibus pulsis; consul creatus, quum ceteris ad tutandam 14
Italiam parum animi esset, transgressus in Africam, duobus hic exercitibus cæsis, binis eadem hora captis simul incensisque castris, Syphace potentissimo rege capto, tot urbibus regni eius, tot nostri imperii ereptis, me sextum decimum iam annum hærentem in possessione Italiæ detraxisti. Potest victoriam 15
malle quam pacem animus. Novi spiritus magnos magis quam utiles; et mihi talis aliquando fortuna affulsit. Quod si 16
in secundis rebus bonam quoque mentem darent dei, non ea solum, quæ evenissent, sed etiam ea, quæ evenire possent, reputaremus. Ut omnium obliviscaris aliorum, satis ego documenti in omnes casus sum. Quem modo, castris inter 17
Anienem atque urbem vestram positis, signa inferentem mœnia Romana *tremuerunt*, hic cernas duobus fratribus, fortissimis viris, clarissimis imperatoribus, orbatum, ante mœnia prope obsessæ patriæ, quibus terrui vestram urbem, ea pro mea deprecantem. Maximæ cuique fortunæ minime credendum 18
est. In bonis tuis rebus, nostris dubiis, ampla ac speciosa danti est pax, nobis petentibus magis necessaria quam honesta. Melior tutiorque est certa pax quam sperata victoria; 19
hæc in tua, illa in deorum manu est. Ne tot annorum felicitatem in unius horæ dederis discrimen. Quum tuas vires, 20
tum vim fortunæ Martemque belli communem propone animo; utrinque ferrum, utrinque corpora humana erunt; nusquam minus quam in bello eventus respondent. Non tantum ad id, quod 21
data pace iam habere potes, si prœlio vincas, gloriæ adieceris, quantum *ademeris*, si quid adversi eveniat. Simul parta ac sperata decora unius horæ fortuna evertere potest. Omnia 22
in pace iungenda tuæ potestatis sunt, P. Corneli; tunc ea habenda fortuna erit, quam di dederint. Inter pauca felici- 23
tatis virtutisque exempla M. Atilius quondam in hac eadem terra fuisset, si victor pacem petentibus dedisset patribus nostris; non statuendo felicitati modum nec cohibendo efferentem se fortunam, quanto altius elatus erat, eo fœdius corruit. Est quidem eius, qui dat, non qui petit, condiciones dicere 24

pacis; sed forsitan non indigni simus, qui nobismet ipsi mul-
25 tam irrogemus. Non recusamus, quin omnia, propter quæ
ad bellum itum est, vestra sint, Sicilia, Sardinia, Hispania,
quicquid insularum toto inter Africam Italiamque continetur
26 mari. Carthaginienses inclusi Africæ litoribus vos, quando
ita dis placuit, externa etiam terra marique videamus regentes
27 imperio. Haud negaverim, propter non nimis sincere petitam
aut exspectatam nuper pacem suspectam esse vobis Punicam
fidem. Multum, per quos petita sit, ad fidem tuendæ pacis
28 pertinet, Scipio. Vestri quoque, ut audio, patres nonnihil
etiam ob hoc, quia parum dignitatis in legatione erat, nega-
29 verunt pacem. Hannibal peto pacem, qui neque peterem,
nisi utilem crederem, et propter eandem utilitatem tuebor
30 eam, propter quam petii. Et quemadmodum, quia a me bellum
cœptum est, ne quem eius pæniteret, quoad ipsi invidere dei,
præstiti, ita annitar, ne quem pacis per me partæ pæniteat."

31 Adversus hæc imperator Romanus in hanc fere senten-
tiam respondit: „Non me fallebat, Hannibal, adventus tui
spe Carthaginienses et præsentem indutiarum fidem et spem
2 pacis turbasse; neque tu id sane dissimulas, qui de condi-
cionibus superioribus pacis omnia subtrahas præter ea, quæ
3 iam pridem in nostra potestate sunt. Ceterum ut tibi curæ
est, sentire cives tuos, quanto per te onere leventur, sic mihi
laborandum est, ne, quæ tum pepigerunt, hodie subtracta
4 ex condicionibus pacis præmia perfidiæ habeant. Indigni,
quibus eadem pateat condicio, etiam ut prosit vobis fraus,
petitis. Neque patres nostri priores de Sicilia neque nos de
Hispania fecimus bellum; et tunc Mamertinorum sociorum
periculum et nunc Sagunti excidium nobis pia ac iusta
5 induerunt arma. Vos lacessisse, et tu ipse fateris et dei
testes sunt, qui et illius belli exitum secundum ius fasque
6 dederunt et huius dant et dabunt. Quod ad me attinet,
et humanæ infirmitatis memini et vim fortunæ reputo et
omnia, quæcunque agimus, subiecta esse mille casibus scio;
7 ceterum quemadmodum superbe et violenter me faterer facere,

si, priusquam in Africam traiecissem, te tua voluntate cedentem Italia et, imposito in naves exercitu, ipsnm venientem ad pacem petendam aspernarer, sic nunc, quum prope mann 8
conserta restitantem ac tergiversantem in Africam attraxerim, nnlla sum tibi verecundia obstrictns. Proinde si quid ad 9
ea, *in* quæ tum pax conventura videbatur, quasi multa navinm cum commeatu per indutias expugnatarum legatorumqne violatorum adiicitur, est, quod referam ad consilium; sin illa quoque gravia videntur, bellum parate, quoniam pacem pati non potnistis."

Ita infecta pace ex colloquio ad suos quum se recepis- 10
sent, frustra verba iactata renuntiant; armis decernendum esse habendamque eam fortunam, quam dei dedissent. In castra 32
ut est ventnm, pronuntiant ambo, arma expedirent milites animosque ad supremum certamen, non in unum diem, sed in perpetuum, si felicitas adesset, victores. Roma an Car- 2
thago iura gentibus daret, ante crastinam noctem scituros; neque enim Africam aut Italiam, sed orbem terrarum victoriæ præmium fore; par periculum præmio, quibus adversa pugnæ fortuna fuisset. Nam neque Romanis effugium nllum 3
patebat in aliena ignota*que terra*, *et Carthagini*, *supremo* auxilio effuso, adesse videbatur præsens excidium.

Ad hoc discrimen procedunt postero die duorum opu- 4
lentissimorum populorum duo longe clarissimi duces, duo fortissimi exercitus, multa ante parta decora aut cumulaturi eo die aut eversuri. Anceps igitur spes *et* metus miscebant 5
animos; contemplantibusque modo suam, modo hostium aciem, quum *non* oculis magis quam ratione pensarent vires, simul læta, simul tristia obversabantur. Quæ ipsis sua sponte non succurrebant, ea duces admonendo atque hortando subiiciebant. Pœnus sedecim annorum in terra Italia res gestas, 6
tot duces Romanos, tot exercitus occidione occisos et sua cuique decora, ubi ad insignem alicuius pugnæ memoria militem venerat, referebat; Scipio Hispanias et recentia in 7
Africa prœlia et confessionem hostium, quod neque non petere

pacem propter metum neque manere in ea præ insita animis
8 perfidia potuissent. Ad hoc colloquium Hannibalis in secreto
9 habitnm ac liberum fingenti, qua vult, flectit. Ominatur,
quibus qnondam auspiciis patres eorum ad Ægates pugnave-
rint insulas, ea illis exeuntibus in aciem portendisse deos.
10 Adesse finem belli ac laboris; in manibus esse prædam Car-
thaginis, reditum domum in patriam, ad parentes, liberos,
11 coniuges penatesque deos. Celsus hæc corpore vultuque ita
læto, ut vicisse iam crederes, dicebat. Instruit deinde primos
hastatos, post eos principes; triariis postremam aciem clausit.
33 Non confertas autem cohortes ante sua quamque signa
instruebat, sed manipulos aliquantum inter se distantes, ut
esset spatium, qua elephanti hostium acti nihil ordines tur-
2 barent. Lælium, cuius ante legati, eo anno quæstoris extra
sortem ex senatus consulto opera utebatur, cum Italico equi-
tatu ab sinistro cornu, Masinissam Numidasque ab dextro
3 opposuit. Vias patentes inter manipulos antesignanorum
velitibus (ea tunc levis armatura erat) complevit, dato præ-
cepto, ut ad impetum elephantorum aut post directos refuge-
rent ordines, aut in dextram lævamque discursu applicantes
se signis viam, qua irruerent in ancipitia tela, beluis darent.
4 Hannibal ad terrorem primos elephantos (octoginta autem
erant, quot nulla unquam in acie ante habuerat) instruxit,
5 deinde auxilia Ligurum Gallorumque, Baliaribus Maurisque
admixtis; in secunda acie Carthaginienses Afrosque et Mace-
6 donum legionem; modico deinde intervallo relicto, subsidiariam
aciem Italicorum militum (Bruttii plerique erant, vi ac neces-
sitate plures quam sua voluntate decedentem ex Italia secuti)
7 instruxit. Equitatum et ipse circumdedit cornibus; dextrum
8 Carthaginienses, sinistrum Numidæ tenuerunt. Varia adhor-
tatio erat in exercitu inter tot homines, quibus non lingua,
non mos, non lex, non arma, non vestitus habitusque, non
9 causa militandi eadem esset. Auxiliaribus et præsens et mul-
tiplicata ex præda merces ostentatur; Galli proprio atque
insito in Romanos odio accenduntur; Liguribus campi uberes

Italiæ, deductis ex asperrimis montibus, in spem victoriæ
ostentantur; Mauros Numidasque Masinissæ impotenti futuro 10
dominatu terret; aliis aliæ spes ac metus iactantur. Cartha- 11
giniensibus mœnia patriæ, di penates, sepulcra maiorum,
liberi cum parentibus coniugesque pavidæ, aut excidium ser-
vitiumque aut imperium orbis terrarum, nihil aut in metum
aut in spem medium, ostentatur.

Quum maxime hæc imperator apud Carthaginienses, 12
duces suarum gentium inter populares, pleraque per inter-
pretes inter immixtos alienigenis agerent, tubæ cornuaque ab
Romanis cecinerunt, tantusque clamor ortus, ut elephanti in 13
suos, sinistro maxime cornu, verterentur, Mauros ac Numidas.
Addidit facile Masinissa perculsis terrorem, nudavitque ab
ea parte aciem equestri auxilio. Paucæ tamen bestiarum 14
intrepidæ in hostem actæ inter velitum ordines cum multis
suis vulneribus ingentem stragem edebant. Resilientes enim 15
ad manipulos velites, quum viam elephantis, ne obtererentur,
fecissent, in ancipites ad ictum utrinque coniiciebant *hastas,
nec pila ab an*tesignanis cessabant, donec undique incidentibus 16
telis exacti ex Romana acie hi quoque in suo dextro cornu
ipsos Carthaginiensium equites in fugam verterunt. Lælius
ut turbatos vidit hostes, addidit perculsis terrorem.

Utrinque nudata equite erat Punica acies, quum pedes 34
concurrit, nec spe nec viribus iam par. Ad hoc dictu parva,
sed magni eadem in re gerenda momenti: congruens clamor
a Romanis eoque maior et terribilior, dissonæ illis, ut gen-
tium multarum discrepantibus linguis, voces; pugna Romana 2
stabilis et suo et armorum pondere incumbentium in hostem,
concursatio et velocitas illinc maior quam vis. Igitur primo 3
impetu extemplo movere loco hostium aciem Romani. Ala
deinde et umbone pulsantes, in summotos gradu illato, ali-
quantum spatii velut nullo resistente incessere, urgentibus et 4
novissimis primos, ut semel motam aciem sensere, quod ipsum
vim magnam ad pellendum hostem addebat. Apud hostes 5
auxiliares cedentes secunda acies, Afri et Carthaginienses,

adeo non sustinebant, ut contra etiam, ne resistentes pertina-
citer primos cædendo ad se perveniret hostis, pedem refer-
6 rent. Igitur auxiliares terga dant repente et in suos versi
partim refugere in secundam aciem, partim non recipientes
7 cædere, ut et paulo ante non adiuti et tunc exclusi; et prope
duo iam permixta prœlia erant, quum Carthaginienses simul
cum hostibus, simul cum suis cogerentur manus conserere.
8 Non tamen ita perculsos iratosque in aciem accepere, sed
densatis ordinibus in cornua vacuumque circa campum extra
prœlium eiecere, ne pavido fuga vulneribus*que* milite since-
9 ram et integram aciem miscerent. Ceterum tanta strages homi-
num armorumque locum, in quo steterant paulo ante auxiliares,
compleverat, ut prope difficilior transitus esset, quam per
10 confertos hostes fuerat. Itaque, qui primi erant, hastati per
cumulos corporum armorumque et tabem sanguinis, qua quis-
que poterat, sequentes hostem et signa et ordines confuderunt.
Principum quoque signa fluctuari cœperant vagam ante se
11 cernendo aciem. Quod Scipio ubi vidit, receptui propere
canere hastatis iussit, et, sauciis in postremam aciem sub-
ductis, principes triariosque in cornua inducit, quo tutior
12 firmiorque media hastatorum acies esset. Ita novum de
integro prœlium ortum est; quippe ad veros hostes perventum
erat, et armorum genere et usu militiæ et fama rerum gesta-
13 rum et magnitudine vel spei vel periculi pares; sed et numero
superior Romanus erat et animo, quod iam equites, iam
elephantos fuderat, iam, prima acie pulsa, in secundam pug-
35 nabat. In tempore Lælius ac Masinissa, pulsos per aliquantum
spatii secuti equites, revertentes in aversam hostium aciem
2 incurrere. Is demum equitum impetus fudit hostem. Multi
circumventi in acie cæsi; *multi* per patentem circa campum
3 fuga sparsi, tenente omnia equitatu, passim interierunt. Car-
thaginiensium sociorumque cæsa eo die supra millia viginti;
par ferme numerus captus cum signis militaribus centum
triginta duobus, elephantis undecim; victores ad mille et
quingentos cecidere.

Hannibal cnm paucis equitibus inter tumultum elapsus 4
Hadrumetum perfugit, omnia et in prœlio [ante aciem],
priusquam excederet pugna, expertns, et confessione etiam 5
Scipionis omniumque peritorum militiæ illam laudem adeptus,
singulari arte aciem eo die instruxisse: elephantos in prima 6
fronte, quorum fortuitus impetus atque intolerabilis vis signa
sequi et servare ordines, in quo plurimnm spei ponerent,
Romanos prohiberent; deinde auxiliares ante Carthaginiensium 7
aciem, ne homines mixti ex colluvione omnium gentinm, quos
non fides teneret, sed merces, libernm receptum fugæ habe-
rent, simul primum ardorem atque impetum hostium exci- 8
pientes fatigarent ac, si nihil aliud, vulneribus snis ferrum
hostium hebetarent; tum, ubi omnis spes *esset*, milites Car- 9
thaginienses Afrosque, ut, omnibus rebus aliis pares, eo, quod
integri cum fessis ac sauciis pugnarent, superiores essent;
Italicos, incertos, socii an hostes essent, in postremam aciem
summotos. Hoc edito velut ultimo virtutis opere, Hannibal 10
quum Hadrumetum refugisset, accitnsqne inde Carthaginem
sexto ac tricesimo post anno, quam pner inde profectus erat,
redisset, fassus in curia est, non prœlio modo se, sed bello 11
victnm, nec spem salutis alibi quam in pace impetranda esse.

Scipio, confestim a prœlio expugnatis hostium castris **36**
direptisqne, cum ingenti præda ad mare ac naves rediit, nuntio 2
allato, P. Lentulum cum quinquaginta rostratis, centum one-
rariis, cum omni genere commeatns ad Uticam accessisse.
Admovendum igitur undique terrorem perculsæ Carthagini 3
ratus, misso Lælio Romam cum victoriæ nuntio, Octavium
terrestri itinere ducere legiones Carthaginem iubet; ipse, ad
suam veterem nova Lentuli classe adiuncta, profectus ab
Utica portum Carthaginis petit. Haud procul aberat, qunm 4
velata infulis ramisque oleæ Carthaginiensinm occurrit navis.
Decem legati erant, principes civitatis, auctore Hannibale
missi ad petendam pacem. Qui quum ad pnppim prætoriæ 5
navis accessissent velamenta supplicum porrigentes, orantes
implorantesque fidem ac misericordiam Scipionis, nullnm iis 6

aliud responsum datnm, quam ut Tynetem venirent; eo se
moturum castra. Ipse ad contemplandum Carthaginis situm,
non tam noscendi in præsentia quam deprimendi hostis causa,
7 *provectus* Uticam, eodem et Octavio revocato, rediit. Inde
procedentibus ad Tynetem nuntius allatus, Verminam Syphacis
filium cnm equitibus pluribus quam peditibus venire Cartha-
8 giniensibus auxilio. Pars exercitus cum omni equitatu,
maturantibus primis, agmen aggressa Numidarum levi certa-
mine fudit. Exitu quoque fugæ intercluso, parte omni cir-
cumdatis equitibus, quindecim millia hominum cæsa, mille et
ducenti vivi capti sunt, et equi Nnmidici mille et qningenti,
signa militaria duo et septuaginta; regulus ipse inter tumul-
9 tum cum paucis effugit. Tum ad Tynetem eodem, quo ante,
loco castra posita, legatique triginta Carthagine ad Scipionem
venerunt. Et illi quidem multo miserabilius quam antea, quo
magis cogebat fortuna, egerunt; sed aliquanto minore cum
10 misericordia ab recenti memoria perfidiæ auditi sunt. In
consilio quanquam iusta ira omnes ad delendam stimulabat
Carthaginem, tamen quum, et quanta res esset *et* quam longi
temporis obsidio tam mnnitæ et tam validæ urbis, reputarent,
11 et ipsum Scipionem exspectatio successoris venturi ad para-
tam alterius labore ac periculo finiti belli famam sollicitaret,
37 ad pacem omnium animi versi sunt. Postero die revocatis
legatis et cum multa castigatione perfidiæ monitis, ut tot
cladibus edocti tandem deos et ius iurandum esse crederent,
2 condiciones pacis dictæ, ut liberi legibus suis viverent; quas
urbes quosque agros quibusque finibus ante bellum tenuissent,
3 tenerent, populandique finem eo die Romanus faceret; per-
fugas fugitivosque et captivos omnes redderent Romanis, et
naves rostratas præter decem triremes traderent elephantos-
4 que, quos haberent domitos, neque domarent alios; bellum
neve in Africa neve extra Africam ininssu populi Romani
gererent; Masinissæ res redderent fœdusque cum eo facerent;
5 frumentum stipendiumque auxiliis, donec ab Roma legati
redissent, præstarent; decem millia talentum argenti, descripta

pensionibus æquis in annos qninquaginta, solverent; obsides 6
centum arbitratu Scipionis darent, ne minores quattuordecim
annis neu triginta maiores. Indutias ita se daturum, si per
priores indutias naves onerariæ captæ, quæque fuissent in
navibus, restituerentur; aliter nec indutias nec spem pacis
ullam esse.

Has condiciones legati quum domum referre iussi in 7
contione ederent, et Gisgo ad dissuadendam pacem processis-
set audireturque a multitudine inquieta eadem et imbelli,
indignatus Hannibal, dici ea in tali tempore audirique, arrep- 8
tum Gisgonem manu sua ex superiore loco detraxit. Quæ
insueta liberæ civitati species quum fremitum populi movisset,
perturbatus militaris vir urbana libertate „Novem" inquit 9
„annorum a vobis profectus post sextum et tricesimum annnm
redii. Militares artes, quas me a puero fortuna nunc pri-
vata, nunc publica docuit, probe videor scire; urbis ac fori
iura, leges, mores vos me oportet doceatis." Excusata im- 10
prudentia, *de pace* disseruit, quam nec iniqua et necessaria
esset. Id omnium maxime difficile erat, qnod ex navibus 11
per indutias captis nihil præter ipsas comparebat naves, nec
inquisitio erat facilis, adversantibus paci, qui arguerentur.
Placuit naves reddi et homines utique inquiri, cetera, quæ 12
abessent, æstimanda Scipioni permitti, atque ita pecunia luere
Carthaginienses. Sunt, qui Hannibalem ex acie ad mare 13
pervenisse, inde præparata nave ad regem Antiochum extemplo
profectum tradant, postulantique ante omnia Scipioni, ut
Hannibal sibi traderetur, responsum esse, Hannibalem in
Africa non esse.

Postquam redierunt ad Scipionem legati, quæ pnblica **38**
in navibus fuerant, ex publicis descripta rationibus quæstores,
quæ privata, profiteri domini iussi; pro ea summa pecuniæ 2
viginti quinque millia pondo argenti præsentia exacta; indu-
tiæque Carthaginiensibus datæ in tres menses. Additum, ne 3
per indutiarum tempus alio usquam quam Romam mitterent
legatos, et, quicunque legati Carthaginem venissent, ne ante

dimitterent eos, quam Romanum imperatorem, quid petentes
4 venissent, certiorem facerent. Cum legatis Carthaginiensibus
Romam missi L. Veturius Philo et M. Marcius Ralla et L.
5 Scipio, imperatoris frater. Per eos dies commeatus ex Sicilia
Sardiniaque tantam vilitatem annonæ fecerunt, ut pro vectura
frumentum nautis mercator relinqueret.

6 Romæ ad nuntium primum rebellionis Carthaginiensium
trepidatum fuerat, iussusque erat Ti. Claudius mature clas-
sem in Siciliam ducere atque inde in Africam traiicere, et
alter consul M. Servilius ad urbem morari, donec, quo statu
7 res in Africa essent, sciretur. Segniter omnia in comparanda
deducendaque classe ab Ti. Claudio consule facta erant, quod
patres de pace Scipionis potius arbitrium esse, quibus legibus
8 daretur, quam consulis censuerant. Prodigia quoque nuntiata
sub ipsam famam rebellionis terrorem attulerant. Cumis
solis orbis minui visus et pluit lapideo imbri, et in Veli-
terno agro terra ingentibus cavernis consedit, arboresque in
9 profundum haustæ; Ariciæ forum et circa tabernæ, Frusinone
murus aliquot locis et porta de cælo tacta; et in Palatio
lapidibus pluit. Id prodigium more patrio novendiali sacro,
10 cetera hostiis maioribus expiata. Inter quæ etiam aquarum
insolita magnitudo in religionem versa; nam ita abundavit
Tiberis, ut ludi Apollinares, circo inundato, extra portam
11 Collinam ad ædem Erycinæ Veneris parati sint. Ceterum
ludorum ipso die subita serenitate orta, pompa duci cœpta
ad portam Collinam revocata ductaque in circum est,
12 quum recessisse inde aquam nuntiatum esset; lætitiamque po-
pulo et ludis celebritatem addidit sedes sua sollemni specta-
culo reddita.

39 Claudium consulem, profectum tandem ab urbe, inter
portus Cosanum Loretanumque atrox vis tempestatis adorta
2 in metum ingentem adduxit. Populonium inde quum per-
venisset, stetissetque ibi, dum reliquum tempestatis exsæviret,
Ilvam insulam et ab Ilva Corsicam, a Corsica in Sardiniam
traiecit. Ibi superantem Insanos montes multo et sævior et

infestioribus locis tempestas adorta disiecit classem. Multæ 3
quassatæ armamentisque spoliatæ naves, quædam fractæ; ita
vexata ac lacerata classis Carales tenuit. Ubi dum subductæ
reficiuntur naves, hiems oppressit circumactumque anni
tempus, et nullo prorogante imperium privatus Ti. Claudius
classem Romam reduxit. M. Servilius, ne comitiorum causa 4
ad urbem revocaretur, dictatore dicto C. Servilio Gemino, in
provinciam est profectus; dictator magistrum equitum P.
Ælium Pætum dixit. Sæpe comitia indicta perfici tempestates 5
prohibuerunt; itaque quum pridie idus Martias veteres magi-
stratus abissent, novi suffecti non essent, res publica sine
curulibus magistratibus erat.

T. Manlius Torquatus pontifex eo anno mortuus; in 6
locum eius suffectus C. Sulpicius Galba. Ab L. Licinio
Lucullo et Q. Fulvio ædilibus curulibus ludi Romani ter
toti instaurati. Pecuniam ex ærario scribæ viatoresque 7
ædilicii clam egessisse per indicem *comperti* damnati sunt,
non sine infamia Luculli ædilis. P. Ælius Tubero et L. 8
Lætorius ædiles plebis vitio creati magistratu se abdicaverunt,
quum ludos ludorumque causa epulum Iovi fecissent et signa
tria ex multaticio argento facta in Capitolio posuissent.
Cerealia ludos dictator et magister equitum ex senatus con-
sulto fecerunt.

Legati ex Africa Romani simul Carthaginiensesque quum **40**
venissent Romam, senatus ad ædem Bellonæ habitus est.
Ubi quum L. Veturius Philo, pugnatum cum Hannibale esse 2
suprema Carthaginiensibus pugna finemque tandem lugubri
bello impositum, ingenti lætitia patrum exposuisset, adiecit, 3
Verminam etiam Syphacis filium, quæ parva bene gestæ rei
accessio erat, devictum. In contionem prodire iussus gau-
diumque id populo impertire. Tum patefacta gratulationi 4
omnia in urbe templa supplicationesque in triduum decretæ.
Legatis Carthaginiensium et Philippi regis (nam ii quoque
venerant) petentibus, ut senatus sibi daretur, responsum iussu
patrum ab dictatore est, consules novos iis senatum daturos

5 esse. Comitia inde habita. Creati consules Cn. Cornelius
A. u. c. 553. A. Ch. 201. Lentulus, P. Ælius Pætus, prætores M. Iunius Pennus, cui
sors urbana evenit; M. Valerius Falto Bruttios, M. Fabius
6 Buteo Sardiniam, P. Ælius Tubero Siciliam est sortitus. De
provinciis consulum nihil ante placebat agi, quam legati Phi-
lippi regis et Carthaginiensium auditi essent; belli finem
7 alterius, alterius principium prospiciebant animis. Cn. Len-
tulus consul cupiditate flagrabat provinciæ Africæ, seu bellum
foret, facilem victoriam, seu iam finiretur, finiti tanti belli *a*
8 se consule gloriam petens. Negare itaque, prius quicquam agi
passurum, quam sibi provincia Africa decreta esset, concedente
collega, moderato viro et prudenti, qui gloriæ eius certamen
cum Scipione, præterquam quod iniquum esset, etiam impar
9 futurum cernebat. Q. Minucius Thermus et M'. Acilius Gla-
brio tribuni plebis rem *priore* anno nequicquam tentatam ab
10 Ti. Claudio consule Cn. Cornelium tentare aiebant; ex auc-
toritate patrum latum ad populum esse, cuius vellent impe-
rium in Africa esse; omnes quinque et triginta tribus P.
11 Scipioni id imperium decresse. Multis contentionibus et in
senatu et ad populum acta res postremo eo deducta est, ut
12 senatui permitterent. Patres igitur iurati (ita enim convenerat)
censuerunt, uti consules provincias inter se compararent sor-
tirenturve, uter Italiam, uter classem navium quinquaginta
13 haberet; cui classis obvenisset, in Siciliam navigaret; si pax
cum Carthaginiensibus componi nequisset, in Africam traii-
ceret; consul mari, Scipio eodem, quo adhuc, iure imperii terra
14 rem gereret; si condiciones convenirent pacis, tribuni plebis
populum rogarent, utrum consulem an P. Scipionem iuberent
pacem dare, et quem, si deportandus exercitus victor ex
15 Africa esset, deportare. Si pacem per P. Scipionem *dari* atque
ab eodem exercitum deportari iussissent, ne consul ex Sicilia
16 in Africam traiiceret. Alter consul, cui Italia evenisset, duas
41 legiones a *M.* Sextio prætore acciperet. P. Scipioni cum
exercitibus, quos haberet, in provincia Africa prorogatum
2 imperium. Prætoribus, M. Valerio Faltoni duæ legiones in

Bruttiis, quibus C. Livius priore anno præfuerat, decretæ; P.
Ælius prætor duas legiones in Sicilia ab Cn. Tremellio acci-
peret; legio una M. Fabio in Sardiniam, quam P. Lentulus
pro prætore habuisset, decernitur. M. Servilio, prioris anni 3
consuli, cum suis duabus item legionibus in Etruria proro-
gatum imperium est. Quod ad Hispanias attineret, aliquot 4
annos iam ibi L. Cornelium Lentulum et L. Manlium Aci-
dinum esse; uti consules cum tribunis agerent, ut, si iis
videretur, plebem rogarent, cui iuberent in Hispania imperium
esse; is ex duobus exercitibus in unam legionem conscriberet 5
Romanos milites et in quindecim cohortes socios Latini nominis,
quibus provinciam obtineret; veteres milites L. Cornelius et
L. Manlius in Italiam deportarent. Consuli quinquaginta 6
navium classis ex duabus classibus, Cn. Octavii, quæ in Africa
esset, et P. Villii, quæ Siciliæ oram tuebatur, decreta, ut,
quas vellet naves, deligeret. P. Scipio quadraginta naves 7
longas, quas habuisset, haberet; quibus si Cn. Octavium, sicut
præfuisset, præesse vellet, Octavio pro prætore in eum annum
imperium esset; si Lælium præficeret, Octavius Romam dece- 8
deret, reduceretque naves, quibus consuli usus non esset. Et
M. Fabio in Sardiniam decem longæ naves decretæ. Et 9
consules duas urbanas legiones scribere iussi, ut quattuor-
decim legionibus eo anno, centum navibus longis res publica
administraretur.

Tum de legatis Philippi et Carthaginiensium actum. **42**
Priores Macedonas introduci placuit; quorum varia oratio 2
fuit, partim purgantium, quæ questi erant missi ad regem
ab Roma legati de populatione sociorum, partim ultro accu-
santium quidem et socios populi Romani, sed multo infestius
M. Aurelium, quem ex tribus ad se missis legatis, dilectu 3
habito, substitisse et se bello lacessisse contra fœdus et sæpe
cum præfectis suis signis collatis pugnasse, *partim* postu- 4
lantium, ut Macedones duxque eorum Sopater, qui apud
Hannibalem mercede militassent, tum capti in vinclis
essent, sibi restituerentur. Adversus ea M. Furius, missus 5

ad id ipsum ab Aurelio ex Macedonia, disseruit, Aurelium
relictum, ne socii populi Romani fessi populationibus vi atque
iniuria ad regem deficerent; finibus sociorum non excessisse;
6 dedisse operam, ne impune in agros eorum populatores
transcenderent. Sopatrum ex purpuratis et propinquis regis
esse; eum cum quattuor millibns Macedonum et pecunia
missum nuper in Africam esse Hannibali et Carthaginiensibus
7 auxilio. De his rebus interrogati Macedones quum perplexe
responderent, ipsi *non anceps* responsum tulerunt, bellum quæ-
8 rere regem et, si pergat, propediem inventnrum. Dupliciter
ab eo fœdus violatum, et quod sociis populi Romani iniurias
fecerit ac bello armisque lacessiverit, et quod hostes auxiliis
9 et pecunia iuverit. Et P. Scipionem recte atque ordine
fecisse videri et facere, qnod eos, qui arma contra populum
Romanum ferentes capti sint, hostium numero in vinclis
10 habeat, et M. Aurelium e re publica facere, gratumque id
senatui esse, quod socios populi Romani, quando iure fœderis
non possit, armis tueatur.

11 Cum hoc tam tristi responso dimissis Macedonibus, legati
Carthaginienses vocati. Quorum ætatibus dignitatibusque
conspectis (nam longe primi civitatis erant), tum pro se quis-
12 que dicere vere de pace agi. Insignis tamen inter ceteros
Hasdrubal erat (Hædum populares cognomine appellabant),
13 pacis semper anctor adversusqne Barcinæ *factioni*. Eo tum
plus illi auctoritatis fuit belli culpam in paucorum cupiditatem
14 ab re publica transferenti. Qui quum varia oratione usus
esset, nunc purgando crimina, nunc quædam fatendo, ne
impudenter certa negantibus difficilior venia esset, nunc
monendo etiam patres conscriptos, ut rebus secundis modeste
15 ac moderate uterentur; si se atque Hannouem audissent Car-
thaginienses et tempore uti voluissent, daturos fuisse pacis
condiciones, quas tunc peterent; raro simul hominibus bonam
16 fortunam bonamque mentem dari; populum Romanum eo
invictum esse, quod in secundis rebus sapere et consulere
17 meminerit; et hercule mirandum fuisse, si aliter faceret; ex

insolentia, quibus nova bona fortuna sit, impotentes lætitiæ insanire; populo Romano usitata ac prope iam obsoleta ex victoria gaudia esse, ac plus pæne parcendo victis quam vincendo imperium auxisse, — ceterorum miserabilior oratio fuit, 18
commemorantium, ex quantis opibus quo recidissent Carthaginiensium res: nihil iis, qui modo orbem prope terrarum obtinuerint armis, superesse præter Carthaginis mœnia; his 19
inclusos non terra, non mari quicquam sui iuris cernere; urbem quoque ipsam ac penates ita habituros, si non in ea quoque, quo nihil ulterius sit, sævire populus Romanus velit. Quum flecti misericordia patres appareret, senatorum unum 20
infestum perfidiæ Carthaginiensium succlamasse ferunt, per 21
quos deos fœdus icturi essent, quum eos, per quos ante ictum esset, fefellissent. „Per eosdem“ inquit Hasdrubal, „quoniam tam infesti sunt fœdera violantibus.“

Inclinatis omnium ad pacem animis, Cn. Lentulus consul, **43**
cui classis provincia erat, senatus consulto intercessit. Tum 2
M'. Acilius et Q. Minucius tribuni plebis ad populum tulerunt, vellent iuberentne senatum decernere, ut cum Carthaginiensibus pax fieret; et quem eam pacem dare, quemque ex Africa exercitum deportare iuberent. De pace „Uti 3
rogas“ omnes tribus iusserunt; pacem dare P. Scipionem, eundem exercitum deportare. Ex hac rogatione senatus 4
decrevit, ut P. Scipio ex decem legatorum sententia pacem cum populo Carthaginiensium, quibus legibus ei videretur, faceret. Gratias deinde patribus egere Carthaginienses, et petie- 5
runt, ut sibi in urbem introire et colloqui cum civibus suis liceret, qui capti in publica custodia essent; esse in iis 6
partim propinquos amicosque suos, nobiles homines, partim ad quos mandata a propinquis haberent. Quibus conventis, 7
quum rursus peterent, ut sibi, quos vellent, ex iis redimendi potestas fieret, iussi nomina edere; et quum ducentos ferme ederent, senatus consultum factum est, ut legati Romani 8
ducentos ex captivis, quos Carthaginienses vellent, ad P. Cornelium in Africam deportarent, nuntiarentque ei, ut, si

pax convenisset, sine pretio eos Carthaginiensibus redderet.
9 Fetiales quum in Africam ad fœdus feriendum ire iuberentnr,
ipsis postulantibus senatus consultum factum est in hæc verba,
nt privos lapides silices privasque verbenas secum ferrent,
ut, *ubi* prætor Romanus iis imperaret, ut fœdus ferirent, illi
prætorem sagmina poscerent. Herbæ id genus ex arce sumptum fetialibus dari solet.

10 Ita dimissi ab Roma Carthaginienses quum in Africam
venissent ad Scipionem, quibus ante dictum est legibus, pacem
11 fecerunt. Naves longas, elephantos, perfugas, fugitivos,
captivorum quattuor millia tradiderunt, inter quos Q. Teren-
12 tius Culleo senator fuit. Naves provectas in altum incendi
iussit; quingentas fuisse omnis generis, quæ remis agerentur,
quidam tradunt; qnarum conspectum repente incendium tam
13 lugubre fuisse Pœnis, quam si ipsa Carthago arderet. De
perfugis gravius quam de fugitivis consultum; nominis Latini
qui erant, securi percussi, Romani in crucem sublati.

44 Annis ante quadraginta pax cum Carthaginiensibus po-
2 stremo facta erat, Q. Lutatio, A. Manlio consulibus. Bellum
initum annis post tribus et viginti, P. Cornelio, Ti. Sem-
pronio consulibus, finitum est septimo decimo anno, Cn. Cor-
3 nelio, P. Ælio Pæto consulibus. Sæpe postea Scipionem
ferunt dixisse, Ti. Claudii primum cupiditatem, deinde Cn.
Cornelii fuisse in mora, quo minus id bellum exitio Carthaginis finiret.

4 Carthagini quum prima collatio pecuniæ diutino bello
exhaustis difficilis videretur, mæstitiaque et fletus in curia
5 esset, ridentem Hannibalem ferunt conspectnm. Cuius quum
Hasdrubal Hædus risum increparet in publico fletu, quum
6 ipse lacrimarum causa esset, „Si, quemadmodum oris habitus
cernitur oculis“ inquit, „sic et animus intus cerni posset,
facile vobis appareret, non læti, sed prope amentis malis cordis
hunc, quem increpatis, risum esse; qui tamen nequaquam
adeo est intempestivus, quam vestræ istæ absurdæ atque
7 abhorrentes lacrimæ sunt. Tunc flesse decuit, quum adempta

sunt nobis arma, incensæ naves, interdictum externis bellis; illo
enim vulnere concidimus. Nec est, cur vos otio vestro con-
sultum ab Romanis credatis. Nulla magna civitas quiescere 8
potest; si foris hostem non habet, domi invenit, ut prævalida
corpora ab externis causis tuta videntur, sed suis ipsa viribus
onerantur. Tantum nimirum ex publicis malis sentimus, 9
quantum ad privatas res pertinet, nec in iis quicquam acrius
quam pecuniæ damnum stimulat. Itaque quum spolia victæ 10
Carthagini detrahebantur, quum inermem iam ac nudam
destitui inter tot armatas gentes Africæ cerneretis, nemo
ingemuit; nunc quia tributum ex privato conferendum est, 11
tanquam in publico funere comploratis. Quam vereor, ne
propediem sentiatis, levissimo in malo vos hodie lacrimasse!"
Hæc Hannibal apud Carthaginienses.

Scipio, contione advocata, Masinissam ad regnum pater- 12
num Cirta oppido et ceteris urbibus agrisque, quæ ex regno
Syphacis in populi Romani potestatem venissent, adiectis
donavit. Cn. Octavium classem in Siciliam ductam Cn. Cor- 13
nelio consuli tradere iussit, legatos Carthaginiensium Romam
proficisci, ut, quæ a se ex decem legatorum sententia acta
essent, ea patrum auctoritate populique iussu confirmarentur.
Pace terra marique parta, exercitu in naves imposito, in **45**
Siciliam Lilybæum traiecit. Inde magna parte militum navi- 2
bus missa, ipse per lætam pace non minus quam victoria
Italiam, effusis non urbibus modo ad habendos honores, sed
agrestium etiam turba obsidente vias, Romam pervenit,
triumphoque omnium clarissimo urbem est invectus. Argenti 3
tulit in ærarium pondo centum viginti tria millia. Militibus
ex præda quadringenos æris divisit. Morte subtractus specta- 4
culo magis hominum quam triumphantis gloriæ Syphax est,
Tiburi haud ita multo ante mortuus, quo ab Alba traductus
fuerat. Conspecta mors tamen eius fuit, quia publico funere
est elatus. Hunc regem in triumpho ductum Polybius, haud- 5
quaquam spernendus auctor, tradit. Secutus Scipionem
triumphantem est pileo capiti imposito Q. Terentius Culleo,

omnique deinde vita, ut dignum erat, libertatis auctorem
6 coluit. Africani cognomen militaris prius favor an popularis
aura celebraverit, an, sicuti Felicis Sullæ Magnique Pompeii
patrum memoria, cœptum ab assentatione familiari sit, parum
7 compertum habeo; primus certe hic imperator nomine victæ
a se gentis est nobilitatus; exemplo deinde huius nequaquam
victoria pares insignes imaginum titulos claraque cognomina
familiarum ceperunt.

4-25

Platonis

apologia Socratis et Crito.

Edidit et in scholarum maxime usum interpretatus est *C. G. Elberling.* — 64 sol.

Poetarum aliquot Latinorum

carmina selecta carminumve partes. Scholarum causa seorsum describenda curavit *I. N. Madvigius.* Tertium edidit I. L. Ussing. 56 sol.

C. Sallusti Crispi

Catilina et Jugurtha.

Iterum edidit et præfatus est Dr. *E. F. Bojesen.* — 72 sol.

Saxonis Grammatici

Historia Danica. Recensuit et commentariis illustravit Dr. *P. E. Müller.* Opus morte Mülleri interruptum absolvit Mag. *I. M. Velschow.* Pars I. vol. 1—2 & Pars II, cum quinque tabulis æneis. — 8 thal.

Scriptores rerum Danicarum

partim hactenus inediti, partim emendatius editi ab *I. Langebek.* Ed. cur. *P. F. Suhm, L. Engelstoft & E. C. Werlauff.* To. 1—8. — 36 thal.